

ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ.

Τὸ Ἀνατολικὸν σπουδάζων ζήτημα ἐν τῷ μεσαιῶνι, δὲν δύναμαι νὰ διέλθω ἀπροσέκτως τὰς παραδόξους μεταβολὰς ἰδεῶν, αἰσθημάτων καὶ ἠθῶν, ἃς εἰσήγαγον εἰς τὴν Δύσιν αἱ σταυροφορῖαι, οὐδὲ πόσον αἱ ἰδιωτικαὶ τῶν ἀνθρώπων τύχαι διαταράχθησαν καὶ ἠλλοιώθησαν ὑπὸ τῆς πορείας τῶν περιστάσεων κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Αἱ περιστάσεις ἔχουσι, κατὰ τοὺς καιροὺς, διάφορα σχήματα καὶ χαρακτῆρας· αὕτη δὲ ἡ τῶν σχημάτων καὶ χαρακτῆρων διαφορὰ ἀσχεῖ ἐπιρροὴν μεγάλην ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν τυχῶν τῶν ἀνθρώπων. Τίς θὰ ἐτόλμα νὰ δισχυρισθῆ, ὅτι ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων τοῦ III' αἰῶνος ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων τοῦ ΙΘ', καὶ ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ΙΘ' αἰῶνι ἡ τύχη τῶν ὅσοι ἔζησαν κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος παρεμφερεῖ κατὰ τι πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἔζησαν κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας; Δὲν ἐξετάζω τίνες αἱ εὐδαιμονέστεραι, ἀλλὰ παρατηρῶ, ὅτι ὑπῆρξαν διάφοροι, διότι καὶ αἱ περιστάσεις παρέστησαν ὑπὸ διάφορα σχήματα καὶ χαρακτῆρας.

Αὗται αἱ μεταξὺ τῶν ἰδιωτικῶν τυχῶν διαφοραὶ κατὰ τοὺς καιροὺς δὲν εἶναι ἄρα γε ἀξιοπερίεργοι; Καταλαμβάνει τις ἄρα γε καλῶς ἓνα αἰῶνα, μανθάνων μόνον τοὺς παρ' αὐτοῦ γενομένους πολέμους, τοὺς ἐν αὐτῷ βασιλεῖς, τὰς σαλευσάσας αὐτὸν πολιτικὰς ἐπαναστάσεις, καὶ ἀγνοῶν πῶς ἤρξαντο οἱ ἄνθρωποι νὰ σκέπτονται, νὰ ζῶσι, νὰ πολιτεύωνται ἄλλως ἢ ὡς οἱ πατέρες των, καὶ τίνας ἔσχον ὄλως νέας τύχας, καὶ κατὰ τί αἱ περιπέτεια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου των διέφερον τῶν περιπετειῶν τῶν προγενεστέρων αὐτῶν;

Ἄλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἰδιωτικῶν τυχῶν προέρχεται μόνον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν πραγμάτων τῆς
(ΤΕΥΧΟΣ Α'.—ΜΑΡΤΙΟΣ, 1869.)

ιστορίας, διότι και οί χαρακτήρες και τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων ἐπενεργοῦσιν εἰς τὰς τύχας αὐτῶν ὅσον τοῦλάχιστον και τὴν τῆς ιστορίας πράγματα. Τὸ δύσκολον, ἢ μᾶλλον τὸ ἀδύνατον, εἶναι νὰ διακρίνη τις κατὰ πόσον συνέτεινον εἰς τοῦ ἀνθρώπου τὴν τύχην ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ περιστάσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ χαρακτήρες. Ἐνταῦθα γεννᾶται σύγχυσις, ἀντέχουσα κατὰ πασῶν τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀναλύσεως. Καὶ βεβαίως μὲν οἱ χαρακτήρες τροποποιῶνται κατὰ τὰς περιστάσεις, ἀλλὰ και αἱ περιστάσεις ἐπηρεάζονται ὑπὸ τῶν χαρακτήρων, εἰς τρόπον ὥστε τὰ δύο κυριώτερα στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης τύχης καθίστανται ἐναλλάξ ἀφορμὴ και ἀποτελεσμα. Ἀφαιρέσατε ἀπὸ τῶν χαρακτήρων τὴν σύναρσιν και τὸ ἐλατήριον τῶν περιστάσεων, μένουσιν ἐλάχισόν τι και πάλιν, ἀφαιρέσατε ἀπὸ τῶν περιστάσεων τὴν ὑποστήριξιν και τὴν πρόωσιν τῶν χαρακτήρων, και θὰ μείνωσι τὸ ἥμισυ τοῦ ὅσον θὰ ἦσαν ἀνευ τῆς ἀφαιρέσεως. Λάθος τὸ νὰ παρίσταται ὁ ἀνθρώπος ὡς δοῦλος τῶν περιστάσεων τυφλός, λάθος ἐπίσης και τὸ νὰ παρίστανται αἱ περιστάσεις δοῦλαι τοῦ ἀνθρώπου εὐπειθεῖς. Ὁ Ῥοβεσπιέρρος ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἄλλο τι, ἢ χρηστός τις δικηγόρος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του· ὁ Μαράτος, ἀνάξιος ἰατρός τῶν σταύλων τοῦ κόμητος Ἄρτουᾶ, ὡς ἦτο ἐν ἔτει 1788· ὁ Ναπολέων αὐτὸς ἴσως θὰ ἐδεικνύετο, τὸ πολὺ, καλὸς τις συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ. Ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀνεδείχθησαν ἄλλο τι ἐπὶ καλοῦ και ἐπὶ κακοῦ. Ἐπικρατεῖ σήμερον, ὡς λέγουσιν, ἐν ταῖς ἐπιστήμαις θεωρία, ὅτι σπέρματα ὑπάρχουσι διεσπαρμένα πανταχοῦ, περιμένοντα τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα θερμοκρασίαν διὰ νὰ γεννήσωσι· τὸ αὐτὸ τοῦτο εἰρήσθω και περὶ τῶν χαρακτήρων, ὡσαύτως περιμενόντων τοιάς δε ἢ τοιάς δε περιστάσεις διὰ ν' ἀναφανῶσι. Λάβετε τὸ ζήτημα ἀντιθέτως. Ἐνδέχεται, ὅτι ἐπὶ τῆς στάσεως, τῆς συμβάσεως ἐν Γαλλίᾳ ἐπὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ΙΔ' Λοδοβίκου, ὑπῆρχον τόσοι ἐπαναστατικοὶ χαρακτήρες, ὅσοι και ἐν ἔτει 1792· αἱ περιστάσεις ἐντοσούτω ἀντέτεινον κατὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ τύχῃ τῶν λαῶν, ἦτοι ἐν τῇ ιστορίᾳ, ἐν τῇ τύχῃ τῶν ἀτόμων, ἦτοι ἐν τῇ βιογραφίᾳ, ὅστις, ὀμιλῶν περὶ τοῦ δεῖνος ἀνθρώπου ἢ τῆς δεῖνος περιστάσεως, λέγει: «Εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου τούτου ὀφείλεται ἡ τύχη τοῦ αἰῶνος και τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἢ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὀφείλεται ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου τούτου,»

ἐκφέρει τολμηρὸν λόγον· ἀλλὰ τολμηρὸν ἐπίσης λόγον ἐκφέρει και ὁ λέγων τούναντίον. Ἐπὶ τοιαύτης ὕλης, οὔτε ὅλως ἀληθές εἶναι ὅ,τι ἂν τις εἶπη, οὔτε ὅλως ψευδές.

Τί προκύπτει ἐκ τῶν σκέψεων τούτων; Ὅτι αἱ περιστάσεις και οἱ ἀνθρώποι πρέπει νὰ περιγράφωνται χωρὶς νὰ συστηματοποιῆται ἡ ιστορία αὐτῶν. Ἀπὸ τῶν νέων σχέσεων, τὰς ὁποίας εἰσήγαγον αἱ σταυροφορίαι μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς και τῆς Δύσεως, ἡ ιστορία τῶν λαῶν και ἡ βιογραφία τῶν ἀτόμων λαμβάνουσι νέαν συμπεριφορὰν και νέαν φυσιογνωμίαν. Καὶ διατί λοιπὸν νὰ μὴ σημειώσωμεν τὴν ἐπὶ τῆς Δύσεως διαχεομένην ἀνατολικὴν ταύτην χροιάν; Ἀλλὰ τὰ πρόσωπα τῆς Ἀνατολῆς και τῆς Δύσεως, τὰ εἰσερχόμενα ἐπὶ τῆς ἡλλοιωμένης και ἐπηυξημένης σκηνῆς ταύτης, φυλάττουσιν ἐντούτοις ἕκαστον τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐθνικόν, μάλιστα δὲ και ἀτομικόν, χαρακτήρα. Διατί νὰ μὴ ὑποδείξωμεν και τὰ διακριτικὰ ταῦτα σημεῖα, τὰ ἐν μέρει διαλάμποντα εἰς τὸν γενικόν τοῦ χρόνου πίνακα; Δότε ἵνα λάβω ἐκ τῶν ἱστορικῶν, ἐκ τῶν χρονογράφων και ἐκ τῶν μυθιστοριογράφων τοῦ ΙΙ' και ΙΔ' αἰῶνος τινὰς τῶν παραδόξων τυχῶν, ἐξ ὧν ἐκδηλοῦται αὐτὴ ἡ μεταβολή· και δότε ἵνα, τῇ βοήθειᾳ ἐνίων τινῶν ἱστορικῶν ἢ μυθιστορικῶν διηγημάτων, καταδείξω τὴν νέαν συμπεριφορὰν, ἣν λαμβάνει ὁ τε γενικὸς τῶν λαῶν βίος, και ὁ τῶν ἀτόμων ἰδιαιτέρος.

Α'.

Αἱ σταυροφορίαι, ἐνῶ ἐφαίνοντο ὡς ἀπροσδόκητος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ἐπικουρία, εἶχον καταντήσει πρὸς τοὺς καίσαρας τοῦ Βυζαντίου πρόσκομμα και κίνδυνος, παντὸς ἄλλου φοβερώτερος. Ἡ διαφορὰ τῆς φυλῆς, τῶν ἠθῶν και τῶν γλωσσῶν, ὑπερίσχυσε τῆς ταυτότητος τῆς θρησκείας· μάλιστα δὲ οἱ Ἕλληνες και οἱ Λατῖνοι μόλις ἐνομιζόντο ὡς ὁμόθησκοι, μὴ ὄντες τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τῆς πρώτης σταυροφορίας ὑπῆρχον μεταξὺ Ἑλλήνων και Λατίνων ἐχθροπάθειαι κατὰ τὸ μᾶλλον και ἦττον φανεραί· αἱ διαιρέσεις αὗται ἐπλέονασαν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα. Οἱ σταυροφόροι, θέλοντες ν' ἀποδώσωσιν εἰς τινὰ τὰς ἀποτυχίας των, ἀσμένως ἠτιῶντο τοὺς Ἕλληνας, ὡς μὴ βοηθήσαντας αὐτοὺς, (ἐλεγον,) ὡς προδώσαντας αὐτούς· οἱ δὲ

Ἕλληνας ἀρ' ἐτέρου παρεπονοῦντο κατὰ τῶν ἐπαχθῶν τούτων πολεμιστῶν τῆς Δύσεως, ὡς οὐδὲν ἄλλο ἐπισταμένων εἰμὴ τὸ μάχεσθαι, καὶ οὐδὲν τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς ἐννοούντων, ὡς ἀπειθῶν πρὸς τὰς συμβουλὰς, τὰς ὁποίας ἡ πείρα τῶν Ἑλλήνων ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς, διαιρούντων τὰς κατακτήσεις των εἰς μικρὰς τιμαριωτικὰς ἡγεμονίας, καὶ τέλος ἀμεριμνούντων ἂν πᾶν ὅ,τι κατέκτησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀνῆκέ ποτε καὶ ὤφειλε νὰ ἐπιστραφῆ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Οἱ Ἕλληνας ἀπεξεδέχοντο τοὺς σταυροφόρους ὡς στρατιώτας ἐτοίμους ν' ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτῶν· οἱ σταυροφόροι δὲ πάλιν ἤθελον νὰ ἔχωσι τοὺς Ἕλληνας συμμάχους προθύμους καὶ εἰς τὰς ἐσχάτας θυσίας πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ τάφου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Βλέποντες τοὺς Ἕλληνας ἀδιαφόρους ἐνώπιον τῆς ἀπωλείας τοῦ Ἁγίου Τάφου, (1187,) ἠπόρουσαν κατὰ τί οἱ Ἕλληνας ἦσαν ὀλιγώτερον τῶν ἀλλοθρήσκων ἀσεβεῖς· μάλιστα δὲ τοὺς ἀπεστρέφοντο μᾶλλον ἢ ἐκείνους, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου Σαλαδίνου, ἀνδρείου καὶ γενναίου, ἠγαπάτο εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐτιμᾶτο μᾶλλον, ἢ τὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅτε τῷ 1202 οἱ σταυροφόροι τῆς δεκάτης τετάρτης σταυροφορίας συνηθροίζοντο ἐν Βενετίᾳ, διὰ νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Ἐπειδὴ χρήματα δὲν εἶχον, ἡ δημοκρατία τοῖς προέτεινε νὰ κατευθυνθῶσιν εἰς τὴν Δαλματίαν, ὅπως πολιτοκρήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς τὴν Ζάραν· οὕτω δὲ θὰ ἐπληρώνετο ἡ δαπάνη τοῦ διάπλου αὐτῶν. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' παρεπονείτο κατὰ τῆς βραδύτητος καὶ τῆς περιστροφῆς ταύτης, ὡς ἐναντίων τοῦ σκοποῦ τῆς σταυροφορίας· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε καὶ μεγαλητέρας παραπόνων ἀφορμὰς. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἰσαὰκ ὁ Ἄγγελος, εἶχεν ἐκθρονισθῆ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου· εἰς δὲ τῶν υἱῶν τοῦ ἐκθρονισθέντος αὐτοκράτορος, ἐλθὼν εἰς Δαλματίαν πρὸς εὐρεσιν τῶν σταυροφόρων, ἐζήτησε παρ' αὐτῶν νὰ ἐπιστρέψωσι τὸν θρόνον εἰς τὸν πατέρα του. Οἱ σταυροφόροι ἐπέστησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ προτεινόμενον, ἐκ πολλῶν συμφερόντων δελεαζόμενοι. Ἐπρόκειτο νὰ παλινορθώτῃ μίαν αὐτοκρατορίαν, δηλαδή νὰ καθέξωσι σχεδὸν αὐτὴν ἐπὶ τινα καιρόν. Τοῖς ὑπέσχοντο

μεγάλους θησαυρούς· ἐμελλον, αὐτοὶ μὲν ν' ἀσφαλισθῶσι κατὰ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ Βενετοὶ, οἱ διευθυνταὶ οὗτοι καὶ ποδηγῆται τῆς σταυροφορίας, ν' ἀποκτήσωσιν ὀριστικὴν διὰ τὸ ἐμπόριόν των ὑπεροχὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Κατέφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὴν ἐκυρίευσαν, ἀνίδρυσαν Ἰσαὰκ τὸν Ἄγγελον ἐπὶ τοῦ θρόνου· ἀλλὰ παρώργισαν μετ' οὗ πολὺ τοὺς Ἕλληνας διὰ τὴν αὐθάδειαν καὶ φιλοκέρδειαν αὐτῶν, καὶ οὗτοι, οἱ μὴ δυνηθέντες νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν χώραν των, ἐπανεστῆσαν. Ἄρπαξ τις, ὁ Μούρτζουφλος, κατορθώσας ν' ἀναβῆ εἰς τὸν θρόνον, ἐθανάτωσε τὸν αὐτοκράτορα, ὃν εἶχον ἀποκαταστήσει οἱ σταυροφόροι. Διωθέντες οἱ σταυροφόροι ἐκ τῆς πόλεως, εἰσήλασαν εἰς αὐτὴν μετ' ὀλίγον νικηταὶ καὶ κύριοι, ἐφόνευσαν τὸν Μούρτζουφλον, καὶ ἴδρυσαν τὴν Λατινικὴν αὐτοκρατορίαν. Βαλδουῖνος, ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, ἐξελέχθη αὐτοκράτωρ· οἱ Βενετοὶ ἔλαβον τὸ τέταρτον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅλας τὰς παραθαλασσίους πόλεις, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων ἔλαβον μεγάλας τιμαριωτικὰς ἡγεμονίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Βοιφάτιος ὁ Μομφερόβρατου ἐγίνε βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης· Βιλλαρδουῖνος, ὁ ἱστοριογράφος τῆς σταυροφορίας, ἔλαβε τὸ τιμᾶριον τῆς Ἀχαΐας. Καὶ τότε ὤφθησαν δοῦκες Ἀθηνῶν καὶ αὐθένται Θηβῶν. Οἱ δ' Ἕλληνας κατέφυγον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἴδρυσαν δύο Ἑλληνικὰ Κράτη, τὸ μὲν εἰς Τραπεζοῦντα, τὸ δὲ εἰς Νίκαιαν.

Ἡ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως προὔξενε καθ' ὅλην τὴν Δύσιν μεγάλην χαράν. Κατεκραύγαζεν ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' μετὰ τῶν θερμῶν ὀπαδῶν τῶν σταυροφοριῶν, παραπονούμενος, ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐλησμονήθη διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' ὁ ἄλλος κόσμος ἀπεκρίνετο, ὅτι καλῶς ἔπραξαν οἱ σταυροφόροι ἀλώσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν· πρῶτον, διότι κατενίκησαν τοὺς Ἕλληνας, τουτέστι σχισματικούς, ἐπιβούλους συμμάχους, ἐνεργούντας ἀείποτε ἵνα αἱ σταυροφορίαι ναυαγῶσι· καὶ ἔπειτα ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχεν ὁ ἀσφαλέστατος τρόπος τοῦ ν' ἀλωθῆ ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ διαφυλαχθῆ. Ὅ,τι ἔλειπεν ἕως τότε εἰς τοὺς σταυροφόρους, ἦτο φρούριόν τι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὀχυρὰ τις θέσις, ἱκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς αὐτοὺς ὡς ἔρκος καὶ ἄμυνα. Ἴδου λοιπὸν ἀντὶ φρουρίου εἶχον τοῦ λοιποῦ μίαν ὅλην αὐτοκρατορίαν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐμελλε, διὰ τὴν ἀνανδρίαν τῶν Ἑλλήνων, νὰ περιπέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σαρακηνῶν θάττον ἢ βράδιον· τῶρα δὲ, κατεχομένη ὑπὸ τῶν Λατίνων, καθίστατο ἀπόρθητος, τὸ δὲ Λατινικὸν κράτος προπύργιον τῆς χριστιανωσύνης. Ἡ ἀδυναμία τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοῦ ἀσιατισμοῦ προήρχετο ἐκ τῆς μαλθακότητος τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τοῦ μισορωμαϊκοῦ πνεύματος τοῦ σχίσματος. Τοῦ λοιποῦ δὲ ἔπαυε τὸ σχίσμα, ἔπαυε τὸ αἷτιον τῆς ἀδυναμίας· ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ, ἠνωμένοι ὑπὸ τὸν Πάπαν, ἐμελλον ν' ἀγωνισθῶσι κατὰ τῆς Ἀσίας μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς Δύσεως, καὶ ὅλων τῶν χορηγημάτων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὅπόσας κατακτήσεις ἠδύνατο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅλοι τῆς Δύσεως οἱ τυχοδιῶκται, ἐὰν, ἀντὶ νὰ ἐρχωνται ἐκ τοῦ βάρους τῆς Εὐρώπης, ἀνεχώρουν ἐκ τοῦ Βοσπόρου, ὡς ἐκ τῆς πατρίδος των! Ἦδη τὸ κατακτητικὸν καὶ τυχοδιωκτικὸν πνεῦμα ὑπῆρχεν εἰς τοὺς σταυροφόρους οἰκειότατον, ἔτι καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ὁ Λεβὼ (Lebeau) διηγεῖται, ἐν τῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, ὅτι εἰς τῶν ἵπποτῶν τῆς τετάρτης ταύτης σταυροφορίας, παρακινούμενος ὑπὸ τῶν φίλων νὰ μείνῃ εἰς τὴν Βενετιάν, ἀπεσπάρθη ἐκ τῶν χειρῶν των, καὶ ἐπιβαίνων εἰς τὰ πλοῖα, ἀνέκραξε: «Σὰς τ' ἀφίνω ὄλα! Ὑπάγω νὰ κατακτήσω βασιλεία!» Ὁ λόγος οὗτος ὑπῆρχε τὸ κοινὸν σύνθημα τῶν ἵπποτῶν τῆς Δύσεως, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις ἐφάνη ὡς πληρώσασα τὰς μεγίστας καὶ φιλοδοξοτάτας ἐλπίδας τοῦ κατακτητικοῦ πνεύματος.

Τί ὅμως προέκυψεν ἐκ τῆς κατακτήσεως ταύτης; Ὅλον τὸ ἐναντίον τῶν προσδοκιῶν τῆς Δύσεως. Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολή διηρέθη καὶ ἐξησθῆνησεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε. Οἱ Ἕλληνες, οἵτινες πρὶν ἦσαν ἐπίβουλοι σύμμαχοι, κατέστησαν ἄσπονδοὶ ἐχθροὶ, καὶ ἐπανεῦρον κατὰ Λατίνων τὴν δύναμιν, ἥς ἐφάνησαν στερούμενοι ἄλλοτε· τόσον ὥστε κατώρθωσαν ἐν ἔτει 1261 ν' ἀνακτήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ τῶν Λατίνων, μόνον πενήντα καὶ ἑπτὰ ἔτη δυνηθέντες νὰ τὴν κρατήσωσι. Περίεργος αἰὼν, καθ' ὃν τὰ πράγματα ἀπατῶσιν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς φόβους τῶν Λατίνων καὶ Ἑλλήνων! Οἱ μὲν ἐνόμιζον, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἐγένοντο κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὐκόλως ἐμελλον νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐπικρατήσω-

σιν αὐτῆς· οἱ δὲ, ἐνόμιζον καὶ οὔτοι κατ' ἀρχὰς τῆς ἐξώσεώς των, ὅτι, ἀπολέσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπώλεσαν τὴν ἐσχάτην δύναμιν των καὶ τὴν ἐσχάτην γοητείαν των. Ἀλλ' ἀμφοτέρωθεν συνέβη τὸ ἐναντίον. Ἡ μὲν Λατινικὴ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβη εἰς πτώσιν ἀντὶ παρακμῆς, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπέβη εἰς παλινόρθωσιν, ἂν καὶ πρόσκαιρον, τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων. Δυστυχῶς ἡ ἀνάβρωσις αὕτη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, καὶ ἐπανελοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἐξηκολούθησεν ἐν αὐτῇ τὴν ἀδυναμίαν τῶν Λατίνων, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ σθένος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρυσθῆ ἐκ τῶν συμφορῶν.

Καὶ οὗτος μὲν ὁ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων ἀγὼν, ὅστις πληροὶ σχεδὸν ὅλον τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν πτώσιν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανωσύνης ἀπέναντι τοῦ Ἰσλαμισμού. Νῦν δὲ ἂς ἐξετάσωμέν τινα τῶν προσώπων, ἅτινα διεκρίθησαν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, διαδραματίσαντα ἐνώπιον τοῦ δημοσίου τὰς διαφόρους περιπετείας καὶ τὰς κυριωτέρας σκηνάς, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἡ φαντασία ἡ δημοτικὴ, ὑπὸ τῶν παραδόξων τυχῶν τοῦ βίου των ἐμπνεομένη, ἀπέδωσε πράγματα παραδοξότερα τῶν ὅσα τοῖς συνέβησαν.

B'.

Πρῶτον αὐτῶν τῶν προσώπων εἶναι ὁ Βαλδουῖνος, κόμης τῆς Φλανδρίας καὶ ὁ πρῶτος Λατίνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νέος, ὠραῖος, ῥωμαλέος καὶ ἀνδρεῖος, ὁ Βαλδουῖνος, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς μυθιστοριογράφους τοῦ καιροῦ ἐκείνου, εἶχε καὶ πλοῦτον πολύν· κομητείας δώδεκα. Ἦτο πρῶτος ἐν τῇ Δύσει, ἐκ τῶν πριγκήπων, οἵτινες δὲν ἦσαν βασιλεῖς, καὶ ὑπῆρχον βασιλεῖς, ὀλιγώτερον αὐτοῦ κραταιοί. Ἀνεχώρησε διὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν πλήρης μὲν ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἀλλὰ καὶ πόθου πρὸς ἐπιδιώξιν τυχῶν. Αἱ τύχαι ἠφθόνησαν κατὰ τὴν τετάρτην ταύτην σταυροφορίαν· ὁ Βαλδουῖνος ἐκέρδησε μίαν αὐτοκρατορίαν, τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτοι τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτὴν. Ὁ Βαλδουῖνος ἦτο φύσει ἀλαζών· ἡ τύχη τὸν κατέστησεν ἔτι

μᾶλλον ἀλαζόνα. Ἐπειδὴ δὲ τάχιστα ἐπῆλθον εἰς αὐτὸν αἱ συμφοραὶ μείζονες τῶν ἐπιτυχιῶν, ἀπέκτησεν ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν λαῶν τὴν τελευταίαν ἐκείνην ῥοπήν, ἣν παρέχουσι τὰ μετὰ τὰ μεγάλα ἀγαθὰ ἐπερχόμενα μεγάλα δεινά. Ὁ Βαλδουῖνος ἀπολέσθη μαχόμενος κατὰ Βουλγάρων ὑπὲρ τῆς πανταχόθεν καὶ ὑπὸ πολυπληθῶν πολεμίων προσβληθείσης αὐτοκρατορίας του, καὶ οὐδέποτε ἐγνώσθη τί ἐγένετο ὁ πρῶτος οὗτος αὐτοκράτωρ τῶν Λατίνων, ἂν νεκρὸς ἔπεσε, ἢ ζωγρηθεὶς ἀπήχθη ὡς αἰχμάλωτος ἄσημος. Τὸ μυστήριον τοῦτο κατέστησε τοῦ λοιποῦ τὸν Βαλδουῖνον πρόσωπον συναξαρικόν, ἢ μυθιστορικόν, καὶ ἐν τῷ Μυθιστορήματι τοῦ Βαλδουῖνου, νυμφευθέντος τὸν Διάβολον, συνεσωρεύθησαν μᾶλλον ἢ ἤττον συγκεχυμένως ὅλαι αἱ τύχαι, ὅσας πρίγκηψ καὶ σταυροφόρος ἠδύναντο ν' ἀπαντήσωσι κατ' ἐκείνους τοὺς τυχοδιωκτικούς καιρούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τερατολογία μᾶλλον τῆς ἀληθείας συμβάλλει πρὸς ἀπαθανατισμὸν τῶν ὀνομάτων, ὁ δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ ἐπιζῆσαι ἐν τῇ μνήμῃ τῶν λαῶν εἶναι τὸ ζῆν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῶν, ἢ μνήμη Βαλδουῖνου τοῦ κόμητος τῆς Φλανδρίας, τοῦ νυμφευθέντος τὸν Διάβολον, ὑπῆρξε μονιμωτέρα τῆς τοῦ Βαλδουῖνου Α', αὐτοκράτορος Λατίνου ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τὸ περιέργον τοῦτο μυθιστόρημα τοῦ Βαλδουῖνου προτίθεται νὰ διηγηθῶ ἐν συντομίᾳ, σημειῶν τῇ δε κακέισε τὰς ὁμοιότητας αὐτοῦ μετὰ τῆς ἱστορίας, γενικὰς καὶ ὄχι μερικὰς ὁμοιότητας, ἐξαλειφόμενας μὲν ἅμα θελήσῃ τις νὰ κάμῃ σύγκρισιν ἀκριβῆ, ἀναφαινομένας δὲ ἅμα ἀρκεσθῆ εἰς γενικόν τινα παραλληλισμὸν τῶν πραγμάτων. Ὅστις, καλῶς γινώσκων τὴν ἱστορίαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἐπειρᾶτο νὰ σπουδάσῃ μετὰ προσοχῆς τὸ τοῦ Βαλδουῖνου μυθιστόρημα, θὰ ἠπόρει καὶ θὰ ἠγανάκτει δι' ὅσα ἀπαντῶνται ἐντὸς αὐτοῦ ἀλλότρια πρὸς τὴν ἱστορίαν ἢ ἀντιφάσκοντα· ἀλλ' ἐὰν τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἀνεγινώσκητο ὑπὸ τινος, γενικὴν μόνον ἰδέαν ἔχοντος περὶ τοῦ καιροῦ τῶν σταυροφοριῶν, ἀμέσως θ' ἀνεγνώριζεν οὗτος ἐν αὐτῷ τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς τύχας ἀνθρώπου τοῦ καιροῦ ἐκείνου.

Ὅτε ὁ Βαλδουῖνος διεδέχθη τὸν πατέρα του (1184) καὶ εἶδεν ἑαυτὸν κύριον δεκατέσσαρων κομητειῶν, ἡσθάνθη ἔπαρσιν, καὶ παραγενόμενος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Αὐγούστου, τὸν προσεκύνησε διὰ τὰς δέκα τῶν ὠραίων

κομητειῶν τούτων, ἐπειδὴ τὰς ἄλλας τέσσαρας εἶχεν ἐκ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας. Ἀφοῦ τὸν προσεκύνησεν, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς εἰς ἰδιαιτέρην συνομιλίαν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸν εἶπε: «Βαλδουῖνε, ἰδοὺ καιρὸς νὰ νυμφευθῆς, ἀλλὰ νὰ νυμφευθῆς γυναῖκα ὑψηλῆς καταγωγῆς. — Μεγαλειότατε, ἀπεκρίθη ὁ Βαλδουῖνος, ὁ πόθος μου δὲν εἶναι τοιοῦτος σήμερον, διότι ἡ γυνή, τὴν ὁποίαν θὰ λάβω, πρέπει νὰ ἔχη βεβαίως ὅσα καὶ ἐγὼ εἰς γαίας, εἰς χρήματα, καὶ εἰς ἄλλα ἀγαθὰ.» Τότε ὁ δούξ τῆς Βουργουνδίας, ὅστις ἔτυχε παρῶν εἰς τὴν συνομιλίαν ταύτην, εἶπε πρὸς τὸν Βαλδουῖνον: «Ἐὰν περιμένῃς νὰ εὔρης γυναῖκα πλουσίαν ὅσον εἶσαι καὶ σὺ, πολὺς καιρὸς θὰ παρέλθῃ, ἐπειδὴ τοιαύτη δὲν εὔρισκεται εἰς τὴν ὑφήλιον· γυναῖκα ὅμως ὁμοίαν σου κατὰ τὴν καταγωγὴν εὔρισκες. Ὁ βασιλεὺς ἔχει θυγατέρα ὠραίαν καὶ νέαν ἂν θέλῃς αὐτήν, ὁμιλοῦμεν εἰς τὸν βασιλέα.» Ὁ Βαλδουῖνος ἀπήντησεν εἰς ταῦτα ὑπερηφάνως: «Μὰ τὴν ζωὴν μου, θὰ μὲ ὑποχρέωσῃς ἂν δὲν τὸν εἶπῃς τίποτε, διότι δὲν τὴν θέλω τὴν θυγατέρα σου, ἂν καὶ εἶναι ἀξία καλητέρας τύχης.»

Ὁ βασιλεὺς Φίλιππος Αὐγούστος ὠργίσθη πολὺ ὅταν ἔμαθε ταύτην τὴν ἀπόκρισιν, ἀλλὰ δὲν τὸ ἀπέδειξε ποσῶς. Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν εἶχεν ἔλθει ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Παρισίους, ὅπου ἐδόθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ λαμπραῖ ἑορταί. (α) Μετὰ τὰς ὑποδεξιώσεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ αὐτοκράτωρ εἶπε πρὸς αὐτόν: «Οἱ τοῦ ἀποθανόντος σουδᾶν (καλίφου) (β) υἱοὶ πολὺ μὲ ἀνησυχοῦσι, καὶ ἐπειδὴ εἶμαι διὰ γάμον, ἄσμενος ἔρχομαι νὰ ζητήσω τὴν θυγατέρα σου Βεατρίκην εἰς σύζυγον, ἂν ἦναι καὶ μὲ τὴν εὐχαρίστησίν σου· ταύτην δὲ θὰ καταστήσω αὐτοκράτειραν καὶ κυρίαν πάσης τῆς ἐπικρατείας

(α) Τίς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ὁποῖον τὸ μυθιστόρημα ὀνομάζει Ἐβρίτικον; Ὁ Ἐβρίτικος ὑπῆρξε μὲν αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μετὰ τὸν Βαλδουῖνον, τοῦ ὁποῖου ἦτον ἀδελφός. Ἀλλὰ καὶ χρονολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀμαρτάνει ἐνταῦθα τὸ μυθιστόρημα, ἐπειδὴ τῷ 1184 δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατινικὴ Ἐκκλησία.

(β) Καὶ ἄλλος οὗτος ἡγεμὼν, καὶ ἄλλο διήγημα ἄγνωστον εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ σουδᾶν Craquedent (Τριζοδόνης) ἐκυρίευσεν τὴν Ῥώμην ἄγων 300,000 ἀνδρῶν, μετ' ὧν ἐδήλωσε τὴν Τυβερνίαν καὶ τὴν Λομβαρδίαν· ὁ δὲ κόμης τῆς Φλανδρίας, πατὴρ τοῦ Βαλδουῖνου, ἠ'εὐθ' ἔρωσε τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀποκατέστησε τὸν Πάπαν εἰς τὴν ἔδραν του. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Βαλδουῖνου συνετίθη πρὸς τιμὴν τῶν κομητῶν τῆς Φλανδρίας, καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν, ἀληθὴς εἴτε ἀδέσποτος, ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ μυθιστορήματος.

μου, καὶ, Μεγαλειότατε, σὲ παρακαλῶ, μὴ σὲ δυσαρεσῆσῃ αὕτη μου ἢ αἰτήσεις.» Ὁ βασιλεὺς τότε ἀπεκρίθη: «Μεγαλειότατε, ὑπερήδομαι μάλιστα ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ ταύτῃ, καὶ σὲ παραχωρῶ τὴν βασιλόπαιδα.» Τοιοῦτοτρόπως ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αυτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐνυμφεύθη τὴν Βεατρίκη, καὶ οἱ γάμοι διήρκεσαν ὅλον μῆνα. Παρευρέθη δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, ὅστις, βραδέως μεταμελούμενος, πολὺ ἐπικράνθη, ὅτι δὲν ἔλαβεν εἰς σύζυγον τὴν βασιλόπαιδα. Ὁ αυτοκράτωρ ἀνεχώρησε μετὰ τῆς γυναικὸς του καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔζησε δώδεκα ἔτη μετ' αὐτῆς· τέχνα ὅμως δὲν ἔλαβον, καὶ τοῦτο τοὺς κατέθλιβε.

Περίλυπος καὶ ἡγανακτησμένος καθ' ἑαυτοῦ, ὁ Βαλδουῖνος ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Γαλλίας καὶ ἀπῆλθε μετὰ τῶν βαρόνων του εἰς τὴν πόλιν Νογιῶνα (Noyon,) ὅπου διέτριψεν ἡμέρας τρεῖς. Τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἠθέλησε νὰ ἐξέλθῃ πρὸς κυνηγεσίαν εἰς τὸ δάσος τῆς Νογιῶνος· παρέλαβε λοιπὸν τοὺς κυνηλάτας του, τοὺς ἐπὶ τῆς κυνηγεσίας ἀξιωματικούς του καὶ τοὺς κύνας, καὶ ὡς ὄπλον ἐκράτει μικρὸν τι καὶ δυνατὸν ἀκόντιον. Εἰσελθόντες εἰς τὸ δάσος οἱ κυνηγοὶ, ἀπήντησαν ἕνα κάπρον, μέγιστον κάπρον καὶ ῥωμαλεώτατον, μέλανα ὡς αἰθίοπα. Τὸ θηρίον ἐκυνηγῆθη πολλὴν ὥραν ὑπὸ τῶν κυνῶν καὶ τῶν κυνηλατῶν, ἔπειτα δὲ, στραφὲν, ἐφόνευσε τέσσαρας τῶν καλητέρων κυνῶν τοῦ σκυλολογίου, διὸ παρωργίσθη τόσοσ ὁ κόμης, ὥστε ὤμοσε νὰ μὴ παύσῃ κυνηγῶν ἕως οὗ ἀποκτείνῃ τὸν κάπρον τοῦτον. Τὸν κατεδίωξε λοιπὸν πεισματωδῶς, καὶ ἐπειδὴ ἀνέβαινεν ἐξαίρετον ἵππον, ἐφθασε πολὺ πρὸ τῶν κυνηλατῶν του εἰς μίαν λόχμην πυκνὴν, ὅπου ὁ κάπρος εἶχε κρυβῆ. Τότε λαβὼν τὸ ἀκόντιόν του δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, εἶπε πρὸς τὸν κάπρον:

Σὲ θέλω, ἀγριόχοιρε! Ὁ ἀναγκασθῆς νὰ ἔβγῃς
τὸν τῆς Φλανδρίας κόμητα εἰς μάτην ἀποφεύγεις.

Ὡς μαινόμενος τότε ὁ κάπρος ὤρμησεν ἀφρισμένον ἔχων τὸ στόμα κατὰ τοῦ κόμητος, ὅστις τόσοσ σπιθαρῶς τὸν ἐπληξεν διὰ τοῦ ἀκοντίου του εἰς τὸ ραχοκόκκαλον, ὥστε τὸν ἔρριψε χαμαί, τὸν ἀπέκτεινε, καὶ ἐκάθησεν ἐπ' αὐτοῦ περίσκεπτος καὶ ἀπορῶν ὅτι δὲν ἤρχοντο νὰ τὸν εὕρωσιν οἱ ἄνθρωποι του. Ἐνῶ ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ κάπρου, βλέπει προσερχομένην κόρην τινα, ἣ ὅποια πε-

ριεφέρετο μόνῃ ἐπὶ μέλανος ἵππου κατὰ πέδῃν βαδίζοντος (qui allait l'amble). Δὲν τὴν συνώδευε κανεὶς. Ὁ κόμης ἐγειρεται, προχωρεῖ εἰς προῦπάντησιν αὐτῆς, κρατεῖ τὸν ἵππον τῆς ἐκ τοῦ χαλινοῦ καὶ τῇ ἀπευθύνει τὸν λόγον: «Ὡρα καλὴ, ὦ δέσποινα!» Ἡ δέσποινα τὸν ἐχαιρέτισε μόλις, καὶ ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας τὴν ἠρώτησε: «Διατί, δέσποινά μου, μόνῃ καὶ ἀσυνόδευτος;» Αὐτὴ δὲ τὸν ἀπεκρίθη χαριέντως: «Διότι, αὐθέντα, αὐτὸ εἶναι τὸ θέλημα τοῦ παντοδυναμοῦ πατρὸς Θεοῦ. Εἶμαι θυγάτηρ βασιλέως τινὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ μὲ ὑπανδρεύσῃ χωρὶς τὴν συναίνεσίν μου· ἀλλ' ἐγὼ ὤμοσα καὶ ὠρκίσθην εἰς τὸν Θεόν, ὅτι θὰ μείνω ἐπὶ ζωῆς ἄγαμος, ἂν δὲν εὕρω σύζυγον τὸν πλουσιώτατον τῶν κομήτων τῆς χριστιανωσύνης. Ὅθεν ἐγκατέλειψα τὸν πατέρα μου δυσηρεστημένη, καὶ εἶχα μὲν συνοδίαν πολλὴν μετ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐδραπέτευσά ἐξ αὐτῆς, φοβηθεῖσα μὴ θελήσωσι νὰ μὲ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὸν πατέρα μου, καὶ ὑπεσχέθην εἰς τὸν Θεόν νὰ μὴ ἐπιστρέψω εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, ἕως οὗ εὕρω τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας, τὸν ὁποῖον ἤκουσα μεγάλως νὰ ἐπαινοῦν.»

Τότε ὁ κόμης ἠτένισε πρὸς τὴν παρθένον, καὶ πολλὴν ὥραν ἐσκέφθη τοὺς λόγους τῆς. Τῷ ἤρρεσεν ὁ τρόπος τῆς, συνέλαβε πρὸς αὐτὴν φλογερὸν ἔρωτα, καὶ τὴν εἶπεν: «Ἐγὼ, καλὴ καὶ ὠραία, εἶμαι ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, τὸν ὁποῖον ζητεῖς, καὶ ὁ πλουσιώτατος τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ὑφήλιον· ἔχω δεκατέσσαρα κομητάτα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μου. Ἀφοῦ δὲ μὲ περιζητεῖς τοιοῦτοτρόπως, σὲ θέλω σύζυγόν μου, ἂν καὶ σὺ ἔχῃς εὐχαρίστησιν.» Ἡ κόρη, ἥτις πολὺ ἐχάρη εἰς τὸ ἀκουσμα τοῦτο, συνήνεσεν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ ἦνε αὐτὸς τῶνόντι ὁποῖος ἔλεγεν ὅτι ἦτο. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κόμης, «Δέσποινα, τὴν εἶπε, μὴ ἀμφιβάλλῃς παντελῶς ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας.» Ἐν τούτοις ἠδημόνει πολὺ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι του δὲν ἤρχοντο νὰ τὸν εὕρωσιν. Ἠρώτησε τὴν κόρην πῶς ὠνομάζετο, καὶ ποῖον τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τῆς καὶ τοῦ βασιλείου του. Ἡ παρθένος ἀπεκρίθη μετὰ τινος δυστροπίας, ὅτι αὕτη μὲν ὠνομάζετο Ἥλιος· «τοῦ πατρὸς μου ὅμως τ' ὄνομα, εἶπε, δὲν θὰ τὸ μάθῃς ἐνόςσω τοιοῦτον ἔχω πρόσταγμα παρὰ Θεοῦ· μὴ λοιπὸν ἐπιμένεις, διότι ἄλλως πως δὲν γίνεται.» Βλέπων ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, ὅτι ἡ κόρη ἀμφέβαλλεν εἰσέτι περὶ αὐτοῦ, ἔθεσε τὸ κέρας ἐπὶ τοῦ στόματος καὶ

ἤρχισε νὰ κράζῃ τρανώς, διὰ νὰ ἔλθωσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ. Πρῶτος ἦλθεν εἰς αὐτὸν ὁ αὐθέντης τῶν Βαλεντιενῶν, ὁ Γουαλιέρος τοῦ Σαντομέρου καὶ ἄλλοι· ὁ δὲ Ἑρρίκος ὁ τῶν Βαλεντιενῶν τὸν ἠρώτησεν ἂν συνέλαβε τίποτε. «Ναί, ἀπήντησεν ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας, συνέλαβα ἓνα λαμπρότατον κάπρον, καὶ πρὸς τούτοις ὁ Θεὸς μοὶ ἐδώρησε τὴν ὠραίαν ταύτην δεσποινίδα, ἣν ἐδῶ βλέπετε, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ λάβω εἰς γυναῖκα, μὲ τὴν συναίνεσιν αὐτῆς.» Ὁ κόμης τῶν Βαλεντιενῶν ἐστράφη καὶ εἶδε τὴν κόρην· ἦτο δὲ ἐνδεδυμένη κοσμιώτατα, καὶ ἐκάθητο ἐπὶ ἵππου λαμπροῦ ὅσον δύναται τις νὰ φαντασθῇ. Ἄλλ' ὅμως ὁ κόμης τῶν Βαλεντιενῶν ἐμέμφθη πολὺ τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας, ὅτι ἤθελε νὰ λάβῃ σύζυγον ταύτην τὴν κόρην, εἰπὼν εἰς αὐτόν: «Πρῶτον μὲν, Ὑψηλότατε, ἀγνοεῖς ὅποια τις εἶναι· τίς οἶδε καὶ ἂν ἦναι γυνὴ τις ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι περιτρέχουσι τὸν κόσμον; Δύνασαι μᾶλλον νὰ τὴν ἔχῃς ὅσον καιρὸν θέλῃς, καὶ ἔπειτα νὰ τῇ δώσῃς τὴν ἀπόλυσίν της, ἐπειδὴ τοιοῦτος κύριος, ὁποῖος σὺ εἶσαι, δὲν πρέπει τίποτε νὰ πράττῃ ἄνευ φρονήσεως. Ἀνάθεμα τὴν ὑπερηφάνειάν σου, διότι ἀκόμη προχθὲς ἀπεπειθήθης τὴν θυγατέρα τοῦ εὐγενοῦς βασιλέως τῆς Γαλλίας.» Τότε ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας εἶπε πρὸς τὸν κόμητα τῶν Βαλεντιενῶν: «Ἄλῃ φρονιμώτερον· ἡ καρδία μου προσεκολλήθη εἰς αὐτὴν τὴν γυναῖκα, καὶ πλέον μὴ μὲ εἶπῃς τι περὶ αὐτῆς, διότι σὲ τὸ ἀπαγορεύω!» Οἱ ἀκόλουθοι τοῦ κόμητος τῆς Φλανδρίας μεγάλως δυσηρεστήθησαν ἐκ ταύτης τῆς ἀποφάσεως.

Ἐκ Νογιῶνος, ὁ Βαλδουῖνος μετέβη εἰς Καμάρακον (Cambrai), παραλαβὼν τὴν κεφαλὴν τοῦ κάπρου καὶ χειραγωγήσας τὴν γυναῖκα ἐκείνην τοῦ δάσου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐνυμφεύθη. Ἐξ αὐτῆς ἔλαβε δύο θυγατέρας, Ἰωάνναν καὶ Μαργαρίταν. Ἐπὶ τῶν δεκατεσσάρων ἐτῶν, καθ' ἃ ἐβασίλευσε μετὰ τοῦ Βαλδουῖνου εἰς τὴν Φλανδρίαν, αὕτη ἡ γυνὴ ἔπραξε πλείστας κακίας, καὶ ὁ τόπος ὑπέστη τὰ πάνδεινα, διὸ καὶ ὁ Βαλδουῖνος κατεκρίθη μεγάλως. Ἡ γυνὴ αὕτη ἤρχετο εἰς μὲν τὴν ἐκκλησίαν προθύμως καὶ ἤκουε τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ μέχρι τῆς προσκομίσεως τῶν ἀγίων ἅμα ἀρχομένης τῆς ἱεραῆς μυσταγωγίας, ἀνεχώρει ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, «πρᾶγμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο πολὺς λόγος, καὶ ἠπόρει ἕκαστος.»

Ὁμολογῶ ὅτι τὸ ξέγον τοῦτο διήγημα οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν

μετὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, οὐδὲ σαφηνίζει ποσῶς τὰς αἰτίας τῶν περιπλοκῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν ἸΓ' αἰῶνα, καὶ τοι περιγράφει ἓνα τῶν κυριωτέρων αὐτουργῶν. Ἀληθῶς μὲν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ μυθισορήματος, ὅτι ὁ παράδοξος οὗτος γάμος τοῦ Βαλδουῖνου συνέτεινεν ἵνα λάβῃ καὶ αὐτὸς τὸν σταυρὸν καὶ ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλὰ μὴ λησμονήσῃ ὁ ἀναγινώσκων, ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτη κυρίως προτίθεμαι νὰ καταδείξω ὁποίας μεταβολὰς εἰσήγαγον αἱ σταυροφορίαι ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ τύχῃ τῶν συμπραξάντων εἰς αὐτὰς ἀνδρῶν τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦτο ἐπιτῶ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην μᾶλλον περιεργάζομαι τὴν βιογραφίαν ἢ τὴν ἱστορίαν. Συμφέρει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τίνι τρόπῳ ἢ παράδοσις συνθέτει τὰς βιογραφίας τῶν προσώπων, ἅτινα ἀρύεται ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἡ παράδοσις φαίνεται ἔχουσα νόμον ἴδιον καὶ κανόνα, τὸ μὴ ἐμμένειν εἰς τὰ τῆς ἱστορίας. Δὲν τὴν ἀρκεῖ ὁ δημόσιος βίος, ἔχει χρεῖαν καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ. Γινώσκουσα, ὅτι ἡ ἱστορία συνήθως καταδεικνύει τὸ ἥμισυ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους φέρει ἐπὶ τῆς σκηνῆς, καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦτο τῆς ζωγραφίας δὲν παρέχει ἰκανὴν περιέργειαν, ὥστε νὰ ἐλκυσθῇ καὶ νὰ προσηλωθῇ ἡ δημοτικὴ φαντασία ἐπ' αὐτὸ, ζητεῖ καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐγχείμενον ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, ὡς περιεργότερον. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦτο δὲν ἱκανοποιεῖ πάντοτε τὰς ὀρέξεις καὶ ἀπαιτήσεις τῆς τοιούτου εἶδους φιλολογίας, ἡ παράδοσις πλάττει εἰς τὸν ἥρωα αὐτῆς βιογραφίαν τινὰ ὅλως ἔκτακτον, συνάδουσαν πρὸς τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖ νὰ δώσῃ περὶ τοῦ ἥρωος, ὃν ἐξελέξατο. Εἶναι δὲ περιεργὸν ὅτι, ἐὰν τὸ πρόσωπον δὲν παρέστη ἐντὸς τῆς ἱστορίας μετὰ κρότου πολλοῦ καὶ ἀνατάσεως, ἢ τῆς παραδόσεως προσοχὴ οὐδόλως στρέφεται πρὸς αὐτό. Ἐὰν, παραδείγματος χάριν, ὁ Βαλδουῖνος δὲν εἶχεν ἀλώσει τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν εἶχεν ἰδρύσει τὴν Λατινικὴν αὐτοκρατορίαν, δὲν εἶχε γίνεαι ἄφαντος εἰς μίαν τῶν κατὰ Βουλγάρων μαχῶν, οὐδόλως θὰ ὑπῆρχε **Μυθισόρημα Βαλδουῖνου κόμητος τῆς Φλανδρίας**· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Βαλδουῖνος ἀφῆκε μέγα ἔχθος ἐν τῇ μνήμῃ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ διὰ τῶν συμβάντων τῆς ἱστορίας του, ἢ παράδοσις ἐστοχάσθη ὅτι ὁ ἥρωας οὗτος ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἵτινες τῇ χρειάζονται, καὶ τὸν ἔλαβεν ἐκ τῆς ἱστορίας. Εἶναι ὅμως

ἀληθές, ὅτι συγχρόνως καὶ τὸν ἀπεχώρισεν ἀπ' αὐτῆς, ἀφαιρέσασα τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων τῆς ἱστορίας του, ἢ μεταπλάσασα αὐτὰ καθὼς τῇ ἐσύμφερε, καὶ μεταποιήσασα αὐτῷ ἰδιωτικόν τινα βίον ὅλον τεράστιον, σύμφωνον κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν παράδοξον αὐτοῦ τύχην, ἂν καὶ πολλαχοῦ ἀποδοκιμάζῃ αὐτόν.

Ἐν τῷ συναξαρίῳ τούτῳ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Βαλδουίνου, σαφῶς βλέπει τις ὅποιαν μέθοδον ἀκολουθεῖ ἡ δημοτικὴ φαντασία ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς· οὐδ' ἂν ἡ παράδοσις εἶχεν ὠρισμένην τινὰ ποιητικὴν, θὰ ἠκολούθει τοὺς κανόνας αὐτῆς. Εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ προσώπου, τὸ ὅποιον ἐξιστορεῖ, δὲν χωροῦσι φαντασίαι ἢ φρενοτροπίαι. Λαμβάνει ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν σημείων τοῦ Βαλδουίνου, παραδείγματος χάριν τὴν ὑπερηφάνειάν του, καὶ ἐκ τῆς ὑπερηφανείας ταύτης πορίζεται ὅλην τὴν ἰδιωτικὴν τοῦ Βαλδουίνου ἱστορίαν, σχεδὸν καθὼς ὁ Μολιέρος πορίζεται ἐκ τοῦ χαρακτήρος τῶν ἡρώων του τὰς περιστάσεις τοῦ δράματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου φέρει αὐτούς. Ἐξ ὑπερηφανείας ἀποποιεῖται τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, καὶ ἐξ ὑπερηφανείας νυμφεύεται τὸν Διάβολον. Πῶς ὁ Βαλδουῖνος νὰ μὴ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ὠραίαν ἐκείνην κόρην, ἥτις, θυγάτηρ οὔσα βασιλέως τῆς Ἀνατολῆς, ἐπεχείρησε μακρὰν ὁδοπορίαν ἵνα ἔλθῃ καὶ νυμφευθῇ τὸν πλουσιώτατον καὶ κραταιότατον τῶν πριγκήπων τῆς Δύσεως, τὸν κόμητα δηλαδὴ Φλανδρίας; Καὶ ἡ μὲν φροντίς αὕτη ἵνα συναρμολογῇ τὴν ἱστορίαν τῶν ἡρώων τῆς μετὰ τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν, ὑπῆρχεν ἀξία παρατηρήσεως· ὅ,τι δὲ μᾶλλον προτίθεμαι νὰ σημειώσω, εἶναι ἡ προτίμησις, τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις δίδει εἰς τὴν βιογραφίαν παρὰ τὴν ἱστορίαν. Τὸ μέγα τῆς παραδόσεως μέλημα εἶναι νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσωπά τῆς· τότε δὲ μόνον μᾶς ἐνδιαφέρουσιν ἀληθῶς τὰ πρόσωπα, ὅταν μάθωμεν τὸν ἰδιωτικὸν βίον των. Τὰ ἐνθυμούμεθα ἴσως ἐνεκα τοῦ δημοσίου βίου αὐτῶν, διότι ἀποτελοῦσι μέρος τῶν πραγμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεμίχθησαν, καὶ τὰ ὀνόματά των εἶναι πράξεις τῆς ἱστορίας· ἀλλ' ἐὰν θέλητε νὰ κινήθῃ ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν πρὸς αὐτὰ, ἐὰν θέλητε νὰ κατασταθῶσιν ἀξία τῆς ἀγάπης ἢ τῆς λατρείας ἡμῶν, εἶναι χρεῖα νὰ μᾶς διηγηθῆτε τὸν ἰδιωτικὸν βίον των. Καὶ οἱ μὲν ἅγιοι τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἥτοι τῶν συναξαρίων, μᾶς συγχينوῦσι διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου αὐτῶν· οἱ δὲ ἥρωες

τῶν θύραθεν παραδόσεων μᾶς συγχينوῦσι διὰ τῶν τυχῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων παθῶν αὐτῶν. Μόνον διὰ τῆς διηγήσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου του ἐμβαίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν μυθιστορίαν καὶ εἰς τὸ δράμα, δηλαδὴ εἰς τὴν φιλολογίαν, σκοπὸν ἔχουσαν τὸ τέρπειν καὶ τὸ συγχινεῖν. Τολμῶ εἶπειν μάλιστα, ὅτι ἡ ἱστορία, ὅταν ποιῇ λόγον περὶ προσώπου τινὸς σημαντικοῦ, δὲν εἶναι ἀληθῶς πλήρης, ἐὰν δὲν προσθέτῃ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ δημοσίου βίου αὐτοῦ καὶ τινὰ χαρακτήρας τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἴδετε πόσον ἀναδεικνύουσιν οἱ χαρακτήρες οὗτοι τὴν ἱστορικὴν ὄψιν, παραδείγματος χάριν τοῦ Ἑρρίκου Δ', βασιλέως τῆς Γαλλίας· ἀφαιρέσατε ἀπ' αὐτῆς τὰς τύχας τοῦ Βεαρναίου, καὶ ὁ ἰδρυτῆς οὗτος τῆς νεωτέρας Γαλλικῆς μοναρχίας δὲν φαίνεται μὲν ὀλιγώτερον μέγας, ἀλλ' ἀρέσκει ὀλιγώτερον. Θὰ ἠλαττοῦτο, ἂν ἔμενεν ἀπλοῦς βασιλεύς· χρεῖα νὰ ἀφειθῇ ἐν αὐτῷ καὶ ὁ ἄνθρωπος.

Ἐπὶ τὸ προκείμενον τοῦτο διατρίβων, τολμῶ νὰ ἀρυσθῶ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ παρόντος καιροῦ δύο παραδείγματα, βαθεῖαν ἀείποτε προξενουντά μοι ἐντύπωσιν. Ἄγνοῦ πῶς θὰ γράψωσιν οἱ ἐπιόντες τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου καιροῦ· τοῦτο μόνον γινώσκω, ὅτι πολλοῦ θὰ ἐστερεῖτο ἐνδιαφέροντος, ἐὰν εἰς τὸν δημοσίον βίον δύο τινῶν ἡγεμόνων ἀρξάντων ἐπὶ τῆς Γαλλίας, τοῦ βασιλέως Λοδοβίκου Φιλίππου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ', δὲν προσέθετον καὶ τινὰ διηγήματα, καὶ τινὰ χαρακτήρας ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου αὐτῶν. Περπωμένον, ὡς φαίνεται, ἦτο εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς αἰῶνα ἵνα, ὅσοι ἡγεμόνες ἐμελλον νὰ βασιλεύσωσιν ἐπὶ τῆς Γαλλίας, διέλθωσιν ἐπὶ πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον διὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, πρὸ τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναβάσεως. Μεγάλως θὰ ἐσφαλλεν ἡ ἱστορία, ἐὰν ἡμέλει τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο τοῦ αἰῶνος ἡμῶν. Καὶ πῶς δύναται ὁ βασιλεὺς Λοδοβίκος Φίλιππος νὰ μεγαλυθῇ, ἐὰν δὲν παρειαχθῶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ διηγήματά τινα ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τὸν ὅποιον διῆγαγε πρὸ τοῦ 1830, περὶ τῶν περιηγήσεών του εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν, περὶ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ διαμονῆς του, περὶ τῆς ἐν τῷ Παλαιρογιαλίῳ (Palais Royal) συνετῆς καὶ εἰλικρινοῦς διαγωγῆς του ἐπὶ τῆς παλινορθώσεως τῆς νομίμου βασιλείας, τέλος δὲ περὶ τοῦ χαρακτήρος του καὶ περὶ τῶν δαπανῶν του αὐτῶν, ὧν ἡ ἀσωτεία ὑπὸ τὴν ὑπεκρύπτετο τάξιν περὶ

τὴν διαχείρησιν, ὥστε, τῇ συνάρσει τῆς συκοφαντίας, ἐχαρακτηρίσθη ὡς φιλαργυρία; Ὁμοίως θὰ ἐκινεῖτο ἡ περιέργεια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δημοσίου, ἐάν τις διηγεῖτο καὶ τινα τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ' πρὸ τοῦ 1848. Ὅποιον φῶς θὰ ἐπέχεον αὐταὶ αἱ βιογραφικαὶ παρεκβάσεις ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἡμετέρου καιροῦ! πόσον ἐνδιαφέροντα θὰ καθίστων τὰ ἡμέτερα χρονικά! Οὐδ' οἱ τοῦ κλάδου τῶν Βουρβόνων βασιλεῖς τῆς Γαλλίας θὰ ἤθελον νὰ λησμονηθῶσιν ὅλως διόλου ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, τὸν ὅποιον διήγαγον ἐπὶ τῆς σχεδὸν εἰκοσιπενταετοῦς μεταναστεύσεως αὐτῶν. Ἡ βιογραφία ἔχει ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ πλεῖστον, ἢ ἐν παντὶ ἄλλῳ, δικαίωμα νὰ εἰσαχθῇ θαρράλῳ εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν μυθιστορίαν τοῦ Βαλδουίνου, ἐνθα ἡ βιογραφία ἔχει τηλικούτον μέρος, ὡς παρατηρήσαμεν. Ἄς ἴδωμεν πῶς διαλύεται τὸ διαβολικὸν συνοικέσιον τοῦ κόμητος τῆς Φλανδρίας, καὶ πῶς, πρὸς ἐξιλασμόν τοῦ πταιήματος, μεταβαίνει οὗτος εἰς Ῥώμην καὶ ἀναχωρεῖ ἐκεῖθεν εἰς τὴν σταυροφορίαν. Τοῦντεῦθεν ἡ μυθιστορία συνάπτεται πάλιν μετὰ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προσκολληθῇ πιστῶς εἰς αὐτήν.

« Ἦτο ἡμέρα τοῦ Πάσχα, καὶ ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας εἶχε συναθροίσει ὅλους τοὺς βάρωνάς του. Τὴν ὥραν δὲ τοῦ γεύματος ἐκάθησεν εἰς τὴν τράπεζαν μετὰ τῆς βαρωνίας ὅλης, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην στιγμήν παρουσιάσθη ἐνώπιον αὐτοῦ γέρων τις ἐρημίτης στηριζόμενος ἐπὶ βακτηρίας, ἐπειδὴ ἦτο ἕως ἐκατοντούτης ὁ γέρων. Ἰκέτευσε δὲ τὸν κόμητα ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ δώσῃ καὶ εἰς αὐτὸν νὰ φάγῃ. Ὁ κόμης διέταξεν ἀσμένως ἕνα τῶν ἰππέων του νὰ λάβῃ περὶ τοῦ ἐρημίτου φροντίδα, καὶ ὁ ἰππεὺς ἔβαλεν αὐτὸν νὰ καθήσῃ εἰς ἰδιαιτέραν τράπεζαν, ἀπέναντι τοῦ κόμητος. Ἐντούτοις ἡ κόμησσα τῆς Φλανδρίας δὲν εἶχεν εἰσέλθει εἰσέτι εἰς τὸ ἐστιατόριον· πορεύονται εἰς ἀναζήτησιν αὐτῆς, καὶ ἡ κόμησσα ἔρχεται καὶ κάθηται πλησίον τοῦ κόμητος. Ἄμα ἰδὼν ὁ ἐρημίτης τὴν γυναῖκα, ἐφοβήθη μέγਾਲως, ἤρχησε νὰ τρέμῃ, ἔκαμε τὸν σταυρόν του ἐπανειλημμένως, καὶ οὐδὲ νὰ φάγῃ οὐδὲ νὰ πῖν ἠδύνατο. Ἀλλὰ καὶ ἡ γυνή, ἄμα ἰδοῦσα τὸν ἐρημίτην, δὲν ἐφάνη ποσῶς εὐαρεστηθεῖσα, ἐπειδὴ προησθάνθη ὅτι μεγάλην ἔμελλε νὰ πάθῃ βλάβην ἐξ αὐτοῦ. Παρεκάλεσε λοιπὸν τὸν κόμητα ν' ἀποπέμψῃ

τὸν ἐρημίτην, εἰπούσα: «Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, Ὑψηλότατε, εἶναι παμπόνηρος, καὶ ἤλθεν ἐδῶ διὰ κακόν. Δὲν ἠμπορῶ νὰ τὸν βλέπω ἐμπρὸς μου, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ τὸν προστάξῃς ν' ἀπέλθῃ. — Πῶς! εἶπεν ὁ κόμης, τὸ ἐλεεῖν τοὺς ζητοῦντας ἐλεημοσύνην εἶναι ἔργον θεάρεστον· ἂν δὲ ὁ λαμβάνων αὐτὴν δὲν ἔχῃ ἀνάγκην, εἰς αὐτὸν ἡ ἁμαρτία. Ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ ἡμῶν Χριστοῦ θέλω νὰ φιλοξενηθῇ ὁ ἐρημίτης, καὶ νὰ μεθεῖξῃ σήμερον ἐκ τῆς τραπέζης μου.» Ταῦτα δὲ λέγων, ὁ κόμης παρετήρει τὸν ἐρημίτην, ὅστις ἐκάθητο σύννους εἰς τὴν τράπεζαν, καὶ οὐδ' ἔτρωγεν οὐδ' ἔπινε. «Χριστιανέ, τὸν ἐρωτᾷ ὁ κόμης, διατί δὲν τρώγεις; Μὴ μὲ κρύπτῃς τὴν αἰτίαν, καὶ ἂν θέλῃς παρ' ἐμοῦ ἄλλο τι, ζήτησε καὶ θὰ τὸ λάβῃς.» Ἐγερθεὶς τότε ὁ ἐρημίτης, ἐστάθη ὀρθίος, καὶ εἶπε πρὸς τὸν κόμητα καὶ πρὸς τοὺς βάρωνας νὰ παύσωσι δι' ἀγάπην Θεοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, διότι εὕρισκοντο εἰς μέγαν κίνδυνον. «Μὴ ἐκπλαγῆτε δι' ὅ,τι μέλλει νὰ συμβῇ· μέγας θὰ σᾶς κυριεύσῃ φόβος, ἀλλ' ἔχετε πίστιν εἰς τὸν Θεόν, καὶ αὐτὸς θὰ σᾶς διαφυλάξῃ ἀπὸ παντὸς κακοῦ.» Πάντες ἔμειναν ἔκθαμβοι καὶ ἀκίνητοι, παραιτήσαντες φαγητὰ τε καὶ ποτὰ· ὁ δ' ἐρημίτης ἐξώρκισε τότε τὴν κόμησσαν τῆς Φλανδρίας ἐν ὀνόματι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, εἰπὼν πρὸς αὐτήν: «Δαιμόνιον πονηρόν, τὸ ἐν τῷ σώματι τῆς γυναικὸς ταύτης, σ' ἐξορκίζω ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὑπομείναντος δι' ἡμᾶς σταυρόν καὶ θάνατον, καὶ ἀποβαλόντος σε ἀπὸ τοῦ ἀγίου αὐτοῦ παραδείσου μεθ' ὅλων τῶν πονηρῶν ἀγγέλων. . . . ἐξορκίζω σε ν' ἀπέλθῃς ἀπὸ τοῦ ὀμίλου τούτου, ἀφοῦ πρὶν ὁμολογήσῃς ἐνώπιον ὅλων τῶν βαρῶνων πῶς ἐσαγήνευσες τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας, ὡς τε πάντες νὰ μάθωσι τοῦτο! Ἄπελθε δ' ἔπειτα ὁποῦθεν ἤλθες, ἀφίνον πᾶν ὅ,τι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἀνεπηρέαστον!»

« Ἡ γυνή, ὅταν ἤκουσε τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐξορκισμοὺς τούτους, μὴ δυναμένη νὰ ὑπεκφύγῃ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, ἠσθάνθη, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τοῦ κόμητος τῆς Φλανδρίας τυρανοῦσα αὐτόν τε καὶ τὸν τόπον, καὶ ὅτι ὤφειλε ν' ἀναχωρήσῃ διὰ παντός. Ὄθεν λαβοῦσα τὸν λόγον, εἶπε ῥητῶς, ὅτι τῶντι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κρυβῇ, οὐδὲ νὰ παρακούσῃ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοδυνάμου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐξορκίζετο. «Χρεωστοῦμεν, προσέθεσε, νὰ φοβώμεθα καὶ ἡμεῖς τὸν Θεὸν ὡς οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ ἐλπίζομεν πάντοτε νὰ τύχωμεν

εὐσπλαγχνίας ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ὡς κριτῆς τῆς οἰκου-
μενης· κἀγὼ ὑπῆρξα ἐκ τῶν ἀγγέλων, τοὺς ὁποίους ἀπέβαλεν
ἀπὸ τοῦ παραδείσου του, καὶ πάντες αἰσθανόμεθα διὰ τὴν ἐξωσιν
ἡμῶν ὀδύνην, ἣν οὐδεὶς δύναται νὰ φαντασθῇ. Θέλομεν δὲ νὰ ἐλ-
κυσώμεν καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς ἡμᾶς, διὰ νὰ ἴδῃ ὁ Θεὸς ὅλον
τὸν κόσμον ἁμαρτωλὸν ὡς ἡμᾶς, καὶ μᾶς συγχωρήσῃ μετ' αὐ-
τοῦ. Μὴ μᾶς μέμφεσθε λοιπὸν, ὅτι δι' αὐτὸ ζητοῦμεν συνδρομὴν
καὶ βοήθειαν. Ὁ παρῶν κόμης δὲν κατώρθωσε ν' ἀποφύγῃ τὴν
μεθ' ἡμῶν συζυγίαν, ὑπέixας εἰς τὸ ἁμάρτημα τῆς ὑπερηφανείας
ὅτε δὲν κατεδέχθη τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας ὡς
σύζυγον· μ' ἐσυγχώρησε λοιπὸν τότε ὁ Θεὸς νὰ εἰσέλθω εἰς τὸ
σῶμα τῆς ἀποθανούσης θυγατρὸς ἐνὸς βασιλέως τῆς Ἀνατολῆς,
κόμης ἀπαραμίλλου κατὰ τὰ κάλλη. Εἰσῆλθα διὰ νυκτὸς εἰς τὸ
σῶμά της καὶ ἤγειρα αὐτήν· ἐπανεληθούσα δὲ εἰς τὴν ζωὴν, ἐ-
πραττε καθὼς ἐγὼ διηύθυνα τὸ σῶμά της, διότι ἄλλο πλὴν ἐμοῦ
δὲν εἶχε πνεῦμα. Περὶ δὲ τῆς ψυχῆς της, αὕτη ἐπορεύθη ὅπου
ᾠφείλε νὰ πορευθῇ. Ἦτο Σαρακηνή· τὴν ἔφερα εἰς τὸν κόμητα,
καὶ ὁ κόμης τὴν ἐνυμφεύθη μὴ δυνηθεὶς νὰ τὴν ἀποποιηθῇ. Τώρα
δεκατρία ἔτη ἐπηρέασα ἐπὶ κακοῦ τὸν βίον του, καὶ ἔπραξα εἰς
τὴν χώραν τῆς Φλανδρίας δεινὰ μεγάλα, τὰ ὁποῖα δυσκόλως θὰ
δυνηθῇ ὁ κόμης νὰ ἐξαγοράσῃ. Ἠλπίζα πάντοτε νὰ παρουσια-
σθῇ εὐκαιρία ὅπως κατεξουσιάζω τὸν κόμητα, ἀλλ' οὐδέποτε ἐ-
λησμόνησεν ἑαυτὸν μέχρι βαθμοῦ, ὥστε ν' ἀρνηθῇ τὸν Πλάστην
του· ἐξεγειρόμενος τοῦ ὕπνου ἢ κατακλινόμενος ἐποίει πάντοτε
τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑπῆρχε καλῶς ὡ-
πλισμένος ἐναντίον μου. Ὡσαύτως ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας
μου τὰς δύο θυγατέρας, ἃς ἔλαβεν ἐξ ἐμοῦ, διότι τὰς ἐδάπτισεν.
Ἄλλο τι δὲν ἔχω πλέον νὰ εἶπω· ἐπιστρέφω εἰς τὴν Ἀνατολήν,
κομίζουσα τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβα, διὰ νὰ τὸ βάλω ν' ἀνα-
παυθῇ ὑπὸ τὸ μνήμά του.» Ταῦτα εἰπὼν ὁ δαίμων, ἀνεχώρησε
χωρὶς νὰ βλάψῃ κανένα, ἐκτὸς μόνον, ὅτι συναπέφερεν ἐκ τῶν
παραθύρων τῆς αἰθούσης μικρὸν τινα πέτρινον χίονα. Ἀνηγέρ-
θησαν δὲ ὅλοι ἔκθαμβοι· ὁ κόμης ἔκλινε τὴν κεφαλὴν μετὰ σε-
βασμοῦ ἐνώπιον τοῦ γέροντος ἐρημίτου, καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ
τὸν συμβουλεύσῃ τί ᾠφείλε νὰ πράξῃ. Ὁ ἀγαθὸς ἐρημίτης τὸν
συνεβούλευσε νὰ πορευθῇ εἰς τὸν Πάπαν, ἵνα τύχῃ παρ' αὐτῷ τῆς
ἀφέσεως τοῦ ἁμαρτήματός του, καὶ ἀνεχώρησεν.

» Ὁ κόμης Βαλδουῖνος διέμεινε τρεῖς ἡμέρας περίλυπος ἐν
τῷ παλατίῳ του, καὶ τὴν τετάρτην ἡμέραν ἀπῆλθεν εἰς Βρού-
γας, ὅπου ὁ κόσμος τὸν κατεγέλα σκώπτων αὐτόν. Εἰς τὰς ὁ-
δοὺς τὸν ἐδείκνυον ὅλοι διὰ τοῦ δακτύλου, καὶ τὰ παιδιά ἐκραύ-
γαζον: «Φύγετε, φύγετε! ἰδοὺ ὁ κόμης, ὅστις ἐνυμφεύθη τὸν
Διάβολον!» Ὁ κόμης κατεθλίβετο ἀκούων τὰ περὶ αὐτοῦ λεγό-
μενα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἀπέδειξε τελείως, καὶ ἀνεχώρησε τὴν ἐπιού-
σαν εἰς Γάνδην. Ἐκεῖ κατεγελάτο πολὺ μᾶλλον ἢ εἰς Βρούγας,
διὸ καὶ μετέβη εἰς Ἀτρέβατον (Arras), ὅπου ὡσαύτως τὸν συν-
ώδευσαν τὰ σκώμματα ὡς ἀλλαχοῦ. Ἰδὼν ὅτι πανταχοῦ κατε-
γελάτο, ᾤμοσεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ παραλάβῃ ὅλην τὴν βαρωνεῖαν
του καὶ ν' ἀποπλεύσῃ εἰς ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ.»

Ἐπιθέτει τις ἴσως ὅτι, ἀφοῦ ἅπαξ ἀπεφάσισεν ὁ Βαλδουῖνος
ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν σταυροφορίαν, ὁ μῦθος μέλλει νὰ συναπαντη-
θῇ πάλιν μετὰ τῆς ἱστορίας καὶ νὰ παρομαρτῇ μετ' αὐτῆς τοῦ
λοιποῦ· ἀλλ' ἡ παράδοσις δὲν προβαίνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.
Ἡ παράδοσις, καὶ ἂν προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν διὰ τῶν
πραγμάτων, μένει πάντοτε κατὰ μέρος, καὶ πλάττει κατὰ τὸν
ἰδιὸν τῆς τρόπον τὰς διηγήσεις της. Ἄν καὶ οἱ ἱστορικοὶ περιο-
ρίζονται μόνον εἰς τὴν σταυροφορίαν, ἣτις ἤλωσε τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, ὁ συγγραφεὺς τῆς μυθιστορίας ἢ τοῦ συναξαρίου
προβαίνει διεξερχόμενος τὰς τύχας τοῦ ἥρωός του ἐν εἰδει συ-
νεχείας. Ἡ παράδοσις, κλίσειν ἔχουσα πρὸς τὴν ἐνότητα τοῦ δια-
φέροντος, δὲν ἠθέλησε νὰ μείνῃ ἄνευ καταστροφῆς ὁ βίος οὐδε-
νὸς τῶν προσώπων, ἅτινα ἐσχετίσθησαν μετὰ τῆς τύχης τοῦ
Βαλδουῖνου. Τὸν διατάττει ν' ἀπέλθῃ πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, πολιορκουμένης ὑπὸ τοῦ Ἀκυλᾶνος, κα-
λίφου τῶν Σαρακηνῶν· ἐὰν δὲ νικήσῃ, νὰ νυμφευθῇ τὴν αὐτο-
κράτειραν καὶ νὰ γίνῃ αὐτοκράτωρ. Ἐλθὼν εἰς μονομαχίαν ὁ
Βαλδουῖνος μετὰ τοῦ καλίφου, θανατόνει τὸν Ἀκυλᾶνα καὶ σώ-
ζει τὴν Κωνσταντινούπολιν· τότε δὲ εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν
θριαμβευτικῶς, καὶ ζητεῖ τὴν αὐτοκράτειραν εἰς σύζυγον. Ἡ συ-
νομιλία ἢ μετὰ τῆς ἡγεμονίδος ταύτης, ἣν ὁ Βαλδουῖνος εἶχε
ποτε ἀποποιηθῇ, καὶ αὐτοῦ, εἶναι εὐφυῆς καὶ χαρίεσσα, μάλιστα
δ' ἐκ μέρους τῆς αὐτοκρατείας. «Εἰς τὸν Θεὸν τοῦ παραδείσου
σὲ κάμνω ὄρκον, ὃ δέσποινα, λέγει ὁ Βαλδουῖνος, ὅτι μόνον καὶ
μόνον διὰ τὸν ἔρωτά σου ἐπεχείρησα αὐτὴν μου τὴν ὁδοιπορίαν,

ἐπειδὴ μὲ τὸ ἐπρόσταξεν ὁ Πάπας, ὅταν ἀνεχώρουν ἐκ Ῥώμης. Κατ' ἀρχὰς ἀπεδήμησα κατευθυνόμενος εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον· ἀλλ' ὁ Πάπας μὲ εἶπεν, ὅτι, ἂν ἠδυνάμην νὰ προφυλάξω κατὰ τῶν πολεμίων τὸ ἄτομόν σου καὶ τὸ κράτος σου, ὦφειλα νὰ σὲ ζητήσω εἰς σύζυγον, ἐὰν ἦναι μὲ τὴν εὐχαρίστησίν σου.» Ὅταν ἤκουσε τοῦτο ἡ ἡγεμονίς, ἐγέλασε καὶ ἀπεκρίθη εἰς τὸν Βαλδουῖνον: «Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ πατήρ μου μὲ εἶχε προσζέρει ἕνα καιρὸν εἰς ὑμᾶς, καὶ τότε δὲν ἐπέτυχεν ἡ διαπραγματεύσις· ἀλλ' ἀφοῦ ἐτύχομεν καὶ πάλιν ἀμφοτέροι ἀνυμφοί, θὰ ὁμιλήσω περὶ τούτου εἰς τὸ συμβούλιόν μου, εὐχαριστοῦσα ἐν τούτῳ δι' ὅσα μὲ εἶπετε ὑμᾶς τε καὶ τὸν Πάπαν, ὡς μεσιτεύοντα εἰς τὴν ὑπόθεσιν.» Συνεβουλεύθη λοιπὸν ἡ εὐγενὴς δέσποινα τοὺς διασημοτέρους τῶν αὐλικῶν αὐτῆς, καὶ οὗτοι τῇ εἶπον, ὅτι ὦφειλε νὰ νυμφευθῇ τὸν Βαλδουῖνον, ὅστις κατέστη αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐνταύτῳ κύριος τῶν δεκατεσσάρων αὐτοῦ κομητιῶν· δὲν ἠθέλησεν ὅμως νὰ μένη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄεργος, καὶ, προσωθούμενος ὑπὸ τῆς ἀνησυχίας, ἥτις τῷ ἀπελίπετο ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἀμαρτήματός του, ἀνεχώρησεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Μόλις διαπλεύσας τὴν θάλασσαν, μανθάνει τὸν θάνατον τῆς αὐτοκρατείας. Εἰς ἐπίμετρον τῶν δυστυχιῶν του καὶ τῆς θείας ὀργῆς, προδίδεται ἔπειτα καὶ παραδίδεται ὑπὸ τοῦ κόμητος Βλεσῶν (Blois) εἰς τὸν καλίφην τῶν Σαρακηνῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ προδότης ἐτιμωρήθη ἀκολούθως. Ὁ Σαλαδῖνος, υἱὸς τοῦ καλίφου, ἤδη πεφημισμένος καθ' ὅλην τὴν Δύσιν διὰ τὸν ἵπποτικὸν χαρακτήρα του, εἶχεν εἶπεῖ εἰς τὸν πατέρα του: «Δὲν πρέπει, Μεγαλειότατε, νὰ προσενεχθῶμεν πρὸς ἕνα προδότην μεγαλοφρόνως, διότι εἶναι ἱκανὸς νὰ προδώσῃ καὶ ἡμᾶς, καθὼς ἔπραξε πρὸς τὸν κύριόν του.» Ὁ καλίφης παρέδωκε τότε τὸν προδότην εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ὁ Σαλαδῖνος τοῦ ἔκοψε ἀμέσως τὴν κεφαλὴν· ἀλλ' ἐνταύτῳ ἐκράτησε τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας, ὃς τις ἔμεινε πεφυλακισμένος ὄλην εἰκοσιπενταετίαν, καὶ μόλις ἀπελύθη ὅτε ἀνέβη ὁ Σαλαδῖνος εἰς τὸν θρόνον. Ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῆ δὲν ἐξιλέωσε τὴν ἀθλίαν εἰμαρμένην τοῦ Βαλδουῖνου· ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του, δὲν κατώρθωσε νὰ τὸν ἀναγνωρίσωσι, καὶ ἀπηγγονίσθη εἰς τὴν Λίλλην ὡς λαοπλάνος, κατὰ διαταγὴν Ἰωάννας τῆς θυγατρὸς του, μιᾶς ἐξ ἐκείνων, ἃς εἶχε λάβει ἐκ τοῦ Διαβόλου.

(Τὸ τέλος εἰς τὸ προσεχές.)

ΤΑ ΘΑΥΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΗΛΙΑΚΩΝ ΚΟΣΜΩΝ.

Ἐπάρχουσιν εἰς τὴν Ἀστρονομίαν θεωρίαι τινές, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ παραδέχεται μετὰ τῆς αὐτῆς πεποιθήσεως, μεθ' ἧς ἀσπάζεται τὰς βεβαιωτέρας μαθηματικὰς ἀληθείας. Φαντασθῆτε πόσον γελοῖος ἤθελεν ὑποληφθῆ ὁ ἀποτολμήσας νὰ ἀποδείξῃ ὅτι 2Χ2 φέρουσι 5 καὶ οὐχὶ 4. Τὸν αὐτὸν γέλωτα, ἢ μᾶλλον τὸν αὐτὸν οἶκτον, θὰ ἐπροξένει καὶ ὅστις, ἐπερειδόμενος εἰς τὰς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων, θὰ διετείνεται σήμερον, ὅτι ἡ Γῆ μένει ἀκίνητος, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἴσος μὲ πεπόνιον, καὶ ὅτι οἱ ἀστέρες εἰσὶ μικραὶ φλόγες, ἀναπτόμεναι καὶ τρεμοσβύνουσαι χωρὶς σκοπὸν καὶ τέλος.

Τοιαῦται ἰδέαι, ἐκφερόμεναι ἐν πλήρει ἸΘ' αἰῶνι, θὰ ἦσαν αὐτόχρονα βλασφημίαι κατὰ τῆς προόδου. Ἐπῆρχε τῶντι ἐποχῆ, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀλλόκοτοι αὐταὶ ἰδέαι εἶχον ὑπόστασιν, καὶ ὁ ἐπιχειριζόμενος νὰ ἐκφράσῃ ἐπιστημονικὴν τινα καινοτομίαν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ σκεφθῆ καλῶς, καθότι αἱ πυραὶ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως δὲν ἤστειζοντο. Πᾶν αἶσθημα περιεργείας, ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου, ὦφειλε νὰ περισταλῆ ἐνώπιον τῆς ἀγρίας θεοβλαβείας τοῦ μεσαιῶνος· οἱ δὲ τολμῶντες νὰ ἀνυψώσωσιν ἑταστικὸν βλέμμα εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὑπεβλέποντο ὡς ἱερόσυλοι, καὶ ἐθεωροῦντο ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς θείας Προνοίας.

Ἄρχει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Ἰορδάνην Βρουνῶ, τὸν πολύκλαυστον τοῦτον μάρτυρα τῆς ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἐπλήρωσε λίαν ἀκριβὰ τὴν πολυμαθειάν του ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγρίου φανατισμοῦ ἀναφθείσης πυρᾶς. Ἄρχει ν' ἀναπολήσωμεν τὸν πολυπαθῆ Γαλιλαῖον, ὅστις τοσούτῳ κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ἀντιποιομένων ἐπὶ τῆς γῆς θεῖα δικαίωματα, ὥστε ἠναγκάσθη καὶ ἄκων νὰ ἀπαρνηθῆ τὴν περὶ κινήσεως τῆς Γῆς ἰδέαν του. Οἱ ἰδίως κεκηρυγμένοι ὡς ἄσπονδοὶ ἐχθροὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λοῖόλα, περιερχόμενοι τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, ἀνε-

θεμάτιζον τὸν καινοτόμον τοῦτον, καὶ ἐπροσπάθουν νὰ ἀποδείξωσιν ἐξ αὐτῶν τῶν ἱερῶν κειμένων, ὅτι βλασφημεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀτενίζων ἀπλῶς τὰ ὄμματα εἰς οὐρανὸν, πολλῶν δὲ μᾶλλον τολμῶν νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνοντα· ὅπως ἐναντίον τῆς διαβεβαιώσεως τοῦ δαιμονίου Πλάτωνος, ἀποφαινομένου, ὅτι ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως, ἵνα ἀτενίζῃ συνεχῶς πρὸς τὸν οὐράνιον θόλον. « Τὰν δ' αἰσθησίων τὰν ὄψιν ἅμιν τὸν θεὸν ἀνάψαι εἰς θεῶν τῶν ὠρανίων. » (α).

Ἄλλ' ἀγαθὴ τύχη, σήμερον αἱ τοιαῦται ὀπισθοδρομικαὶ προλήψεις περιωρίσθησαν ἐντὸς στενοτάτου ὀρίζοντος, καὶ ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἀποσκορακίζονται εἰς τὰς πλεόν ἀποκέντρους γωνίας τοῦ ἡμετέρου πλανήτου. Ὁ ἄλογος τρόμος, τὸν ὅποιον ἡ ἀνθρωπότης ἠσθάνετο ἄλλοτε πρὸς πᾶν τὸ ὑπερφυσικόν, ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως, καὶ πάντες φιλοτιμοῦνται τίς πρῶτος ν' ἀναβρίχῃ εἰς τὰς ἀπεράντους ἐκτάσεις τοῦ αἰθέρος, καὶ νὰ διοδεύσῃ αὐτὰς διὰ τῆς θαυμαστῆς πυξίδος, τὴν ὅποιαν ὁ Πλάστης ἠυδόκησε νὰ περικλείσῃ ἐντὸς τοῦ ἀσθενοῦς τούτου σαρκίου, τουτέστι διὰ τοῦ νοός. Σήμερον ὁ οὐράνιος θόλος ὑποβάλλει εἰς τὸν φιλοπερίεργον θνητὸν καὶ ὑπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐταστικοῦ αὐτοῦ ὀμματος τοὺς πλείστους ἐκ τῶν πυρίνων αὐτοῦ ἀδαμάντων, καὶ φωνή τις, ὡς ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς αἰωνιότητος ἐρχομένη, φαίνεται κράζουσα πρὸς αὐτὸν « Ἐρχου καὶ ἴδε! »

Α.

Μία ἐκ τῶν μεγάλων ἀληθειῶν τῆς ὑψηλῆς τῶν ἀστρῶν ἐπιστήμης, τὴν ὅποιαν ὀφείλομεν νὰ παραδεχώμεθα ὡς οἱ Πυθαγόρειοι τὸ αὐτὸς ἔφα τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου, εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς: ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ εἰς τὸν οὐρανὸν ἐσπαρμένοι ἀστέρες εἰσὶν, οὐχὶ μικραὶ φλόγες ἢ ὀπαὶ τοῦ κρυσταλλίνου θόλου, διὰ τῶν ὀπίων φαίνεται τὸ ἐπ' αὐτοῦ κεχυμένον πῦρ, ἀλλὰ τόσοι ἥλιοι, τῆς αὐτῆς μὲ τὸν ἡμέτερον Ἥλιον ἢ καὶ διαφόρου φύσεως, καὶ μικρότεροι ἢ καὶ ὀγκωδέστεροι αὐτοῦ. Ἄν δὲ βλέπωμεν αὐτοὺς τοσοῦτω μικροὺς, ἃς αἰτιώμεθα τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἡμετέρων

(α) Πλάτ. Τίμαιος ὁ Λοκρός. Κεφ. ΙΑ'.

αἰσθητηρίων πρῶτον, καὶ ἔπειτα τὴν ἀκαταλόγιστον ἀπόστασιν, τὴν ὅποιαν ἀπέχουσιν ἀφ' ἡμῶν τε καὶ ἀπ' ἀλλήλων.

Ὁ μόνος ἥλιος, τὸν ὅποιον ἡ μαγικὴ δύναμις τοῦ τηλεσκοπίου κατώρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ὁ πλησιέστερος εἰς ἡμᾶς μετὰ τὸν Ἥλιόν μας, εἶναι ἀστὴρ τις λάμπων εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Κενταύρου, καὶ τὸν ὅποιον δύναται ἕκαστος νὰ θαυμάσῃ, ἅμα ἀποφασίσῃ νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Αὐστραλίας. Ὁ πλησιέστατος οὗτος συνάδελφος τοῦ ἡμετέρου Ἥλιου ἀπέχει ἀπ' αὐτοῦ, πόσον νομίζετε;—200,000 φορὰς τὴν μεταξὺ Γῆς καὶ Ἥλιου ἀπόστασιν!

Διὰ νὰ ἐντυπωθῇ κάπως εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν τὸ καταπληκτικὸν μεγαλεῖον τῆς ἀποστάσεως ταύτης μεταξὺ τῶν δύο πλησιοχώρων ἡλίων, ἀνάγκη πρῶτον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπόστασις, ἣ τις χρησιμεῖει κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὡς μονὰς καταμετρήσεως, τουτέστι τὸ μεταξὺ Γῆς καὶ Ἥλιου περιλαμβανόμενον διάστημα.

Ἐπελογίσθη λοιπὸν διὰ τῶν ἀκριβεστάτων καταμετρήσεων, ὅτι ἀτμάμαξα σιδηροδρόμου, ἐκκινήσασα ἀπὸ τῆς Γῆς μετὰ τῆς μεγαλητέρας ταχύτητος, θέλει φθάσει εἰς τὸν Ἥλιον ἐν διαστήματι 350 περίπου ἐτῶν· ὥστε, κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην, διὰ νὰ διατρέξῃ ἡ αὐτὴ ἀτμάμαξα τὸ μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου Ἥλιου καὶ τοῦ πλησιέστερου εἰς αὐτὸν ἀπλανοῦς ἀστέρος (τοῦ ἀνωτέρω ὑποδειχθέντος α τοῦ Κενταύρου) αἰθέριον διάστημα, ἀπαιτοῦνται πλείοτερα τῶν 70 ἑκατομμυρίων ἐτῶν! Φοβούμενος μήπως ἐμβάλλω εἰς ἱλιγγίαν τὴν φαντασίαν ὑμῶν ἂν ἀποφασίσω νὰ ἐπεκτείνω τὴν πορείαν τῆς ἰδανικῆς ἀτμαμάξης μου μέχρι τῶν μεμακρυσμένων ἡλίων τοῦ περὶ ἡμᾶς αἰθερίου διαστήματος, παραιτοῦμαι τοῦ πειρασμοῦ τούτου, καὶ περιορίζομαι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν σχετικῶς ἐλαχίστην ταύτην ἀπόστασιν. Θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν ἀκολούθως, ὅταν συνέλθωμεν ἀπὸ τὸ θάμβος τῶν πρώτων ἐντυπώσεων, νὰ παρεκτείνωμεν τὸ φαντασιῶδες τοῦτο ταξείδιον πολὺ μακρύτερον τῶν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας διαγεγραμμένων ὀρίων.

Ἡ ἀξιοθαύμαστος ἐπιμονὴ τῶν ἀκαμάτων οὐρανοσκόπων ἐπέτυχε νὰ ἐξακριβώσῃ, ὅτι 50 ἑκατομμύρια ἀσέρων, εἴτε ἡλίων, ἀποτελοῦσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰχογένειαν, καθότι περιλαμβάνονται ἐντὸς περιωρισμένης ζώνης. Τὴν φωταυγῆ ταύτην ζώνην

πιστεύω νὰ μὴ ὑπάρχη οὐδεὶς τῶν ἀκροατῶν μου, ὅστις δὲν ἔ-
τυχε νὰ παρατηρήσῃ, περιβάλλουσαν κυκλοτερῶς τὸν οὐρανὸν
καὶ διακρινομένην εὐκόλως ἐν νυκτὶ ἀσελήνῳ. Ἐνεκα δὲ τῆς
συγκεχυμένης καὶ τρόπον τινα γαλακτοειδοῦς αὐτῆς αὐταυγείας,
ἐκλήθη ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων Γαλαξίας· καὶ ἐνῶ σήμερον
ὁ ἀπλοῦς λαὸς θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν ὁδὸν τοῦ Παραδείσου, ἢ
ἀρχαιοῦτος παρεδέχετο ὡς συναυγασμὸν καὶ συσώρευσιν ἀπεί-
ρων ἀστέρων.

Θαυμάσωμεν, Κύριοι, ἐν παρόδῳ τὸν τεράστιον φιλοσοφικὸν
νοῦν τῶν ἡμετέρων προγόνων, οἵτινες, ἀνευ τηλεσκοπίων καὶ
ἄλλων βοηθημάτων, κατώρθωσαν νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τὰς με-
γάλας ἀληθείας τῆς διασκευῆς τοῦ Σύμπαντος, καὶ νὰ ἀνιχνεύ-
σωσι πλεῖστα ὅσα φαινόμενα τῶν οὐρανόων κόσμων, τὰ ὅποια
ἐπιβεβαιοῖ ἢ μόλις ἀπὸ τῶν σπαργάνων αὐτῆς ἐξερχομένη σήμε-
ρον ἐπιστήμη. Οἱ Πυθαγόρειοι, λόγου χάριν, εἶχον πρὸ δισχι-
λίων ἐτῶν ἀρκετὰ σαφῆ ἰδέαν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς. Οἱ τῆς
Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς φιλόσοφοι ὑπεστήριζον, ὅτι τὸ ἡλιακὸν
ἡμῶν σύστημα δὲν εἶναι ὁ μόνος σπαρεὶς στάχυς ἐν τῷ ἀπεράντῳ
πεδίῳ τοῦ αἰθέρος, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει πληθὺς ἡλιακῶν κόσμων.
Ὁ βαθύνοος καὶ μεγαλοφυῆς Ἡράκλειτος ἐπέσβεσε περὶ δημι-
ουργίας τοῦ παντὸς τὰ αὐτὰ δόγματα, μὲ τὰ ὅποια κατέπληξε
τὸν σημερινὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον ὁ διάσημος φυσικὸς Λα-
πλὰς ἐν τῇ Κοσμογονίᾳ αὐτοῦ. Ταῦτα ἔκρινα καλὸν νὰ παρε-
νείρω ἐνταῦθα παρεκβατικῶς καὶ ἐν συντομίᾳ, πρὸς δόξαν τοῦ
ἐλληνικοῦ ὀνόματος καὶ πρὸς δικαίαν ἐγκαύχησιν ἡμῶν, τῶν ἀ-
πογόνων τοιούτων δαιμονίων ἀνδρῶν.

Ἄφοῦ ἤδη ἐγνωρίσαμεν, ὅτι ἡ πληθὺς τῶν ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς
ἡμῶν ἀκτινοβολούντων ἀσέρων, ἢ μᾶλλον ἡλίων, ἀποτελεῖ μίαν
οἰκογένειαν, καθόσον περικλείεται ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ζώ-
νης, δὲν θὰ ἦτο ἀκατάλληλον νὰ ἀποπειραθῶ νὰ ἀποδείξω καὶ
τὰς διαστάσεις τῆς ὑπερμεγέθους ταύτης ζώνης, τουτέστι τοῦ
Γαλαξίου. Φωτομετρικαὶ τινες λοιπὸν παρατηρήσεις, γενόμεναι
ἐπ' ἐσχάτων, ἤγαγον ἡμᾶς εἰς τὰ ἐξῆς καταπληκτικὰ τωόντι
συμπεράσματα:

Ὅτι, τὸ μὲν πλάτος τῆς ζώνης τοῦ Γαλαξίου κατὰ μέσον ὄ-
ρον εἶναι 80—100, τὸ δὲ μῆκος πέντε περίπου χιλιάδας φορὰς
μεγαλῆτερον τῆς ἀφ' ἡμῶν ἀποστάσεως τοῦ πλησιεστέρου τῶν

ἀπλανῶν ἀστέρων. Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπερβολικὴν ἀπό-
στασιν τοῦ ἡμετέρου κόσμου ἀπὸ τοῦ γείτονος τούτου ἡλίου, —
ἀπόστασιν, τὴν ὁποίαν ἵνα διατρέξῃ τὸ ἑκατὸν καὶ ἐξήκοντα ἑ-
κατομμύρια ὀργυιῶν ἀνά πᾶν δευτερόλεπτον διανύον φῶς δα-
πανᾷ τεσσάρων περίπου ἐτῶν χρονικὸν διάστημα, —καταντᾷ εἰς
τὸ ἐκπληκτικὸν συμπέρασμα, ὅτι ἀπαιτοῦνται τέσσαρες μὲν αἰῶ-
νες ὅπως ἡ αὐτὴ θαυματουργὸς δύναμις διατρέξῃ τὸν Γαλαξίαν
κατὰ πλάτος, πλείονα δὲ τῶν δεκαπενταχιλιῶν ἐτῶν ὅπως
διατρέξῃ αὐτὸν κατὰ μῆκος!

Ἐὰν περίεργός τις ἤθελεν ἐπιθυμήσει νὰ γνωρίσῃ εἰς ποίαν
ἀπόστασιν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁ ἡμέτερος Γαλαξίας διὰ νὰ
παρασταθῇ εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν ὡς μία τῶν συνήθων νεφελότη-
των, τὰς ὁποίας διακρίνομεν ἀμυδρῶς ὡς ἐπιφωσκούσας εἰς τὸν
οὐρανὸν, ἐπέρχεται πάραυτα λύτης τῆς τολμηρᾶς ταύτης ἀπο-
ρίας ὁ μέγας τῆς Οὐρανίας ἱεροφάντης Φραγκίσκος Ἀραγῶ.
Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ σοφοῦ τούτου ἐπιστήμονος, ὁ Γα-
λαξίας πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ εἰς τὸ χάος 334 φορὰς ὅσον διά-
στημα καταλαμβάνει τὸ μῆκος αὐτοῦ, διὰ νὰ παρασταθῇ εἰς τὰ
ὄμματα ἡμῶν ἴσος πρὸς τὸν δίσκον τῆς Σελήνης. Κατὰ δὲ τὴν
σχέσιν ταύτην, ἵνα φθάσῃ τὸ ὠκυπόρον φῶς ἀπὸ τούτου μέχρις
ἡμῶν θὰ ἀπητοῦντο 334 φορὰς δεκαπενταχιλίαι ἔτη, εἴτε ὀλί-
γον τι πλείοτερον τῶν ἑκατομμυρίων ἐτῶν! !

Περιττὸν στοχάζομαι νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ ἱλιγγίασιν προ-
ξενούσα ἀπόστασις αὕτη εἶναι ἀπλουστάτη μαθηματικὴ μονὰς
ἀπέναντι τῆς ἀπειρίας τῶν τοῦ Σύμπαντος διαστάσεων. Ἄλλὰ,
θὰ μὲ ἐρωτήσητε ἴσως, ποῦ κεῖνται τὰ ὄρια τοῦ ὄρατοῦ καὶ ἀο-
ράτου κόσμου; μέχρι τίνος παρατείνεται ἡ σωρεία τῶν Γαλα-
ξιῶν καὶ τῶν ἡλιακῶν συστημάτων; Ὑπάρχει ἄρα γε σημείον
τι, πέραν τοῦ ὁποίου ἀπαντᾶται τὸ μηδέν; . . . Τὸ ἀπερίμετρον
τῆς ἀποστάσεως εἶναι ἀκατάληπτον μυστήριον, τὸ ὁποῖον ἢ ἐπι-
στήμη καὶ ἢ σοφία τοῦ ἀνθρώπου ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ, καθὸ ἀνήκον
εἰς τὰς ἀποκρύφους βουλὰς τῆς θεότητος. — Ἴδου ἡ μόνη ἀπάν-
τησις, ἣν δύναται νὰ δώσῃ τὸ πεπερασμένον περὶ τοῦ ἀπείρου.

B'.

Ἐπειδὴ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἐπάναγχεσ νὰ ἐπέρ-

χωνται κατὰ βαθμολογικὴν τινα τάξιν, ὥστε τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν νὰ μὴ καθιστᾷ τὴν φαντασίαν καὶ τὰς αἰσθήσεις ἐκθάμβους, κρίνω κατάλληλον ἐνταῦθα νὰ γνωστοποιήσω καὶ ἑτέραν θαυμασίαν ἀνακάλυψιν τῆς ἐπιστήμης, ὀφειλομένην εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν νεωτέρων τηλεσκοπικῶν ὀργάνων. Ὅτι, δηλαδή, ὁ πελώριος Γαλαξίας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξακολουθοῦσιν ἐκτελοῦντα τὸν αἰώνιον αὐτῶν πυρρίχιον τὰ πενήτηντα ἑκατομμύρια τῶν ἀστέρων, (μέρος τῶν ὁποίων βλέπομεν καθ' ἑσπέραν λαμπυρίζον ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται, ὡς κόκκος ἀφανῆς ἐντὸς ὠκεανοῦ ἐξ ἄμμου, καὶ ὁ ἡμέτερος Ἥλιος,) δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς στέφανος τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀνεξάντλητος καὶ ἀκατάληπτος δημιουργικὴ δύναμις, ἢ διακοσμήσασα τὸ ὄρατόν καὶ ἀόρατον Σύμπαν, ἐφύτευσε καθ' ἀπάσας τὰς διευθύνσεις τοῦ ἀπεριμέτρου διαστήματος πληθὺν τοιούτων ἀστρώων συσσωρεύσεων, τοιούτων γαλαξιδῶν. Καὶ καθὼς ὁ ἡμέτερος Ἥλιος, πρὸς τὰς μυριάδας τῶν συντρόφων αὐτῶ ἡλίων παραβαλλόμενος, βολίδι μικροτάτῃ ὁμοιάζει, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ ἡμέτερος Γαλαξίας εἶναι πολλῶ ὑποδεέστερος κατὰ τὸ μέγεθος τῶν διαστάσεων ἄλλων γαλαξιδῶν τοῦ αἰθερίου χώρου.

Τὸ ἄρχειον τῶν οὐρανοσκόπων ὄμμα ἀπεκάλυψεν εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ αἰθερίου ὀρίζοντος ὑπὲρ τοὺς πεντακισχιλίους γαλαξίας διαφόρου μεγέθους, καὶ παριστῶντας τὰ μᾶλλον παράδοξα σχήματα. Τίς θέλει δυνηθῆ ν' ἀναπαραστήσῃ κατὰ διάνοιαν τὴν μυρμηκίαν τῶν κόσμων, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει ἕκαστος αὐτῶν; Ἡ τολμηρὰ δύναμις τοῦ ἐξ ὑπαγωγῆς ὑπολογισμοῦ ἐφθασε νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι γαλαξίας τις, ἀπομεμακρυσμένος τοσοῦτω ἐν τῷ διαστήματι, ὥστε νὰ παρουσιάζῃ εἰς τὸ μεγαλύτερον τηλεσκοπίον διάμετρον ἴσην πρὸς τὸν φαινομενικὸν δίσκον τῆς Σελήνης, περιλαμβάνει οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν διακοσίων ἑκατομμυρίων ἡλίων!

Συνήθως εἰς τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς οἱ συνεχῶς φέροντες ἐν τῷ στόματι τὰ ἑκατομμύρια θεωροῦνται ὡς λίαν ὑπερβολικοί· ὥστε ὑποπτεύομαι μήπως κινδυνεύσω καὶ ἐγὼ νὰ παράσχω λαβὴν εἰς τὴν ὑπόνοιαν ταύτην, καίτοι παρουσιαζόμενος ἐνταῦθα ὡς ἀπλοῦς διερμηνεὺς τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὁμως τολμῶ νὰ διαβεβαιώσω ὑμᾶς, Κύριοι, ὅτι, μεθ' ὄλον τὸν πάταγον τῶν ἑκατομμυρίων μου, εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀπλὴν μο-

νάδα τοῦ ὄλου κολοσσιαίου ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἠθέλατε φαντασθῆ ἐκπροσωποῦν τὸ μέγα οἰκοδόμημα τοῦ παντός. Τί εἶναι τὰ δισεκατομμύρια, τὰ ὁποῖα τυχὸν ἀναπαριστᾷ τὸ ἄθροισμα τῶν ἡλίων, τῶν ἐσπαρμένων εἰς τὰς πεντακισχιλίας ἐγνωσμένας ταύτας νεφελότητος, ἀπέναντι τῆς ἀκαταλόγιστου πληθύος, τῶν μυριάδων τριλιονίων, τῶν λοιπῶν ἀγνώστων καὶ ἀπροσίτων γαλαξιδῶν εἰς τοὺς φακοὺς τῶν ἡμετέρων τηλεσκοπίων; . . .

Ὅταν, ἐπισκεπτόμενος πρὸ χρόνων τὸ ἀστεροσκοπεῖον τῆς Βιέννης, ἔτυχε νὰ προσεγγίσω διὰ τοῦ τηλεσκοπίου εἰς ἓνα τῶν ἀποκέντρων γαλαξιδῶν, ὅστις διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ μόλις ἐφαίνετό μοι ὡς ἀμυδρὰ κηλὶς, ἐστάθη ἀδύνατον νὰ κρατηθῶ τοῦ νὰ μὴ ἐκπέμψω κραυγὴν θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως ἐνώπιον τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου παρασταθέντος λαμπροῦ καὶ ἀπροσδοκῆτου θεάματος. Φαντασθῆτε τὴν μόλις ὑποφώσκουσαν ἐκείνην νεφελότητα μεταβληθεῖσαν ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου εἰς ὠραίαν στλεγγίδα, κεκοσμημένην δι' ἀδαμάντων, σμαράγδων, σαπφείρων καὶ τοπαζίων, ἀκτινοβολοῦσαν δὲ ἐξαισιῶς ἀφ' ἐκάστης αὐτῆς γωνίας. Ἐν μέσῳ τῆς πυκνῆς ἐκείνης καὶ φωτεινῆς ἄμμου διέκρινα λαμπροὺς τινὰς ἀστέρας στίλβοντας ὡς μικροὺς ἡλίους, καὶ παριστῶντας διὰ τοῦ βαθμολογικοῦ αὐτῶν μεγέθους τὴν ὠραιότεραν ἁρμονίαν. Τότε, πλήρης ἐκστάσεως, ἠναγκάσθην νὰ μεταφέρω τὸν νοῦν εἰς τὸν αἰώνιον Δημιουργὸν τῶν θαυμασίων τούτων, καὶ νὰ ἀναφωνήσω μετὰ τοῦ Προφητάνακτος, οὐχὶ ὁμως διὰ μόνων τῶν χειλέων ἀλλ' ἀπὸ βάρους καρδίας καὶ ἐν συναισθήσει, τὸ μυριάκις ἐπαναλαμβανόμενον πλὴν οὐδέποτε ἐπαξίως ἐννοούμενον: «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.»

Ἐπιλείπει με ὁ χρόνος ἂν ἀποπειραθῶ νὰ περιγράψω ἐνταῦθα, ἔστω καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολυειδῆ καὶ ἀληθῶς παράδοξα σχήματα τῶν πεντακισχιλίων γαλαξιδῶν, ὅσοι κοσμοῦσιν, ὡς τόσοι ἀδαμάντινοι δακτύλιοι, τὸν ἀόρατον δάκτυλον τῆς θεότητος. Ἀρκοῦμαι μόνον νὰ εἶπω, ὅτι ὁ ἡμέτερος Γαλαξίας ἔχει τὸ σχῆμα ἀκριβῶς κυκλωτερές, ὁ δὲ κύκλος αὐτοῦ διχάζεται κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς περιφερείας του· ὁ ἡμέτερος Ἥλιος, μόλις διακρινόμενος ἐν μέσῳ τοῦ στροβίλου τῶν ἀπείρων ἡλίων, κεῖται ἀκριβῶς πλησίον τοῦ σημείου ὅπου ἄρχεται διπλασιαζόμενος ὁ κύκλος οὗτος. Ὁ δὲ τελευταῖος ἐγνωσμένος γαλαξίας κατὰ παρά-

δοξον σύμπλωσιν ἀπομιμείται τὸ τελευταῖον στοιχεῖον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, τὸ ω μέγαλον, ὡς ἐὰν ἔληγεν αὐτόθι τὸ κράτος τῆς μεγαλοουργοῦ φύσεως.

Εἰς τὸ ἀτελές, πλὴν ἀρκούντως διαδεδομένον, πόνημά μου τὸ Σύμπαν, δύναται ὁ φιλοπερίεργος νὰ παρατηρήσῃ ἐξεικονιζόμενα μετὰ τῆς ἐφικτῆς λεπτομερείας τὰ διάφορα σχήματα τῶν μᾶλλον ἀξιοπεριέργων γαλαξιδῶν, ὅσους ἠδυνήθη νὰ βολιδοσκοπήσῃ ἄχρι τοῦδε τὸ πελώριον τηλεσκόπιον τοῦ λόρδου Ῥός, τὸ ὁποῖον μεγεθύνει τὰ ἀντικείμενα κατὰ ἕξ χιλιάδας φοράς. Ἐκεῖ, διεξερχόμενος τοὺς ποικίλους σχηματισμοὺς τῶν ἐν τοῖς ἀπεράντοις κόλποις τοῦ αἰθερίου διαστήματος ἐσπαρμένων γαλαξιδῶν, θέλει παρατηρήσει εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν μέρη τινά, ὅπου αἱ συσσωρεύσεις τῶν ἀστέρων ἀποβαίνουσι πυκνότεραι. Αἱ τοπικαὶ αὗται συμπακνώσεις ὑπελήφθησαν, οὐχὶ ἄνευ λόγου, ὡς τόσα καθολικὰ κέντρα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀποβρέει πᾶσα κίνησις καὶ πᾶσα ζωὴ, διαδιδόμενη μυστηριωδῶς πως εἰς τὸ ὅλον σύστημα καὶ συγκατατοῦσα αὐτό. Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ μεταφέρωμεν τὴν ἀλληγορίαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καὶ νὰ ἐξομοιώσωμεν αὐτὸ πρὸς γαλαξιδίαν περιλαμβάνοντα πλεῖστα ὅσα θαυμάσια, θέλομεν κάπως ἀπαντήσῃ ἀμυδρὸν ὑπόδειγμα τῆς τοιαύτης ζωτικῆς συσσωρεύσεως τῆς ὕλης ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὅστις θεωρεῖται ὡς ἐστία τῆς κινήσεως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ὅλου σώματος. Τοιαύτη κεντρικὴ ἐστία, τοιοῦτος δεσμὸς τοῦ ἡμετέρου Γαλαξίου ὑπολαμβάνεται τὸ ἀστρῶν σύμπλεγμα τῶν Πλειάδων.

Γ.

Οἱ τοὺς πολυσχηματίστους γαλαξιδῶν ἀποτελοῦντες στρόβιλοι τῶν ἡλίων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἴστανται μεμονωμένοι, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἀπειράριθμα ἡλιακὰ συστήματα· ἕκαστος δὲ τῶν φωστήρων τούτων χρησιμεύει ὡς κέντρον, διατηροῦν περὶ ἑαυτοῦ μυριάδας σκιερῶν καὶ ἀτμωδῶν ὄγκων, ὃν τρόπον ὁ ἡμέτερος Ἥλιος εἶναι ἡ ἐστία, ἀφ' ἧς ἐκπέμπεται φῶς, θερμότης καὶ κίνησις εἰς τὴν πληθὺν τῶν δορυφορούντων αὐτὸν οὐρανίων σωμάτων.

Ἄλλ' ἄρά γε ἅπαντες οἱ ἡλιοὶ εἰσὶ τῆς αὐτῆς φύσεως μετὰ τοῦ ἡμετέρου, καὶ ἐπομένως ἔχουσι τὸ φῶς καὶ τὸ θερμογόνον

ἀνεξάντλητα;—Οἱ ἀλλοιωτοὶ ἢ προσωρινοὶ λεγόμενοι ἀστέρες λύουσιν ἀρκούντως τὴν ἀπορίαν ταύτην.

Πολλοὶ τῶν ἀστέρων, τουτέστι τῶν μεμακρυσμένων ἡλίων, παρετηρήθησαν ἀποβάλλοντες αἴρνης τὸ ἑαυτῶν φῶς, εἴτε ὑποστάντες πολυτεῖς ἀγωνίας, μετὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐπανήλθον κατὰ μικρὸν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἔντασιν, ἢ ἀπεσβέσθησαν καθ' ὁλοκληρίαν. Εἰς ἓνα τῶν περὶ τὸν βόρειον πόλον ἀστερισμῶν, τὸν Περσέα, ὑπάρχει ἡλιός τις τοιαύτης φύσεως, τὸν ὁποῖον καθεκᾶστην ἐσπέραν δύναμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εὐκόλως. Ὁ ἀρκετὰ ἀξιοπερίεργος οὗτος ἀστὴρ, ὅστις διακρίνεται μὲ τὸ Ἀραβικὸν ὄνομα Ἀλγκὼλ, ἐκτελεῖ ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν παραδόξους μεταπηδήσεις ἀπὸ μεγέθους εἰς μέγεθος, χωρὶς ποτε νὰ παύσῃ τοῦ νὰ ἦναι ὁρατὸς διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, καὶ ἀπὸ ἀστέρος δευτέρου μεγέθους κατὰ εἰς ἀστερίσκον τετάρτου μεγέθους, εἶτα δὲ ἄρχεται ἀναλαμβάνων βαθμολογικῶς τὴν πρώτην αὐτοῦ στιλβηδόνα. Ἄλλ' οἱ παριστῶντες ἡλιοὶ τὰ καταπληκτικώτερα τῶν τοιοῦτου εἶδους φωτοπαιγίων, ἀπαντῶνται εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ ἀντιθέτου ἡμῖν ἡμισφαιρίου, ὅπου ὁ περιηγητῆς δύναται νὰ θαυμάσῃ πραγματικῶς μυστηριώδεις τινὰς ἀστέρας, οἵτινες διέρχονται βαθμολογικῶς τὰς πρᾶδοξοτέρας φάσεις, ὅτε μὲν ὑπερτεροῦντες τὸ πρῶτον μέγεθος, ὅτε δὲ σμικρυνόμενοι καὶ βαθμηδὸν γενόμενοι ἀφανεῖς, καθὰ θέλομεν παρατηρήσει μετ' ὀλίγον.

Οἱ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν οὐρανίωνων κόσμων ἀσχολούμενοι παρεδέχθησαν, πρὸς ἐξήγησιν τῶν παραδόξων τούτων μετασχηματισμῶν καὶ ἀποσβέσεων, ὅτι οἱ ἐν τοῖς ἀπωτάτοις μυχοῖς τοῦ αἰθερίου διαστήματος κρυπτόμενοι οὗτοι ἡλιακοὶ κόσμοι ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς τὰ θέατρα μεγάλης σπασμωδικῆς μεταβολῆς· ὅτι ἔνεκεν ἀγνώστων αἰτιῶν ὑπέστησαν τρομερὰς διαταράξεις κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν αὐτῶν περιβάλλοντα τῆς φωτοσφαίρας, καὶ ὅτι ἡ αἰφνιδία ἀνάλαμψις τῆς φανερῆς τοῦ ἡλίου εἶναι ἀποτέλεσμα ἀναφλέξεως ἀκαταλόγιστου ποσότητος ὕδρογόνου. Τὸ ἀέριον δὲ τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἀναπτύσσεται καὶ ἐκκενοῦται συνεπεῖα τοπικοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς τῶν ἀποκέντρων τούτων κόσμων ἐπιφανείας, καὶ, τιθέμενον εἰς ἐλευθέραν συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ αἰθέρος, εἴτε μετ' ἐτέρου ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς στοιχείου, παράγει τὴν προσωρινὴν ταύτην ἀνάφλεξιν, καὶ περιβάλλει διὰ πελωρίων φλογῶν μέρος ἢ καὶ τὸ ὅλον τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν.

Ὡστε οἱ ἥλιοι δὲν εἶναι μόνιμοι ἐστίαι φωτός, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς συνεχεῖς μεταβολάς, ὡς πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχον. Ἐπομένως οὐδόλως παράδοξον ἂν φαντασθῶμεν, ὅτι πιθανὸν ἡμέραν τινὰ καὶ οἱ τοῦ ἡμετέρου κόσμου κάτοικοι νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς διαταράξεως τοῦ φωτός τῆς λαμπάδος τῶν ἡμετέρων οὐρανῶν, τοῦ εὐεργέτου Ἡλίου, ἐν ᾧ ζῶμεν πραγματικῶς καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι τρομερὰ πανωλεθρία ἔσεται τὸ ἄφευκτον ἀποτέλεσμα τοιαύτης τινός ἀποσβέσεως.

Ἄλλ' ἡ ἀκάματος ἐπιστήμη ἔρχεται πρὸς παρηγορίαν ἡμῶν τε καὶ πλείστων ἐκ τῶν διαδεχθησομένων ἡμᾶς γενεῶν, διαβεβαιούσα, ὅτι, ἂν οἱ ἥλιοι εἰσὶ θνητοὶ, ἀποθνήσκουσιν ὅμως μὲ τὸν βραδύτερον τῶν θανάτων. Διότι καίτοι ὁ ἡμέτερος Ἡλιος φαίνεται ἀποβαλὼν τὴν ἀρχικὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν συνεπεία τῆς διαρκούς ἐν τῷ διαστήματι ἀκτινοβολίας καὶ καταναλώσεως τοῦ φωτός καὶ τοῦ θερμογόνου αὐτοῦ, οὐχ ἦττον ὅμως δι' ἀκαταμαχῆτων μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν ἀποδεικνύεται ἔχων θερμοαντικὴν ιδιότητα, ἀρκοῦσαν ὅπως συντηρήσῃ τὸ μικρὸν αὐτοῦ πλανητικὸν σύστημα τοῦλάχιστον ἐπὶ τρία τετραλιόνια ἔτων!!! Ὡστε ὁ μακροβιότερος τῶν θνητῶν δύναται νὰ λογισθῇ ὁ ἡμέτερος Ἡλιος.

Τὸ ἡλιακὸν σύστημα, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ μέγας δι' ἡμᾶς φαινόμενος Ἡλιος, ἡ σφαιρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ζῶμεν, καὶ ὁ εὐάριθμος πλανητικὸς κόσμος, εἶναι ἐν τῶν σχετικῶς μικροτέρων καὶ ἀπλουστέρων συστημάτων, τῶν κατεσπαρμένων εἰς τοὺς ἀπεράντους κόλπους τοῦ καθ' ἡμᾶς Γαλαξίου.

Καὶ ὄντως, λαμβάνοντες ἐπικούρους τοὺς τῆς νεωτάτης ἐφευρέσεως διοπτῆρας, παρατηροῦμεν, οὐχὶ ἄνευ αἰσθήματος συγκινησεως, ὅτι πολλὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἡλιακῶν συστημάτων ἀπολαμβάνουσιν ἐκπληκτικῆς καὶ γραφικωτάτης ποικιλίας. Καί τινα μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπαρτίζονται ὑπὸ δύο καὶ τεσσάρων καὶ ἐξ πολλῶν ἡλίων, λίαν ἐγγύς ἀλλήλων κειμένων, οἵτινες ἔχουσι κέντρον περιστροφῆς τὸν σχετικῶς μεγαλύτερον· τινὰ δὲ εἰσὶ πεποικισμένα δι' ἀφθονίας χρωμάτων, καθόσον ἐκ τῶν διπλῶν, τριπλῶν ἢ καὶ πολλαπλῶν αὐτῶν ἡλίων οἱ πλείστοι εὕρηνται περιβεβλημένοι κεχρωματισμένην φωτόσφαιραν.

Ἐπιθέσωμεν πρὸς στιγμὴν, ὅτι, ἀντὶ τῆς λευκῆς πηγῆς τοῦ

καταπλημμυρίζοντος ἡμᾶς ἡλιακοῦ φωτός, παρείχετο τῷ φωτοβόλῳ μονάρχῃ τῆς ἡμέρας ἑτέρα πηγὴ κυανοῦ βαθέως χρώματος· εἶτε ὅτι πλησίον τοῦ ἐνός κυαναυγοῦς ἡλίου ἐβλέπομεν αἴφνης διαλάμποντα ἐν τῷ στερεώματι ἡμῶν δεύτερον χρυσαυγὴ ἥλιον, ἐρχόμενον ὅπως διαφιλονεικῆσθαι μετὰ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ τὸ κράτος τοῦ κόσμου τῶν χρωμάτων. Φυσικῶς τῷ λόγῳ τὸ τοιοῦτο θέαμα θέλει ἀποβῆ θυμασμοῦ πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἐξοικειωμένους πρὸς τὴν περιβάλλουσαν τὸν περὶ ἡμᾶς κόσμον μονότονον ἀπλότητα.

Ἄλλ' ἡ ἐκπληξὶς ἡμῶν ἔσεται ἀκατάσχετος, ὅταν, ἐνῶ θαυμάζομεν τὸν πελώριον χρυσαυγὴ τοῦτον ἥλιον ἐλαύνοντα ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος τὸν μεγαλοπρεπῆ αὐτοῦ δίφρον, καὶ διώκοντα τρόπον τινὰ τὸν εἰς τὴν δύσιν του πλησιάζοντα κυανόχροα, ἴδωμεν αἴφνης νέα ν' αὐγὴν ἐπιλάμπουσιν ἀπ' ἀνατολῶν, ὅπου φωτοβόλος τις ἐστία ζωηροτάτου ἐρυθροῦ πυρὸς ἔρχεται ν' ἀνάψῃ τὰς πορφύρας αὐτῆς φλόγας, καὶ περικαλύπτει διὰ τῶν καταπληκτικωτέρων βεγγαλικῶν πυρῶν τὸν ὀρίζοντα.

Ἀρίνομεν τὴν φαντασίαν νὰ ἀντιληφθῇ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος αὐτῆς ὁποῖαν θυμῆρη ποικιλίαν λάμψεως δύναται νὰ διαχύσῃσι τοιοῦτοι κεχρωματισμένοι ἥλιοι ἐπὶ τινος τῶν πλανητῶν σφαιρῶν, ἧτις τυχὸν ἀρύεται παρ' αὐτῶν φῶς καὶ θερμότητα. Ὅποιους τῶντι μεγαλοπρεπεῖς συνδυασμοὺς δύναται νὰ παραστήσῃ εἰς τοὺς εἰθισμένους ὀφθαλμοὺς εἰς μόνην τὴν μονομερῆ ἀπλότητα τοῦ ἡμετέρου ἡλιακοῦ φωτός ἡμέρα ἐρυθρὰ καὶ ἡμέρα σαυφείρινη, ἀνταλλασσομένη πρὸς λευκὴν ἢ ἰσοειδῆ ἡμέραν.

Οὕτω λοιπὸν οἱ πλείστοι τῶν ἀπαρτίζοντων τὰ πολλαπλᾶ ταῦτα συστήματα ἡλίων διαφέρουσιν ἐπαισθητῶς τοῦ ἡμετέρου, οὐ μόνον κατὰ τὸν ὄγκον καὶ τὰς θερμοαντικὰς ιδιότητας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν χρωματισμόν. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἀπανταχοῦ τῆς δεσποτείας αὐτῆς, ἡ μεγαλοουργὸς φύσις ἐπεδαψίλευσε ποικιλίαν ἀνέκφραστον, καὶ ὡς ἐξ ἀκενώτου πηγῆς ἠρύσθη, οὕτως εἰπεῖν, ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ πρὸς κόσμον καὶ πλουτισμόν τῶν ἔργων αὐτῆς. Ἀκατάληπτος φύσις! ὅποια εἰτέτι ἀπόκρυφα μείζονα τούτων περικλείεις, καὶ πόσον ἀπείρως σμικρὸς φαίνεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς γήινης ἀφανείας τὸ ἀεικίνητον πνεῦμά του ἐξυψοῦται πρὸς σέ!

Δ.

Ἐγνωρίσαμεν πλέον, ὅτι ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ μονάρχης τοῦ ἐν γωνία τινὶ τοῦ Γαλαξίου ἐδράζοντος ἡμετέρου πλανητικοῦ συστήματος, μυριάδες δὲ τοιούτων ἡλιακῶν συστημάτων ἀπαρτίζουσι τὴν τοῦ παντός μυστηριώδη ἀρχιτεκτονικὴν. Ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης εἶναι σημεῖον, οὐχὶ πλέον ἀμαθείας, ἀλλ' ἀναισθησίας.

Ἡ ἱερά φύσις ἔρριψεν ἐν τοῖς ἡλίοις τὰ σπέρματα δημιουργικῆς δυνάμεως, καθόσον εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένον, ὅτι οὗτοί εἰσιν οἱ γεννήτορες τῶν ἑτεροφώτων σφαιρῶν, αἵτινες συνωτιζονται ἀπυρεγχλίτως περὶ αὐτούς, ὃν τρόπον κύκλῳ λύχνου στρέφονται χρυσαλλίδες, τὸ φῶς διψῶσαι.

Καὶ περὶ μὲν τῆς κινήσεως τῶν δορυφορούντων τοὺς ἡλίους πλανητῶν οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ κίνησις εἶναι ὁ αἰώνιος νόμος τῆς φύσεως· ὅπου δὲ κίνησις, ἐκεῖ καὶ ζωή. Ἐκ δὲ τοῦ διοργανισμοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς πλανητικοῦ συστήματος κρίνοντες, εἰκάζομεν, ὅτι ἡ περὶ τοὺς ἡλίους τοῦ παντός περιφορὰ σφαιρῶν καὶ ἑτεροφώτων σωμάτων εἶναι εἰς τῶν καθολικῶν νόμων τῆς δημιουργίας.

Ἄλλ' ἄρα γε οἱ ἡλιοὶ διατελοῦσιν ἀκίνητοι καὶ, οὕτως εἰπεῖν, προσηλωμένοι ἐν ᾧ σημείῳ τοῦ διαστήματος ἐξεκολάφθησαν ὑπὸ τῆς ἀνωτάτης δημιουργικῆς καὶ ζωαρχικῆς δυνάμεως, ὥστε ν' ἀρμόζη αὐτοῖς κατὰ γράμμα ἡ ἀνάκαθεν ἐπικρατήσασα προσηγορία τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων;—Οὐχί. Ἡ τῶν ἡλίων στρατιὰ ἐμψυχοῦται ἐπίσης ὑπὸ σχετικῆς τινος κινήσεως· ἀλλ' ἡ τε ταχύτης καὶ τὸ διατρεχόμενον παρ' ἐκάστου ἐξ αὐτῶν διάστημα εἰσὶ μὲν λίαν ὑπέρτερα τῆς κινήσεως τῶν γνωστῶν ἡμῖν πλανητικῶν σωμάτων, ἀλλ' ἡ ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασις αὐτῶν εἶναι τοσαύτη, ὥστε αἱ κινήσεις αὐταὶ καταντῶσιν ἀνεπαίσθητοι, καὶ μόλις μετὰ παρέλευσιν αἰώνων δυνατὸν νὰ παρατηρηθῇ ἡ μετάθεσις τινὸς ἐξ αὐτῶν.

Ὁ Ἄρκτοῦρος, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τῶν λαμπρῶν ὑπερύθρων ἀστέρων τοῦ καθ' ἡμᾶς οὐρανοῦ, ὑπελογίσθη ὅτι κινεῖται ἐν τῷ διαστήματι μὲ τὴν καταπληκτικὴν ταχύτητα 163 περίπου ὀργυιῶν ἀνὰ πᾶσαν ὥραν· ἐνῶ ἡ ἡμετέρα Γῆ, ἣτις λογίζεται ἐν τῶν ταχύτερον κινουμένων οὐρανίων σωμάτων, κινεῖται τρεῖς φοράς

βραδύτερον τοῦ Ἄρκτοῦρου. Καὶ ὅμως τοσαύτη ὑπάρχει ἡ χωρίζουσα τὸν ἡμέτερον κόσμον ἀπὸ τοῦ μεμακρυσμένου ἐκείνου ἡλίου ἀπόστασις, ὥστε, διὰ νὰ φανῇ οὗτος εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν μετατιθέμενος ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου κατὰ διάστημα ἴσον πρὸς τὴν φαινομένην διάμετρον τῆς Σελήνης, ἀπαιτοῦνται ὑπὲρ τοὺς τρεῖς αἰῶνας!

Καὶ ὁ ἡμέτερος λοιπὸν Ἥλιος, ἐπόμενος τῷ φυσικῷ νόμῳ τῆς ἀεικινήσεως, ὁδοιπορεῖ, πλὴν βραδέως καὶ ἀνεπαίσθητως, συμπαρασύρων τὸ ἐκ πλανητῶν, σεληνῶν καὶ κομητῶν σύστημα αὐτοῦ, καὶ διευθύνεται πρὸς τι σημεῖον τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ κίνησις τοῦ φλογοβόλου τούτου πυρσοῦ ὑπελογίσθη δεκάκις ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ Ἄρκτοῦρου, (15 περίπου ἑκατομμυρίων ὀργυιῶν ἐκάστην ὥραν) τὸ δὲ σημεῖον, εἰς ὃ φαίνεται βαδίζων, κεῖται ἐν τῷ ἀστερισμῷ τοῦ Ἡρακλέους.

Κατὰ συνέπειαν λοιπὸν τῆς μετατοπίσεως τοῦ Ἡλίου ἐν τῷ διαστήματι προκύπτει, ὅτι ἐλεύσεται ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ κάτοικοι τῆς ἡμετέρας σφαίρας θέλουν παρατηρήσει τὰ διάφορα συμπλέγματα τῶν ἀστέρων, εἴτε τοὺς ἀστερισμοὺς, λαμβάνοντα διάφορα τῶν σημερινῶν σχήματα. Ἄλλ' ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογίσθῃ πόσαι μυριάδες ἐτῶν θέλουν παρέλθει μέχρι τοῦ περιεργοτάτου φαινομένου τῆς ὀλοσχεροῦς διαλύσεως τῶν κοσμούντων τὸν ἡμέτερον οὐρανὸν ἀστρώων συμπλεγμάτων, καὶ τῆς ἐμφανίσεως νέων.

Ε.

Εἶδομεν ἐν τοῖς προηγηθεῖσιν, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἡλίων τοῦ παντός ὑπόκεινται εἰς παλιρροίας φωτός, τινὲς τῶν ὁποίων ἀποβαίνουσιν ἐπαίσθηται εἰς ἡμᾶς, καίτοι ἀπὸ ἀκαταλογίστων ἀποστάσεων ὀρώμεναι. Μεγάλῃ ὑπῆρξε τῶντι ἡ ἐκπληξίς τῶν πρώτων οὐρανοσκόπων, ἀνακαλυψάντων, ὅτι οἱ ἡλιοὶ, ἀντὶ νὰ ἔχωσι σταθερὸν καὶ ἀνεξάντλητον τὸ ἑαυτῶν φῶς, ὡς ὁ ἡμέτερος, καταδαπανῶνται ἀπ' ἐναντίου ὡς ὁ τρεμοσβύνων λύχνος, καὶ τινὲς μὲν ἀποσβέννυνται ὀλοσχερῶς, ἕτεροι δὲ πάλιν ἀναζωογονοῦνται, ὡς ἐὰν ἀόρατός τις χεὶρ ἐπηνώρθωσε τὴν θρυαλλίδα τῶν μυστηριωδῶν τούτων λαμπτήρων, καὶ ἀνεπλήρωσε τὸ ἔλαιον αὐτῶν πρὶν ἢ σβεσθῶσιν.

Ἐκτὸς τῶν ἤδη ἐγνωσμένων, ὑπάρχουσι πλείσται ὅσαι διάφοροι γινώμται περὶ τῆς περιοδικῆς ἀφανείας καὶ τῆς ἀναλάμφευς τῶν μεμακρυσμένων τούτων φωστήρων, τῶν προωρισμένων εἰς φαῦσιν τῶν ἡμερῶν ἀπείρου σωρείας κόσμων, τοὺς ὁποίους οὔτε κἀν φανταζόμεθα. Κατὰ τὸν διάστημα Οὐμβόλδον, αἱ μεγάλαι τοῦ ἠλεκτρομαγνητισμοῦ δυνάμεις ἔχουσιν εὐρύχωρον στάδιον τῶν καταπληκτικῶν αὐτῶν παιγνίων τὰς ἐπιφανείας τῶν γιγαντωδῶν τούτων σωμάτων, καὶ ἀποβαίνουσιν ἐν τοῖς ἰδιορρυθμοῖς ἐκείνοις κόσμοις τὰ κυριώτερα παραγωγὰ αἷτια τῆς φοβερᾶς διαμάχης τῶν φυσικῶν στοιχείων.

Ἄλλοι ἀποδίδουσι τὴν περιοδικότητα τῶν μεταβολῶν περὶ τὴν λάμπιν τῶν ἡλίων τούτων εἰς ἕκτακτόν τινα καὶ ἰδιότροπον ἀνακύκλῃσιν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα. Ὁφείλομεν δὲ νὰ παραδεχθῶμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ σχῆμα τῶν ἡλιακῶν τούτων κόσμων ἐντελῶς διαφέρειν τῶν σφαιρικῶν καὶ οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως, ὅτι αἱ κατὰ συνέπειαν τῆς ἀνακυκλήσεως ταύτης παρουσιαζόμεναι μερίδες, ὅτε μὲν προσφέρονται ἡμῖν κατ' ἐπιφάνειαν, ὅτε δὲ κατὰ πλευράν.

Ἄλλοι δὲ πιθανώτερον ἀπέδωκαν τὴν περὶ τὸ φῶς αὐξομείωσιν τῶν ἡλίων εἰς τὴν γειτνίασιν παμμεγίστων σκιερῶν σωμάτων, ἀναλόγων πρὸς τοὺς πλανήτας τοῦ ἡμετέρου συστήματος· εἴτε καὶ εἰς εἶδος ἐσβεσμένων ἡλίων, κυκλοφορούντων ἐν ἀναλλοιώτῳ τάξει περὶ τὸν κεντρικὸν φωταυγῆ ἀστέρα. Τὰ σώματα ταῦτα, παρεντιθέμενα περιοδικῶς μετὰ τοῦ φωστήρου, ὄνπερ δορυφοροῦσι, καὶ τῆς ἡμετέρας Γῆς, ἀποκρύπτουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέγα μέρος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἐνίοτε δὲ καὶ καλύπτουσι αὐτὸν ὀλοσχερῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Τῆς ιδέας ταύτης ὑπέρμαχος ἦν καὶ ὁ μεγαλόνομος Ὀριγένης, πρεσβεύων, ὅτι ἄστρα πύρινα στρέφονται περὶ ἕτερα σκιερά καὶ πάντῃ ἀόρατα ἡμῖν οὐράνια σώματα.

Οὕτω πως δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ περιοδικὰ φωτοπαίγνια διαφόρων ἀστέρων τοῦ καθ' ἡμᾶς οὐρανοῦ, καὶ ἰδίως τοῦ προμνημονευθέντος Ἀλγκῶλ τοῦ Περσέως, ὅστις, καθὰ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ἐν διαστήματι 70 περίπου ὡρῶν ἐκτελεῖ παραδόξους εἰσπηδήσεις ἀπὸ μεγέθους εἰς μέγεθος, χωρὶς ποτε νὰ παύσῃ τοῦ νὰ ἦναι ὄρατος διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἄλλος ἡλιος μᾶλλον ἰδιότροπος τοῦ ἀνωτέρω, ὁ ἐν τῷ νοτίῳ ἡμισφαιρίῳ

ὄρατος ὀμικρὸν τοῦ Κήτους ἢ Mira (μεγαλοπρεπῆς,) καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους παριστᾷ τὰ παραδοξότερα παίγνια φωτὸς, μεταπηδῶν ἰδιοτρόπως ἀπὸ μεγέθους εἰς μέγεθος.

Ἄλλὰ τὰς καταπληκτικώτερας τῶν τοιούτων φωτεινῶν παλιρροῶν παρέστησεν ἰδίως ἀστὴρ τις, ὅστις ἀνέλαμψεν αἴφνης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Κασσιόπης τὴν 11 Νοεμβρίου τοῦ 1572 ἔτους. Ὁ ἀστὴρ οὗτος, ἐξόχως ἀκτινοβόλος, ἐμεινεν ἐπὶ δεκαεπτὰ μῆνας εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλὰ καθ' ἅπασαν τὴν διάρκειαν τῆς ἐμφανίσεώς του παρέστησεν τὰς ποικιλώτερας μεταβολὰς χρωμάτων, ἕως οὗ σμικρυνθεὶς βαθμηδὸν, ἐγένετο ἐξ ὀλοκλήρου ἀφανῆς τὸν Μάρτιον τοῦ 1574.

Οἱ ἀστρονόμοι, ἀναδιψήσαντες τὰ χρονικά τῆς Ἀστρονομίας, καὶ εὐρόντες, ὅτι τοιαῦται ἕκτακτοι ἀναλάμφεις ἀστέρων ἐπισυνέβησαν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατὰ τὰ ἔτη 945 καὶ 1264, ὑπέθεσαν μετὰ τινος πιθανότητος, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἀστὴρ τοῦ 1572 εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς περιοδικὸς ἥλιος, ὅστις καθίσταται ὄρατος ἀνὰ πᾶν χρονικὸν διάστημα τριῶν αἰώνων. Ὡστε ὑπολογίζουσι πιθανὴν τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ κατὰ τὸ μετὰ τῶν ἐτῶν 1869 καὶ 1872 διάστημα. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐπαλήθευσις τῆς προρρήσεως ταύτης ἐξελεγχθήσεται συντόμως.

ΣΤ'.

Φαίνεται, ὅτι τοιαῦτα πελώρια σκιερά σώματα, τοιοῦτοι σκοτεινοὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἥλιοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ὑπερμεγέθους αὐτῶν μάζης ἐλκύουσι πρὸς τὸ ἴδιον κέντρον τὸ φῶς, ὅπερ ἐκπέμπουσι, καὶ οὕτως ἀπορροφῶντες αὐτὸ καθίστανται ἀφανεῖς, δὲν ὑπάρχουσι πλησίον τοῦ ἡμετέρου ἡλιακοῦ συστήματος. Καθότι ἀναμφιβόλως ἠθέλομεν αἰσθανθῆ τὴν ὑπαρξιν τῶν τρομερῶν καὶ ἐπικινδύνων τούτων γειτόνων ἐκ τῶν σπουδαίων διαταράξεων, τὰς ὁποίας ἡ ὑπέρογκος αὐτῶν μάζα ἠθέλε προξενήσει ἐπὶ τοῦ Ἡλίου, ἐπὶ τῆς ἡμετέρας σφαίρας καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συναδέλφων αὐτῇ πλανητῶν.

Ἰσως ἐπειδὴ τὸ ἡμέτερον ἡλιακὸν σύστημα ἔτυχεν ἐν τῶν ἐλαχίστων συστημάτων, τῶν καταλαμβανόντων γωνίαν τινὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς Γαλαξίου, διὰ τοῦτο ἡ φύσις δὲν ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτὸ ἀνάλογα ἐκπληκτικὰ φαινόμενα μὲ ὅσα εἰς ἄλλα συστήματα

φαίνονται επισυμβαίνοντα. Τί μόνον; ἀντί πελωρίων σκιερῶν σωμάτων, τὸ περὶ ἡμᾶς αἰθέριον διάστημα εἶναι κατεσπαρμένον ὑπὸ πληθῆος μικροσκοπικῶν τεμαχίων ὕλης, πιθανῶς συντριμμάτων προϋπαρξάντων κόσμων. Τὰ αἰθερόσπαρτα ταῦτα σωματίδια, οἱ μυστηριώδεις οὗτοι ἀερόλιθοι, οὐδόλως ἄσκοποί εἰσι πρὸς τὴν οἰκονομίαν τοῦ μικροῦ ἡμῶν συστήματος, καθότι διὰ τῆς ἀδιακόπου ἀπορρόφησης αὐτῶν τρέφεται ὁ ἥλιος, καὶ ἀνανεώνει τὴν διηνεκῶς καταδαπανωμένην ἐστίαν τοῦ πυρὸς αὐτοῦ. Οὕτως ἡ θεία Πρόνοια πλησίον αὐτῆς ταύτης τῆς πηγῆς τοῦ ζωογόνου φωτὸς τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας ἔθετο τὴν παράδοξον ταύτην δεξαμενὴν, ἐξ ἧς ἀενάως ἀναπληροῦται τὸ διὰ τῆς ἐν τῷ διαστήματι ἀκτινοβολίας ὁσημέραι δαπανώμενον φῶς αὐτοῦ.

Τὰ σωματίδια ταῦτα συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ἐπισκέπτονται καὶ τὴν ἡμετέραν Γῆν, ὅτε αὐτὴ, σύρουσα διὰ τῆς ἑλκτικῆς αὐτῆς δυνάμεως τὰ μικρότερα ἐξ αὐτῶν, ὅσα ἀποτολμῶσι νὰ προσεγγίσωσιν εἰς αὐτὴν ὑπὲρ τὸ δέον, δωροφορεῖ αὐτὰ εἰς τοὺς ἐκπεπληγμένους αὐτῆς κατοίκους ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἀερολίθων. Τοιοῦτοι ἀερόλιθοι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔπαυσαν ἐπισκεπτόμενοι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, καὶ ἀφηγούμενοι ἡμῖν μύρια ὅσα περὶ τῆς φυσικῆς συστάσεως τῶν ἀγνώστων ἐκείνων σφαιρῶν, αἵτινες ἐξεπλήρουν πρὸ ἀμνημονεῦτων χρόνων τὰς σπουδαίας αὐτῶν λειτουργίας ἐν τῷ ἡμετέρῳ πλανητικῷ συστήματι, νῦν δὲ χρησιμεύουσιν ὅπως διὰ τῶν λειψάνων αὐτῶν παράσχωσι ζωὴν εἰς τὸν μέγαν ἥλιον, ἐξ οὗ ἐγεννήθησαν.

Ἡ μόνη βλάβη, τὴν ὁποίαν ἐνδέχεται νὰ προξενήσῃ τὰ ἀπειράριθμα ταῦτα σωματίδια, εἶναι ν' ἀποκρύψωσι προσωρινῶς μέρος τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου, ὅταν συμπέσῃ παμμέγιστον νέφος ἐξ αὐτῶν νὰ διέλθῃ πρὸ αὐτοῦ. Εἰς τοιοῦτό τι φαινόμενον ἀποδίδονται αἱ κατὰ καιροὺς ἐπισυμβᾶσαι αἰφνίδιαι μεταλλαγαὶ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς, κατανήσασαι ἐνίοτε μέχρις ἐπαισητῆς ἐπισκοπίσεως. Ἐν ἔτει 538 ἀπὸ Χρ. τὸ ἡλιακὸν φῶς ἐξηκολούθει βαθμολογικῶς ἐλαττούμενον ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας, ἐν τέλει δὲ κατέστη τοσοῦτω ὑπέρυθρον καὶ ἀσθενές, ὥστε ἐφάνησαν ἀστέρες ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ. Ἐπίσης τῷ 1545 καὶ τῷ 1706 ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη τοιοῦτοτρόπως, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ὑπάρχῃ καμμία τῶν παραγουσῶν αἰτιῶν τὸ σύνθητες φαινόμενον τῆς ἐκλεί-

φews, ὥστε ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας οἱ ἄνθρωποι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνάπτωσι λύχνους ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ. Δέκα τοιαῦτα σημαντικαὶ ἐπισκοπίσεις τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου μνημονεύονται ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας· ἡ τελευταία τῶν ἐπισκοπίσεων τούτων παρετηρήθη ἐν Βραζιλίᾳ τὴν 16 Ἀπριλίου τοῦ 1860, ὅποτε ὁ ἥλιος ἐπὶ ἡμίσειαν ἡμέραν διετέλει πάσχων ἑλλειψιν μερικὴν, καὶ ὁ δίσκος αὐτοῦ ἐφαίνετο ὡς ἡμισέληνος, πέριξ δὲ αὐτοῦ ἐφάνη κύκλος ἔχων τὰ χρώματα τῆς ἱρίδος, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς ὀλικὰς ἐκλείψεις.

Καὶ ἐντοσοῦτω δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ αὐτὸς ὁ μέγας φωστήρ τῶν καθ' ἡμᾶς οὐρανῶν, ὁ συνέχων καὶ ζωοποιῶν τὸν τε ἡμέτερον καὶ πληθὺν ἐτέρων κόσμων, ὁ ἀναλλοιώτως νομιζόμενος ἥλιος, δὲν εἶναι δυνατὸν, λέγω, νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν αἰῶνων τὸ θέατρον ἀναλόγων συμβεβηκότων ἀποσβέσεως ἢ καὶ περιοδικῆς ἐλαττώσεως τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Πᾶσαι αὗται αἱ μεταβολαὶ καὶ αἱ τροποποιήσεις, μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὰ φαινόμενα παραδοξότητα αὐτῶν, οὐδὲν ἕτερόν εἰσιν ἢ ἐκδηλώσεις τῆς αἰωνίως ἐν ἐνεργείᾳ διατελούσης καὶ ἀναλλοιώτου ἐν τῇ ποικιλίᾳ αὐτῆς φύσεως, τῆς διεπούσης τὴν χορείαν τῶν ἀπειραρίθμων κόσμων τοῦ Σύμπαντος.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα, ἐξάγομεν ὡς ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀπερίμετρος ἕκτασις τῶν οὐρανῶν δὲν παρουσιάζει πανταχοῦ τὸ ψυχρὸν θέαμα τῆς ἐρημίας καὶ τῆς μονοτονίας, ἀλλ' εἶναι κατεσπαρμένον ὑπὸ πληθῆος σελασφόρων ἡλίων, οἵτινες διασαυρόνουσι τὸ ἄπλετον αὐτῶν φῶς, καὶ καθωραΐζουσι τὸ πολλαχοῦ σκοτεινὸν καὶ ἄμορφον χάος.

Ὅρωμενον ἐξ ἀπόπτου τὸ Σύμπαν ὑπὸ τοῦ διαπεραστικοῦ βλέμματος τοῦ φιλοσόφου παρατηρητοῦ, παρίσταται ὡς γιγαντῶδες σύμπλεγμα ἡλιακῶν συστημάτων, τῶν ὁποίων οἱ ἀκτινοβόλοι καὶ πολύχρωμοι ἡλιοι, οἱ ὠραῖοι πλανῆται, οἱ πολυσχημάτιστοι δορυφόροι, οἱ πυρόεντες κομήται, καὶ ἅπαντα τὰ λοιπὰ δημιουργήματα ἀνθέλκονται ἢ καὶ παρακολουθοῦνται ἀμοιβαίως, παραφερόμενα κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, καθ' ἃς ὀδηγοῦσιν αὐτὰ οἱ αἰώνιοι καὶ ἀναλλοιώτοι φυσικοὶ νόμοι.

Ὁ οὐρανὸς λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς χῶρος ἀκινήσιας καὶ θανάτου. Τὸ πᾶν βαδίζει, τὸ πᾶν μετασχηματίζεται, τὸ πᾶν

ἀκτινοβολεῖ ὑπὸ ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ἐν τοῖς μυχοῖς αὐτοῦ ἐνοικεῖ ἡ ζωὴ, ἡ ἐνεργητικότητα, τὸ φῶς, ἡ ἄρμονία. Εἰς τὸ σύνολον τῶν κόσμων τούτων ὀφείλομεν ν' ἀτενίζωμεν διαρκῶς, ὅπως ἀναγνωρίσωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς κτίσεως, καὶ τὴν ἄρρητον πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τοῦ ἀθανάτου Δημιουργοῦ τοῦ παντός, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ κόκκου τῆς ἄμμου, ἐφ' οὗ εὐρέθημεν περιωρισμένοι. Διότι πᾶσα μὲν ἡ γῆ πλήρης τῆς δόξης καὶ τῶν θαυμασίων τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων ἐξαγγέλλει τορῶς καὶ ἐμφαντικώτερον τὸ θεῖον μεγαλεῖον εἰσὶν οἱ οὐρανοί. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ.»

I. M. ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ.

... ἡ ζωὴ, ἡ ἐνεργητικότητα, τὸ φῶς, ἡ ἄρμονία. Εἰς τὸ σύνολον τῶν κόσμων τούτων ὀφείλομεν ν' ἀτενίζωμεν διαρκῶς, ὅπως ἀναγνωρίσωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς κτίσεως, καὶ τὴν ἄρρητον πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τοῦ ἀθανάτου Δημιουργοῦ τοῦ παντός, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ κόκκου τῆς ἄμμου, ἐφ' οὗ εὐρέθημεν περιωρισμένοι. Διότι πᾶσα μὲν ἡ γῆ πλήρης τῆς δόξης καὶ τῶν θαυμασίων τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων ἐξαγγέλλει τορῶς καὶ ἐμφαντικώτερον τὸ θεῖον μεγαλεῖον εἰσὶν οἱ οὐρανοί. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ.»

Η ΣΟΥΣΗ,

"Η Η ΚΑΤΑΕΤΡΟΦΗ ΜΙΑΣ ΙΡΛΑΝΔΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

A'

Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι πρὸ τινων ἐτῶν γενικὴ κραυγὴ ἀγανακτήσεως ἠκούσθη κατὰ τῆς Ῥωσσίας διὰ τὰς καταδυναστεύσεις τῶν Πολωνῶν, καὶ ὁ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐν Εὐρώπῃ διατρίβων θὰ ἀνέγνωσε βεβαίως, ὁσάκις δὲν εἶχέ τι καλλίτερον νὰ πράξῃ, πολλάκις πυρίπνοα θερμοκεφάλων ἐφημεριδογράφων ἄρθρα, προτείνοντα γενικὴν κατὰ τῆς Ῥωσσίας σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ εὐγενοῦς τῶν Πολωνῶν ἔθνους. Ὅσακις ἐν Γαλλίᾳ, ἐπραγεῖσης συνωμοσίας τινός, κατὰ τὴν ὁποίαν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα φιλήσυχοι πολῖται ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἐργασίας των φονεύονται, ἢ κυβέρνησις ἀποφασίση, δικαίως ἢ ἀδίκως ποιούσα, νὰ στείλῃ τῶν ὑπόπτων τινὰς εἰς Καυέννην, οἱ ἐφημεριδογράφοι, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐκλαρυγγίζονται φωνασκοῦντες, καὶ διαβρῆγνύουσι τὰ ἱμάτιά των διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἀπανθρωπίας. Ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸ ἐτῶν ἀπαγχονίζονται καθ' ἐκάστην ὡς κακοῦργοι ὑποπτοὶ Φαινιαῖνες· ὑψώθη ποτὲ μία κἀν φωνὴ ὑπὲρ αὐτῶν; Οὐχί! Διατί; διότι τοὺς ἀπαγχονίζει ἡ Ἀγγλία, τὸ πρότυπον τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἐλευθερίας καὶ εὐνομίας. Καὶ ὅμως οἱ Φαινιαῖνες εἶναι μικρὸς μὲν, γενναῖος ὅμως ὅμιλος πατριωτῶν, οἵτινες προσφέρουσι τὴν ζωὴν των ὀλοκαύτωμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας. Ἐὰν οἱ Φαινιαῖνες ἔζων ἀλλαχοῦ, ἐὰν ἦσαν δούλοι ἄλλων, ἤθελον εἶσθαι τὸ εἶδωλον τῶν φιλελευθέρων· καὶ ὅμως ἐν Ἀγγλίᾳ ἀπαγχονίζονται ὡς κακοῦργοι, δὲν τουφεκίζονται ὡς στρατιῶται, ὡς ἥρωες. Καὶ ἐν τῇ στιγμῇ αὐτῇ τοῦ θανάτου των τοὺς ἐξευτελίζει, τοὺς ἀτιμάζει ἢ ἀπίστος Ἀλβιῶν. Μόνος ὅστις, ὡς ὁ γράφων τὰ παρόντα, περιηγήθη πεζῇ τὴν χλοερὰν Ἐρίνην, μόνος ὅστις ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς χώρας ταύτης, μόνος

αὐτὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ ἐπαξίως τὸ ἱερόν τῶν Φαινιαίων δίκαιον. Ναί, οἱ Φαινιαῖνες εἶναι λαὸς δοῦλος. . . . λαὸς ὑποδουλωμένος διὰ τῆς ἐλευθερίας! Μόνος ὁ γνωρίζων τὴν Ἰρλανδίαν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸ τεράστιον παράδοξον, ὅτι δηλαδὴ οἱ λαοὶ δυνατὸν νὰ ὑποδουλωθῶσι διὰ τῆς ἐλευθερίας, ὡς ὑποδουλοῦνται διὰ τῆς βρομφαίας καὶ τοῦ κνούτου. Μόνος αὐτὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ συνταγματικὴ τῆς Ἰρλανδίας κυβέρνησις εἶναι ἀπειράκις χείρων καὶ τῆς τυραννικωτέρας. Πρὸς τὸ παρὸν ἀφίνω κατὰ μέρος τὸ ζήτημα, ἂν τὸ καταλληλότερον μέσον πρὸς ὑποδούλωσιν εἶναι τὸ κνούτον, ἢ ὁ ἐκ τῆς πείνης θάνατος· ἀμφότερα ὅμως εἰσὶν ἐπίσης τελεσφόρα, καὶ παράδειγμα ἡ Πολωνία καὶ ἡ Ἰρλανδία.

Ἡ Ἰρλανδία εἶναι ἡ μᾶλλον τυραννουμένη χώρα τῆς Εὐρώπης, μεθ' ὅλους τοὺς βουλευτὰς, τοὺς ὁποίους πέμπει εἰς τὸ φιλελεύθερον τοῦ Λονδίνου Κοινοβούλιον, μεθ' ὅλην τὴν μεταξὺ Ἰρλανδῶν καὶ ἄλλων ὑπηκόων τῆς Ἀγγλίας ἰσονομίαν. Ἡ Ἰρλανδία εἶναι ὁ δυστυχέστερος τόπος τῆς ὑψηλίου. Ἐκατονταετῆς αἰσχύνη καὶ πείνα τὴν ἀδυνάτισαν ἠθικῶς, αἱ πολυπληθεῖς μεταναστεύσεις τὴν ἀποδεκατίζουν, καὶ ἡ κατάχρησις τοῦ ποτοῦ βίσχυ (whisky,) εἰς ἣν αὐτὴ ἑαυτὴν παρέδωκε, τὴν κατέστρεψεν ὀλικῶς.

Οὐδεμία ἐπίγειος ἀθλιότης καὶ δυστυχία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν Ἰρλανδίᾳ. Ἡ ὠραία καὶ ἄλλοτε εὐτυχῆς καὶ ἰσχυρὰ αὕτη χώρα κατοικεῖται νῦν ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες ἑκατοντάκις, χιλιάκις τῆς ἡμέρας καταρῶνται τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεώς των. Ὁ τελευταῖος θνήσκοντος Ἰρλανδοῦ στεναγμὸς εἶναι φρικώδης ἀρὰ κατὰ τῆς πανισχύρου Ἀγγλίας.

Ἐναυλοὶ εἶναι εἰσέτι εἰς τὰ ὦτά μου οἱ λόγοι λευκότριχος τινος Ἰρλανδοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπήντησά ποτε ἐν Λιμερίκῃ. « Ἄν ὁ πανάγαθος Θεὸς μὲ ἠρώτα ἂν θέλω νὰ μείνω εἰς τὸν παράδεισον ἔχων σύντροφον Ἀγγλον, ἤθελον πάραυτα ὀρμήσει νὰ κατακρημνισθῶ εἰς τὴν κόλασιν. »

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ ἀπαριθμήσωμεν ὅλα τὰ αἵτια, τὰ προκαλέσαντα τὸ ἄσπονδον τῶν Ἰρλανδῶν κατὰ τῆς Ἀγγλίας μῖσος. Ὁ βουλόμενος ἄς ἀναγνώσῃ τὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γραφέντα, καὶ, ἂν δύναται, ἄς ἐρωτήσῃ ἀνθρώπους, ἀμφοτέρας τὰς χώρας ταύτας ἀκριβῶς γνωρίζοντας.

Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ διαμένοντες ξένοι φρονοῦσι σχεδὸν πάντες, ὅτι αἰτία τῆς ἀθλιότητος τῆς Ἰρλανδίας εἶναι αὐτὴ ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἣτις δὲν ἐφρόντισε νὰ διασκεδάσῃ τὰς ἀναφεισάσασα σαρεσκείας, καὶ ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη συνέτεινεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ Φαινιατισμοῦ, ὅστις θὰ καταστρέψῃ ποτὲ τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ Ἀμερικανικὸς πόλεμος, λέγουσι, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποῖου ὀλόκληρα ἐξ Ἰρλανδῶν ἀποκλειστικῶς συγκεῖμενα συντάγματα διελύθησαν, διωργάνωσε μόνον τὸ κίνημα. Αἱ πρῶται τοῦ Φαινιατισμοῦ ρίζαι ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἀξιομνημονεύτοις ἐκείναις συνεδριάσεσι τοῦ Κοινοβουλίου, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ εὐγενῆς καὶ εὐγλωττος Ὁ Κορνέλος ἀπεκάλυψε τὸ ἄδικον τῆς Ἀγγλίας.

Ἐντὸς τοῦ μεγάλου κατὰ τῆς Ἀγγλίας κατηγορητηρίου ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον θὰ λάβῃ ποτὲ ὑπ' ὄψιν ἡ Ἱστορία, ὑπάρχουσι σελίδες πλήρεις αἰσχύος καὶ ἀθλιότητος, μήπω εἰς τὴν δημοσιότητα παραδοθεῖσαι· καὶ περὶ μιᾶς αὐτῶν θέλω διαλάβει ὅσον δύναμαι διὰ βραχυτάτων.

Ἐν τῇ χώρᾳ, ἧς ἄρχει γυνὴ . . . ἐν τῇ χώρᾳ, ὅπου εὐλαβεῖς λαίδυ ράπτουσι περισκελίδας (inexpressibles) καὶ διὰ τοὺς μαύρους τοῦ Κόγχο. . . ἐν τῇ χώρᾳ, ὅπου πρὸ ἐτῶν κατακραυγάζουσι διότι οἱ σιδηρόδρομοι ἐνεργοῦσι τὴν Κυριακὴν . . . ἐν τῇ χώρᾳ, ἣτις ἐξοδεύει μυθώδη ποσὰ πρὸς διατήρησιν στόλου, ἵνα ὁ βασιλεὺς τῆς Δαχομέης σφάζῃ τοὺς αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους δὲν δύναται πλέον ἕνεκα τῆς καταργήσεως τοῦ σωματεμπορίου νὰ πωλήσῃ, καὶ ἣτις ἀπέστειλε στρατὸν εἰς Ἀβυσσινίαν, ἐξοδεύσασα δεκατέσσαρα ἑκατομμύρια ταλλήρων, ὅπως ἐλευθερώσῃ τοὺς ἀναμφιβόλως οὐχὶ ἄνευ αἰτίας φυλακισθέντας ἱεραποστόλους. . . ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ὅχι μόνον μία ὀλόκληρος φυλὴ, ἐν ἔθνος καταμαστιίζεται ὑπὸ τῆς χειροτέρας τῶν δυστυχίων, τῆς πείνης, ἀλλ' ἐνεργεῖται καὶ σωματεμπορίον χριστιανῶν, σωματεμπορίον γυναικῶν. Πρὸς τὸ ἐμπόριον τοῦτο παραβαλλόμενον τὸ τῶν μαύρων, μὰ τὴν Νέμεσιν, θὰ θεωρηθῇ συμφωνότατον μὲ τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς.

Θέλεις ἀκούσει παρ' ἐμοῦ, ὦ ἀναγνώστα, διήγημα, τὰ κύρια ἐπεισόδια τοῦ ὁποῖου αὐτὸς ἐγὼ ἰδίως ὀφθαλμοῖς εἶδον καὶ ἰδίως ὤσιν ἤκουσα· τὸ διήγημα τοῦτο θέλει ἐπιβεβαιώσῃ τὰ ἀνωτέρω. Ὡς ἄνθρωπος ὅμως εὐσυνειδήτος χρεωστῶ νὰ σοὶ ὁμολογήσω,

ὅτι τὸ διήγημά μου θέλει σὲ φέρεi εἰς τὰς κατωτέρας, ἴσως κατωτάτας, τῆς Ἀγγλικῆς κοινωνίας στοιβάδας.

Οἱ διαμείναντες ἐν Λονδίῳ γνωρίζουσι βεβαίως ὁποῖου εἴδους ὄντα ἀπαντᾷ ὁ διερχόμενος τὸ ἐσπέρας ὁδὸς τινὰς, καὶ ἰδίως τὸ Haymarket, Trafalgar Square, Picadilly καὶ Regent street. Ἐπίσης θὰ τοῖς ἦναι γνωστὸν, ὅτι ἐν μιᾷ ἀρκούντως ρυπαρᾷ ὁδῷ, Windmill street καλουμένη, ὑπάρχει αἴθουσα χοροῦ, τὸ ἀριστοκρατικὸν ὄνομα Argyle Rooms φέρουσα. Ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ διέρχονται τὰς νύκτας τῶν ἐν χορῶ καὶ ὀργίοις οἱ πλάνητες καὶ ἄστεγοι τῶν παρακειμένων ὁδῶν. Μὴ νομίσης, ἀναγνώστα, ὅτι ἐνταῦθα συνέρχονται αἱ demi-monde τοῦ Λονδίνου. ὄχι! αὐξήσον ἀκόμη τὸ κλάσμα· τέταρτον, ὄγδοον, δέκατον ἕκτον monde χαρακτηρίζει ἴσως ἐπαρκῶς τὰς λιμωττούσας τοῦ Argyle Rooms χορευτριάς.

Πρό τινων ἐτῶν διηρχόμεν τὴν Windmill street, κατευθυνόμενος εἰς ἐν καφενεῖον, ἐνθα εἶχον δώσει λόγον νὰ ἐνταμώσω δύο Ἴταλοὺς, μεθ' ὧν ἐσχετίσθην ἐν Ῥώμῃ, ὅτε ἐξαίφνης, ἐνῶ εὐρισκόμην ἀκριβῶς ἐνώπιον τῆς φεγγοδόλου τοῦ Argyle Rooms θύρας, ἠσθάνθην σφοδρὸν ἐκ τῶν ὀπισθεν ὠθισμὸν, ὅστις, ἄνευ ὑπερβολῆς, μὲ ἐσφενδόνισεν εἰς τὸν ἀντικρυ τοίχον. Ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, ὅτι τοιοῦτό τι δὲν εἶναι διόλου ἀσύνηθες ἐν Λονδίῳ· ὁ Ἄγγλος ἐπιφωνεῖ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἐν goddam! καὶ κομβόνων τὸν ἐπενδύτην του, ἀκολουθεῖ ἡσυχος τὴν ὁδὸν του. Καὶ διατί ὄχι; μήπως δὲν ἔκαμε μυριάκις καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον; Ἐγὼ ὅμως, ὡς νέηλος ἐν Λονδίῳ, ἐταράχθην, καὶ ἀρπάσας ἀπὸ τοῦ περιλαιμίου τὸν ὠθήσαντά με, ἤμην ἔτοιμος νὰ ἀρχίσω μετ' αὐτοῦ ζωντανὰ συνομιλίαν, μέλλουσαν ἴσως νὰ λήξῃ εἰς χειρονομίας, ὅτε οἰκόστολος, ἐγείρας με μετέωρον, μὲ ἔφερε κάτω τοῦ πεζοδρομίου. Χρεωστῶ νὰ ὁμολογήσω, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἐσυλλογίσθην διόλου, ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἐγινόμην ἴσως ὁ ἥρωϊς ξυλοκοπήματος. Ζεῦγος ραπισμάτων, τὰ ὁποῖα περιεποίησαν τιμὴν εἰς τὴν πατρίδα μου, κατέπεισαν τὸν ὑπρέτην, ὅτι ἔπρεπε νὰ μὲ ἀφήσῃ ἡσυχον· καὶ μὲ δύο ἢ τρία πηδήματα ἐπλησίασα τὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κύριόν του, ὅστις, ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ὑπρέτου, ἐπροχώρησεν ὀλίγον πρὸς τὴν ὁδὸν Leicester. Τὴν στιγμήν ὅμως, καθ' ἣν εὐρισκόμην ὀπισθεν του, καὶ οὐδ' ἐγὼ δὲν γνωρίζω τί θὰ συνέβαι-

νεν, ἐστάθη αἴφνης πρό τινος οἰκίας ἐχούσης διόδον, ἐξήτασε διὰ τοῦ βλέμματος τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διαδρόμου καὶ, κτυπήσας μετ' ὀργῆς τὸν πόδα του ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου, ἔκραξε: «τώρα μήτε ὁ διάβολος δὲν τὴν εὕρισκει.» Ἰδὼν δέ με, ἐνῶ ἐστράφη διὰ νὰ πληροφορηθῇ τί ἐγείνεν ὁ ὑπρέτης του, μοὶ ἀπέτεινε τὸν λόγον γαλλιστί, ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου ἐκείνου τόνου, ὅστις καθιστᾷ τοσοῦτον κωμικοὺς τοὺς Ἄγγλους ἐν Γαλλίᾳ.

«Ζητῶ συγγνώμην, Κύριε, εἶπε, διότι σὰς ὠθησα· ἀλλ' ἤκολούθουν τινὰ καὶ ἐβιάζομην. Μοὶ φαίνεσθε ξένος, καὶ δὲν θὰ γνωρίζετε βεβαίως, ὅτι παρ' ἡμῖν ἕκαστος διαθάτης δύναται ἐλευθέρως νὰ ἀνατρέψῃ τὸν πρὸ αὐτοῦ βαδίζοντα. Μακρὰν ἀπέμῳ νὰ ὑπερασπισθῶ τὴν βάρβαρον ταύτην συνήθειάν μας· ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ, ἕκαστος τόπος ἔχει τὰς συνηθείας του. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ὑπρέτην μου, τὸν ἐτιμωρήσατε, καὶ σὰς βεβαιῶ τὸ ἤξιζε· νομίζω ὅμως, ὅτι δὲν θὰ σὰς κακοφανεῖ ἂν τῷ δώσω δύο γυνέας διὰ νὰ πῆ. Ἄλλως τε, Κύριε, ἂν τυχὸν ἐπιθυμήτε ἱκανοποίησιν, εἶμαι εἰς τὰς διαταγὰς σας.»

Πάντα ταῦτα ἐλέχθησαν μὲ τὴν μεγαλητέραν ἀταραξίαν καὶ εὐγένειαν, ὥστε δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι εἶχον νὰ κάμω μὲ gentleman ἀπὸ κορυφῆς μέχρις ὀνύχων. Εἶπον λοιπὸν ὅτι ἱκανοποιήθην ἤδη, καὶ οὕτως ἀπεχωρίσθημεν· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ τρίβοντος τὴν παρειὰν ὑπρέτου του ἔκαμψε τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Leicester, ἐγὼ δὲ ἐστράφη δὲ νὰ ἐξακολουθήσω τὸν πρὸς τὸ καφενεῖον δρόμον, ὅστις δὲ διέβαινον πρὸ τῆς οἰκίας, ὅπου εἶχε πρὶν σταθῇ ὁ Ἄγγλος μου, ἠσθάνθην ὅτι μὲ ἔσυρέ τις ἀπὸ τὴν ἄκραν τοῦ ἐπενδύτου μου, καὶ στραφεὶς, ἤκουσα προερχομένην ἀπὸ τῆς σκοτεινῆς διόδου γυναικεῖαν φωνήν, μετὰ δειλίας τὴν ἐξῆς ἀποτεινουσάν μοι ἐρώτησιν: «Ἐφυγε, Sir, ἐφυγε; δόξα σοι ὁ Θεός!» Μὴ ἔχων μεγάλην ἐπιθυμίαν ν' ἀρχίσω συνδιάλεξιν μετὰ γυναικὸς τῆς ὁδοῦ ἐκείνης, ἀπεκρίθην ξηρῶς, ὅτι ἐφυγε, καὶ ἐξηκολούθησα τὸν δρόμον μου. Ἡ ἔμφυτος ὅμως εἰς τοὺς θνητοὺς περιέργεια μὲ ἔκαμε νὰ σρέψω τὴν κεφαλὴν, καὶ μεγίστη ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς μου ὅτε ἀντὶ τῆς huitième-monde, ὡς ὑπέθετον τὴν ἐρωτήσασάν με, εἶδον φωτιζόμενον ὑπὸ τοῦ φανοῦ μικρὸν, εὐσαρκον, μὲ ἐρυθρὰς παρειὰς, περίπου δεκαεξαετὲς κοράσιον, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς μορφῆς του ἐφαίνετο, ὅτι μόλις πρὸ ὀλίγων ἡ-

μερῶν εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας. Πρὸς στιγμὴν ἠθέλησα νὰ τραῶ, ὅπως πληροφορηθῶ τὰ κατ'αὐτό· ἀλλ' ἀναλογισθεῖς, ὅτι ἴσως οἱ Ἴταλοί μου μὲ περιέμενον, ἐτάχυνα τὰ βήματά μου καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ καφφενεῖον.

Ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰς μεγαλοπόλεις διὰ τὰς μεγάλας ἀποστάσεις, οἱ φίλοι μου δὲν εἶχον φθάσει εἰσέτι. Ἀφ' οὗ λοιπὸν περιέφερον τὰ βλέμματα μήπως ἴδω τοῦλάχιστον ἄλλον γνωστὸν, ἐκάθησα παρὰ τράπεζαν κενὴν καὶ ἐζήτησα ποτήριον ζύθου. Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἢ κάλλιον τὴν νύκτα, ἐπέπρωτο, φαίνεται, νὰ λάβω πείραν ὄλων τῶν Ἀγγλικῶν ἀπροσεξιδῶν· μόλις, δηλαδὴ, εἶχον καθήσει, καὶ ὀπισθὲν μου ἐγερθεῖς τις ἀνέτρεψε τὸ κάθισμα, ἐφ' οὗ εἶχον ἀποθέσει τὸν ἐπενδύτην καὶ τὸν πῖλόν μου, ὥστε ὁ τελευταῖος οὗτος ἐκυλίσθη μέχρι τῆς ἄλλης ἄκρας τοῦ καφφενείου, ἀφοῦ, οἶκοθεν ἐννοεῖται, διέβη ἐπὶ πολλῶν ἐσβεσμένων ἢ ἡμικαισμένων σιγάρων, ἵνα μὴ τι ἀηδέστερον εἴπω.

«*Beg ye pard'n!*» ἤκουσα πλησίον μου, καὶ στραφεὶς εἶδον τινὰ τρέχοντα κατόπιν τοῦ πῖλου μου, λαβόντα καὶ θέσαντα πάλιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ καθίσματος. «*Beg ye pard'n!*» ἐπανέλαβε, καὶ διηθύνθη πρὸς τὴν θύραν. Ἐ! εἶπον κατ' ἐμαυτὸν, αὐτὸς τοῦλάχιστον ἔχει καὶ ὀλίγην διάκρισιν· ζητεῖ τοῦλάχιστον συγγνώμην.

Ἐκαθήμεν λοιπὸν παρὰ τὴν τράπεζαν, φέρων ἐνίοτε τὸ ποτήριον εἰς τὰ χεῖρά μου, ἠνοίγετο ἡ θύρα, ἔστρεφον διὰ νὰ ἴδω μήπως οἱ φίλοι μου εἰσέρχονται. Ἐν τοιαύτῃ τινὶ στροφῇ, ὅτε εἰσελθὼν τις, ἀδιάκριτος κατὰ Ἄγγλος, ἄφησε τὴν θύραν ἀνοικτὴν, παρετήρησα μὲ οὐκ ὀλίγην μου ἐκπληξιν, ὅτι ὁ ρίψας τὸν πῖλόν μου συνδιελέγετο ζωηρῶς μετὰ τοῦ κορασίου τῆς διόδου, καὶ ὅτι ἀμφοτέροι εἶχον ἐστηριγμένους τοὺς ὀφθαλμούς των ἐπ' ἐμοῦ. Μετὰ παρέλευσιν λεπτῶν τινων εἰσῆλθε πάλιν ὁ ἀνὴρ, καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς ἐμὲ, «*Συγγνώμην, Κύριε! εἶπε δύναμαι νὰ σὰς εἰπῶ δύο λέξεις; — Διατί ὄχι; ἀπήντησα· λάβετε κάθισμα, καὶ φέρετε τὸ ποτήριόν σας.*» Δὲν γνωρίζω οὐδ' ἐγὼ πῶς ὁ ἀνὴρ εἶχε διεγείρει τὴν συμπάθειάν μου· ἦτο περίπου πεντηκοντούτης, ὑψηλὸς καὶ ῥωμαλαῖος, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὄχρου προσώπου του ἦτο ἐξωγραφημένον βαρὺ ψυχικὸν ἄλγος, τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε τὴν συμπάθειαν.

— *Εὐχαριστῶ, Κύριε· εἶπεν, ἀφοῦ ἐκάθησεν· εἶμαι βέβαιος, ὅτι δὲν εἴσθε Ἄγγλος.*

— *Τὸ ἐμαντεύσατε, ἀπήντησα, ἀπὸ τὴν προφορὰν μου.*

— *Ὅχι, Κύριε, ὄχι! ὁ Ἄγγλος δὲν καταδέχεται νὰ ὁμιλήσῃ εὐμενῶς πρὸς Ἴρλανδόν.*

— *Ἄ! εἴσθε Ἴρλανδός; σὰς λέγω λοιπὸν, ὅτι ἔχω μεγίστην πρὸς τὸ ἔθνος σας συμπάθειαν.*

— *Ὁ Θεὸς νὰ σὰς ἀνταμείψῃ, Κύριε· χαίρω πολὺ, καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ φερθῆτε εἰλικρινῶς πρὸς ἐμὲ, ὅτι δὲν θὰ θελήσῃτε νὰ ἀπατήσῃτε ἓνα δυστυχῆ Ἴρλανδόν.*

— *Πόθεν ὀρμώμενος λέγετε, ὅτι δὲν θὰ σὰς ἀπατήσω;*

— *Ἡ Σουσή μου μὲ εἶπεν, ὅτι ὠμιλήσατε πρὸ ὀλίγου μὲ ἐκεῖνον . . . τὸν . . .*

Αἱ ὄχραι τοῦ Ἴρλανδοῦ παρειαὶ κατέστησαν καταπόρφυροι: Ἐκτύπησε τὸν γρόνον του τόσον δυνατὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης, ὥστε μικροῦ δεῖν ἀνετρέποντο τὰ ποτήρια, καὶ προσέθηκε: «*Νὰ ἦνε κατηραμένος καὶ αὐτὸς καὶ τὸ γένος του ὀλόκληρον!*» Ἐπειτα ἔφερε τὴν χεῖρα εἰς τὸ μέτωπον, καὶ μὲ ἀνέκφραστον πικρίαν ἐξηκολούθησεν: «*Ἀνοησία! . . . μήπως ὑπάρχει Θεός; ἂν ὑπῆρχε Θεός, ἢ θάλασσα θὰ ἠνοίγετο πρὸ πολλοῦ, καὶ θὰ κατέπινε τὰ Σόδομα καὶ Γόμορρα ταῦτα!*»

— *Ὅμιλήσατε λοιπὸν, τῷ εἶπον· εἰπῆτέ μοι τίς εἴσθε.*

— *Τίς εἶμαι, δὲν ἠκούσατέ ποτε τὸ ὄνομα τοῦ πατρικίου Ὁ Carlagh ἐκ τῆς κομητείας Κόρκ; εἶπεν· εἰς τὴν εἰρήνην! ἐλησμόνησα, ὅτι σεῖς εἴσθε ξένος. Ἡμεθα . . . Κύριε· ἡ ἔπαυλὶς μας ἦτο ἡ ὠραιότερα τῆς κομητείας, οἷοτι ὁ πατήρ μου ἐκληρονόμησεν ἀρκετὰ χρήματα ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του, ὅστις ἀπέθανεν ἐν Ἀμερικῇ. Εἶμαι ὁ νεώτερος καὶ ὁ μόνος ἐπιζῶν τῶν ἀδελφῶν μου. Δύο ἐξ αὐτῶν ἀπηγγονίσθησαν· οἱ δύο ἄλλοι ἀπέθανον εἰς τὸν στόλον, ὁ εἰς ἀφοῦ ἐδάρη μὲ τὸ *nin-taille-cat*. Εἶθε ὁ Θεὸς νὰ καταποντίσῃ τὸν στόλον τῆς Μεγαλειότητός της κατὰ τὴν πρώτην τριχυμίαν! . . . Οἱ ἄλλοι δύο, Κύριε, ἠγάπων πολὺ, ὡς ὅλοι οἱ Ἴρλανδοὶ, τὸ βίσκυ, καὶ ἀπέθανον ἐπαίται. Εἶμαι ὁ τελευταῖος. Πέρυσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Λόρδου μὲ ἐδίωξαν ἀπὸ τὴν ἔπαυλιν· δὲν ἤμην εἰς θέσιν νὰ πληρώσω· μάρτυς μου ὁ Θεός, δὲν ἤμην εἰς θέσιν. Ἐν ὀλόκληρον ἔτος δὲν ἔβαλα βίσκυ εἰς τὸ στόμα μου· εἰργαζόμενην, εἰργαζόμενην ἀκατα-*

παύστως. Εἶθε ὁ Θεὸς νὰ τοὺς τὸ πληρώσῃ εἰς τὴν δευτέραν παουσίαν, ὅταν θὰ συγχωρήσῃ ὅλα τὰ πλάσματά του! . . . Καὶ ἰδοὺ κατήτησα ἐπαίτης· πίνω βίσκυ καθὼς οἱ ἀδελφοί μου. Ἄνάθεμα, τρὶς ἀνάθεμα εἰς τὴν Ἀγγλίαν!

Ἄναγνώστα! ἀδύνατον νὰ σοὶ παραστήσω μέχρι τίνος βαθμοῦ με συνεκίνησεν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος με τὰς ἀράς του. Ὁ ὠχρὸς ἐκεῖνος Ἴρλανδὸς εἶχε τι διαβολικόν, ὅταν ἐπεκαλεῖτο ἐπὶ ὀλοκλήρου ἔθνους τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου δὲν παρεδέχετο.

« Ἡμεῖς οἱ Ἴρλανδοὶ εἴμεθα κακοὶ ἄνθρωποι, Κύριε, ἐξηκολούθησεν· οὔτε ἐν φαρδίνιον δὲν ἀξίζομεν· εἴμεθα κακοῦργοι, τῶν ὁποίων χειρότεροι εἶναι μόνον οἱ Ἀγγλοὶ εἰς τὸν κόσμον. Προτείνω εἰς τὸν πανάγαθον Θεὸν τὸ ἐξῆς: νὰ μᾶς δώσῃ ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ἄλλην κυβέρνησιν, ἔστω καὶ τὴν χειροτέραν τοῦ κόσμου, καὶ ἂν δὲν ἀλλάξωμεν ὅλως διόλου, εἶθε νὰ μᾶς ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, νὰ πνίξῃ τὰ θηλάζοντα βρέφη μας, καὶ νὰ διασκορπίσῃ τὰ ὀστά τῶν πατέρων μας. ὦ Κύριε! ἂν, καθὼς λέγουν, ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος, διατί δὲν βρέχει ἐπὶ μίαν μόνην ὥραν πυρίτιδα ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας; ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ ἔθετα τὸ πῦρ με τὴν πίπαν μου διὰ νὰ τινάξω εἰς τὸν ἀέρα τὴν κατηραμένην αὐτὴν χώραν! »

Ἠγέρθη . . . ἐσκοτοδινίων . . . δὲν ὑπέφερον πλέον . . . Οὐδέποτε ἐφантаζόμην ὅτι ἦτο δυνατόν στῆθος ἀνθρώπου νὰ περικλείῃ τόσο μίαν

Εὐτυχῶς εἰσῆλθον ἐπὶ τὴν στιγμήν οἱ φίλοι μου, καὶ ἅμα με παρετήρησαν ἦλθον ἐπὶ ἐμέ. « Ἐπεςες καὶ σὺ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ λυσσασμένου; μοὶ εἶπεν ὁ εἷς, ὅτε ἐκαθήσαμεν εἰς ἄλλην τράπεζαν· θὰ ἤκουσες βέβαια πολλά. »

— Εἶναι λοιπὸν μανιακός; ἠρώτησα.

— Αὐτὸ εἶναι ζήτημα, ἀπεκρίθη ὁ ἕτερος τῶν φίλων μου. Ἐγνώρισά ποτε εἰς τὰς Ἀβρούζας ἓνα κτηματίαν, ὅστις ἐσπούδασεν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἐν Βονωνία, καὶ ὁ ὁποῖος, ὡσάκις ἐγένετο λόγος περὶ τῶν Βουρβόνων τῆς Νεαπόλεως, ἐξεφράζετο με τὸν ἴδιον καθὼς ὁ Ἴρλανδὸς οὗτος τρόπον· καὶ ὁμολογῶ, ὅτι, ἂν ἡ περὶ τῆς θυγατρὸς του ἱστορία εἶναι ἀληθής, αὐτὸς ἔχει περισσότερον δίκαιον νὰ καταρᾶται παρὰ ὁ κτηματίας μου.

— Τί συνέβη εἰς τὴν θυγατέρα σου; ἠρώτησα.

— Τί; δὲν σοὶ τὰ διηγήθη; πραγματικῶς ἀπορῶ· νὰ μὴ σοὶ διηγηθῇ περὶ τῆς θυγατρὸς σου καὶ τῆς ὀμογαλάκτου αὐτῆς Σουσάνας, τοῦ Λόρδου καὶ τοῦ οἰκονόμου του! Κύριος οἶδεν ἂν ὅλα ἦνε ἀληθῆ· εἰς τὴν πατρίδα μας ὅμως πρὸ πολλοῦ ὁ εὐγενὴς Λόρδος θὰ εἶχε μεταξὺ τῶν πλευρῶν του δακτύλους τινὰς σιδήρου. »

Μ' ὅλον ὅτι κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην ἐπρόκειτο νὰ συνδιαλεχθῶ περὶ σπουδαίας ὑποθέσεως μετὰ τῶν φίλων μου, οὐδεμίαν προσοχὴν ἐδίδον εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ λεγόμενά των· καθ' ἐκάστην στιγμήν ἐστρεφον ἀκουσίως πρὸς τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ παρατηρῶ τὸν παράδοξον ἐκεῖνον ἄνθρωπον, ὅστις εἶχε δεσμεύσει τὸ πνεῦμά μου· παρετήρησα, ὅτι διέταξε φιάλην βίσκυ, καὶ ὅτι, βυθισμένος εἰς σκέψεις, ἐκένωσε τὰ ποτήρια.

« Ποῦ εὐρίσκει τὰ χρήματα; διέκοψα τὸν ἓνα τῶν Ἰταλῶν μου· εἶναι καθαρῶς ἐνδεδυμένος, καὶ πίνει πολὺ. »

— Περὶ τίνος λέγεις, carissimo?

— Ἄ! συγγνώμη! ἐσκεπτόμην ἀκουσίως περὶ τοῦ λυσσασμένου Ἴρλανδοῦ, ὡς τὸν ὀνομάσατε.

— Ποῦ εὐρίσκει τὰ χρήματα; Ἀλλὰ τί διάβολον λοιπὸν σὲ εἶπε πρὸ ὀλίγου; δὲν σοὶ ἀνέφερε περὶ τοῦ ἐν Ἀμερικῇ υἱοῦ σου, ὅστις ἦτο λοχαγὸς καὶ τώρα ἐνυμφεῦθη πλουσίαν χήραν, καὶ τῷ ἔστειλε χρήματα διὰ νὰ ὑπάγῃ πρὸς αὐτὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς σου;

— Ἀλλὰ διατί δὲν πηγαίνει εἰς τὴν Ἀμερικὴν; ἠρώτησα.

— Διότι ἡ Σουσή σου πέρυσιν, ὅτε τὸν ἐδίωξαν ἀπὸ τὴν ἔπαυλιν, ἦλθε κατὰ συμβουλήν τοῦ οἰκονόμου ἐνταῦθα διὰ νὰ συγχιγήσῃ τὴν μητέρα τοῦ Λόρδου μετὰ τὰ δάκρυά της, καὶ κατορθώσῃ ὅπως μείνῃ ὁ πατὴρ της εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐνοικιαστοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχε. Φαίνεται δὲ, ὅτι ἡ μὲν μήτηρ τοῦ Λόρδου πρὸ πολλῶν ἐτῶν συγκατελέγετο μετὰ τῶν νεκρῶν, ὁ δὲ ἀξιότιμος οἰκονόμος, ὅτι ἦτο συγχρόνως καὶ προμηθευτὴς κορασιῶν διὰ τὸν εὐγενῆ κύριόν του. Ἐν συντόμῳ, ὅταν ἡ εὐγενία σου ἐβαρύνθη πλέον τὴν Σουσὴν, τὴν ἐδίωξε, καὶ ὁ λυσσασμένος μας ζητεῖ ἤδη καθ' ἐσπέραν τὴν κόρην σου εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Λονδίνου. Θὰ ἦτο ὅμως καλλίτερον νὰ μὴ τὴν εὕρισκε.

— ὦ! εἶναι φρικῶδες! ἀνέκραξα.

— Ἐ! φίλε μου, εἶσαι ἀκόμη νεοφερμένος· μετ' ὀλίγον και-

ρὸν ὅτε, συνοικειωθεὶς μὲ αὐτὴν τὴν διαβολόγλωσσαν, θὰ δύνασαι νὰ διακρίνης τὴν Ἰρλανδικὴν προφορὰν, τότε, μεταξύ τριῶν μεθυσμένων ρακενδυτῶν τῶν public houses, θὰ ἴδῃς ὅτι οἱ δύο εἶναι Ἰρλανδοὶ, καὶ μεταξύ πέντε δυστυχῶν γυναικῶν, αἵτινες πλημμυροῦσι τὸ ἑσπέρας τὰς ὁδοὺς τοῦ Λονδίνου, θὰ εὔρης τρεῖς τοῦλάχιστον Ἰρλανδίδας. Ναί, οἱ Ἰρλανδοὶ εἶναι κατεστραμμένοι, εἶναι λαὸς ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς διεφθαρμένος.»

Ῥίγος μὲ κατέλαβεν. Ὁ Ἰρλανδὸς μοὶ εἶπε πρὸ ὀλίγου τὰ ἴδια· ὅταν δὲ ἐστράφη πάλιν διὰ νὰ τὸν παρατηρήσω, αὐτὸν μὲν δὲν εἶδον πλέον, ἡ δὲ φιάλη του ἦτο κενή.

B.

Ἐξ μῆνες εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς δι' ἐμὲ ἀξιομνημονεύτου ἐκείνης ἑσπέρας. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἑξ μηνῶν τούτων περιηγήθη μὲγα μέρος τῆς Ἀγγλίας καὶ Σκωτίας. Πανταχοῦ εἶδον μὲ ψυχικὴν ὀδύνην τὴν μεγαλητέραν μεταξύ πλοῦτου καὶ πενίας ἀντίθεσιν· ἐξήτασα ἀρκούντως μὲγα μέρος τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων, καὶ ἠσθάνθη βθεῖαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸ νομιζόμενον πρότυπον τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐλευθερίας, τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ ἐν αὐτῇ διαμονὴ ἦτο δι' ἐμὲ βάσανος· καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία ἐνασχόλησις μὲ ἠνάγκαζε νὰ τὴν παρατείνω, ἀπεφάσισα νὰ συντομεύσω κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἐκδρομάς μου, καὶ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εὔρεθην εἰς Σουθαμπτῶνα, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιβῶ τοῦ εἰς Δουβλίνον κατευθυνομένου ἀτμοπλόου, ὅπερ προσεγγίζει εἰς Πλυμούθην, Πορτσμούθην καὶ Βριστόλην.

Ἡ Σουθαμπτῶν εἶναι μία τῶν μᾶλλον ἀξιοθεάτων καὶ ἐμπορικωτέρων τῆς Ἀγγλίας πόλεων, ἔνεκα τῶν ἀπειραρίθμων ὑπερωκεανείων ἀτμοπλόων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα ἀναχωροῦσιν ἐκεῖθεν διὰ τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἄλλα ἔρχονται ἐξ Ἀμερικῆς· καὶ δὲν εἶναι ἀνάξιον λόγου διὰ τὸν περιηγητὴν νὰ διαμείνῃ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινὰς τοῦλάχιστον ὥρας.

Ἐπεριπάτουں λοιπὸν, καπνίζων τὸ σίγαρόν μου, κατὰ μῆχος τῆς προκυμαίας, καὶ ἔστην ἐνώπιον μεγαλοπρεποῦς ἀτμοπλόου τῆς ὑπερωκεανείου ἐταιρίας, ὅτε αἴφνης εἶδον ἰστάμενον ἐπὶ τῆς κινητῆς γεφύρας, τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὴν προκυμαίαν, ἀνθρωπὸν τινα, τοῦ ὁποίου ἡ θέα μὲ συνεκίνησεν ὑπερβαλλόντως.

« O Carlagh! ἀνέκραξα, O Carlagh!» καὶ ἔθεσα τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γεφύρας. Ὁ ἀνθρωπος ἐστράφη καὶ μὲ παρετήρησε μὲ τὸ ἑταστικὸν βλέμμα του· ὅτε δὲ πλησιάσας αὐτὸν ἐπέφερε πάλιν τὸ ὄνομά του, μοὶ ἀπέτεινε τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν:

« What d'ye like, Sire? Τί ἀγαπᾶτε, Κύριε; »

Τῷ εἶπον τίς ἤμην καὶ ποῦ συνητηθήμεν, προσθεὶς, ὅτι χαίρω πολὺ, διότι πραγματοποιεῖ τὸν σκοπὸν του, νὰ μεταβῇ δηλαδὴ εἰς Ἀμερικὴν κτλ.

Ἰκανὰ λεπτὰ παρήλθον ἕως οὗ μὲ ἀναγνωρίσει· ἐπὶ τέλους δὲ ἐκίνησε περίλυπος τὴν κεφαλὴν, καὶ εἶπεν:

« Ἐχετε δίκαιον, Κύριε· τί νὰ κάμω εἰς αὐτὸν τὸν τόπον, δὲν ἔχω πλέον τίποτε νὰ χάσω, καὶ ἐκεῖ πέραν (δεικνύων πρὸς δυσμὰς) πλησίον τοῦ υἱοῦ μου θὰ εὔρω τοῦλάχιστον μέρος διὰ νὰ ἡσυχάσω. Ὁ πατήρ μου δὲν ἤθελε νὰ μεταναστεύσῃ· ἠγάπα τὴν γῆν, ὅπου ἐγεννήθη καὶ ὅπου ἀνεπαύοντο τὰ ὄστα τῶν προγόνων του. Ἐγὼ δέ; . . . . Οἱ ἀδελφοί μου εἶναι ἄλλοι ἐδῶ καὶ ἄλλοι ἐκεῖ θαμμένοι, ὁ μὲν ἐντὸς τῆς κοιλίας καρχαρίου, ὁ δὲ εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν κακούργων καὶ ἐπαιτῶν. Ἐχετε δίκαιον, Κύριε. Ἰπάγω εἰς Ἀμερικὴν, ὅπου εἶναι ὁ υἱός μου· πλησίον του θέλω ν' ἀποθάνω. »

Μεγάλην ἀλλοίωσιν ὑπέστη ὁ Ἰρλανδὸς μου, ἀφ' ὅτου δὲν τὸν εἶδον· ἐπὶ τοῦ προσώπου του ἐβασίλευε γαλήνη, ἀλλὰ γαλήνη ὀδυνηρά. . . . . Εἶχε προφέρει περὶ τὰς ἑκατὸν λέξεις, καὶ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀρά. Ὁμίλησε περὶ τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὴν ὠνόμασεν ὁ τόπος οὗτος.

— Καὶ ταξειδεύετε μόνος; ἠρώτησα μετὰ στιγμὰς τινὰς δισταγμοῦ.

— Ὅχι, ἀπεκρίθη, ἡ Σουσάνα μου μὲ συνοδεύει. Ἡ Σουσάνα εἶναι καλὸν κοράσιον· ἕως ν' ἀποθάνω θὰ ἦναι μαζί μου.

— Καὶ εἶναι συγγενῆς σας; ἠρώτησα πάλιν, θέλων νὰ ἐξακριβώσω τὰ κατ' αὐτόν.

— Ἄν ἐνοῆτε συγγενῆ μου ἐξ αἵματος, Κύριε, ὄχι· ἀλλ' εἶναι καλλιτέρα ἀπὸ παιδί μου. Ὅτε ἡ σύζυγός μου ἀπέθανεν εἰς τὸν τοχετὸν τοῦ δευτέρου μου τέκνου, τῆς θυγατρὸς μου, ἡ μήτηρ τῆς Σουσάνας ἔλαβε τὸ νεογνὸν καὶ τὸ ἐγαλακτοτρόφησεν. Εἰς τὴν Ἰρλανδίαν ἀποθνήσκουν ὀγλίγωρα οἱ ἀνθρωποὶ, Κύριε. Μετὰ δύο ἔτη ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ τῆς Σουσάνας ἐκοιμῶντο

τὸν αἰώνιον ὕπνον εἰς τὸ κοιμητήριον· ἐπειδὴ δὲ ἦτο καθήκον μου ἢ ανταποδώσω τὴν εὐεργεσίαν, ἢ Σουσάνα ἐπανεῦρεν εἰς ἐμὲ τὸν ἀποθανόντα πατέρα της, καὶ εἰς τὴν δυστυχῆ Σουσάαν μου, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε πρὸς διάκρισιν ὠνόμαζα Σουσήν, τρυφερὰν ἀδελφὴν καὶ σύντροφον. »

Ἔλα ταῦτα μοὶ τὰ διηγήθη μὲ χωρικὴν ἀπλότητα, ἣτις μὲ συνεκίνησε, καὶ ἀπεφάσισα νὰ τὸν ἀναγκάσω νὰ μοὶ διηγηθῆ καὶ τὰ συμβάντα της θυγατρὸς του. Ἦκουσα δὲ παρ' αὐτοῦ τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα ἐνόσω ζῶ θὰ ἐνθυμῶμαι :

« ὦ! Κύριε, ἡ ἱστορία τῆς θυγατρὸς μου εἶναι θλιβερά. . . Ὁ οἰκονόμος, κακὸς ἄνθρωπος, τὴν διεβεβαίωσε περὶ τῆς χριστιανικῆς καὶ συμπαθοῦς καρδίας τῆς γηραιᾶς λαίδυ, καὶ τῆ εἶπεν, ὅτι ἦτο καθήκον της, ὡς θυγατρὸς, νὰ δοκιμάσῃ τὸ τελευταῖον παρὰ τῆ εὐγενεῖ γραία διάβημα, ὅπως σῶσῃ τὸν πατέρα της. Ἄχ! ἡ δυστυχῆς Σουσή μου, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπιστευθῆ καὶ εἰς ἐμὲ τὸν πατέρα της ἕνα ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ ἀναιδοῦς μαστρωποῦ τοὺς λόγους; θὰ μετεχειριζόμεν βίαν διὰ νὰ τὴν ἐμποδίσω, διότι εἰς τοὺς Ἄγγλους δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐμπιστευθῆται, Κύριε. Ὅτε πρὶν ὑπάγῃ εἰς τὴν κλίνην της ἦλθε πρὸς ἐμὲ καὶ ἀτενίσασα μὲ τοὺς μεγάλους γαλανοὺς ὀφθαλμοὺς της μοὶ εἶπε: «Μὴ λυπεῖσθε, πάτερ, καὶ ὁ Θεὸς θὰ μᾶς βοηθήσῃ,» ποῦ νὰ ἤξευρα ὁ δυστυχῆς, ὅτι ἡ νύξ ἐκείνη ἦτο ἡ παραμονὴ τοῦ ὀλέθρου της. Τὴν ἐπαύριον εἶχον ὑπάγει δι' ἐργασίαν εἰς Κόρκ, καὶ ὅταν τὸ ἑσπέρας ἐπέστρεψα, δὲν εὔρον πλέον τὴν κόρην μου. Ὅ,τι ὑπέφερα, Κύριε, εἶναι τρομερόν· οὐδεὶς ἄνθρωπος τὸ ὑπέφερεν ἀνθρώπου γλῶσσα δὲν δύναται νὰ τὸ διηγηθῆ. Μὲ ἐδίωξαν ἀπὸ τὴν ἐπαυλιν, καὶ ὑπῆγα μὲ τὴν Σουσάαν εἰς Κόρκ. Τὸ καῦμένο τὸ κορίτσι εἰργάζετο ἡμέραν καὶ νύκτα διὰ νὰ ζήσωμεν, ἐγὼ δὲ δὲν ἔκαμνα τίποτε· ἔπινον ὅσον ἠμπόρουν καὶ ὅσον εὔρισκα. Τί ἔγεινεν ἡ κόρη μου τὸ ἐμάντευον, ἢ καλλίτερον ἤμην βέβαιος· τί θὰ ἐγίνετο; ὅ,τι γίνονται αἱ χιλιάδες κορασιδίων, αἷτινες κατ' ἔτος διὰ διαφόρων ὑποσχέσεων δελεάζονται καὶ φέρονται εἰς τὸ Λονδῖνον. Ἡ Σουσή μου ἦτο ὡραία, Κύριε, πολὺ ὡραία! τὸσον ὡραία, ὅσον καμμία ἄλλη κόρη τῆς Ἰρλανδίας· καὶ ὅσω τὸ ἐσυλλογιζόμεν ἔπινα βίσκυ. Μίαν ἡμέραν ἔλαβα ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν υἱόν μου. Ἄς ἔχῃ τὴν εὐχὴν μου ὁ υἱός μου! τότε ἐθερμάνθη πάλιν ἡ καρδιά μου· μοὶ ἔστειλεν ἑκατὸν γυνέας, καὶ

μὲ παρεκάλει νὰ ὑπάγω νὰ τὸν εὔρω, καὶ ἂν ἡ Σουσή ἦτο ὑπανδρευμένη, νὰ ἔλθῃ καὶ ὁ ἄνδρας της· ἐκεῖ, ἔλεγεν, ὑπῆρχε θέσις, ἐλευθερία καὶ ἐργασία δι' ὅλους μας. Ἄχ! Κύριε, τότε ἐνόησα πόσον δυστυχῆς ἤμην. Ἡ Σουσάνα μὲ ἔσωζεν ἀπὸ τὴν ἀπελπίσιάν μου, καὶ ἤλθομεν εἰς τὸ Λονδῖνον διὰ νὰ ζητήσωμεν τὴν κόρην μου. »

Ἔστάθη ἐπὶ τινὰς στιγμὰς, ἀπέμαξε τὸν ἰδρώτα τοῦ μετώπου του, καὶ ἐξηκολούθησεν:

« Ὁ Λόρδος, ὅταν ὑπῆγα διὰ νὰ τοῦ ζητήσω τὴν κόρην μου, διέταξε καὶ μὲ ἐδίωξαν ἀπὸ τὸ μέγαρόν του· καὶ ὅταν ὑπῆγα καὶ πάλιν, ἤλθον οἱ κλητῆρες, μὲ συνέλαβον καὶ μὲ ἔφερον εἰς τὸ δικαστήριον, ὅπου ἔδωκα ἐγγύησιν, ὅτι δὲν θὰ διαταράξω εἰς τὸ ἑξῆς τὴν ἡσυχίαν τοῦ εὐγενοῦς Λόρδου μὲ τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις μου. Ἐκτοτε τὸν ἠκολούθουν, ὡς ἡ σκιά του, βῆμα πρὸς βῆμα, ἡμέραν καὶ νύκτα, διότι ἤμην βέβαιος, ὅτι αὐτὸς κατεκράτει τὴν κόρην μου. Πόσον ὅμως ἠδίκησα τὸν εὐγενῆ Κύριον! ! Ἐ! τί λέγετε; ὁ Κύριος δικαστὴς εἶχε δίκαιον εἰπῶν, ὅτι αὐτὸ δὲν ἦτο πρᾶγμα νὰ γίνῃ. Ἡ εὐγενία του, ἀφοῦ ἀφῆρεσε τὴν τιμὴν τῆς θυγατρὸς μου, ἀφοῦ ἐπὶ τινὰ καιρὸν ἐκόρεσε τὰς κτηνώδεις ὀρμάς του, τὴν ἐδίωξεν ἀπὸ τὸ παλάτιόν του, ἐπιφορτίσας ἕνα τῶν ὑπηρετῶν νὰ τῆς βάλῃ δύο γυνέας εἰς τὸ χέρι. . . Οὐφ! »

Ἐστέναξε βαθέως· τὰ δάκρυα ἐπλημμύρουν τὰς παρειάς του, ἀλλ' ἡ φωνὴ του δὲν ἔτρεμε· δὲν ἦτο ὠργισμένος, ὅταν προσέθηκε:

« Τὴν ἐζήτην πανταχοῦ. Ὁ υἱός μου, ὁ καλὸς υἱός μου, μοὶ ἔστειλεν ἐπανειλημμένως χρήματα, καὶ μὲ παρεκάλει νὰ ὑπάγω νὰ τὸν εὔρω μὲ τὴν Σουσήν μας, ὅπου καὶ ὅπως ἂν τὴν εὔρισκον, καὶ ὅτι ὅλα τὰ παρελθόντα ἠθελον λησμονηθῆ. Τὴν ἐζήτησα ἡμέρας, ἐβδομάδας, μῆνας ὀλοκλήρους· καὶ ἔπρεπε νὰ προφυλάττωμαι ἀπὸ τὸν Λόρδον, ὅστις μὲ κατεσχόπευε, διότι εἶπόν ποτε ἐν τῇ παραφορᾷ μου, ὅτι θὰ τὸν πιστολόισω. Τὴν ἐζήτην μὲ τὴν Σουσάαν εἰς τὸ Kremorn, εἰς τὸ Argyle Rooms, εἰς τὸ Clerker Wall, καὶ πανταχοῦ ὅπου φαίνονται τὰ διεφθαρμένα κοράσια· οὐδαμοῦ τὴν εὔρον. Τελευταῖον, μοὶ ἐπήλθεν ἡ ἰδέα νὰ δώσω δέκα λίρας εἰς ἕνα ἀστυνομικὸν κλητῆρα, καὶ μετὰ μίαν ἐβδομάδα εὔρον τὴν Σουσήν μου. »

Ἐκάλυψε μὲ τὰς χεῖρας τὸ πρόσωπον· ἔκλαιεν ὡς παιδίον· ἤσθανομην, ὅτι δὲν εἶχον τὴν δύναμιν νὰ τὸν παρηγορήσω, καὶ μετενόουν διότι τῷ ἔδωκα ἀφορμὴν νὰ μοὶ διηγηθῇ τὸ συμβάν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τὸν συνεχίσει τοσοῦτον. Αἴφνης ὁμως ἐξηκολούθησε:

«Τὴν ἐζητούσαμεν ὅπου εἶναι μεταξωτὰ καὶ βελουδα . . . αὐτὸ ἦτο τὸ λάθος μας. Ὡ Θεέ μου! . . . ναῦται καὶ ἀχθοφόροι . . . ὦ Θεέ μου! δὲν δύναμαι νὰ εἶπω περισσότερα . . . Καὶ ὅταν ἤλθομεν εἰς τὸ ἀτιμον ἐκεῖνο οἶκημα, ὅταν μὲ τὴν ὡς κεραυνὸν φωνὴν μου ἔκραξα, «ποῦ εἶναι ἡ κόρη μου;» εἶδον γυναικεῖαν μορφήν ἀναβαίνουσαν ἐσπευσμένως τὴν κλίμακα, καὶ ἤκουσα, ὅτι ἐκλείετο ἐν δωμάτιον διὰ κλείθρου. Ὡρμησα κατόπιν, ἀλλ' ἡ Σουσάνα μὲ ἐμπόδισεν· ἀφῆρεσε τὰ πέδιλά της, καὶ ἀνέβη χωρὶς κρότον τὴν κλίμακα· ἤκραζέτο παρὰ τὴν θύραν. . . . Ἦκουσα, ὅτι συνδιελέγετο χαμηλοφώνως· δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ κρατηθῶ· διεσχέλισα ὡς ἀστραπὴ τὰς κλίμακας, ἐβίασα τὴν θύραν . . . καὶ εἶδον, Θεέ μου! τὴν κόρην μου, ἡμίγυμνον, γονυπετὴ πρὸ τοῦ ἀχυροστρώματός της. Ὁ σκύλος μου τὴν ἀνεγνώρισεν· ὤρμησα πρὸς αὐτὴν καὶ εἶδον ὠχρόν τι ὄν, μὲ κοίλας παρεῖας, ἀπὸ δέκα βημάτων ἀπόζον γινέβρας. Φρικῶδες, Κύριε! ἐνόησα παρευθὺς, ὅτι ἡ κόρη μου ἦτο χαμένη· οὐδεμία σωτηρίας ἐλπίς ὑπελείπετο! Πόσον δὲν προσεπαθήσαμεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἐγὼ καὶ ἡ Σουσάνα διὰ νὰ τὴν διορθώσωμεν . . . ἀδύνατον· ἡ γινέβρα εἶναι τρομερωτέρα καὶ τοῦ βίσκου· ὅστις ἔπιεν ἅπαξ, δὲν δύναται πλέον νὰ τὴν παραιτήσῃ. Ὅσάκις τὴν ἀφήναμεν μόνην, ἐδραπέτευεν, ἐπώλει τὰ ἐνδύματά της καὶ ἐμέθυεν . . . ἕως οὗ μίαν ἡμέραν δὲν ἐπανῆλθε πλέον. Μετὰ δύο ἡμέρας μὲ προσεκάλεσαν διὰ νὰ παρατηρήσω τὸ ἐκ τοῦ ποταμοῦ ἀνασυρθέν πτώμα γυναικός . . . ἦτο τὸ πτώμα τῆς Σουσῆς μου, τῆς ἀθώας περισερᾶς, ἣτις ἦλθεν εἰς τὸ Λονδίον διὰ νὰ σώσῃ τὸν πατέρα της. . . Καὶ ἔγεινε καλὸν ὅτι ἀπέθανε . . . πολὺ καλόν· δόξα σοι ὁ Θεός, ὅτι ἀπέθανε. Τώρα ὡς βλέπετε, Κύριε, ἀναχωρῶ· ὁ υἱός μου μοὶ ἔγραψεν, ὅτι ὅ,τι ἔγεινεν ἔγεινεν, καὶ ὅτι ἡ ἀδελφὴ του, καθὼς καὶ αἱ ἀναρίθμητοι χιλιάδες Ἴρλανδίδων, αἱ ὁποῖαι ἔσχον τὴν αὐτὴν τύχην, θὰ εὗρωσι μίαν ἡμέραν τοὺς ἐκδικητάς των. Καὶ ἀναχωρῶ παρηγορημένος· δὲν εἶμαι ἀκόμη τόσο γέρων, ὥστε νὰ μὴ δύναμαι νὰ φέρω τὴν καρβίναν.

— Τί ἐννοεῖτε μὲ αὐτό; τὸν ἠρώτησα ἐκπληκτος.

— Δὲν γνωρίζω, Κύριε· ἀλλ' ὅταν ὑπάγετε εἰς Ἴρλανδίαν, θὰ ἰδῆτε, ὅτι δὲν πίνουν πλέον πολὺ βίσκου, ὡς πρὶν, καὶ ὅτι καταρῶνται ὀλιγώτερον τὴν Ἀγγλίαν· καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι καλὸν σημεῖον διὰ τὴν Ἀγγλίαν, Κύριε. Σᾶς τὸ λέγω· εἰσθε ἀκόμη νέος καὶ θὰ τὸ ἰδῆτε· ἡ καταστροφὴ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἡ Ἴρλανδία! Ὡ! διατί νὰ μὴ εἶμαι καὶ ἐγὼ νέος, ὥστε νὰ ἐλπίζω, ὅτι θὰ ἰδῶ τὴν χαρμόσυνον αὐτὴν ἡμέραν; Καὶ ὁμως τίς οἶδεν; ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι πολλάκις ταχύτερα τῆς ἀστραπῆς! »

Ταῦτα εἰπὼν ὁ γέρων, μοὶ ἔσφιγγε φιλικῶς τὴν χεῖρα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἀτμόπλου.

Γ.

Ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλόου, τὸ ὁποῖον μὲ ἔφερεν εἰς Δουβλίον, ἐσχετίσθην τυχαίως μὲ ὁμογενὴ τινα, πρὸ ἐτῶν ἐν Λιβερπόλει ἀποκαταστημένο. Τῷ διηγήθην τὴν φρικώδη ἱστορίαν, καὶ ἐξέφρασα τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ τὴν δημοσιεύσω· αὐτὸς δὲ, μειδιάσας, μοὶ εἶπε:

« Μήπως νομίζεις, φίλε μου, ὅτι θὰ εἶσαι ὁ μόνος δημοσιεύσας τοιοῦτο συμβάν; χιλιάκις ἀνέγνωσα ἐγὼ τὴν αὐτὴν ἱστορίαν μὲ ὀλίγας παραλλαγὰς. Ὁ Ἴρλανδός σου εἶναι πάλιν εὐτυχής, διότι ἔχει υἱὸν ἐν Ἀμερικῇ· συνήθως εἰς τιοαύτας περιστάσεις ὀλόκληρος ἡ οἰκογένεια καταστρέφεται, καὶ αὐτοῦ ἴσα ἴσα τείνουν ὅλοι αἱ προσπάθειαι τῆς Ἀγγλίας: ἡ ὄλοι εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἡ ὄλοι νὰ καταστραφοῦν, ἀφοῦ πρῶτον ἰδῶσι τὴν ἀτίμωσιν τῶν οἰκογενειῶν των. Ὀλόκληρος ἡ Ἴρλανδικὴ φυλὴ πρέπει νὰ καταστραφῇ, διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ἡ Ἀγγλία. »

Τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τοῦ ὁμογενοῦς ἔβλεπον καταφανῆ καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἐν Ἴρλανδίᾳ διαμονῆς μου!

Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν πρό τινων μηνῶν ἐν Δουβλίῳ καταδικασθέντων Φαινιάνων, εὐρίσκονται καὶ δύο ὀνόματα Ὁ Carlagh· καθ' ὅσον δ' ἐπληροφόρηθην ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν πρακτικῶν τῆς δίκης, ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν ἦτο πρὶν λοχαγὸς ἐν τῷ στρατῷ τῆς Ὀμοσπονδίας, καὶ ὁ ἕτερος θὰ ἦτο βεβαίως ὁ πατήρ του. Ἐπειδὴ δὲ ἀμφότεροι συνελήφθησαν μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας, κατεδικάσθησαν εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον. Ὡστε ὀλόκληρος ἡ οἰκογένεια κατεστράφη. . . .

Ἐ! ἀναγνώστα! ἀφοῦ ἔλαβες τὴν ὑπομονὴν καὶ ἀνέγνωσες τὸ διήγημά μου, εἶπέ μοι, σὲ παρακαλῶ εἰλικρινῶς, τί ἤθελες νὰ ᾄσῃαι, Πολωνὸς ἢ Ἰρλανδός; Ἐγὼ, νὰ σὲ εἰπῶ, ἐπρωτίμων νὰ ἤμην Πολωνός, μ' ὄλον ὅτι κατὰ τὸ 186... ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας μᾶς ἔβαλλον ἔμπλαστρα, ἐμέ τε καὶ τὸν φίλον μου Π... ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁμογενοῦς Θ... πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ὁποίου μετεβαίνομεν εἰς Βαρσοβίαν, ἔνεκα κοντακιῶν τινων, μὲ τὰς ὁποίας εὐηρεστήθη νὰ μᾶς χαδεύσῃ τις τῶν ὑπὸ τὸν μακαρίτην Μουραβιέφ κοζάκων, διότι ἐτολμήσαμεν νὰ καταβῶμεν τῆς ἀμάξης πρὶν ἢ δοθῇ ἢ πρὸς τοῦτο ἄδεια.

(Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ.)

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ.

ΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ ΤΗΣ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣ ΜΕΛΕΤΗΝ ΑΥΤΗΣ ΜΕΞΑ.

Εἰς τὰ βᾶθη τῶν γηίνων στρωμάτων, ἐφ' ὧν ζῶμεν, οἱ γεωλόγοι ἀπαντῶσι λείψανα φυτῶν ἀγνώστων καὶ σκελετοὺς ζῶων, ἅτινα ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε εἶδεν· ἐκ σημείων δὲ ἐναργῶν βεβαιοῦσιν, ὅτι ἀχανεῖς θάλασσαι ἐκάλυπτον ἄλλοτε τὰς σημερινὰς ἠπείρους, καὶ ὅτι εἰς τινὰς χώρας τὸ ἔδαφος, ὑπεῖκον τῇ ἐνεργείᾳ ἰσχυρᾶς ὑποχθονίου δυνάμεως, ἤρθη εἰς μέγα ὕψος, ἢ ἐταπεινώθη κατώτερον τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων. Ἐδῶ μὲν φαίνονται ἠφαιστεια ἀπεσβεσμένα, ἀλλαχοῦ δὲ ἡ κοίτη χαράδρας ἐκ πάγου ἀτεξεραμμένη, πανταχοῦ δὲ ἀπεικονίζονται τεκμήρια ἀναστατώσεων δεινῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων. Ἡ γῆ ἄρα δὲν ἦτο ὅπως τὴν βλέπομεν σήμερον, ἀλλὰ συνεχεῖς διαταράξεις μετέβαλον τὸ καθόλου σχῆμα, καὶ ἠφάνισαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς· οὐδὲν δὲ ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι, φθάσασα εἰς τὸ τέρμα τῶν αἰώνιων αὐτῆς μεταλλαγῶν, κατήντησε σήμερον εἰς κατάστασιν ἀναλλοίωτον, μηδέποτε ταραχθισομένην ἐν τῷ μέλλοντι ὑφ' ἐτέρων πάλιν μεταβολῶν.

Αὗται αἱ γνώσεις περὶ τοῦ παρελθόντος τοῦ ἡμετέρου πλανήτου καὶ ὁ περὶ τοῦ μέλλοντος φόβος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἤρκουν ὅπως ἀναγκάσωσιν ἡμᾶς νὰ ἐξετάσωμεν ἐπιμελῶς διὰ τῶν ἐργαλείων, ἅπερ παρέχει ἡμῖν ἡ Φυσικὴ, τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς γῆς, τὴν σύστασιν τῆς ἀτμοσφαιρας αὐτῆς, καὶ πάντα τὰ γενικὰ φαινόμενα, ἅπερ, ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν διηνεκῶς ἐν αὐτῇ παραγόμενα, συνιστῶσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν μεταλλικὴν ζωὴν τῆς σφαιρας. Ἄλλ' ἕτερον αἴτιον, μᾶλλον κατεπεῖγον καὶ ἄμεσον, παρακινεῖ ἡμᾶς εἰς ταύτην τὴν ἔρευναν· διότι ἐκτὸς τῆς διαφωτίσεως, ἣν δύναται αὕτη νὰ χορηγήσῃ ἡμῖν περὶ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ κόσμου, ἐφ' οὗ ζῶμεν, ὑπάρχουσι διδασκαλίαι πρακτικαὶ καὶ ἀμέσου ἐφαρμογῆς, ἃς δυνά-

μεθα παρ' αὐτῆς νὰ αἰτήσωμεν. Ὑποδεικνύων τις δι' ὁποίων τρόπων ἰσοκτανῶνται αἱ διδασκαλῖαι αὗται, δεικνύων ἔπειτα διὰ παραδειγμάτων τινῶν τὸ ἐξ αὐτῶν προσγιγνόμενον ὄφελος, σαφηνίζει τὸν σκοπὸν τῆς μετεωρολογίας, καὶ οὕτω πρῶτον ἀποκαλύπτει λίαν ἐναργῶς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης.

Α΄.

Ἡ ἀτμοσφαῖρα εἶναι χῶρος ἀείποτε ταραττόμενος ὑπὸ πολυαριθμῶν αἰτίων. Ἐὰν ᾗτο ἀπλῶς ἐκ μόνου ἀέρος σύνθετος, εἶχε δὲ θερμοκρασίαν ἴσην ἐφ' ὅλων τῶν σημείων τῆς σφαίρας, μετ' οὐ πολὺ θὰ κατήντα εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας σταθερᾶς, ἣτις θὰ διέμενεν εἰς αἰῶνας ἀναλλοίωτος. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω ἡ θερμαντικὴ τοῦ ἡλίου ἐνέργεια, ἄνισος τὴν δύναμιν εἰς τὰ διάφορα πλάτη καὶ ἀλληλοδιαδόχως διευθυνομένη ἐφ' ἑκάτερον τῶν ἀντικειμένων ἡμισφαιρίων, διαστέλλει τὴν ἀτμοσφαιρικὴν ὕλην κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη, καὶ προξενεῖ πλησίον τοῦ ἐδάφους ρεύματα ἀέρος ἢ ἀνέμους, ὧν ἡ διεύθυνσις καὶ ταχύτης ἀείποτε μεταβάλλονται. Εἰς ταύτην τὴν αἰτίαν τῆς ἀνωμαλίας προστίθεται καὶ ἡ ἐπιβρόχῃ τοῦ ὑδατώδους ἀτμοῦ, ὅστις, ἐπὶ τῶν θαλασσῶν σχηματιζόμενος, μεταφέρεται ὑπὸ τῶν ἀνέμων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἡπείρων, ἐνθα καταπίπτει ὡς ὕδωρ. Ἡ ἀτμοσφαῖρα λοιπὸν διατελεῖ ἀείποτε εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας μεταβλητῆς, αἰωνίως τείνουσα εἰς κατάστασιν μόνιμον, οὐδέποτε δὲ ἐπιτυγχάνουσα τοῦτο, ἐπειδὴ αἰτία πρόξενον ἀνωμαλίας, περιοδικὰ ἢ τυχαῖα, ἀείποτε καὶ ὑπὸ ὄρους ἀενάως μεταβλητοῦς, ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῇ. Ἐκ τῶν κινήσεων τούτων προέρχονται ἅπαντα τὰ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα, ἡ ἐπαλλαγὴ τῆς βροχῆς καὶ τῆς αἰθρίας, τῆς γαλήνης καὶ τῆς τρικυμίας, τοῦ καύσωνος καὶ τοῦ κρύους, ἀποτελέσματα σφόδρα ἐπηρεάζοντα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς συνηθείας, τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡδονὰς αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ἀνάγκης λοιπὸν τοῦ νὰ ἀπαλλαχθῶμεν τῶν ἀνιαρῶν ἐπηρειῶν τῆς ἀτμοσφαίρας, καὶ τοῦ νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῆς εὐεργετικῆς ἐνεργείας αὐτῶν, παρήχθη ἡ Μετεωρολογία. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων, ἡσχίθη δὲ οὐχὶ λίαν ἐπιτυχῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, καὶ ἐχρησίμεισε συνε-

χῶς εἰς τὰς μεταφορὰς τῶν ποιητῶν. Καίτοι δὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἦν ἄγνωστον, οἱ γεωργοὶ ὅλων τῶν αἰῶνων λίαν ἐπιμελῶς κατεγίνοντο περὶ αὐτῆν· ἐξήταζον μετ' ἀγχινοίας καὶ ἐξέθετον εἰς δημῶδεις παροιμίας, ἔτι καὶ νῦν σωζομένας, τὰ ἀληθῆ ἢ ψευδῆ σημεῖα, ἅπερ μετεχειρίζοντο ἵνα προορῶσι τὴν ἐπάνοδον τῆς εὐδίας ἢ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ὑετῶν. Ἡ νομιζομένη ἐπιβρόχῃ τῶν φάσεων τῆς Σελήνης, ἡ βροχὴ τοῦ ἀγίου Μεδάρδου (α), καὶ τόσαι ἄλλαι δοξασίαι, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν παραδιδόμεναι, ἱκανῶς δεικνύουσιν ἡμῖν τὴν ἀνάγκην, ἣν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι ὅπως προγιγνώσκωσι τὴν τοῦ οὐρανοῦ κατάστασιν. Αἱ ἀπόκρυφοὶ ἐπιστήμαι, καίπερ μὴ δυνάμεναι νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀνάγκην ταύτην, εἰκότως ὅμως θὰ εὕρισκον ἐν αὐτῇ πολλὴν τροφήν· ἡ δὲ ἐπιβρόχῃ αὐτῶν οὐδὲ καὶ τὴν σήμερον ἐξέλειψε παντάπασι, ἀλλ' εἰσέτι βλέπομεν τοὺς χωρικοὺς συμβουλευομένους τὰ προγνωστικὰ τῶν δημῶδων ἡμερολογίων.

Ὅτε ἡ καθόλου Φυσικὴ ἤρξατο ν' ἀποκαθίσταται, ἤψατο συντόμως τῆς σπουδῆς τῶν μετεώρων, οὐδόλως διανοηθεῖσα πολὺν χρόνον πρότερον ἵνα προεῖπη αὐτὰ, καὶ πειραθεῖσα μόνον ἵνα τὰ ἐξηγήσῃ· καὶ ἐπειδὴ ἤρξατο μελετῶσα τὰς ιδιότητας τῶν ἀερίων καὶ τῶν ἀτμῶν, ἠδυνήθη πάντοτε νὰ ἐννοήσῃ ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς, καὶ ἔστιν ὅτε ν' ἀνεύρη μάλιστα μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, τὸν μηχανισμόν τῶν φαινομένων, ἅτινα συμβαίνουσιν ἐκ τῆς ταυτοχρόνου ἐνεργείας τῶν ἀερίων καὶ τῶν ἀτμῶν. Τοῦτο δ' ἦν μέγα βῆμα εἰς τὰ πρόσω. Ἀλλ' ἡ Φυσικὴ παρέσχε τῇ Μετεωρολογίᾳ κρείττον τι καὶ μᾶλλον ἀξιωμαθμόνευτον, δοῦσα αὐτῇ ὄργανα καταμετρήσεως· τοῦθ' ὅπερ ἦν τὸ μόνον μέσον ὅπως συστήσῃ αὐτὴν ὡς ἐπιστήμην, ἐπειδὴ τῇ ἐπέτρεπε νὰ ἐκτελῇ πανταχοῦ παρατηρήσεις ἀκριβεῖς, ἃς μετὰ ταῦτα ἠδύνατό τις νὰ παραβάλλῃ πρὸς ἀλλήλας.

Τὸ κυριώτερον τῶν ἐργαλείων τούτων, ἀνήκον ἰδίως τῇ Μετεωρολογίᾳ, καὶ χρησιμεῖον ὡς βᾶσις αὐτῆς, εἶναι τὸ λεγόμενον βαρόμετρον· τοῦτο θεραπεύει τὴν πρώτην τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, τὴν καταμέτρησιν δηλαδή τῆς ἀτμοσφαιρικῆς θλίψεως. Ὁ ἀῆρ εἶναι βαρὺς, ὡς πᾶς τις δύναται νὰ βεβαιωθῇ περὶ τούτου, ζυγίζων ἐπὶ πλάστιγγος ἀλληλοδιαδόχως ἀγγεῖον

(α) Παρὰ δὲ τοῖς ἡμετέροις χρονικοῖς τὰ ἡμερομήνια, ἀπὸ α' μέχρι τῆς 16' Αὐγούστου.

κενόν ἢ πλήρες ἀέρος. Ἐκ τούτου τὰ ἀτμοσφαιρικά σώματα, ἐλκυόμενα ὑπὸ τῆς γῆνιου μάζης, πρέπει νὰ ἐξασκῶσιν ἐφ' ἡμῶν θλίψιν τινά, οἷαν τὸ ὕδωρ ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἰχθύων, ἀλλὰ με δύναμιν αὐξανομένην, ὁπότεν ἡ πυκνότης τῶν στρωμάτων τούτων αὐξάνη ἢ μειοῦται ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Τυχαίον τι περιστατικὸν ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Τορικέλλην τὴν ἰδέαν ὅπως καταμετρήσῃ ταύτην τὴν θλίψιν διὰ τῆς ὑψώσεως τοῦ ὕδραργύρου, τοῦ ἐν κενῷ σίφωνι ὄντος, καὶ οὕτω τὸ βαρόμετρον ἐφευρέθη. Ἐκτοτε διὰ τρόπου ἀπλοῦ καὶ ἀκριβοῦς ἠδυνήθησαν πανταχοῦ νὰ καταμετρώσι καὶ παραβάλλωσι τὰς μεταβολὰς τοῦ βάρους, αἵτινες συμβαίνουσιν ἐπὶ τῶν στρωμάτων τοῦ ἀέρος, κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν μάλιστα, καθ' ἣν συμβαίνουσι. Μόλις δὲ τοῦτο τὸ ὄργανον ἐφευρεθὲν, ἐφάνέρωσεν ἰδιότητά τινα ἀπροσδόκητον· εἶδον, ὅτι τὸ βαρόμετρον ἐταπεινοῦτο μὲν ἐν ὥρᾳ βροχῆς, καὶ ὑψοῦτο ἐν καιρῷ αἰθρίας. Ἄλλ' ἡ καθαυτὴ ἀξία τοῦ ἐργαλείου τούτου δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἣν ἔχει ἰδιότητα τοῦ προοραῖν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πιθανῶς τὰς μεταβολὰς τῆς καταστάσεως τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ δηλοῖ διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξυψώσεως τοῦ ὕδραργύρου, ὃν περιέχει, τὰς αὐξήσεις ἢ ἐλαττώσεις τῆς ἀτμοσφαίρας κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν, καθ' ἣν γίνονται. Ἐὰν εἰς τοῦτο τὸ ὄργανον προστεθῶσι καὶ τὰ ἀνεμόμετρα, ἅπερ εἰσὶ στροφίγγες τελείως ἐξεργασμένοι καὶ σκοπὸν ἔχουσαι νὰ ὑποδεικνύωσι τὴν διεύθυνσιν καὶ ταχύτητα τῶν ἀνέμων, ἔχομεν ἀμφοτέρωθεν τὰ ὄργανα τὰ χρησιμεύοντα εἰς τὸ νὰ σπουδάζωμεν τὰς μηχανικὰς μεταβολὰς τοῦ ἀέρος, δηλονότι τὰς πρὸς τὸ ὕψος δονήσεις καὶ τὰς ὀριζοντίους μεταθέσεις αὐτοῦ, τὰς παραλλαγὰς τῆς θλίψεως καὶ τὰς μεταβατικὰς κινήσεις αὐτοῦ ἀπὸ σημείου τῆς ἀτμοσφαίρας εἰς ἕτερον.

Ἐνῷ αἱ κινήσεις αὗται παράγονται ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, τὸ ἔργον τοῦ ὑδατώδους ἀτμοῦ, ὃν μεταφέρουσιν, ἐκπληροῦται· καὶ ἐμποδίζει μὲν τὴν ἀποξήρανσιν τῶν ἐνοργάνων ὄντων, εἶναι δὲ τὸ συντελεστικώτερον μέσον, δι' οὗ ἡ φύσις παράγει καὶ συντηρεῖ τὴν φυτικὴν ζωὴν. Τῶντι μόνον ἐπισταμένως σπουδάζων τις τοῦτο τὸ πρόβλημα, δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ὑδατώδη μετέωρα, καὶ νὰ κατανοήσῃ ὃν λόγον ἔχουσι πρὸς τὴν αἰτίαν, ἣτις ἐπιφέρει αὐτά. Ἵνα κατευνάσῃ δὲ καλῶς τοῦτον τὸν μηχανισμόν, καὶ ἀναλύσῃ λεπτομερῶς τὰ τοῦ ὑδατώδους ἀτμοῦ, οἱ

μετεωρολόγοι ἐχρειάζοντο ὄργανον, ἐπιτήδειον νὰ βεβαιώσῃ τὴν παρουσίαν καὶ νὰ ὑπολογίσῃ τὰς ἀναλογίας αὐτοῦ. Πολὺν χρόνον ἐζήτησαν ὄργανόν τι, μετροῦν τὴν ὑγρασίαν, καὶ πάντοτε ἀπετύγχανον· τέλος ἐνόμισαν ὅτι τὸ εὖρον, ἀναγνωρίσαντες, ὅτι οὐσίαι τινὲς κέκτηνται τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀπορροφᾶν τὸ ὑγρὸν, καὶ ἐκ τούτου διαστελλέσθαι. Αἱ τρίχες, ἀπαλυνόμεναι καὶ διαστελλόμεναι ἐν ὥρᾳ βροχῆς, τὰ σχοινία, συστρεφόμενα καὶ συστελλόμενα, ἐγένοντο ὑγρόμετρα. Ἐφεῦρον ἀνδρείκελόν τι, σχῆμα ἔχον καπουκίνου, ὅστις κατὰ τὸν αἰθριον καιρὸν ἀφαιρεῖ τὴν κορδύλην ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, κατὰ δὲ τὸν ὑγρὸν σκεπάζεται με αὐτὴν, καὶ ἕτερα ἅτινα ἐργαλεῖα, ἀφελῆ μὲν ὡς αὐτὸ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀκριβῆ. Ἀκολούθως ἐφευρέθη τὸ ἐκ τριχῶν ὑγρόμετρον, ὅπερ ἀφῆκε μὲν ἐποχὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐπίσης ὀλίγον ὠφέλησεν αὐτὴν. Εἶναι δὲ τοῦτο ἐργαλεῖον κομψὸν καὶ λεπτὸν, ἔχον τρίχα τεταμμένην, ἣτις ἐκ τῆς ὑγρασίας ἢ τῆς ξηρασίας διαστελλεται ἢ συστελλεται· γνώμων δὲ, κινούμενος ἐπὶ ἀργυρᾷς πλακῶς καὶ διηρημένης εἰς ἴσα μέρη, μετρῶν τὰς μεταβολὰς, δεικνύει ἐὰν ὁ ἀήρ πλησιάζῃ εἰς τὸ ἔσχατον ὄριον τῆς ξηρασίας, σημειούμενον διὰ 0, ἢ εἰς τὸ τῆς ὑγρασίας, παριστάμενον διὰ τοῦ 100. Τοσοῦτω δὲ ἀπλοῦν τὴν κατασκευὴν καὶ εὐχρηστον ἦν τὸ ἐκ τριχῶν ὑγρόμετρον, ὥστε κατ' ἀρχὰς πάντες παρεδέχθησαν αὐτὸ, οὐδόλως βλέποντες, ὅτι φύσει ἦν ἀνεπαρκὲς εἰς τοὺς μετεωρολόγους. Ἐχρειάζοντο κρεῖττόν τι τῆς κατὰ βαθμὸν διαίρεσεως· ἔπρεπε νὰ γνωρίζωσι πόσα γραμμάρια ὕδατος περιέχει ἐν μέτρῳ κυβικῶν ἀέρος ἐν οἰαδήποτε ὥρᾳ τῆς ἡμέρας, τοῦθ' ὅπερ τὸ ἐν λόγῳ ὄργανον δὲν ἠδύνατο νὰ διδάξῃ αὐτούς. Ἀναγκασθέντες τότε νὰ προσδράμωσιν εἰς μεθόδους βεβαιωτέρας, κατώρθωσάν τι κρεῖττον, ἀφοῦ πρῶτον ἐγνώρισαν μᾶλλον σαφῶς τὰς ἰδιότητας τῶν ἀτμῶν. Ὁ Ἄγγλος φυσικὸς Δανιὴλ τίθησιν ἐν ὑπαίθρῳ μεστὸν ὕδατος δοχεῖον· ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀποψυχθέντος παραχρῆμα, ἐπικάθηται λεπτή τις δρόσος· ὅσω μᾶλλον δὲ ὁ ἀήρ εἶναι νοτερός, τοσοῦτω βραχύτερος χρόνος ἀπαιτεῖται ὅπως, ψυχρανθέντος τοῦ δοχείου, ἐπέλθῃ ἡ δρόσος, ὅσω δὲ ξηρότερος, τοσοῦτω περισσότερον χρόνον πρέπει νὰ μείνῃ τὸ δοχεῖον ἐν ὑπαίθρῳ ὅπως ὁ ἀνεμος συμπυκνωθῇ. Αὕτη ἡ ἀπλή παρατήρησις ἀρκεῖ ὅπως ἀναγνωρίσῃ τις τὴν ὑγρομετρικὴν κατάστασιν τοῦ ἀέρος. Τελευταῖον δὲ, ὁ ἐκ Βερολίνου διδάκτωρ

Αύγουστος παρετήρησεν, ὅτι καλύπτων τις διὰ λεπτοῦ ὑφάσματος ἐν τῷ ὕδατι βεβρεγμένον τὸ δοχεῖον θερμομέτρου συνήθους, καταβιάζει τὴν θερμοκρασίαν αὐτοῦ· τοῦτο δὲ εἶναι εὐνόητον, ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ, ἐξ οὗ τὸ ὑφάσμα εἶναι βεβρεγμένον, ἐξατμίζεται καὶ ψυχραίνεται, καὶ ἐπειδὴ ἐξατμίζεται κατὰ λόγον τοῦ βαθμοῦ τῆς ξηρασίας τῆς ἀτμοσφαιρας, ἡ θερμοκρασία ταπεινοῦται μᾶλλον ἐν καιρῷ ξηρασίας ἢ ἐν καιρῷ ὑγρασίας. Διὰ τούτων τῶν ὀργάνων, δι' ἀπλῶν τινων πορισμάτων, ἢ διὰ τῆς κατὰ βαθμούς διαιρέσεως προσηκόντως ἐπεξεργασμένης, οἱ παρατηρηταὶ δύνανται σήμερον νὰ μαθάνωσι πῶς γίνεται ἐν τῷ ἀέρι ἡ κίνησις τοῦ ὑδατώδους ἀτμοῦ. Ποιοῦσι δὲ κρεῖττόν τι ἐρευνῶσι τὴν ἐπὶ τῶν θαλασσῶν γενικὴν διανομὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ἠπείρων, παρὰ τοὺς πόλους, ἢ ἐπὶ τὸν ἰσημερινόν, κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἡμεροῦ· διακρίνουσι τὴν τοπικὴν ἐπιρροήν, βεβαιοῦσι τὰ γενικὰ ἀποτελέσματα, καὶ οὕτως εὐχερέστερον κατανοοῦσι τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς οἱ ἀτμοὶ καταπίπτουσι ἐν εἴδει δρόσου, πάχνης, χιόνος, ἢ πάγου. Ἐπειτα ἐρευνῶσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ μετέωρα, καὶ μετροῦσι τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος, ὅπερ κατ' ἡμεροῦ πίπτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χώρας τινός.

Ἐκ τούτων δύναται τις νὰ διορᾷ ὁποῖά τινά εἰσι τὰ ὄρια τῆς Μετεωρολογίας, καὶ τίς ὁ σκοπὸς αὐτῆς. Ἄρτι εἶδομεν αὐτὴν, ὅτι λαμβάνουσα τὰ ὄργανα τῆς Φυσικῆς καὶ βελτιοῦσα, ἐφαρμόζει αὐτὰ εἰς τὴν ἐρευναν τῶν μετεώρων ὡς δὲ οἱ ἀστρονόμοι στρέφουσι τὸ τηλεσκόπιον αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν ὅπως καταμετρήσωσι τὰς κινήσεις αὐτοῦ, οὕτω καὶ αὕτη ἐξερευνᾷ τὰς αἰτίας τῶν φαινομένων. Τί ἄρα εἶναι τὸ προξενοῦν τὴν ἀκατάπαυστον μετατόπισιν τοῦ ἀέρος, καὶ τὰ ἀενάως ἀναφαινόμενα ἀποτελέσματα τοῦ ὑδατώδους ἀτμοῦ; Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ καταλάβωμεν, ὅτι τὸ αἴτιον, ἂν οὐχὶ τὸ μόνον, τούλάχιστον τὸ κυριώτερον, εἶναι ἡ τοῦ ἡλίου θερμότης, ἣτις, διανεμομένη ἐπὶ τῆς σφαιρας καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ τῶν διαφόρων χωρῶν ἐπιχειομένη, ἀενάως καταστρέφει τὴν ἰσορροπίαν, ἣτις ἄνευ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς θ' ἀποκαθίστατο. Πρέπει λοιπὸν νὰ σπουδάζωμεν τὴν θερμογόνον κατάστασιν τῆς ἀτμοσφαιρας, ὅχι μόνον διότι αὕτη καθ' ἑαυτὴν συνίστησιν ἐν τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς τῆς σφαιρας, ἀλλ' ἔτι ἐπειδὴ εἶναι ἡ αἰτία τῶν φαινομένων, ἅτινα ἐν αὐτῇ παράγονται· καὶ ἐπιστήμη τις δὲν δύναται νὰ ἔχη

ἕτερον σκοπὸν, ἢ τὸ ἐρευνᾶν πῶς ἔχουσιν αἱ αἰτίαι πρὸς τὰ αἰτιατά. Τὸ πρὸς ταύτην τὴν σπουδὴν ὄργανον εἶναι ἔτοιμον· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ θερμομέτρον. Ἀλλὰ θὰ ἠπατάτο τις σφόδρα, στοχαζόμενος, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ, εὐχερῆς κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν ἀπαιτεῖ προφυλάξεις. Οὐδὲν ὄργανον ψευδέστερον, οὐδὲν μέσον παρατηρήσεως ἀνωφελέστερον τοῦ θερμομέτρου καὶ τῶν πληροφοριῶν αὐτοῦ, ἐὰν, συμβουλευόμενοι αὐτὸ, δὲν μετεχειρίζομεθα κανόνας λογικούς. Τοῦτο δὲ αἱ ἐπόμενα σκέψεις μέλλουσι νὰ ἐπιβεβαιώσωσιν.

Αἱ ἡλιακαὶ ἀκτίνες διήκουσι μέχρι τῶν ἀνωτάτων τῆς γῆνης ἀτμοσφαιρας ὀρίων μὲ θερμογόνον δύναμιν μεγίστην, οὐδόλως ἐλαττωμένην κατὰ τὴν διάβασιν αὐτῶν διὰ τῶν οὐρανίων ἀποστάσεων. Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον, ἐξακολουθοῦσι τὴν πορείαν αὐτῶν, εἰσδύουσι εἰς τὰ ἀέρια στρώματα, ἅπερ περιβάλλονται τὴν γῆν, ὑπέικουσι τῇ ἀπορροφητικῇ ἐνεργείᾳ τούτων, βαθμηδὸν ἐξασθενοῦσι καὶ φθάνουσι εἰς τὸ ἔδαφος, ἀφοῦ ἀπολέσωσι μέγα μέρος τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἐντάσεως. Ὁ ἀὴρ ἀπορροφᾷ παρ' αὐτῶν ὅ,τι ἀφίνουσι, καὶ ἐνῷ ἡ ἀκτινοβολία ἐξασθενεῖ, ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος γίνεται μείζων. Ἀμφότερα τὰ συμπληρωτικὰ ταῦτα φαινόμενα, ἅπερ εἶναι ἐπάναγκες νὰ διακρίνωμεν, συνήθως ἐκπλήττουσι τοὺς ὁδοιπόρους, καθ' ὃν χρόνον μάλιστα εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων· διότι, καίτοι ὑπὸ χιόνων καὶ ἀτμοσφαιρας πηγετώδους περικυκλοῦνται, αἱ ἡλιακαὶ ἀκτίνες κατακαίουσι αὐτούς, συμβαίνει δὲ εἰς αὐτούς ὅ,τι καὶ εἰς τὸν πλησιάζοντα πυρὰν κατὰ τὸν χειμῶνα, ἀνημμένην ἐν τῷ ἀγρῷ. Ἐὰν πρέπη νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ θεωρίᾳ τὴν κατ' αὐτὸ ἔντασιν τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς θερμάνσεως τοῦ ἀέρος, οὐχ ἤττον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ χωρίσωμεν ταῦτα τ' ἀποτελέσματα, καθ' ἣν μάλιστα ὥραν ἐξετάζομεν τὸ θερμομέτρον. Βούλεται τις νὰ μετρήσῃ τὴν θερμοκρασίαν τῆς ἀτμοσφαιρας; πρέπει νὰ θέσῃ τὸ ὄργανον εἰς τὴν σκιάν, μακρὰν πάσης ἀκτινοβολίας. Τούναντίον, ἐπιθυμῆ νὰ μάθῃ τὴν ἄμεσον θερμογόνον ἐνεργείαν τοῦ ἡλίου; ἄς πράξῃ ἄλλως· ἄς θέσῃ ὑπὸ τὰς φωτεινὰς ἀκτῖνας δοχεῖον πλήρες ὕδατος ψυχροῦ, ὅπερ μετὰ τινος χρόνον θὰ γίνῃ ὑπόθερμον· τότε λοιπὸν, ἀφοῦ διὰ τοῦ θερμομέτρου μετρήσῃ αὐτὸ, ἄς ἀφαιρέσῃ τὴν ποσότητα τῆς θερμότητος, ἣν ὁ ἥλιος ἐπιπέσει ἐπὶ τῆς γῆς. Διὰ τοιοῦτου λοιπὸν ὄργανου,

ὅπερ ὠνομάσθη παρ' αὐτοῦ Πυριηλιόμετρον, ὁ Κ. Πουλιέτος ἐπεδείξατο ἡμῖν τὴν δύναμιν τοῦ ἡλίου, ἣτις εἶναι τεραστία, ἐπειδὴ θά ἡδύνατο εἰς ἓν ἔτος νὰ τήξῃ πάγον, περικαλύπτοντα ὡς φλοιὸς τὴν γῆν, καὶ ἔχοντα πανταχοῦ πάχος 31 μέτρων!

Μέλλων νὰ μετρήσῃ τις τὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἀέρος, δὲν εἶναι μόνον ἐπάναγκες νὰ θέσῃ τὸ θερμομέτρον ἐν τῇ σκιᾷ, ἀλλὰ πρέπει καὶ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ ἄλλης ἀνωμαλίας, ἱκανῶς σπουδαίας, προερχομένης ἐξ ἐνεργείας ὄλως ἀντικειμένης. Ἡ γῆ δὲν φυλάττει τὴν θερμότητα, ἣν παρὰ τοῦ ἡλίου δέχεται, διότι καὶ αὐτὴ ἀκτινοβολεῖ πρὸς τὰς οὐρανίους ἀποστάσεις, πρὸς ἃς ἀποδίδει ὅ,τι ἔλαβεν, ἔτι δὲ καὶ ὅ,τι ἴδιον αὐτῆς θερμογόνον κέκτηται. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ γῆνιν ἀκτῖνες διαπερῶσι τὴν ἀτμοσφαῖραν κάτωθεν πρὸς τὰ ἄνω, ὑπέικουσαι καὶ αὐταί, ὡς αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες, εἰς βαθμιαίαν ἐλάττωσιν τῆς ἐντάσεως αὐτῶν· τὸ δὲ λειπόμενον ἐκ ταύτης τῆς ἀκτινοβολίας, ἀφοῦ ὑπερβάλλῃ τὰ ὅρια τοῦ ἀεριοειδοῦς χώρου, χάνεται εἰς τὸν ἑναστρον θόλον. Ὅθεν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἡμέραν ἡ γῆ δέχεται θερμομαντικὸν πλεῖον, ἀποδίδει δὲ ἔλαττον, τὴν δὲ νύκτα συμβαίνει πᾶν τούναντίον, διὸ καὶ ἡ θερμοκρασία τῆς νυκτὸς εἶναι πολὺ κατωτέρα τοῦ ἀέρος.

Ἡ ὄλως ἀπροσδόκητος συνέπεια αὕτη δεῖται πειράματος, ἐπιβεβαιουμένης αὐτῆν. Ὁ Οὐέλσιος (Wells) ἐφεῦρε πείραμα, ὅπερ κατέστη περιφανές, ἐπειδὴ αἶρει πᾶσαν ἀμφιβολίαν. Ἀφήσας κατὰ μίαν νύκτα γαλήνιον ἐν ὑπαίθρῳ ἐπὶ τῆς πρασιᾶς δύο θερμομέτρα ἐντελῶς ὅμοια, ἐξέθηκε τὸ μὲν ἐν εἰς τὴν ἄμεσον ἐπήρειαν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἐκάλυψε δὲ τὸ ἕτερον διὰ πανίου, στηριζομένου ἐπὶ τεσσάρων ξυλαρίων, ὅπερ παρενετίθετο ὡς ἀλεξίπυρον μεταξὺ τοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἀμφότερα τὰ θερμομέτρα περιεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στρώματος τοῦ ἀέρος· ἀλλ' ἐν τούτοις τὸ τελευταῖον ἤρθη ἐξ βαθμοῦς ὑπεράνω τοῦ πρώτου. Τὸ ἀνοικτὸν θερμομέτρον ἀπέβαλε τὴν θερμότητα αὐτοῦ, ἣτις ἐξέφυγε πρὸς τὸν οὐρανόν, τὸ δὲ στεγαστὸν διετήρει αὐτὴν καὶ ἐδείκνυε τὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἀέρος, ὑφ' οὗ περιεβέβλητο.

Ἐξ ὧν τούτων ἐξάγομεν συμπέρασμα οὐχὶ ὄλως ἀπρόοπτον· ὅτι περὶ τὴν Μετεωρολογίαν δύναται τις καὶ ὀφείλει ἐξ ἀνάγκης νὰ μεταχειρίζεται τριχῶς τὸ θερμομέτρον. Ὑπὸ τὴν

σκιάν τιθέμενον καὶ στεγαζόμενον, φανερόναι τὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἀέρος ἀνοικτὸν δὲ ἀφεθὲν, διὰ τῆς ἀποψύξεως αὐτοῦ δεικνύει τὴν δύναμιν τῆς γῆνιν ἀκτινοβολίας· τέλος δὲ, τεθὲν ἐντὸς ὕδατος, ὑπὸ τοῦ ἡλίου χλιανθέντος, χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ γνωρίζωμεν τὴν πυριηλιομετρικὴν δύναμιν. Τὸ σύνολον τῶν ἀποτελεσμάτων, ἅπερ ἐκ τούτου τοῦ τριπλοῦ πειράματος ἐξηγάγομεν, προάγει ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν διαφορῶν θερμογόνων κινήσεων, αἵτινες ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τελοῦνται· ἡ δὲ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνέμων καὶ τῶν ἀτμῶν θά μᾶς ἀποκαλύψῃ ἄλλας σχέσεις οὐπω γνωστάς. Δὲν εἶναι δεδομένον μόνον τῇ θερμότητι τὸ νὰ κινή τὴν μηχανὴν τῆς μεταβλητῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς σφαίρας, διότι ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἠλεκτρικὴ δύναμις ἐνεργεῖ ἀείποτε κρυφίως, παραδόξως καὶ ἐνίοτε καταπληκτικῶς. Ἄγνωτος τὴν οὐσίαν, ἀναπτυσσομένη δὲ κατὰ τὴν ἐξάτμισιν τῶν ὑδάτων ἐν μέσῳ τῶν φυτικῶν ἐνεργειῶν, καὶ ἐν γένει ἐνῶ τελοῦνται ἅπασαι αἱ κινήσεις τῆς σφαίρας, διαχέεται ἐν τῷ ἀέρι, ὅπου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δηλοῖ τὴν παρουσίαν αὐτῆς, τῇ βοθηείᾳ λεπτοφυστάτων ἠλεκτρομέτρων· ἐνίοτε ὁμως συσσωρευομένη, ἀνάπτει ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν κτιρίων, ἐπὶ τῆς αἰχμῆς τοῦ ξίφους τῶν στρατιωτῶν, ἢ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν ἰστίων, συστήματα φωτεινά, ἅπερ παρὰ τοῖς σήμερον Εὐρωπαϊοῖς καλοῦνται Πυρὰ τῆς Ἀγίας Ἑλμας, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις Διόσκουροι. Εἰς τὰς πολικὰς χώρας φωτίζει τὸν οὐρανὸν διὰ παραδόξων λάμπσεων, βόρειον σέλας καλουμένων, καὶ εἰς αὐτὴν ἀποδίδει ὁ Βόλτας τὸν σχηματισμὸν τῆς χαλάζης· κατὰ δὲ τὰς λαίλαπας παράγει τὸν σφαιρικὸν κεραυνὸν καὶ ἅπαντα τὰ δεινὰ αὐτοῦ ἀποτελέσματα, ὧν ὁ Φραγκλῖνος ὀρθότατα προεμάντευσε τὴν αἰτίαν, τὴν δὲ ἐνέργειαν ἐξεμηδένισεν. Οἱ μετεωρολόγοι δὲν γνωρίζουσιν εἰσέτι ἐντελῶς τὰ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ὀφείλουσι δὲ νὰ σπουδάσωσιν αὐτὸν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις, δι' ὧν κέκτηνται ἠλεκτρομέτρων. Δύνανται νὰ ἐκσφενδονίζωσιν ἀετοὺς (cerfs-volants) μεταλλικοὺς, νὰ ἀφίνωσι βέλη κρατούμενα ἐκ τοῦ ἐδάφους δι' ἀγωγὸν ἀλύσεως, ἢ νὰ ἐξακολουθῶσι τὰ πειράματα τοῦ Ριχμάνου δι' ἀλεξικεραύνων μεμονωμένων. Δύνανται πάντα ταῦτα, καὶ ὀφείλουσι μάλιστα, καθ' ὅσον ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ προφυλάξωσιν ἐκ τοῦ κεραυνοῦ τοὺς ἠλεκτρικοὺς τηλεγράφους, οὓς ἀνατρέπει οὗτος, βιάζεται αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Ταύτην τὴν ὁδὸν ὁμως πο-

ρευόμενοι, πρέπει νὰ λάβωσιν ἅπαντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ παίζωσιν ἀτιμωρητὴ μετὸν κεραυνόν, ὃ δὲ Ῥιχμᾶνος, τοιαῦτα πειράματα ποιῶν, ἐκεραυνοβολήθη.

Κατὰ τύχην ποιμὴν τις, λέγουσιν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι εὗρε λίθον φύσεως ἰδίας ἔλκυσαν τὸν σίδηρον. Ἡ οὐσία αὕτη, πολὺν χρόνον θεωρουμένη ἀπλῶς ὡς τι περιέργον, μετὰ ταῦτα ἐμελετήθη μετὰ πλείονος ἐπιμελείας· κοπεῖσα ὡς βελόνη ἐπιμήκης, παρέστησε δύο πόλους ἐνεργείας, ἀναρτηθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ μέσου αὐτῆς, ἐστράφη καὶ ἔστη εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν. Ἐξ αὐτῆς κατεσκευάσαντο τὴν ναυτικὴν πυξίδα· ἀλλ' ὅμως ἅμα ὁ Κολόμβος εἰσώρμησεν εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν, ἐνόησεν, ὅτι ἡ μαγνητικὴ βελόνη δὲν διηυθύνετο ἀείποτε σταθερῶς εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον. Τότε λοιπὸν αἱ ἀνάγκαι τῆς ναυτιλίας προὐκάλεσαν πλείστας ἐρεῦνας, καὶ οἱ θαλασσοπόροι κατεσκευάσαν μαγνητικὰ ὄργανα ἀκριβῆ ὡς τὰ ἀστρονομικὰ, καὶ τὰ περιήγαγον ἐπὶ τῆς σφαίρας· μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέστη βέβαιον ὅτι καὶ αὕτη ἡ γῆ εἶναι μαγνήτης, ἔχουσα καὶ τοὺς μαγνητικούς αὐτῆς πόλους. Εἶτα ἐπεγνώσθησαν αἱ ἡμερήσιαι, ἐτήσιοι καὶ αἰώνια μεταβολαὶ τῆς πυξίδος, καὶ κατέστη ἐπάναγκες νὰ ἐξετάζωσι καθ' ἡμέραν αὐτὴν, ὅπως γνωρίσωσι τὰς ἀνωμαλίας αὐτῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἀνάγκην μέλλει νὰ δείξῃ τὸ ἐφεξῆς παράδειγμα.

Ἐν ἀρχῇ, ὅτε ἡ πυξὶς ἐφευρέθη, ἐπίστευσαν, ὅτι ἡ βελόνη στρέφεται ἀκριβῶς πρὸς βορρᾶν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἰδόντες, ὅτι δὲν ἔχει οὕτως, ἐπεχείρησαν νὰ προσδιορίσωσιν ἀκριβῶς τὴν γεωγραφικὴν διεύθυνσιν αὐτῆς. Ἐν Παρισίοις τὸ 1580 ἡ βελόνη ἐστρέφετο πρὸς ἀνατολὰς, ἐποίει δὲ μετὸν μεσημβρινὸν γωνίαν $11 \frac{1}{2}$ βαθμῶν. Ἔστησαν αὐτὴν στερεῶς καὶ παρατηρήσαντες προσεκτικῶς, εἶδον αὐτὴν βαθμηδὸν πλησιάζουσαν εἰς τὸν μεσημβρινόν. Περὶ τὸ 1663 συνέπιπτεν αὐτῷ, ἀλλ' ἐξακολούουσα τὴν αὐτὴν πορείαν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἐστράφη πρὸς δυσμὰς, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 1805 ἐσχημάτισε γωνίαν 22 βαθμῶν, καὶ ἔμεινε σχεδὸν στάσιμος κατὰ τὰ ἐφεξῆς ἔτη. Κατὰ τὴν περίοδον 125 ἐνιαυτῶν ἡ μαγνητικὴ βελόνη μετετέθη περὶ τοὺς 23 βαθμούς· οὕτως ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ὁ γήινος μαγνητισμὸς μετεβλήθη λίαν ἐπαισθητῶς κατὰ τὸν σταθμὸν τῶν Παρισίων, καὶ εἶναι ἀναμφίρηστον, ὅτι θὰ διατελῇ ἀλλοιούμενος καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς αἰῶνας. Οὐδεὶς δύναται νὰ προῖδῃ πῶς ἔσται αὕτη

ἡ μεταβολή, πάντες ὅμως ὁμολογοῦσιν, ὅτι εἶναι ὠφέλιμον νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν. Ἀξία θαυμασμοῦ εἶναι ἡ συνάφεια, ἣτις ἔστιν ὅτε ἀποκαλύπτεται μεταξύ φαινομένων παντάπασιν ὡς φαίνεται ἀνομοίων. Πρῶτος ὁ Ἀραγὼ ἐσημείωσε γεγονός, οὗ τὴν σημασίαν οὐδεμία θεωρία ἠδυνήθη τέλος νὰ προῖδῃ, καὶ ὅπερ διήγειρεν ἀμφισβητήσεις λίαν ἐκθύμους· ἠγγειλεν, ὅτι ἡ μαγνητικὴ βελόνη ὑφίσταται ἀνωμαλίας καθ' ὃν χρόνον ἐπιφαίνεται τὸ βόρειον σέλας. Οὐ μόνον δὲ παρατήρησε ταύτας τὰς μεταβολὰς ὅποτε τὸ βόρειον σέλας ἦν ὄρατον ἐν Παρισίοις, ἀλλὰ, παραβάλλων τὰς χρονολογίας, ἠδυνήθη νὰ δείξῃ, ὅτι κινήσεις τῆς βελόνης ἐγένοντο, καὶ ὅτι μάλιστα βόρειον σέλας, ἐν Παρισίοις ἀόρατον, ἔφεγγε κατὰ τὰς πολικὰς χώρας. Σήμερον οὐδεὶς ἀμφιβάλλει περὶ τῆς παραδόξου ταύτης συμπτώσεως, ἣτις, ἀνεξήγητος οὖσα ὅτε ἐφευρέθη, ἀφοῦ ὅμως ἐγνώσθη ἡ ἠλεκτρικὴ ἀρχὴ τοῦ βορείου σέλαος, φαίνεται λίαν φυσικὴ. Χωρὶς νὰ προβῶμεν πόρρω εἰς ὑποθέσεις, δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ μαγνητικὴ ἐνέργεια τῆς γῆς περιορίζεται μόνον εἰς τὰ ἀποτελέσματα τὰ μέχρι τῆς σήμερον βεβαιωθέντα.

Δὲν εἶναι πολὺς χρόνος, ἐξ οὗ ἀνεκάλυψαν, ὅτι τὸ ὀξυγόνον, τοῦτο τὸ ἀέριον, ὅπερ ἐν μέρει συνίστησι τὴν γῆινην ἀτμοσφαιραν, ἔλκεται ὑπὸ τοῦ μαγνήτου. Εἰκάζουσι λοιπὸν, ὅτι ἡ οὐσία αὕτη συσσωρεύεται ἀφθονος εἰς τοὺς μαγνητικούς πόλους τῆς γῆς· ἀλλ' αὕτη ἡ εἰκασία, καίπερ μηκέτι βεβαιωθείσα ὑπὸ τῆς θεωρίας, παρέχει τοῦλάχιστον τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ εὐρωμέν ποτε ἐν τῇ μαγνητικῇ ἐνεργείᾳ τῆς σφαίρας ἐν τῶν στοιχείων τῶν κανονιζόντων τὴν στατιστικὴν τῆς ἀτμοσφαιράς.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰς γενικὰς ἰδέας, ἃς λεπτομερῶς ἐξητάσαμεν, βλέπομεν τὸν στερεὸν φλοιὸν τῆς σφαίρας, ὅστις ἐν μέρει καλύπτεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, περιβεβλημένος ὑπὸ μάζης ἀεριοδούς, ἐξ ὕδατος καὶ ἀέρος συχαιμένης. Τὸ σύνολον τῶν ἀδρανῶν τούτων στοιχείων, ὧν γνωρίζομεν τὰς ἰδιότητας, ὑπέκει εἰς τὴν πολλαπλὴν ἐπήρειαν δυνάμεων (agens) ἀνομοίων,—τῆς θερμότητος, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ μαγνητισμοῦ,—μὴ συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν οὐρανίων ἔλξεων. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τούτων τῶν δυνάμεων, ἡ ὕλη τῆς σφαίρας τελεῖ κανονικῶς ὑπουργείας ὠρισμένας, ἀπείρως ποικιλλομένας κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν, καὶ ὑπεικούσας εἰς ἐπήρειας προξένους τοπικῶν ἀνωμα-

λιῶν, αἵτινες συγκαλύπτουσι τὴν γενικὴν ἁρμονίαν. Τὸ ἐξετάζειν ἐν ἐκάστη γωνίᾳ τῆς σφαίρας τὰ ἐκπλήττοντα ἡμᾶς μετέωρα, τὸ διαγράφειν τὰς τοπικὰς ἐνεργείας, καὶ ἐκθέτειν λεπτομερῶς τὰς καθόλου περιστάσεις, τοῦτο εἶναι ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς **Μετεωρολογίας**. τὸ δ' ἀναλύειν τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων, αἵτινες ζωογονοῦσι τὸν κόσμον, εἶναι ὁ δεύτερος. Τὸ ζητεῖν, τέλος, πῶς ἔχουσι τὰ αἴτια πρὸς τὰ αἰτιατὰ, τὸ συνάπτειν διὰ γενικῆς θεωρίας εἰς ἓν ὅλον τὰ ζωτικὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου δι' ἐπαγωγῆς ἐκ τῶν αἰτίων αὐτῶν, ὡς ἡ Ἀστρονομία πορίζεται τὴν κίνησιν τοῦ κόσμου ἐκ τῆς νευτονείου ἔλξεως, τοῦτο ἔσται τὸ τέλος ἔργου μόλις νῦν ἀρχήσαντος. Δι' ἡλικίης σειρᾶς ἀνωφελῶν ἀγώνων καὶ ἔργων ἀπατηλῶν θὰ φθάσωσί ποτε εἰς τέρμα οὕτως ἀπέχον, ἀδύνατον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν· ἀλλ' ἐὰν ποτε δέδωται νὰ πλησιάσωμεν πρὸς τοῦτο τὸ τέρμα, τοῦτο ἐξήρηται ἀναμφηρίστως ἐκ τῆς συνενώσεως πολλῶν ἀνδρῶν, ἀνευδότως καταγινομένων περὶ ταύτην τὴν ἔρευναν. Διότι ἀδύνατον σχεδὸν εἶναι φυσικόν τι φαινόμενον νὰ ἐξετασθῇ ἐντελῶς ὑφ' ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου· ἀλλὰ πολυάριθμοι ἀτομικαὶ παρατηρήσεις, χρόνος μακρὸς καὶ ἐπαναλήψεις ἀκριβεῖς εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοιχεῖα σπουδῆς ἀπαραίτητα πρὸς τελειοποίησιν τῆς μέγα τὸ μέλλον προοιωνιζομένης ἐπιστήμης τῆς **Μετεωρολογίας**.

B'.

Ἀνακεφαλαιώσωμεν ἤδη τὰς γενικὰς μεθόδους καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς **Μετεωρολογίας**. Ὁρμωμένη ἢ ἐπιστήμη αὕτη ἐκ τῶν μεμονωμένων καὶ συνεχῶς ματαιουμένων ἐρευνῶν, αἵτινες, οὐσαι πάντοτε αἱ αὐταί, καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν ἐπαναφαινόνται, συναθροίζει, συγκεφαλαιοῖ αὐτάς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξάγει τὴν μέσσην θερμοκρασίαν τῶν διαφόρων τόπων. Μετὰ ταῦτα τῇ ἐπέρχεται νὰ τὰς ἐγγράψῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ κόσμου, σχεδιάζουσα τὰς ἰσοθερμούς λεγομένας γραμμάς, τουτέστι τὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς σφαίρας κεχαραγμένα σημεῖα τῆς αὐτῆς θερμοκρασίας. Τότε δὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀτομικῶν τούτων ἔργων, αὐτὰ αἱ παρατηρήσεις, ἅς θὰ ἐξελάμβανέ τις φρούδας, ἐδραιοῦνται ἐπὶ συνόλου τινὸς κανονικοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν, παρήγορός τις

νόμος ἀποκαλύπτεται, ὁ τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν κλιμάτων· ἔπειτα δὲ, ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ θερμογόνου τῆς σφαίρας, καὶ τελευταῖον, σχέσις τις κανονικὴ τῆς διανομῆς τῆς θερμότητος πρὸς τὴν τῶν φυτῶν. Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ γνωρίσῃ πόσων πόνων ἀντάλλαγμα εἶναι αὕτη ἡ ἀνακεφαλαίωσις, ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἐπὶ δεκαετίαν συνεχῆς ἔρευνα ἐπὶ χιλίων μόνον τόπων ἀπήτησεν 87 ἑκατομμύρια καὶ ἔτι πρὸς θερμομετρικὰς καταμετρήσεις. Τί θὰ ἐχρειάζετο δι' ἅπασαν τὴν σφαῖραν; Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰς ἐπιστήμας, τὰ μόνα, ἅπερ δὲν ὑπολογίζονται, εἶναι ὁ χρόνος καὶ ὁ κόπος· ἐὰν σήμερον ἡ **Μετεωρολογία** δὲν ἦναι πολὺ προκεχωρημένη, ἐὰν αἱ ἰσόθερμοι γραμμαὶ, ἀτελῶς κεχαραγμένα, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὡσπερ σχεδιαγράφημα ἀγροίκον εἰκόνας μόλις ἐπιχρωσθείσης, αἴτιον τούτου εἶναι, ὅτι αἱ μεμονωμένα ἔρευναι, αἱ ὡς βάσεις χρησιμεύουσαι, εἰσὶν ἀνεπαρκεῖς. Ποσάκις θέλοντες νὰ ἐξετάσωσι τὴν πορείαν γενικοῦ τινος φαινομένου, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναβάλωσιν ἀνακαλύψεις ὑποπτευθείσας· ποσάκις δὲ ἐβιάσθησαν νὰ σταματήσωσιν εἰς τὸ ὄριον χώρας τινὸς, ἐπειδὴ ἐστεροῦντο παρατηρήσεων! Ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐγγράφων ἀποδείξεων καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ν' ἀποκτήσωσιν αὐτάς, ἐνόησαν, ὅτι ὁ μόνος τρόπος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ἦτο τὸ νὰ περιτυλίξωσι τὴν σφαῖραν διὰ συμπλέγματος παρατηρητῶν, ἐξεταζόντων τὰ φαινόμενα κατὰ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Τότε λοιπὸν διενοήθησαν νὰ διοργανώσωσι μέσα ἐρεύνης ὡς οἶόν τε τελειότερα.

Ἀπὸ δεκαετίας περίπου ὁ πρὸς τὴν **Μετεωρολογίαν** ζήλος κατέστη σφοδρὸς καὶ σχεδὸν γενικός. Ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ σοφαὶ ἐταιρίαι καὶ τὰ ἀστεροσκοπεῖα ὑπεβλήθησαν εἰς μεγίστας θυσίας, ὅπως κατασκευάσωσιν ἐργαλεῖα, δημοσιεύσωσι πληροφορίας ἢ ἀποτελέσματα, ἐξαιτήσωσιν τὴν ἀρωγὴν τῶν ναυτικῶν παντὸς ἔθνους, καὶ προκαλέσωσι τὴν προαίρεσιν παντὸς φιλεπιστήμονος. **Μετεωρολογικαὶ** ἐταιρίαι συνεστήθησαν, σοφοὶ διάσημοι ἀνεδέχθησαν τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, πλούσιοι τὰς ἐπροικοδότησαν, πλῆθος δὲ παρατηρητῶν αὐτεπαγγέλτων ἐπεδόθησαν εἰς τὸ νὰ σπουδάζωσιν ἐναλλάξ ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὥραν παρ' ὥραν, τὰ ὄργανα τὰ δεικνύοντα τὴν ἀτμοσφαιρικὴν κατάστασιν. Ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας ὁ ἀπλετος πόθος τῶν ἐρευνῶν διεδόθη ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, διαβάς δὲ διὰ τῆς Βελγικῆς, ἔνθα εὖρε σοφοὺς

καὶ ἐπιμόνους ζηλωτὰς, ἐπεξετάθη ἐπὶ τῆς Γερμανίας, εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν Ῥωσσίαν, ὅπου ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Μέγας ἀριθμὸς ἀστεροσκοπειῶν διέσπαρται σήμερον καθ' ὅλην τὴν Ῥωσσικὴν αὐτοκρατορίαν, τάγμα δὲ μετεωρογράφων, ἔχον τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ, τοὺς ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας, μετὰ στρατιωτικῆς τάξεως καὶ ἀκριβείας ἐγγράφει εἰς βιβλία ἐπίτηδες προπαρασκευασμένα τὰ ὑπὸ τῶν ἐργαλείων καθ' ἑκάστην στιγμήν τῆς ἡμέρας σημαινόμενα. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Γαλλίᾳ, καίτοι τὸ πρῶτον ἀνευ ἐνθουσιασμοῦ ὑποδεχθεῖσα ἡ Μετεωρολογία, σήμερον προώδευσε ἐπαισθητῶς καὶ ὁσημέραι βελτιοῦται.

Ἄνοιγων τις ἐν τῶν ὑπερμεγέθων εἰς τέταρτον τευχῶν, ἅπερ δημοσιεύει ἡ Ῥωσσικὴ κυβέρνησις, βλέπει, ὅτι καθ' ὠρισμένην τινὰ ἡμέραν, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὁ καιρὸς ἦν αἶθριος ἐν Πετροπόλει, ὅτι ὁ ἄνεμος ἔπνεεν ἀπὸ βορρᾶ, ὅτι τὸ ψῦχος ἦν 10 βαθμῶν, τὸ δὲ βαρόμετρον ἐδείκνυεν 760 ὑποχιλιόμετρα (α) κτλ. Αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἐπαναλαμβάνονται ὑφ' ὅλων τῶν ἀστεροσκοπειῶν τοῦ κράτους καὶ δι' ὅλας τὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Βεβαίως τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον. Ἄλλὰ, λέγουσιν οἱ θιασῶται τῆς Μετεωρολογίας, ὑποθέσωμεν ὅτι μετὰ παρέλευσιν πλείστων ἐνιαυτῶν ἢ αἰῶνων, ταῦτα τὰ τεύχη, ἀφοῦ φιλολογηθῶσι μεθ' ὑπομονῆς καὶ συγκριθῶσι πρὸς ἐκεῖνα, ἅπερ θὰ ἐδημοσίευσεν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη μέχρι τοῦ ἔτους, καθ' ὃ γενήσεται ἡ ἀναθεώρησις, θὰ δείξωσι τὰς μεταβολὰς, ἃς ἔπαθεν ἡ σφαῖρα, ἐὰν ἥλλαξε μορφήν, ἢ ἔμεινεν ἀμετάβλητος, ἐὰν οὐδεμία βαθμιαία μεταβολὴ βεβαιοῦται μεταξὺ τῶν παρεληλυθότων καὶ τῶν παρόντων χρόνων. Ἴσως ἐν ταύτῃ τῇ συγκρίσει εὕρωσι τὴν ἀποκάλυψιν γεγονότος τινὸς ἐξόχου, οὗ τὴν ἀνακάλυψιν προπαρασκευάζομεν τοῖς ἡμετέροις ἀπογόνους. Παρατηρητέον, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος τρόπος ἐξετάσεως περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὑπάρχει. Ἡ τῶν μεμονωμένων γεγονότων σπουδὴ, ἅπερ ἔπειτα συγκεφαλαιοῦνται, εἶναι ἡ μόνη γνωστὴ καὶ ἐν χρήσει μέθοδος πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν γενικῶν νόμων, καὶ ἐὰν ἡ Ἀστρονομία προόδους τινὰς ἐποίησατο, προσδοκᾷ δὲ καὶ ἄλλας, ὀφείλει καὶ θὰ ὀφείλει αὐτὰς εἰς τὴν ἀνακεφαλαίωσιν καὶ συναρμολογίαν

(α) Ἐν ὑποχιλιόμετρον ἴσα δύναται πρὸς ἐν χιλιοστὸν τοῦ μέτρου.

ἐρευνῶν ἀτομικῶν, ἐν τοῖς ἀρχείοις τῶν ἀστεροσκοπειῶν ἀπ' αἰῶνος συνεσωρευμένων.

Οἱ κατὰ τῆς Μετεωρολογίας ἀποφαινόμενοι εὐάριθμοι θὰ ἔχωσι τὸ δίκαιον ὑπὲρ αὐτῶν, ἐνόσω καινὴ τις ἐξοχος ἀνακάλυψις ἐπελθοῦσα δὲν τοὺς καταδικάσῃ· οἱ δὲ μετεωρογράφοι θριαμβεύσουσιν ὁπόταν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ τοῦ συνόλου τῶν ἀγῶνων αὐτῶν, παρουσιάσωσι μέγα τι γεγονός μετεωρολογικόν.

Αὕτη ἡ ἀγαθὴ τύχη ἔπεφυλάττετο αὐτοῖς. Καθ' ἣν στιγμήν μάλιστα πανδῆμως συνεζητεῖτο τὸ κῦρος καὶ ἡ ὠφέλεια τῆς ἐπιστήμης, τὸ ἀστεροσκοπεῖον τῶν Παρισίων ἐτελείονε σύνολόν τι μετεωρολογικῶν ἐρευνῶν, οὗ ἡ σπουδαιότης ἦν ἀναμφισβήτητος. Ἐκαστος ἐνθυμεῖται, ὅτι τῇ 14 Νοεμβρίου τοῦ 1854 ἔτους δεινὴ τρικυμία κατέλαβε τοὺς ἀγγλογαλλικοὺς στόλους, ναυλοχοῦντας κατὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Τὸ δίκροτον τὸ καλούμενον Ἐρρίκος τέταρτος ἐξώκειλεν εἰς τὴν παραλίαν, πλῆθος δὲ φορτηγῶν ἐναυάγησαν, καὶ σχεδὸν ὅλα τὰ πλοῖα ἀμφοτέρων τῶν Δυνάμεων ὑπέστησαν βλάβας, αἰτίνας ἐνεκα τῶν καιρικῶν καὶ τῶν τοπικῶν περιστάσεων ἦσαν ὀλέθριαι. Ἡ Θύελλα ἐξετάθη ἐφ' ἅπασαν τὴν Κριμαίαν, ἐφ' ἅπασαν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Εὐξείνου μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ σχεδὸν ταυτοχρόνως ἐν Γαλλίᾳ καὶ κατὰ τὴν Μεσόγειον ἐσημείουν ρίπας ἀνέμου οὐχ ἤττον βιαίας. Πρόδηλον ἄρα ἦν, ὅτι τὸ φαινόμενον δὲν ἦτο τοπικόν, καὶ ὅτι προήρχετο ἐξ ἀνωμαλίας ἀτμοσφαιρικῆς, περιλαμβανούσης ταυτοχρόνως ἢ ἀλληλοδιαδόχως ἕκτασιν χώρας μεγάλην, ἴσως ὀλόκληρον τὴν Εὐρώπην, καὶ ἦν ἐπιθυμητὸν ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς τῶν στόλων ἀσφαλείας τὸ νὰ ἀνερευνηθῶσι πῶς παρομοία ταραχὴ ἠδύνατο νὰ παραχθῇ, ν' ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ διαδοθῇ.

Τῷ διευθυντῇ λοιπὸν τοῦ ἀστεροσκοπεῖου τῶν Παρισίων ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ τὸ νὰ ποιήσῃ περὶ τοῦ ζητήματος μετεωρολογικὴν ἔρευναν. Παραχρῆμα ὁ Κ. Λεβριέρος ἔπεμψεν ἐγκύκλιον εἰς ὅλους τοὺς μετεωρογράφους τοῦ κόσμου καὶ ἤτει παρ' αὐτῶν ἵνα τῷ κοινοποιήσωσι τὰς παρατηρήσεις, ἃς ἐσημείωσαν κατὰ ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς 14 Νοεμβρίου. Πεντήκοντα καὶ διακόσμαι ἀποκρίσεις, καὶ ἔτι πρὸς, περιέχουσαι τὰς ὑπὸ τῶν μετεωρολογικῶν ὀργάνων κατὰ τὰς ὀρισθείσας ἡ-

μέρας δοθείσας πληροφορίας, ἐστάλησαν εἰς τὸ ἀστεροσκοπεῖον. Βραχέα τινα ἀρκέσουσι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς σπουδαιότητος τούτων τῶν κοινοποιήσεων, τῶν ἐκ τοσοῦτων διαφορῶν σημείων προελθουσῶν.

Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι παρατηρητῆς τις ἴσταται σταθερῶς εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τῆς σφαίρας, σπουδάζων καθ' ἑκάστην στιγμήν τὰς αἰωρήσεις τοῦ βαρομέτρου, θὰ συμπεράνη, ὅτι τὰ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀτμοσφαιρικὰ στρώματα παθαίνουσι μεταβολὰς ἀλληλοδιαδόχους· ἐν τέλει δὲ θὰ γνωρίσῃ τὴν ὑπαρξίν γεγονότων μεμονωμένων, οὐχὶ τοσοῦτω λόγου ἀξίων εἰς αὐτὸν, ἀσημάντων δὲ παντελῶς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν γειτνιαζουσῶν χωρῶν. Ἐντοσοῦτω αἱ αἰωρήσεις τοῦ βαρομέτρου παράγονται καθ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς σφαίρας· δὲν εἶναι δὲ αὗται παντάπασιν ἀποτέλεσμα συμβεβηκότων τοπικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδείξεις ἀτμοσφαιρικῶν κινήσεων, ἐπὶ ἐκτάσεων ἀχανῶν ἐξικνουμένων, καὶ ἂς θὰ ἠδύνατό τις νὰ σπουδάσῃ ἐν τῷ συνόλω αὐτῶν, ἐὰν ἐκέκτητο σειρὰν παρατηρήσεων γενομένων ταυτοχρόνως ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῆς μάζης τοῦ ἀέρος, οὔτινος βούλονται νὰ σπουδάσωσι τὴν φυσικὴν κατάστασιν, περιβαλλομένων σημείων.

Ὅθεν πρῶτον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν παρατηρήσεων, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς συνενώσεως αὐτῶν εἰς χεῖρας ἑνὸς καὶ μόνου, ὅστις τὰς συντάττει, καθίσταται δυνατὸν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν ἔκτασιν, ἐφ' ἧς διήκει μεγάλη τις ἀνωμαλία τοῦ ἀερίου ὠκεανοῦ, ν' ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν αὐξήσιν καὶ τὴν μετάθεσιν αὐτῆς. Τὰς πολλαπλᾶς ταύτας ἀτομικὰς παρατηρήσεις εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν ὁ Κ. Λεβριέρος, διότι ἅπασαι ἐγένοντο ταυτοχρόνως καὶ ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον μεγίστη παραχῆ ἐτάραττε τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον. Πρόδηλον λοιπὸν ἦν, ὅτι περιελάμβανον ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ χρησιμεύοντα πρὸς ἐξιτόρησιν ταύτης τῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἔδει μόνον νὰ τὰ συνενώσῃ τις, καὶ τοῦτο δὲν ἦτο ἔργον μέτριον. Ὁ Κ. Λεβριέρος ἐπέβαλε τοῦτο τῷ Κ. Λιαίω, ὅστις ἐξεπλήρωσε τοῦτο τὸ ἐπίμοχθον ἔργον λίαν ἐπιτυχῶς, καὶ ἐξήγαγε τὰ ἐξῆς συμπεράσματα, ἅτινα παραθέτομεν ἐνταῦθα ὅπως ἀποδείξωμεν τὸ ὀρθὸν καὶ βάσιμον τῶν γενομένων μετεωρολογικῶν παρατηρήσεων.

Τῇ 12 Νοεμβρίου, κατὰ τὴν ὥραν τῆς μεσημβρίας τῶν Παρισίων, αἱ διάφοροι τῆς Εὐρώπης χῶραι διέκειντο εἰς κατάστασιν

ἀτμοσφαιρικὴν πολὺ ἀνομοίαν. Τὸ βαρόμετρον εἰς τινὰς αὐτῶν ὑψοῦτο ἀνωτέρω πάντων τῶν ἄλλων, αἱ δὲ χῶραι αὗται δὲν ἦσαν ἀκανονίστως ἔνθα καὶ ἔνθα διεσπαρμέναι, τούναντίον δὲ εὐρίσκοντο τοποθετημέναι εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειούμεναι παρίστων σύνολον σημείων, χαραττόντων γραμμὴν μακρὰν ἐλικοειδῆ, διήκουσαν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ἡ γραμμὴ αὕτη, διὰ τῆς Ἀγγλίας διαβαίνουσα, ἔτεμνε τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτῆς κατὰ τὸν 55^{ον} βαθμὸν τοῦ πλάτους, διευθύνετο πρὸς νότον, διεπέρα τὴν διώρυγα τῆς Βριστόλης καὶ παρετίνετο πρὸς τὴν ἄκραν τῆς Κορνουαλλίας. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἀναχωροῦσα, διέβαινε τὴν Μάγχην, ἐπανευρίσκετο εἰς τὴν Βρεττανίαν, τέμνουσα δὲ τὴν Γαλλίαν διαγωνίως, καὶ ἐξερχομένη διὰ τῆς Ναρβόνης, εἰσῆρχετο εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἐκεῖ δὲ δὲν ἠφανίζετο, ἀλλ' ἐπανευρίσκετο ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς Ἀφρικῆς περὶ τὸν 5^{ον} βαθμὸν ἀνατολικῆς μήκους. Ἐφ' ὅλου τοῦ μήκους ταύτης τῆς γραμμῆς τὸ βαρόμετρον ἴστατο ἐπὶ τὸ 770 ὑποχιλιόμετρον, ἀπωτέρω δὲ αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς, καὶ μάλιστα πρὸς δυσμὰς, ἡ θλίψις τοῦ βαρομέτρου ἦν ἐλάσσων, μειουμένη τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον αἱ χῶραι, ἐφ' ὧν ἐγένετο ἡ παρατήρησις, ἀφίσταντο αὐτῆς,

Ἀπεδείχθη ἄρα, ὅτι τῇ 12 Νοεμβρίου, ἀκριβῶς τὴν μεσημβρίαν, ἡ ἀτμοσφαιρικὴ θλίψις ἦν μεγίστη ἐφ' ὅλου τοῦ μήκους τῆς μεγίστης γραμμῆς, ἢ ἐχαράξαμεν· καὶ ἐπειδὴ ἡ θλίψις αὕτη προέρχεται ἐκ τῶν στρωμάτων τοῦ ἀέρος, τῶν ἐπὶ τοῦ βαρομέτρου εἰς ταῦτα τὰ σημεῖα ἐπιτεθειμένων, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ γεγονός, παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ ἀήρ κατὰ ταύτην τὴν στιγμήν ἐφθασεν αὐτοῦ εἰς μείζονα πυκνότητα, ἢ δὲ ὑπεράνω ἀτμοσφαῖρα ὑπερυψωθείσα ὡμοίαζε μὲ συνεχῆ λόφον, διευθυνόμενον ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, καὶ οὗ ἡ ῥάχις ἦν ἀκριβῶς ὑπεράνω τῶν σημείων, δι' ὧν διέβαιναν ἡ χαραχθεῖσα γραμμὴ. Ἐὰν θέλῃ τις παράστασιν ὑλικὴν τούτου τοῦ φαινομένου, φαντασθῆτω τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης τεταραγμένην, διὰ δὲ τῆς διανοίας ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν, τὴν σχηματίζουσαν τὴν ἀνωτέραν ῥάχιν τοῦ κύματος, θέλει ἔχει τὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως εἰς ἣν διέκειτο ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ὠκεανός· οὕτω δὲ ἢ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὑπερφωσις κατ' ἀναλογίαν θὰ ὀνομασθῇ *κῦμα ἀτμοσφαιρικόν*.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, ἣν ἐλάβομεν ὡς ἀφετηρίαν, τὸ βαρόμετρον ἐταπεινούτο καθ' ὅλην τὴν καμπύλην· ἀλλ' ὑψούτο πάλιν κατὰ μικρὸν εἰς τὰ πρὸς ἀνατολὰς ὀρίζοντα αὐτὴν σημεῖα. Τὸ ἀέριον λοιπὸν κύμα δὲν εἶναι ἀκίνητον, κινεῖται δὲ ὡς τὰ κύματα τοῦ ὠκεανοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ὑπερεπήδησε τὴν Μάγχην καὶ αἰωρήθη ὑπεράνω τῆς Ὀλλανδίας, τῆς Λίλλης, τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λυών· τῇ ἐπαύριον δὲ, τῇ 13, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, εἴκοσι καὶ τέσσαρας ὥρας ἀφοῦ τὸ πρῶτον παρατηρήθη, ἐπανευρίσκεται, φέρον τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, πολὺ μακρὰν ἤδη ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀφετηρίας αὐτοῦ καὶ μικρὸν κεκλιμένον πρὸς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ διεύθυνσιν· φαίνεται δ' ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Σουηδίας, ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀλάνδ, διαβαίνει τὸ Βερολίνον, τὴν Δρέσδην, διευθύνεται πρὸς τὰς Ἄλπεις, ὧν ἀκολουθεῖ τοὺς ἐλιγμούς, καὶ, παραπορευόμενον τὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Γαλλίας, ἐξαφανίζεται εἰς τὴν Μεσόγειον.

Τὸ κύμα ἔπειτα ἀποσυντίθεται ἐπαισθητῶς· τὰ ἄκρα αὐτοῦ χωροῦσι τάχιον τοῦ μέσου. Τῇ 14 Νοεμβρίου φαίνεται ἀναχωροῦν ἐκ Πετροπόλεως καὶ ἐπαναφαινόμενον εἰς Δαντζίκην, διαβαῖνον πρὸς δυσμὰς τῆς Βιέννης, ἔπειτα κλίνον καὶ διευθυνόμενον πρὸς τὴν Δαλματίαν, ὑπερπηδῶν τὸν Ἀδρίαν, τέμνον τὴν μεσημβρινὴν ἄκραν τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰσδύον πάλιν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος, ἐξακολουθεῖ, ἀνευ μειώσεως, χωροῦν διὰ τῆς Ῥωσσίας, τῶν Παραδουναβίων χωρῶν καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας· τῇ 15 ἐπανευρίσκεται ἐπὶ τῶν Καρπαθίων· τῇ 16 ὑπερπηδᾷ τὸν Εὐξείνιον, ἐλλείπει δὲ παρατηρήσεων, παύουσιν ἀκολουθοῦντες αὐτό.

Πάντες θὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι τῶν καθολικωτέρων καὶ ἀξιολογωτέρων τῆς φυσικῆς τῆς σφαίρας. Εἶναι ἡ συμπύκνωσις τῆς ἀτμοσφαίρας, ἣν πᾶς μετεωρολόγος βλέπει ὑπεράνω αὐτοῦ διαβαίνουσιν, ἀγνοῶν τὴν ἔκτασιν αὐτῆς, καὶ τῆς ὁποίας τὰς κινήσεις δεικνύει ἡμῖν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς μετὰ παρέλευσιν τοσούτου χρόνου ὁ Κ. Λιαῖος.

Ὁ ἀτμοσφαιρικός ὠκεανὸς ἔχει ἄρα τὰ κύματα αὐτοῦ, ἅτινα καλύπτουσι σχεδὸν ἅπασαν τὴν σφαῖραν, μετατιθέμενα καὶ κανονικῶς διευθυνόμενα ὡς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης. Τὸ κύμα, ὅπερ ἄρτι ἐμελετήσαμεν, ὁρμᾷ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, διαπερᾷ ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, καὶ εἰς τέσσαρας ἡμέρας ἀπὸ

Λονδίνου φθάνει εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Ἀκολουθοῦντες τὴν καθ' ὅλου κίνησιν αὐτοῦ, καθορώμεν ἤδη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἠπείρων αἴτια τοπικὰ, ἅτινα μεταμορφοῦσι καὶ βραδύνουσι τὴν διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐνῶ ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς 12ης μέχρι τοῦ μεσονυχτίου τῆς 13ης διαβαίνει τὴν ἐπίπεδον καὶ χθαμαλὴν ἐπιφάνειαν τὴν πρὸς βορρᾶν ἐκτεινομένην, ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀγγλίας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ὀδέρου, μόλις τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης, διαπερᾷ τὴν Γαλλίαν κατὰ πλάτος, καὶ ἴσταται πολὺν χρόνον περὶ τὰς Ἄλπεις, αἵτινες, παρεντιθέμεναι δίκην φραγμοῦ, ὃν διστάζει νὰ ὑπερβῇ, ἐλαττοῦσιν ἱκανῶς τὸ ὕψος αὐτοῦ. Μετὰ εἴκοσι καὶ τεσσάρων ὡρῶν πάλιν, ὑπερπηδᾷ καὶ τὰς Ἄλπεις. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα πάλιν, παρουσιάζονται τὰ ὄρη τῆς Τυρολίας, ἔπειτα δὲ τὰ Καρπάθια καὶ ὁ Αἶμος· τὸ δὲ κύμα βραδύναν καὶ ταπεινωθὲν ἱκανῶς ὑπὸ τούτων τῶν φυσικῶν κωλυμάτων, ὑψούται πάλιν καὶ αὐξάνει τὴν ταχύτητα αὐτοῦ, διαβαῖνον διὰ τοῦ Εὐξείνου. Ὅθεν μεταξὺ τῶν ρευστῶν καὶ τοῦ ἀέρος ὑπάρχει ἐντελής ἀναλογία. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀτμοσφαιρικὸν κύμα διεπέρασε χώρας, ἐναῖς οἱ ἄνεμοι, καίπερ πνέοντες καθ' ὅλως ἀντιθέτους διευθύνσεις, δὲν ἐκώλυσαν οὔτε τὸν σχηματισμὸν οὔτε τὴν κίνησιν αὐτοῦ. Τὰ παιδιὰ παίζοντα πολλὰκις ρίπτουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μακρὸν σχοινίον, οὗ κρατοῦντα τὴν μίαν ἄκραν κινουσί αὐτὸ σφοδρῶς· τότε ὅλον τὸ σχοινίον ἀλληλοδιαδόχως κινεῖται καὶ σχηματίζει ὀφιοειδές τι τόξον, ἀφ' ἑαυτοῦ ἔρπον καὶ διατρέχον ὅλον τὸ σχοινίον. Ἡ ἐλικοειδὴς αὕτη δόνησις εἰκονίζει πιστῶς τὸ ἀτμοσφαιρικὸν κύμα.

Αἱ παρὰ τοῦ ἀστεροσκοπείου ληφθεῖσαι ἐγγραφαι ἀποδείξεις, ἐκτὸς τῆς βαρομετρικῆς καταστάσεως, περιείχον ἔτι καὶ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς ἐγκατάστασιν ὅλων τῶν περιστάσεων, τῶν τὴν κίνησιν τοῦ φαινομένου συνοδευόντων. Ἐν αὐταῖς παρατηρεῖ τις θερμοκρασίας πολὺ ἀνίσους ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, βεβαιοῦνται δὲ διευθύνσεις ἀνέμων πάντη ἄσχετοι· ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἐκπληκτικὸν ἡμᾶς εἶναι ὅτι, παρὰ τὴν μεγάλην ἔκτασιν, ἣν διατρέχει τὸ κύμα καὶ ὅλας τὰς διαφορὰς τοῦ πλάτους καὶ τῶν κλιμάτων, ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τῶν ἠπείρων ἢ ἐπὶ τῶν θαλασσῶν καιρὸν αἶθριον καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπιβροχὴν ἀτμοσφαίρας γαληνίου, ἣτις συμβιβάζεται μὲ τὴν μεγάλην ὕψωσιν τοῦ βαρομέτρου. Οὐδὲν ἐτεκμηρίου τὸν ἐν Κριμαίᾳ μέγαν

κλύδωνα τῆς θαλάσσης, τὸν προκαλέσαντα τὴν ἔρευναν. Θὰ ἴδωμεν ὅμως, ὅτι μεταξύ τοῦ ἀβλαβοῦς τούτου κύματος καὶ τῶν καταστρεπτικῶν τρικυμιῶν ὑφίσταται ἄμεσος σχέσις, καὶ ὅτι ἡ βραχυχρόνιος αὕτη γαλήνη εἶναι συνέπεια ἢ πρόδρομος φαινομένων ὀλεθρίων.

Ἡ ὠφέλεια ἄρα τῆς Μετεωρολογίας κατέστη σήμερον ἱκανῶς βεβαία, αἱ δὲ τελευταῖαι αὐτῆς πρόοδοι ἐποίησαν μᾶλλον προφανῆς πρᾶγμα τι λίαν ἀξιόλογον, — τὸν ἐνυπάρχοντα σύνδεσμον μεταξύ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς Φυσικῆς, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ὠφέλειαν, ἣν δύναται πρὸς ἀλλήλους νὰ παρέχωσιν. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Μετεωρολογίας μέχρι τῶν τελευταίων τούτων χρόνων ἀπῆντα δύο δυσχερείας ἐκ τῶν μεγίστων: Ἡ πρώτη ἦν εἰς τὰ καθέκαστα· ἔπρεπε νὰ ἰδρυθῶσιν ἀστεροσκοπεῖα, καὶ νὰ ἐγκαταταχθῶσι πολυάριθμοι ἐργάται μεμονωμένοι. Ἡ δ' ἄλλη ἐκώλυε τὸ κοινὸν ἔργον ν' ἀποτελεσθῆ· ἦν δὲ ὁ κόπος, ὃν ἔπρεπε νὰ καταβάλωσιν, ὅπως ἐνώσωσιν εἰς κοινὸν δέμα τόσας διεσπαρμένους παρατηρήσεις. Τὸ πρᾶγμα ἐννοεῖται, ὅτι θὰ προσελάμβανεν ἀξίαν μείζονα καὶ γενικωτέραν, ἐὰν ὁ αὐτὸς παρατηρητῆς ἠδύνατο μόνος καὶ πανταχοῦ νὰ σπουδάσῃ τὸ αὐτὸ μετεωρολογικὸν φαινόμενον. Ἐὰν αἱ ἐπιστῆμαι μέχρι τοῦδε δὲν ἐπέτυχον νὰ δώσωσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ πανταχοῦ παρεῖναι, τούλαχιστον ἀνεπλήρωσαν τοῦτο διὰ τοῦ τηλεγράφου, καὶ οὕτως ἔδωκαν τῇ Μετεωρολογίᾳ τὸ πολυτιμότερον τῶν ὀργάνων αὐτῆς, τὸ δυνάμενον νὰ ἐνώσῃ εἰς μίαν καὶ μόνην χεῖρα ὅλας τὰς διερευνήσεις, τὰς γιγνομένας ἐφ' ὅλων τῶν σημείων μεγάλης χώρας.

Ἄνευ τῶν ταυτοχρόνων τηλεγραφικῶν ἀγγελιῶν, ἕκαστον ἀστεροσκοπεῖον ἀπομονοῦται. Ἐὰν ἕκτακτον μετέωρον διαβαίη, ἢ ἂν μέλλῃ νὰ διαβῆ χώραν τινὰ, ὁ παρατηρητῆς δὲν δύναται νὰ ἀγγείλῃ τοῦτο εἰς τὰς χώρας, πρὸς ἃς διευθύνεται, οὐδὲ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ νὰ προετοιμασθῆ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν, αἵτινες πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ διευθύνονται. Μετὰ πολλὰ ἔτη, εἶναι ἀληθές, αἱ μέσαι παρατηρήσεις ἐνίοτε ἐδημοσιεύθησαν, ἀλλὰ δὲν ὑποδεικνύουσι πλέον οὐδὲν σημεῖον τῶν ἐκτάκτων φαινομένων· ἐὰν δὲ ταῦτα δὲν ἐπήνεγκαν ἐν τῇ καταστάσει τῶν χωρῶν μεγάλην τινὰ ἀνωμαλίαν, παντελῶς ἐλησμονήθησαν καὶ δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ ἐπανεύρωμεν τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ κυμάνσεις, παρα-

δείγματος χάριν, εἰσὶν ἀναμφιλέκτως κινήσεις τῶν κοινοτήτων ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, ἢ δὲ πάντῃ πρόσφατος ἀνακάλυψις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίμονον προσοχὴν ὀλίγων σοφῶν. Αἱ ταλαιπωρήσασαι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὰς ἡπείρους αἰτίαι ὑπελήφθησαν ὡς γεγονότα ἄγνωστα, καὶ δυνάμεθα θαρβρόντως νὰ πιστεῦωμεν, ὅτι πλείσται ἄλλαι γενικαὶ ἐνέργειαι ἐκ τῶν προσβαλουσῶν τοὺς κατοίκους τῆς σφαιρας ἐλάνθανον, ἐπεὶ οἱ ἄνθρωποι οὐδὲν μέσον ἐκέκτηντο, ὅπως προαγγέλλωσι πρὸς ἀλλήλους ἐκ μεγάλων ἀποστάσεων τὰ ἀποτελέσματα, ἄπερ ὑφίσταντο εἰς ὠρισμένον τινὰ χρόνον. Ὅθεν οἱ μετεωρολόγοι θὰ ἐπολυπλασιάζον σχεδὸν ἀνωφελῶς τὰ ἀστεροσκοπεῖα, ἐὰν δὲν κατῴρθουν νὰ συνδέσωσιν αὐτὰ πρὸς ἀλλήλα διὰ συγκοινωνίας αἰεῖποτε ἐτοιμῆς καὶ ταυτοχρόνου, τοῦ τηλεγράφου.

ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι θύελλα ἐνσκήπτει εἰς Πητρούπολιν· δύναται αὐτοῦ ἐν ἀκαρεῖ μάλιστα νὰ ἐρωτήσωσι περὶ τούτου εἰς ὅλα τὰ ἀστεροσκοπεῖα τῆς Ῥωσσίας, καὶ μετὰ τινὰς ὥρας θὰ μάθωσιν, ὅτι πνέει ἐφ' ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας, (ἐπεὶ δὲ ταῦτα τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι παντάπασι τοπικά,) καὶ ὅτι κατέχει γραμμὴν μακρὰν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὴν ἐπιούσαν θὰ μάθωσιν, ὅτι ἡ θύελλα χωρεῖ πρὸς δυσμὰς, ὅτι διευθύνεται πρὸς τὴν Γερμανίαν, καὶ θὰ ἀγγείλωσι περὶ τούτου τοὺς ἀστρονόμους τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βιέννης· οὗτοι δὲ θὰ περιμείνωσι καὶ θὰ προετοιμασθῶσι πρὸς παρατήρησιν. Μετ' οὐ πολὺ τὸ φαινόμενον θὰ περιβάλῃ καὶ αὐτοὺς, οἵτινες θὰ προαγγείλωσι τοῦτο εἰς Γαλιάν καὶ Ἀγγλίαν. Ἐκαστος, προθυμούμενος ν' ἀναγγείλῃ μεγάλην τινὰ ἀνωμαλίαν, θὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς ἐπαπειλούμενους, ὅπως προσπαθήσωσι νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπ' αὐτῆς. Οἱ γεωργοὶ θὰ σπεύσωσι τὰς συγκομιδὰς αὐτῶν, εἰς τοὺς λιμένας θὰ ὑψωθῆ ἡ σημαία τοῦ κινδύνου, ὁ δὲ κίνδυνος, οὕτω προβλεπόμενος, ἀναμφιβόλως ἔσται ἥττον δεινός, ἢ ὅταν αἰφνίδιος ἐπιπέσῃ. Ἐνθυμούμεθα βέβαια, ὅτι τέσσαρες ἡμέραι ἐχρηιάσθησαν ὅπως ἡ κύμανσις τοῦ Βαλουκλαβᾶ ἀπὸ Λονδίνου φθάσῃ εἰς Κριμαίαν· τηλεγραφικὴ ἀγγελία θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν συμμαχικὸν στόλον πολὺ πρότερον νὰ λάβῃ προφυλακτικὰ μέτρα, ἅτινα θὰ ἠλάττων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τρικυμίας. Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι ὁ ἠλεκτρικὸς τηλεγράφος οὐ μόνον δύναται νὰ παρέχῃ τῇ Μετεωρολογίᾳ τὴν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν τοῦ μεταβιβάσειν εἰς κοινὸν τὴν

κέντρον τὴν εἶδῃσιν καὶ τὰ καθέκαστα ἀτμοσφαιρικῆς ἐπιδράσεως χώρα, ἐπὶ πολὺ ἀφεστῶσης, ἀλλὰ τῇ ἀβρωγῇ αὐτοῦ ἡ Μετεωρολογία γενήσεται σπουδῆ, ἥς ἡ ὠφέλεια ἔσται καθημερινὴ καὶ γενικὴ. Θὰ δύνανται νὰ προείπωσιν εἰς χώραν τινὰ τὴν ἐπαπειλοῦσαν ταραχὴν, ὅχι ὅπως προλέγωσι τὰς ἐκλείψεις ὑπολογίζοντες τὰς ὥρας αὐτῶν, ἀλλ' ὅπως ἀγγέλλωσιν εἰς σταθμὸν σιδηροδρόμου τὴν ἀφίξιν τῶν καθ' ὁδὸν ἐφορκίων. Αὕτη ἡ σπουδαία καὶ καινὴ χρῆσις τοῦ τηλεγράφου πρὸ ὀλίγου ἐβλήθη εἰς ἐνέργειαν ἐν Γαλλίᾳ, ὁμοφωνία δὲ ἀποκατέστη μεταξὺ τῆς διευθύνσεως τῶν τηλεγράφων καὶ τοῦ ἀστεροσκοπείου. Ἐλπίζωμεν, ὅτι ἡ ὁμοφωνία αὕτη ἔσται ἡ ἀφετηρία νέας ἐποχῆς διὰ τὴν Μετεωρολογίαν.

J. JAMIN.

(Ἡ εὐθὺς μετὰρρατις Δ. ΠΑΗΘΩΝΙΔΟΥ.)

ΑΙ ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ.

Αἱ περίφημοι Κατακόμβαι (Catacumbæ) τῆς Ῥώμης εἶναι ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν περιεργότερων μνημείων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀφῆκεν ἡμῖν πλεῖστα θαυμασίων ἰχνη.

Αἱ Κατακόμβαι τῆς Ῥώμης εἰσὶν ἀπέραντα ὑπόγεια ὀρύγματα ἐν εἶδει συρίγγων, πλάτος ἔχοντα συνήθως 4—6 ποδῶν, ὕψος δὲ 8—10 καὶ ἕκτασιν μεγίστην. Ἐκτεινόμενα ὑπὸ τε τὴν πόλιν καὶ τὴν παρακειμένην πεδιάδα, περιέχουσιν, ὡς πιστεύεται, περὶ τὰ ἕξ ἑκατομμύρια τάφων. Αὐτόθι ἔθαπτον τὰ πτώματα τῶν μαρτυρησάντων, τὰ ὁποῖα ἐπεσώρευον τρία ἢ τέσσαρα ἀλλεπαλλήλως κατὰ στίχους, σκαπτομένης τῆς γῆς κατὰ τὰ πλάγια τῶν πλευρῶν τῆς ὁδοῦ εἰς σχῆμα σπηλαίου, ὅστις ἐκλείετο εἴτε ἐπωματίζετο συχνάκις διὰ πλίνθων ὀπτῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ μαρμάρου.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἐξιστορήσωμεν καὶ περιγράψωμεν ταύτας, ἀναγκαῖον νομίζομεν μικρὰ τινα νὰ διαλάβωμεν περὶ αὐτῶν καθ' ἑαυτὰς θεωρουμένων, περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς γενικότητος τοῦ τοιοῦτου τῆς ταφῆς τρόπου.

Πολλοὶ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πολιτισμένοι, οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Πέρσαι, οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Σκῦθαι, κτλ. εἶχον, ὡς οἱ Ῥωμαῖοι, τὴν θρησκευτικὴν ταύτην συνήθειαν τοῦ ἐνταφιάζειν τοὺς τεθνεῶτας, μὲ μόνην ἑμῶς τὴν διαφορὰν ταύτην, ὅτι οἱ μὲν ἔθετον αὐτοὺς ἐντὸς τῆς γῆς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, ἀφοῦ τοὺς ἐταρίχευον πρῶτον, διεφύλαττον αὐτοὺς ἔπειτα ἢ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, ἢ εἰς σπήλαια φυσικὰ ἢ τεχνητά.

Κατὰ τὸν Βουαζιέρον, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐγένετο ὁ ἐνταφιασμὸς καὶ ἐν Συρίᾳ. Ὅπου οἱ Τύριοι εἰσέδυσαν, εἰς Μελίτην, εἰς Σικελίαν, εἰς Σαρδηνίαν, εὕρισκον τάφους ὁμοίους. Ὁ Βουλὲ παρεδέχθη, ὅτι ὑπάρχουσι κατακόμβαι εἰς Καρχηδόνα· ὁ Ῥενάν εἶδε τοιαύτας εἰς τὴν Φοινίκην, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Κυρή-

νη, καὶ μέγιστον αὐτῶν ἀριθμὸν ἐν τῇ Χερσονήσῳ· παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ὑπάρχουσι ἐπίσης τοιαῦται, εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδουσι ἀρχὴν τινα ἐθνικὴν.

Οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες, οἱ λάτρεις τοῦ Μίθρα, αὐτοὶ ἐνίοτε οἱ εἰδωλολάτραι, ἔσκαπτον τὸ ἔδαφος διὰ τοὺς τάφους των. Τὸ ἔθος τοῦ καίειν τὰ σώματα, ἐκ διαλειμμάτων ὃν ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων, ἐξέλιπε σχεδὸν ἐπὶ Μακροβίου. Ἐν Ῥώμῃ τέλος οἱ χριστιανοὶ δὲν ἔσχον τὸ μονοπώλιον τοῦ εἶδους τούτου τῆς ταφῆς, διότι κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα τοῦτο ἦν κοινότερον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀναγκαῖα διάκρισις τις. Οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι, ὡς ἐπίσης οἱ εἰδωλολάτραι, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ, οἱ ὁποῖοι ἔθαπτον τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, ἔθετον αὐτούς ἢ ἐντὸς ὑπογείων, εἴτε κρυπτῶν, τάφων ἰδιαιτέρων, περιεχόντων τὰ λείψανα οἰκογενειῶν τινῶν συνηνωμένων, ἢ ἐντὸς κατακομβῶν, κοινῶν τάφων, ἐνθα μετὰ θάνατον εὐρίσκετο μέγιστος ἀριθμὸς ἀνθρώπων, τὴν αὐτὴν πρεσβευόντων θρησκείαν, ἢ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπλῶς βιωσάντων ἐποχὴν. Τὰ ἐν λόγῳ ὑπόγεια, ἢ αἱ κρύπται αὗται, εἰσὶν ἀρχαιόταται, ἐνῶ αἱ κατακόμβαι, ὡς φαίνεται, ἔσχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς εἰδωλολατρείας.

Ἡ λέξις κατακόμβαι καθ' ἑαυτὴν δὲν περικλείει ἐννοίαν τοσοῦτον ἐξηγήσιμον· παράγεται κατὰ τινὰς μὲν ἐκ τῆς προθέσεως κατὰ καὶ κύμβος, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ τῆς κατὰ καὶ τύμβος, προφερομένης τῆς λέξεως, κατ' αὐτούς, πρότερον κατακόμβαι. Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἀρχὰς καθιερώθη εἰδικῶς, κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον (Βιβλ. Γ', τριακοστὴ ἐπιστολῇ,) εἰς τὸ νὰ σημαίῃ τὸν ὑπόγειον τάφον, ἐν ᾧ ἐτέθησαν τὰ σώματα τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου· βραδύτερον ὅμως, δι' αὐτοῦ ἐκάλεσαν ὅλους τοὺς χρησιμεύσαντας ὡς κοιμητήρια ὑπογείους τόπους.

Ἡ γενικώτερον παραδεδεγμένη μέχρι τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς δόξα ἦν, ὅτι αἱ Κατακόμβαι τῆς Ῥώμης πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἀρχαῖα ἐγκαταλελειμμένα στάδια, ἄσυλα τῶν τυχοδιωκτῶν, καταφύγια τῶν δολοφόνων, ἐνθα οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ὠδηγήθησαν ὑπὸ τῶν δούλων, καὶ ὅπου συνήχθησαν ἀπλῶς ἵνα δοξάσωσι τὸν Θεόν των ἐλευθέρως, καὶ ζητήσωσι τέλος ἐν τῷ κόλπῳ

τῆς γῆς τὸ καθήκον τοῦ νὰ μὴ μιμῶνται κανένα, συντρίβοντες οὕτω πάντα δεσμὸν μετὰ τῆς κοινωνίας, ἢν μετὰ φρίκης ἐθεώρουν.

Βεβαίωτατον εἶναι, ὅτι, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν καταδιωγμῶν, οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων συχνότατα κατέφευγον εἰς τὰς Κατακόμβας ἵνα ἐξασκήσωσι μυστικῶς τὰ τῆς θρησκείας των· ἀλλ' οὐχ ἤττον βέβαιον εἶναι σήμερον, ὅτι αἱ Κατακόμβαι ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς πρώτους χριστιανούς καὶ ὡς τόπος ἐνταφιασμοῦ, καὶ ὅτι περιπλέον, ἐναντίον τῆς ἄλλης δοξασίας, ἐπὶ δύο αἰῶνας ἰσχυράσσης καὶ μέχρις ἡμῶν ἐπικρατούσης, αἱ Κατακόμβαι αὗται δὲν εἶναι ἀρχαῖα στάδια ἐγκαταλελειμμένα, ἀλλὰ καθ' ὅλοκληρίαν καὶ ἐντελῶς κατωρύθησαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος τῆς ἐνώσεως, ὡς νέα τις διδασκαλία χρησιμεύσασα, ἀρκεῖ σὺν τῷ σεβασμῷ, ὃν ὁμολογουμένως οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐδείκνυον εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἔκειντο οἱ νεκροὶ αὐτῶν, νὰ ἐξηγήσῃ πῶς μία κοινωνία πτωχὴ καὶ προγεγραμμένη ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τοσοῦτω μέγα ἔργον· ἄλλως τε δὲ, εἶναι λίαν πιθανὸν σήμερον, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἠρίθμει τότε πολλὰ πλούσια ἄτομα μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν του. Ἐκτὸς τούτου, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ὅτε οἱ χριστιανοὶ κατώρυττον τὰς κατακόμβας των, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μίθρα ἔσκαπτον τὸ ἔδαφος πρὸς ταφὴν, μηδενὸς σκεπτομένου τότε νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ, καὶ ὅτι οὐδὲν κώλυμα εὔρον παρὰ τῆς ἐξουσίας, ὡς καὶ ἐκεῖνοι. Ὡστε δυνάμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν, ὅτι τὸ πρῶτον τουλάχιστον ἐπὶ δύο αἰῶνας οὐδεμίαν ἔλαβον ἀνάγκην νὰ κρύψωσι τὰς ἐργασίας των.

Ἐξ ἀρχῆς τὰ κοιμητήρια τῆς Ῥώμης ἦσαν τάφοι ἰδιωτικοὶ, ὑπὸ πλουσίων χριστιανῶν κατασκευασθέντες δι' ἑαυτούς τε καὶ διὰ τοὺς ἀδελφούς των· καὶ τοὺς τάφους τούτους εἶχον ἰδιοκτησίαν των ὑπὸ τὴν φρουρήσιν τοῦ νόμου. Πλὴν, προϊόντος τοῦ χρόνου, τὰ πράγματα ἤλλαξαν. Περὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ὅτι τὰ κοιμητήρια δὲν ἀνήκουσι πλέον εἰς ἰδιώτας, ἀλλ' εἶναι προφανῶς ἰδιοκτησία τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τινὰ ἔτη ἐπὶ Πάπα Φαβιανοῦ ἀπαντῶνται πολλὰ, τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἀξανομένου βαθμῆδὸν μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου.

Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότης, ὅπως περιφρουρηθῆ διὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ νόμου, καταδιώκοντος αὐστηρῶς τὰς μυ-

στικὰς κοινωρίας καὶ μὴ ἀποδιδόντος ἀνεξετάστως εἰς ἑταιρίας δικαίωμα τοῦ ἀποκτᾶν καὶ κατέχειν, ἐμορφώθη ἐν εἴδει ἑταιρίας, ἀναγνωρισθείσης αὐτοκρατορικῶ διατάγματι, ὡς αἱ ἐπικήδειοι ἑταιρίαι (collegia funeraticia), ἐγκαθιδρυθεῖσαι τότε ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν εἰς ταῦτόν συνηγμένων πτωχῶν, συνεισφερόντων ἐξ ἴσου ἵνα ἔχωσι μετὰ θάνατον τόπον κοινόν εἰς ταφήν. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει, ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Κ. Βουαζιέρος, ἐὰν οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς νομίμως ἰδρυμένας ταύτας κοινωρίας, εἶναι βέβαιον, ὅτι ἱκανῶς ὁπωσδήποτε ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν.

Ἡ ἱστορία τῶν Κατακομβῶν εἶναι μᾶλλον δυσεξιχνίαστος ἢ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν. Δὲν ἔχομεν πληροφορίας ἀκριβεῖς κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας, καὶ μέχρι τοῦ Δεκίου τὰ ἐξαγόμενα περὶ αὐτῶν εἶναι συμπερασματικά. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον οἱ χριστιανοὶ, ὡς φαίνεται, ἀπῆλυσαν εἰδὸς τι ἐλευθερίας. Βεβαίωτατον εἶναι, ὅτι τὸ κατ' ἀρχὰς ἡ διδασκαλία των διεδόθη ἄνευ βίας· οἱ καταδιωγμοὶ τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Δομετιανοῦ ἦσαν τρικυμῖαι παροδικαί, μὴ ἐπεκταθεῖσαι μέχρι τῶν Κατακομβῶν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπὶ Οὐασπесиανοῦ καὶ Τίτου, τοὺς χριστιανοὺς ἀφήκαν ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ. Οἱ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορες μέχρι τοῦ Σεπτίμου Σεβήρου ἔλαβον ἰδίως κατ' αὐτῶν μέτρα διοικητικά, αὐστηρῶς μὲν ἐνίστε ἐκτελεσθέντα, μηδὲ ὅπως παρακωλύσαντα τὴν πρόοδον τῆς νέας θρησκείας. Ἐπὶ τοῦ Καρακάλλα, Ἀλεξάνδρου Σεβήρου καὶ ἐπὶ τῶν δύο Φιλίππων οἱ χριστιανοὶ οὐ μόνον οὐδὲν ὑπέστησαν, ἀλλὰ τούναντίον εὖρον προστασίαν. Τελευταῖον, μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου, ὅτε μάλιστα ἡ χριστιανικὴ κοινότης διαταράχθη, ἐσεβάσθησαν τὰ κοιμητήριά των.

Ἡ κατὰ τῶν νεκρῶν καταδίωξις χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Δεκίου· ἤρξατο δὲ τὸ πρῶτον ἐν Ἀφρικῇ. « Κυβερνήτωντος τοῦ Ἰλαρίωνος, λέγει ὁ Τερτυλλιανός, ὁ λαὸς ἤρξατο κραυγάζω: «ὅς μὴ ὑπάρχωσι πλέον κοιμητήρια!» Ἐν τῇ μακρῇ δὲ τῶν βακχείων των, ἀπετόλμησαν νὰ ἀποσπάσωσι τὰ πτώματα τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῆν ἡσυχίαν τῶν τάφων καὶ ἀπὸ τὸ ἄσυλον τοῦ θανάτου. Ἡ πράξις αὕτη διεδόθη πανταχοῦ ἐν ἀκαρεῖ. » Κατὰ τὸ 257, ὁ αὐτοκράτωρ Βαλέριος ἀπηγόρευσε τοῖς πιστοῖς νὰ θάπτονται εἰς τὰς κατακόμβας των· ὁ Πάπας Σίξτος ὁ Β', ἀθετήσας τὰς διαταγὰς τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκατατομήθη

μετὰ τῶν διακόνων καὶ ἱερέων του εἰς τὴν κατακόμβην τοῦ Πρετεξτάτου. Ὁ αὐτοκράτωρ Γαλιανὸς ἀνεκάλεσε μὲν τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα πλέον εἶχε δοθῆ· διὸ τὰ κοιμητήρια τῶν χριστιανῶν δὲν ἀνεῦρον πλέον τὴν ἀσφάλειαν, ἣν ἄχρι τοῦδε εἶχον. Ἐκτοτε, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου, τὸ συναξάριον δὲν ἀναφέρει πλέον ἢ περὶ μαρτύρων, θυσιασθέντων ἐν ταῖς Κατακόμβαις· οὕτω δὲ βλέπομεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐπετείχισεν εἰς τὰς κειμένας Κατακόμβας ὑπὸ τὴν ὁδὸν τῆς Σαλαρίας (via Salaria) πλῆθος χριστιανῶν ζώντων, οἵτινες μετέβαινον εἰς αὐτὰς παρὰ τὰς διαταγὰς του.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου, τὰ πράγματα ἠλλάξαν φάσιν. Αἱ Κατακόμβαι διωρθώθησαν, ἐπλατύνθησαν, ἐκοσμήθησαν, ἀνοιγισθῶν θυρῶν καὶ διευκολυνθέντων τῶν τῆς καταβάσεως μέσων· ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἄσυλον τῶν κακῶν ἡμερῶν ἐτιμήθη ποικιλοτρόπως. Εἶναι ἀληθὲς ὅμως, ὅτι θελήσαντες νὰ καταστήσωσι τὰς Κατακόμβας ὠραιότερας, διέστρεψαν οὐκ ὀλίγον τὸν χαρακτῆρά των, καὶ ἀφῆρσαν πλείστας αὐτῶν ἀναμνήσεις.

Μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἐν τῷ θριάμβῳ ἡ πίστις τῶν πρώτων ἡμερῶν ἐψυχράνη, τὸ σέβας, ὅπερ τὰ ὑπόγεια ἐνέπνεον κοιμητήρια, οἱ μάρτυρες οὗτοι παρελθούσης πάλης, ἠλαττώθη βαθμηδόν. Ἐπὶ τοῦ Κωνσταντος, οἱ εἰς τὰς Κατακόμβας ἐνταφιασμοὶ ἐγένοντο σπανιώτεροι· ἔπειτα μετὰ τινος διςαγμοῦ, τὸ μὲν ἔθος τοῦ θάπτειν τοὺς νεκροὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἤρχησε νὰ ἐπικρατῆ, αἱ δὲ Κατακόμβαι ἐγκατελείφθησαν. Πέντε ὅμως ἀκριβῶς αἰῶνας οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς αὐτῶν.

Ἐξηκολούθουν ὅμως ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ἐπισκέπτονται τὰς Κατακόμβας, πρὸς τε ἀνάμνησιν τῶν καταδιωγμῶν καὶ πρὸς ἀπόδοσιν σεβασμοῦ εἰς τὰ σώματα τῶν μαρτύρων. Ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος διηγεῖται, ὅτι « παιδίον ὢν, κατέβη ἐκεῖ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Κυρίου μετὰ τῶν ὁμηλικῶν του, καὶ εἰσεχώρησε μέχρι τῶν κρυπτῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὰς πλευρὰς φαίνονται πανταχόθεν πτώματα ἐγκεχωσμένα, καὶ ἔνθα βασιλεῦει σκότος τοσοῦτον βαθύ, ὥστε νομίζει τις, ὅτι ἐκεῖ οἱ λόγοι τοῦ προφήτου ἐκπληροῦνται: Ζῶντες κατήλθον εἰς τὸν ἄδην. » Ἐνταῦθα ἐξ ὄλων τῶν χριστιανικῶν μερῶν συνέρρεον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων σημειώσεων, τῶν χρησιμευσῶν εἰς ὁδηγίαν τῶν περιηγουμέ-

νων τούς τάφους τῶν μαρτύρων. Οὕτω διεσώθησαν δρομολογία τινὰ προσκυνητῶν, ἐπισκεψαμένων αὐτοὺς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Κράτους. « Πάντες οἱ προσερχόμενοι ἐφιλοτιμοῦντο νὰ λάβωσιν ἀναμνήσεις τινὰς τῆς περιηγήσεώς των· συνήθως δὲ ἔχουν δαφιλῶς πολύτιμα μύρα ἐπὶ τοῦ συντετριμμένου λίθου τοῦ τάφου, καὶ συνήθροίζον τὰς ἐλαχίστας σταγόνας, αἵτινες διέφευγον διὰ τῶν κατωτάτων σχισμᾶδων, ἀφοῦ πρότερον ἐπέψαυον τὸ σῶμα τοῦ ἀγίου. Βασίλισσά τις μάλιστα τῆς Λομβαρδίας ἀπέστειλεν ἐπίτηδες ἱερέα τινά, ἵνα συναγάγῃ καὶ φέρῃ τὸ ἔλαιον τῶν λύχων, οἵτινες ἔκαιον παρὰ τοῖς τάφοις τῶν μαρτύρων. » (Βουαζιέρος.)

Αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων διέκοψαν τὴν λατρείαν ταύτην. Ὅπως προφυλάξωσι τὰ ἅγια λείψανα ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τῶν Ἀλαρίχων καὶ τῶν Ἀδόλφω, προέβησαν μέχρι τοῦ νὰ ἐξαγάγωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῶν τάφων καὶ μετακομίσωσιν εἰς Ῥώμην, ὅπου διενεμήθησαν εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ἐκτοτε οὐδεὶς πλέον λόγος ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ ἐπισκέπτονται τὰς Κατακόμβας, ὥστε ἀπώλεσαν τὸ σέβας καὶ τὴν ἀνάμνησιν αὐτῶν, καὶ οὐδόλως προσείχον εἰς ταύτας.

Ἐν τούτοις ἐπιγραφαί, εὑρεθεῖσαι εἰς τὰς Κατακόμβας, ἀποδεικνύουσι, διὰ τῆς χρονολογίας ἰδίως, καθ' ἣν ἐχαράχθησαν, ὅτι σπανίως ἄτομά τινὰ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἔλαβον τὴν περιέργειαν νὰ ρίψοκινδυνεύσωσιν ἐντὸς τῶν ὑπογείων αὐτῶν ὀρυγμάτων, καὶ νὰ ἐξιχνιάσωσι τὰ μέρη των. Ἄλλ' αἱ ἐπισκέψεις αὗται δὲν εἶναι ὅλως ἐξαιρετικαί, δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ ἀββᾶ Μαρτιγνὺ ὅτι, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βοσίου (Bosio), τὰ ἱερά ὑπόγεια τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ μαρτύρων σχεδὸν ἐλησμονήθησαν ἐντελῶς.

« Ὁ ἄληθής Χριστόφορος Κολόμβος τῶν ἱερῶν κρυπτῶν τῶν μαρτύρων, κατὰ τὸν ἀββᾶ Μαρτιγνὺ, εἶναι ὁ ἀθάνατος Βόσιος. » Πρὸ αὐτοῦ δὲ, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς, διάφοροι σπουδασταὶ καὶ πεφωτισμένοι ἐρευνηταὶ παρεσκευάσαν αὐτῷ τὴν ὁδόν. Οὕτως ὁ Παμβίνιος περὶ τὰ μέσα τοῦ ἑκκαίδεκάτου αἰῶνος ἀνεκάλυψεν ἐν ταῖς Κατακόμβαις, ὀδηγούμενος ὑπ' ἀρχαίων τινῶν βιβλίων, τεσσαράκοντα τρία κοιμητήρια Ῥωμαϊκά. Κατὰ τὸ 1578 ὁ δομνικανὸς Ἀλφόνσος Σιακόνιος κατέβη εἰς τὸ κοιμητήριον τοῦ Πρισκίλλα, τὸ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ὁδὸν Σαλαρίαν κείμενον, ἐπεσκέ-

φθη αὐτὸ ἐπισταμένως, καὶ συνήγαγεν εἰς λεύκωμα πλεῖστα ὅσα ζωγραφικὰ σχεδιάσματα.

Συγχρόνως ὁ Φίλιππος Οὐίγγος (Wingh), εὐγενῆς τῆς Λουαίνης καὶ ἀνεψιὸς τοῦ ἀρχαιολόγου Φιλίππου Οὐίγγου, ἐλθὼν εἰς Ῥώμην καὶ συνάψας φιλίαν μετὰ τοῦ Σιακονίου, ἐπεσκέφθη καὶ αὐτὸς τὸ κοιμητήριον τοῦ Πρισκίλλα, ὅπου ἀνεκάλυψεν εὐαριθμούς ἐπιγραφὰς καὶ ἀντέγραψε πολλὰ ζωγραφικὰ σχεδιάσματα, τὰ ὅποια δυστυχῶς ἀπώλεσθησαν. Ὁ Βόσιος φαίνεται, ὅτι εἶχε συγχρόνως καὶ πολλὰ σχεδιάσματα τοῦ Οὐίγγου καὶ τὸ δρομολόγιον τοῦ Παμβίνιου· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι προέβη εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν Κατακομβῶν βοηθούμενος ἀπὸ τὰς μερικὰς ἀνακαλύψεις ταύτας ὡς ὑπὸ μίτου.

« Ὁ Ἀντώνιος Βόσιος, λέγει ὁ ἀββᾶς Μαρτιγνὺ, ἦτο Μελιταῖος τὴν καταγωγὴν, δικηγόρος ἐξ ἐπαγγέλματος, καὶ διέτριβεν ἐν Ῥώμην περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ὡς πρᾶκτωρ τῆς Μελίτης. Οὐδέποτε προορισμὸς ἀρχαιολόγου τοσοῦτω ἀκριβῶς ἐξεπληρώθη οὐδὲ τοσοῦτω ἐπαξίως ὅσον ὁ τούτου. Ὁ εὐφυῆς οὗτος ἀνὴρ, οὕτινος αἱ φυσικαὶ δυνάμεις ἐξισοῦντο μετὰ τῆς ἡλικίης ἐνεργείας, τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν βίον καὶ εὐάριθμα ποσὰ ἀφιέρωσεν εἰς ἀνασκαφὴν τῶν Κατακομβῶν. Τῇ βοθηείᾳ τῶν προχείρων πληροφοριῶν, ἤρξατο κατ' ἀρχὰς ἀναζητῶν τὴν θέσιν, ὅπου, κατὰ τὰς μεγαλητέρας πιθανότητας, ἔπρεπεν ἕκαστον κοιμητήριον νὰ ἀνευρεθῇ. Κατελάμβανε ταχέως καὶ ἐκαλλιέργει μετὰ σπανιωτάτης ἀγχινοίας ὅλα τὰ διδόμενα, ὅσα τυχαίως παρίσταντο αὐτῷ, ὡς κρήμισμά τι γῆς, ἢ ἀνασκαφὴ φρέατος ἢ οἰνῶνός τινος κτλ. καὶ ἅμα διόδός τις οἰαδῆποτε τῷ ἠνοίγετο, δὲν ὑπῆρχε πλέον οὔτε κίνδυνος, οὔτε ἐμπόδιον, δυνάμενον νὰ ἀναχαιτίσῃ αὐτὸν τοῦ νὰ καταβῇ εἰς τὰς Κατακόμβας. Ἐπρεπε πολλάκις μετὰ τὰς ἰδίας του χεῖρας καὶ μεαυτοῦ κίνδυνον τῆς ἰδίας ζωῆς νὰ ἀνοίξῃ διόδον, ἵνα εἰσδύσῃ εἰς τὰ ὑπόγεια ὀρύγματα, ἐμπεφραγμένα ὑπὸ προσχωμάτων καὶ κρημισμάτων αἰωνίων. Διηγεῖται ὁ ἴδιος, ὅτι, θέλων νὰ ἐπισκεφθῇ μετὰ τινος ἀσφαλείας τὸ κοιμητήριον τοῦ ἀγίου Καλλίστου, ἐφωδιάσθη μετὰ ἀγαθίδα νήματος, οὗ τὴν ἄκραν ἔδεσεν εἰς τὴν εἴσοδον, μετὰ πύα καὶ σκαπάνας καὶ μετὰ ἄφθονα κηρία καὶ ἐδώδιμα, ὅπου μετὰ ἀκαταπαύστους ἐρεύνας ἱκανῶν ἡμερῶν καὶ νυκτῶν συνήγαγεν ὅ,τι ἐνδιαφέρον, ἀντιγράψας ἀπάσας τὰς ἐπιγραφὰς, σχεδιάσας τὰς ζω-

γραφίας, χαραξας ὅλα τὰ διαγράμματα μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας, ἢ πάντες οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἐσεβάσθησαν.

Ὁ Βόσιος ἐτελεύτησε πρὶν δημοσιεύσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν του. Τὸ χειρόγραφόν του τριακοντάκις ἐδημοσιεύθη μετὰ τὴν τελευταίαν του εἰς μέγαν τόμον δίπτυχον, ἐπιγραφόμενον *Roma subteranea*. Ἰκανοὶ σοφοὶ μετὰ τὸν Βόσιον ἐπεσκέφθησαν τὴν ὑπόγειον Ῥώμην, καὶ συνέγραψαν περὶ αὐτῆς σπουδαῖα ἔργα· χάρις δὲ εἰς τὰς ἐρέυνας τῶν σοφῶν τούτων, τὰ πολύτιμα ταῦτα μνημεῖα τῆς ἀρχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἀπωλέσθησαν, ἀλλὰ μένουσιν ἐσαεὶ κτῆμα τῆς ἐπιστήμης. Δυστυχῶς σήμερον αἱ ὑπόγειοι ὁδοὶ τῶν στοῶν συνεχώσθησαν βαθμηδὸν καὶ χρίζουσιν ἐπιμελείας, ἧς στεροῦνται ἔνεκα τῆς ἀνεχείας τῆς Ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως.

Αἱ Κατακόμβαι τῆς Ῥώμης ἀπολαύουσι φοβερᾶς τιнос ὑπολήψεως, τὴν ὁποίαν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ὅπως καταστήσῃ διαρκῆ ἢ διήγησις τραγικῶν γεγονότων, κατὰ διαφόρους ἐπισυμβάντων ἐποχάς. Διηγοῦνται, ὅτι πολλοὶ περιηγηταὶ ἀπερίσκεπτοι περιεπλανήθησαν εἰς τοὺς λαβυρίνθους τῶν ἐπιτυμβίων τούτων στοῶν καὶ ἀπέθανον ἐκ πείνης, μὴ δυνηθέντες νὰ εὑρωσὶ τὴν ἐξοδον. Τὸ γνωστότερον τῶν γεγονότων τούτων εἶναι τὸ συμβᾶν εἰς τὸν ζωγράφον Ῥοβέρτον, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀββᾶν Dellille νὰ παρεισάξῃ θαυμασιώτατον ἐπεισόδιον εἰς τὸ ποίημά του τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ φαντασία.» (α)

Ἀκούσωμεν περιηγητὴν τινὰ ἀφηγούμενον τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἐπροξένησεν αὐτῷ ἢ κατὰβασίς του εἰς τὴν νεκρόπολιν ταύτην:

« Εἰσῆλθον χθὲς εἰς τὰ ὑπόγεια κοιμητήρια τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Σεβαστιανοῦ. Ὁ Ἰακωβῖνος ὁδηγός μου ἐφαίνετο εὐφυῆς καὶ εἰς ἄκρον χαρίεις ἄνθρωπος.

(α) Ὁ Συγγραφεὺς, μετὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην περὶ τῶν Κατακομβῶν ἀφήγησιν, ἀναφέρει τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον παραλείπομεν, ὡς μικρὸν σχετιζόμενον μὲ τὸ ζήτημα τῶν Κατακομβῶν. Τὸ περιεργότατον ἐν τούτῳ εἶναι, ὅτι ὁ ποιητὴς θαυμασιῶς παριστᾷ τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἀγωνίαν τοῦ Ῥοβέρτου, ἀπολέσαντος τὸ νῆμα, καὶ οἷον ταφέντος ὑπὸ τὰ ψυχρὰ καὶ φοβερὰ σκότη τῶν λαβυρίνθων τούτων, πρὶν ἢ ἐπέλθῃ ὁ θάνατος, καὶ τὴν χαρὰν ἢ μᾶλλον τὴν νεκρανάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀνευρόντος τυχαίως τὸν μίτον, ὅστις ἰσοδυναμεῖ αὐτῷ μὲ τὴν ζωὴν, μὲ τὸ φῶς. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τοῦ ἀρθρου τούτου παρατιθέμεθα τινὰ περὶ τῶν ἐν ταῖς Κατακόμβαις τῆς Ῥώμης χριστιανικῶν καὶ ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν, κατὰ μετάφρασιν τῆς Τεργεσταίας Ἡμέρας ἐκ τῆς *Edinburgh Review*. Σ. Μ.

« Ἀφοῦ εἰσεχωρήσαμεν εἰς τὴν πρώτην ὁδὸν τοῦ ἀχανοῦς τούτου ἀντροῦ, — Βλέπεις, μὲ εἶπεν, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ βράχου τούτου τὸν τόπον, ὅπου ἐπεσωρεύοντο αἱ νεκροὶ; εὐρέθησαν, ὡς λέγεται, μέχρι τοῦδε ἐπέκεινα τῶν 400,000 πτωμάτων, ἅτινα ἦσαν πάντα σώματα μαρτύρων.

« Ἐν τούτοις οὔτε αἱ περιγραφαὶ τῶν βασάνων, ἃς μοὶ ἐζωγράφιζεν ὁ ὁδηγός μου διὰ τῶν τρομερωτέρων χρωμάτων, οὔτε αὐτὰ τὰ τῆδε κάκεισε ἀπαντῶμενα βασανιστήρια ὄργανα μοὶ ἐνέπνευσαν τοσοῦτον τρόμον, ὅσον τὰ κρημνίσματα, ἅτινα συνεχῶς συμβαίνουσιν εἰς τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο ὑπόγειον, εἰς τὸ ὁποῖον πολλάκις ξένοι περιηγηταὶ εἰσῆλθον, καὶ δὲν ἐξῆλθον πλέον οἱ δυστυχεῖς.

« Πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, ἐξηκολούθησεν ὁ ὁδηγός μου, νέος τις εἰσῆλθε μετὰ τῆς συζύγου του, ὁδηγούμενος ὑπὸ πυρσόφορου. Εἶχον προχωρήσει ἀρκοῦντως, ὅτε, ὦ συμφορά! κατεκάθησεν ὀπισθεν τῶν τὸ στέγασμα καὶ ἔφραξε τὴν ὁδόν. Μετὰ τὴν ἐσπέραν ζητοῦσι πανταχοῦ τῆς μονῆς τὸν ὁδηγόν, καὶ μὴ εὐρίσκοντες αὐτὸν, διευθύνονται καὶ εἰς τὰ ὑπόγεια κοιμητήρια· ἀνάπτουσι φῶτα, καταβαίνουσι σπεύδοντες, εἰσχωροῦν καὶ βλέπουν τὸ νέον συγκάθισμα. Φωνάζουν καὶ ἀκούονται, ἐπειδὴ διακρίνουσι καθαρῶς τὴν ἀπάντησιν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον δὲν ἤκούετο ἄλλο τι πλέον, εἰμὴ συγκεχυμένοι στεναγμοὶ, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἔπαυσαν ἀκολούθως, ἕως οὗ αἰωνία σιγὴ τάφου κατεκάλυψε τὰ πάντα!

« Ἐφριξα εἰς τὴν διήγησιν ταύτην τοῦ ὁδηγοῦ μου. Ὅποια κακὰ ἐπλαττεν ἢ φαντασία μου, συμβαίνοντα ὀπισθεν τοῦ συγκαθισμένου ἐκείνου χώματος! ὅτε τὸ φῶς ἐπλησίαζε νὰ σβεσθῇ, ὅτε ἐντελῶς ἐσβέσθη, ὅτε ἡ δυστυχῆς γυνὴ δὲν ἐβλεπε πλέον τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ ὁδηγός δὲν ἐβλεπε πλέον τὴν ὁδόν! ὅτε τέλος πάντων τὸ σκότος ἐκεῖνο μετεβλήθη εἰς αἰώνιον τοῦ θανάτου σκότος, καὶ ἀμφοτέροι ἠνόησαν, ὅτι ἦσαν ζῶντες ἐντὸς τοῦ τάφου!

« Ἀκολουθῶν τὸν δρόμον του ὁ ὁδηγός μου, ἀφηγεῖτο τὴν ἱστορίαν τῶν ὑπογείων κοιμητηρίων τούτων· ὠμίλει δὲ περὶ αὐτῶν μετὰ τοσαύτης προθυμίας, ὥστε ἐφαίνετο, ὅτι εἶχε σταθερὰν περὶ τῶν λεγομένων πεποιθήσιν. « Ἐνταῦθα, ἔλεγεν, οἱ χριστιανοὶ, διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Καισάρων, ἤρχοντο πᾶσαν ἐσπέραν ἵνα τελέσωσι τὰς ἀγιστείας αὐτῶν. Γυναῖκες, παιδία, γέροντες,

πλούσιοι καὶ πτωχοὶ, ἅπαντες ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐπελάουοντο τὸν Θεὸν εἰς τοῦτον τὸν τόπον. Ἐνταῦθα ἡ δέξις, τὴν ὁποίαν ἤρχιζε σεβάσμιός τις ἱερεὺς, διαχεομένη ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρων τῆς ἀπεράντου ταύτης κρύπτῃς, ἀνῆρχετο πρὸς τὸν Ὑψιστον. Ὅποια ἀξιοθαύμαστος συμφωνία τῶν καρδιῶν δεομένων! Συχνάκις οἱ πιστοὶ, κατ' αὐτὸν τὸν καιρὸν τῆς θρησκευτικῆς κατανύξεως, ἔφερον εἰς τὸ μέσον τῆς ὁμηγύρεως τὰ πτώματα τῶν καρατομηθέντων ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀδελφῶν· δὲν ἀνεστέναζον ὅμως τότε, οὔτε ἔκλαιον, οὐδ' ἐμέμφοιτο τὴν τύχην καὶ αὐτοὶ οἱ πλησιέστεροι τῶν φονευθέντων συγγενεῖς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν μετὰ συντριβῆς καὶ κατανύξεως τὴν προσευχὴν των.

« Αἰφνης, ἐνῶ κατὰ τινα ἐσπέραν ἦσαν συνηγμένοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ προσευχόμενοι, ἀκούουσι μέγαν θόρυβον καὶ βλέπουν συγχρόνως μεγάλην λάμψιν. Ἦτο λόχος ἀσπλάγχων στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀνιχνεύοντες, κατῶρθωσαν νὰ ἀνακαλύψωσι τὸ ὑπόγειον· εἰσπετήθησαν δὲ ὡς θηρία ἄγρια, καὶ ἔσφαζον ἀφειδῶς καὶ ἀδιακρίτως, ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἔκυπτον τὸν αὐχένα μεγαλοφύχως. Γυναῖκές τινες καὶ παιδιά κατῶρθουν νὰ φύγωσιν, ἀλλ' οἱ ἀσπλαγχοὶ δῆμιοι, τρέχοντες καὶ αὐτῶν κατόπιν καὶ φέροντες ἀνά χεῖρας τὸν σίδηρον καὶ τὸ πῦρ, ἐφόνεον ἀπηνῶς τοὺς προστυχόντας, ἕως οὗ ἐπεκράτησε πανταχοῦ σιωπὴ βαθυτάτη, ἣτις καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους κατεπτόησε καὶ ἔφερεν εἰς συναίσθησιν· ὅθεν ἐξεληθόντες, κατεπάκτωσαν διὰ παντός τὸν ἀπέραντον αὐτὸν τῆς Χριστιανωσύνης τάφον. Ἄλλ' ἡ εὐσέβεια τῶν πιστῶν μετεκίνησε καὶ τὰ νέα ἐμφράγματα, ἠνοιξε πάλιν τὴν εἴσοδον, καὶ, εἰσελθοῦσα, συνέλεξε εὐλαβῶς πάντα τὰ ὄστα καὶ πᾶσαν τὴν κόνιν τῶν μαρτύρων ἐκείνων.

« Ἀφοῦ ἐφθάσαμεν μέχρι τινός, ὁ ὁδηγός μου ἔστη, ἐγὼ δὲ ἐλυπήθην, διότι ἐπεθύμουν, εἰ δυνατόν, νὰ ρίψω εἰς τοὺς παναρχαίους κευθμῶνας δύο τρεῖς ἀκτῖνας τοῦ ὠχρῶντος φωτός, τὸ ὁποῖον μὲ ὠδήγησεν ἕως τότε. Ἐκαθίσας ἐπὶ τινος πέτρας, ἐβρέμβαζον ἐν μέσῳ τοῦ ἀνηλίου ἐκείνου σκότους· καὶ μέχρι τοῦδε ἔτι ἀρέσκομαι, ἐρχόμενος συχνάκις, νὰ δοκιμάζω καὶ πρὸ τῆς εἰμαρμένης ὥρας τὴν νύκτα, τὴν ἐρημίαν καὶ τὸν παγετὸν τοῦ θανάτου. »

Εἰπωμέν τινα καὶ ἤδη περὶ τῶν ἐν ταῖς Κατακόμβαις εἰς πλῆθος ἀνευρεθεισῶν χριστιανικῶν καὶ ἐβραϊκῶν ἐπιγραφῶν.

Τῇ 19]31 Μαΐου 1578 ἀρχὴν ἔλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας ἀξιόλογος σπουδὴ. Κατ' ἐκείνην ἀληθῶς τὴν ἡμέραν ἀνεκαλύφθη ἐν Ῥώμῃ παλαιὸν τι κοιμητήριον ἐκτεινόμενον, ὡς ὑπόγειός τις πόλις ἀχανής, ὑπὸ τὴν ὁδὸν Σαλαρίαν, ἐξ οὗ ἐπληρώθη χιλιετὲς κενόν, ὑπάρχον ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ χριστιανισμοῦ. Τυχαίως πως ἀπεδόθησαν οὕτως εἰς τὴν χριστιανικὴν εὐλάβειαν καὶ ἐπιστήμην αἱ παλαιαὶ Κατακόμβαι, ἀνευρεθεῖσαι εἰς ἡν κατάστασιν διετέλουν ὅτε ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος τὰς περιήρχετο κατὰ πᾶσαν κυριακὴν, μετὰ τὴν λειτουργίαν, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν συνεταίρων του, ἐκπληττομένων ἐκ τοῦ θαύματος. Τότε ὁ Φαβιανὸς καὶ ὁ Κορνήλιος ἐχάρατον τὰ ὀνόματά των ἐπὶ τῶν τοίχων, καὶ τότε ὁ ποιητὴς Προυδέντιος περιέγραψε τὰς σκιεράς καὶ σχολιάς αὐτῶν στοὰς δι' ἐπῶν ἐμπεπνευσμένων ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν τόπων. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ἔβαλεν ἅπασαν τὴν Ῥώμην εἰς κίνησιν. Πιστοὶ, τεχνῖται, ἀρχαιολόγοι, ὅλοι ἔτρεξαν σωρηδὸν εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀρχαίου καταφυγίου τοῦ γεννωμένου καὶ κατατρεχόμενου χριστιανισμοῦ· μάλιστα δὲ τῶν σοφῶν καὶ λογίων ὁ ἐνθουσιασμός δὲν εἶχε πλέον ὄρια. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν περιγραφὴν τοῦ Βόσιου, ἐνὸς τῶν νοσημονεστέρων καὶ τολμηροτέρων ἐρευνητῶν, νομίζει ὅτι ζῆ εἰς τὰς αὐτὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς διεδόθη ἐν Ῥώμῃ ἡ ἀνακάλυψις, καὶ κυριεῦεται ὑπὸ τῆς συγκινησεως, ἣν ἠσθάνθη ἐξ αὐτῆς ὅλη ἐκείνη ἡ γενεὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ Βόσιος καταβαίνει εἰς τὴν ὑποχθόνιον χώραν· καὶ ὅτε μὲν προχωρεῖ γοργοῖς βήμασι, «διότι ἡ καταπιβρώσκουσα αὐτὸν ἀνυπομονησία τὸν δίδει πτέρυγας» ὅτε δὲ ἐρπύζει ὡς ὄφις διὰ μέσου τῶν πετρῶν καὶ τῶν χαλασμάτων, παρηγορούμενος διὰ τὸν φυσικὸν μόχθον αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ιδέας, ὅτι «ἡ ταπεινώσις αὕτη συναδεῖ πρὸς τὸν σεβασμὸν, μεθ' οὗ εἶναι πρέπον νὰ προσέρχηται τις εἰς τόπον καθιερωμένον ὑπὸ τοιούτων ἀναμνήσεων.» Ἄλλοτε δὲν βλέπει ἄλλο εἰμὴ τοίχους ὅλως γυμνοὺς, καὶ ἄλλοτε ζωγραφίας λαμπράς, ὡς νὰ ἐτέθησαν ἐπ' αὐτῶν μόλις χθὲς τὰ χρώματα· καὶ ἐπιγραφὰς, τὸσον καλῶς διατηρουμένας, ὡς ἂν ἦσαν ἐγκεχαραγμένα εἰς τὸν λίθον. Ἐνὶ λόγῳ, ὁ ἄοκνος ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις τοῦ περιωνύμου ἀρχαιολόγου τούτου πρὸς τὴν ἐπιστήμην εἰσὶν ἀπαράμιλλα.

« Ἐφοδιαζόμενος μὲ ζωτροφίας διὰ μίαν ὅλην ἐβδομάδα, —

καὶ ζωοτροφίας ἀναχωρητοῦ, σημειώσατε, — λέγει ὁ Ἰσαὰκ Δισραέλης, ὁ νέος οὗτος Πλίνιος εἰσέδυνεν εἰς τὰ ἐνδότατα δαδοφορῶν. Συνοδευόμενος δὲ καὶ ὑπὸ τινῶν φίλων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε μεταδόσει τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦτον, ἐσάρωνε τὰ ἐρείπια, ἀποβάλλων τὰ χῶματα καὶ τοὺς λίθους, ἕως οὗ ἐξέχωνεν ἓνα τάφον ἢ καθίστα εὐανάγνωστον ἐπιγραφὴν τινα. Μοχθῶν οὕτως ἐπιπόνως, ἀνεκάλυπτεν ἀγάλματα, ἀνάγλυφα, ζωγραφίας, ἐπιτύμβια, ὑπὸ τῶν ὁποίων περιστοιχούμενος, μνημείων γενεᾶς βιωσάσης ὑπὸ γῆν, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς φίλους αὐτοῦ μυρίας σημειώσεις.»

Ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἀρχεται, κυρίως εἰπεῖν, ἡ περὶ τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἐπιστήμη, διότι ἕως τότε, ὅσαι ὑπῆρχον συνηγμέναι καθ' ὅλην τὴν Ἰταλίαν δὲν ὑπερέβαινον τὰς χιλιάς· μάλιστα δὲ, ἐπειδὴ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχεν ἀνακαλυφθῆ εἰς τὰς Κατακόμβας, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀρχαιότερα τοῦ ἔτους 553 μετὰ Χριστόν. Τούναντίον δὲ σήμερον, μόνον τῆς Ῥώμης αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, αἱ προγενέστεραι τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος, ὑπερβαίνουν τὰς ἐνδεκακισχιλίας. Καὶ ὅμως ἡ σπουδὴ τῆς χριστιανικῆς ἐπιγραφολογίας, ἣτις ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἠκολουθεῖτο ἀνευ ὠρισμένων ἀρχῶν καὶ ἀνευ σταθεροῦ συστήματος, μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἔλαβε τὴν τροπὴν, ἣν ὑπέστησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι ὑπὸ τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμούς· οὐδεὶς δὲ διέπρεψε κατὰ τοῦτο ὅσον ὁ ἐν Ῥώμῃ ἱππότης I. B. Δὲ Ῥόσσης.

Συμφέρι εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς θεολόγους νὰ μάθωσιν, ὅτι τοὺς κυρίως περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχοληθέντας σοφοὺς τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὰς Κατακόμβας τῆς Ῥώμης, διεδέχθησαν θεολόγοι, ἐλθόντες εἰς πολλὰς καὶ σπουδαίας ἀντιφάσεις περὶ τὸ δογματικὸν τῆς θρησκείας. Τούτων οἱ διασημότεροι εἰσὶν οἱ Ἰησοῦται Ἀντώνιος Ζαχαρίας καὶ Φ. Δανσέττας (Danzetta), γράψαντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου λατινιστὶ πραγματείαν τινὰ εἰδικήν, ἐπιγραφομένην: «Περὶ χρήσεως τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ὡς πρὸς τὴν θεολογίαν.» Τὸ σχέδιον αὐτῶν ὑπῆρχεν εὐρὺ, καὶ ἂν ἐξετελεῖτο κατὰ πάντα, μεγάλως σήμερον θὰ ἐχρησίμευεν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τε θεολογίας καὶ τῆς ἱστορίας. Αἱ ἐπιγραφαί, τὰς ὁποίας συνέλεξαν, ἐμελλον νὰ καταταχθῶσιν ὑπὸ διαφόρους τίτλους, περιλαμβάνοντας ἅπαντα τὰ ζητήματα, ὅσα ἐνδιαφέρουσι τὴν θεολογίαν.

ὡς ὁ Θεὸς, οἱ ἅγιοι, αἱ ἐκκλησίαι, τὰ ἱερά κοσμήματα, αἱ ἑορταί, τὰ μυστήρια, ἡ ἱεραρχία, οἱ μοναχοὶ, οἱ λαοὶ, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, αἱ τέχναι καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τέλος οἱ νόμοι τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Δανσέττας συνέλαβε μάλιστα τὴν ἰδέαν καὶ περὶ πονήματός τινος ἀποκλειστικῶς θεολογικοῦ, ὡς καθίσταται τοῦτο δῆλον ἐκ τοῦ τίτλου, τὸν ὁποῖον εἶχε σκοπὸν νὰ ἐπιγράψῃ: **Teologia lapidaria**, τουτέστι Λιθογνομικὴ θεολογία. Ἄλλ' οὐδ' ὁ Ζαχαρίας οὐδ' ὁ Δανσέττας ἐζήσαν ὥστε νὰ πληρώσωσι τὸ κοινὸν αὐτῶν ἔργον· μετὰ θάνατον ὅμως τοῦ Ζαχαρίου, καὶ κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ, ἀνέλαβεν αὐτὸ ὁ Γαετάνος Μαρίνης, μακρὸν δαπανήσας χρόνον εἰς σύναξιν καὶ προπαρασκευὴν τοῦ ἀπείρου ὕλικου. Τούτου ἡ συλλογὴ ἐμελλε νὰ περιλάβῃ ὅλας τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς τῶν δύο πρώτων αἰῶνων· ἀλλὰ διέμερισε μὲν αὐτὰς εἰς κλάσεις, ἀφῆκε δὲ τὴν καθαρῶς θεολογικὴν κατάταξιν αὐτῶν εἰς τὸν Ζαχαρίαν, παραδεχθεὶς σχεδὸν τι λίαν προσεγγίζον πρὸς τὸ τοῦ Γρουτέρου, συγγραφέως τοῦ πονήματος **Corpus inscriptionum**.

Τὸ ἔργον τοῦ Μαρίνη διεκόπη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· ἀποθνήσκων δὲ, ἀφιέρωσεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Οὐατικανοῦ ὅλα τὰ χειρόγραφα του, τὰ ὁποῖα, ἐπ' ἐσχάτων τακτοποιηθέντα ὑπὸ τοῦ Ῥόσση, ἀπαρτίζουσιν ὄχι ἥττονα τῶν τριάκοντα καὶ ἐνὸς τευχῶν.

Αἱ Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί τοῦ Ῥόσση εἶναι, κατὰ τὴν ἀκριβῆ τοῦ λόγου σημασίαν, πόνημα ὅλως νέον, νέον μὲν κατὰ σχέδιον, τὸ ὁποῖον ὁ Ῥόσσης ἠσπασθη, καὶ κατὰ τὰ χρονολογικὰ ὄρια, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ περιέκλεισε, καὶ κατὰ τὴν τάξιν, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ, νέον δὲ καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἐν ἣ ἐξερευνᾷ τὴν ὕλην αὐτοῦ, καταδεικνύων τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν γνησιότητα πάσης ἐπιγραφῆς, καὶ τέλος, νέον κατὰ τὴν γραμματικὴν ἐκάστης αὐτῶν ἐπιστάσιαν. Ὁ πρῶτος τόμος λοιπὸν περιέχει μόνως τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Ῥώμης, καὶ ἐξ αὐτῶν τὰς πρὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος ἀλανθάστους χρονολογικῶς καὶ ἀναντιρρήτως γνησίας. Τὸ δεύτερον μέρος θὰ περιλάβῃ «ἐκλελεγμένας ἐπιγραφὰς,» ἥτοι πρῶτον μὲν τὰς ἱστορικὰς καὶ θρησκευτικὰς, ἐπειτα δ' ἐκείνας, αἵτινες, διὰ τῶν σχημάτων καὶ τῶν συμβόλων αὐτῶν, φέρουσιν εἰς φῶς τὸ δόγμα, τὴν λατρείαν ἢ τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὸ δὲ τρίτον μέρος ἔσεται καθα-

ρῶς τοπογραφικόν, ἤτοι θὰ καταδεικνύη τὸν οἰκεῖον πάσης ἐπιγραφῆς τόπον ἐν ταῖς συνοικίαις τῆς παλαιᾶς Ῥώμης· πρὸς δὲ θὰ περιέχῃ καὶ τὰς ἐπιγραφάς, τῶν ὁποίων ἡ θεοὶς ὑπάρχει ἄγνωστος ἢ ἀβέβαιος, ὡς καὶ τὰς ἀμφιβόλους. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τεῦχος ἐπεφύλαξεν ὁ Ῥόσσης τὰς ἐπιγραφάς τῶν Ἑβραίων τῆς Ῥώμης· ἀλλὰ διὰ τὸ μέρος τοῦτο τῆς πραγματείας ἡμῶν ἱκανὰ ἀρυόμεθα καὶ ἤδη φῶτα ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ πατρὸς Σαρούκκη (padre Sarucci).

Τὸ πρῶτον λοιπὸν τεῦχος τοῦ Ῥόσσης περιέχει, ὡς εἶπομεν, μόνον χρονολογημένας ἐπιγραφάς. Ὡς εἶναι γνωστὸν, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, οἱ χριστιανοὶ ἐσήμαινον τὸν χρόνον εἴτε διὰ τοῦ ἔτους τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν, εἴτε διὰ τινων ἐκ τῶν πολιτικῶν διατυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τοὺς τόπους ἐνθα ἐκατοίκουν. Εἰς τὴν Ῥώμην ἐχρησίμευε κοινῶς ὡς χρονολογία τὸ ὑπατικὸν ἔτος· ἀλλ' ὅμως, εἰς τινὰς περιπτώσεις, ὁ Ῥόσσης ἐβοηθήθη εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην καὶ ἐξ ἄλλων χρονολογικῶν τεκμηρίων. Μία ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἣν ἡ χρονολογία ὑπάρχει βεβαία, ἡ παλαιοτάτη πασῶν, προχωρεῖ μέχρι τῆς τρίτης ὑπατείας τοῦ Οὐεσπεσιανοῦ, συμπιπτούσης μετὰ τοῦ 71 σωτηρίου ἔτους. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶναι τεμάχιον, καὶ ἐξ οὐδενὸς τεκμηρίου ἀποδεικνύεται ὡς οὐσα χριστιανικῆς καταγωγῆς· μόνον δὲ θεωρεῖται ὡς τοιαύτης, ἐπειδὴ εὐρέθη εἰς τὰς Κατακόμβας, καὶ ἐπειδὴ ὁ πίναξ αὐτῆς ἔχει τι παρεμφερὲς πρὸς τοὺς πίνακας τοὺς εὐρισκομένους συνήθως ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων. Δευτέρα τις ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 111· ἐπειτα ὑπάρχει κενὸν μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν οὐδεμία φαίνεται χρονολογουμένη ἐπιγραφή. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ἔτους 204 ἐπαναλαμβάνεται ἡ σειρά τῶν χρονολογημένων ἐπιγραφῶν, ἣν ἀριθμοῦνται 28 μέχρι τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐν ἔτει 312.

Μετὰ δὲ τὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην, ὁ ἀριθμὸς τῶν χρονολογουμένων ἐπιγραφῶν αὐξάνει τάχιστα. Μεταξὺ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ τέλους τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἡ συλλογὴ τοῦ Ῥόσσης ἀναφέρει τοιαύτας ἑκατὸν πενήκοντα. Τοσαύτας δὲ σχεδὸν παραδίδει καὶ ὁ πέμπτος αἰὼν, ἀλλ' εἰς τὸν ἕκτον πάλιν αἰῶνα ἐλαττοῦται ὁ τῶν ἐπιγραφῶν ἀριθμὸς· μόνον διακόσαιο εὐρίσκονται. Ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο ὡς ἐπομένως. Οἱ χρι-

στιανοὶ, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ κοινωνικῇ τάξει, ἠκολούθουν τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἔθιμα, τὰ ὁποῖα καὶ οἱ εἰδωλολάτραι· καὶ ἐπειδὴ τῶν εἰδωλολατρῶν αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ σπανίως ἔφερον χρονολογίαν, οὐδ' οἱ χριστιανοὶ ἐφρόντιζον περὶ τούτου. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως οἱ χριστιανοὶ ἠσπάσθησαν τὸ ἔθος τοῦ νὰ μνημονεύωσιν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοὺς κεκοιμημένους αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐδέησε νὰ σημειῶσι τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς ἢ τῆς ταφῆς, ἔπειτα δὲ, μετὰ μικρὸν, προσέθηκον παρὰ τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς καὶ τὸ ἔτος. Διετήρησαν δὲ αὐτοὶ τὸ ἔθος τοῦτο καὶ ἀφοῦ οἱ εἰδωλολάτραι τὸ παρήτησαν.

Τὰ εἰς τὰς Κατακόμβας ἐπιτύμβια φέρουσι χρονολογίαν ὡς καὶ τὰ τῶν συνήθων κοιμητηρίων, καὶ εἶναι ἀληθῶς ἀξιοπεριεργον τὸ ν' ἀκολουθῆ τις ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Ῥόσσης τὰς ἀναλογίας ἀμφοτέρων κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας. Μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 212 ἐκδοθέντος ψηφίσματος περὶ ἀνεξιθρησκείας πρὸς τοὺς χριστιανούς, ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπιτύμβια εἶναι ἐκ τῶν Κατακομβῶν. Καὶ ὑπ' αὐτὸν δὲ τὸν Κωνσταντῖνον, ἀπὸ τοῦ 312 μέχρι τοῦ 337, περὶ τὰ δύο τρίτα τῶν χρονολογουμένων ἐπιγραφῶν προέρχονται ὡσαύτως ἐκ τῶν Κατακομβῶν. Ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου, τὰ ἡμίση τῶν ἐπιτυμβίων εἶναι ὡσαύτως ἐξηγμένα ἐκ τῶν Κατακομβῶν· ἕκτοτε ὅμως ἐλαττοῦνται. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ὅτε ἡ Ἐκκλησία, ἐγκαταλείψασα τὰ ὑπὸ γῆν καταφύγια αὐτῆς, ἐξῆλθεν ὅπως λάβῃ τόπον ὑπὸ τὸν ἥλιον, αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Κατακομβῶν ἀποτελοῦσι μόλις τὸ ἐν τέταρτον μεταξὺ τῶν ἄλλων. Μεταξὺ τοῦ 400 καὶ τοῦ 410 ἀποτελοῦσι τὸ δέκατον, ἔπειτα δὲ ἐξαλείφονται ὀλοτελῶς. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ὁ Ῥόσσης ἰδρύει τοὺς κανόνας, δι' ὧν προσδιορίζει τὴν ἐποχὴν τῶν ἀχρονολογητῶν ἐπιγραφῶν. Ἐάν τις ἐξ αὐτῶν ἀποδειχθῆ ἐξεληθούσα ἐκ τῶν Κατακομβῶν, ἀμέσως συμπεραίνεται ὡς μὴ ὑπερβαίνουσα τὸ τέλος τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἢ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ πέμπτου.

Εἰς τὰς ἐν Ῥώμῃ δὲ χριστιανικὰς ἐπιγραφάς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπαντᾶται ἐν μικρᾷ ἀναλογίᾳ. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων, μόλις εἴκοσιν ἀπαντῶνται γεγραμμένοι ἐλληνιστί. Μὴ ὑπολάβῃ τις ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ χριστιανῶν οἱ Ἕλληνες ἦσαν ὀλίγιστοι. Ἐν

τῆ συλλογῇ τοῦ Ῥόσση πλεονάζουσιν αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ ἔνεκα τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ὁ σοφὸς οὗτος ἀρχαιοδίφης ἠκολούθησεν εἰς κατάταξιν αὐτῶν. Τὸ πρῶτον τῆς συλλογῆς ταύτης μέρος, τῶντι, σύγκειται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ὅσαι φέρουσι τὴν χρονολογίαν τῶν ὑπᾶτων τῆς Ῥώμης· ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ ἀλλότριοι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν μετεχειρίζοντο ὄλως ῥωμαϊκὴν χρονολογίαν, ἀλλοεθνή οὖσαν, εἰκάζεται ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ θὰ φανῶσι πλείοτεραι μεταξὺ τῶν ἀχρονολογήτων, τὰς ὁποίας ὁ σοφὸς Ῥόσσης προτίθεται νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τοῦ πονήματός του. Ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐπλεόναζε μάλιστα ἐν τῇ ἀρχικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ῥώμης, βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τισιν ἐπιγραφαῖς τοῦ καιροῦ ἐκείνου τὰ δύο στοιχεῖα παρίστανται παραδόξως συγκεχυμένα. Καὶ ἰδοὺ παράδειγμα τούτου ἀληθῶς περιέργον. Ἡ ἐπομένη λατινικὴ ἐπιγραφή, δι' ἑλληνικῶν γεγραμμένη χαρακτήρων, χρονολογεῖται ἐν ἔτει 269.

ΚΩΣΟΥΛΕ ΚΑΥΔΕΙΩ

ΕΔ ΠΑΤΕΡΝΩ ΝΩΝΕΙC

ΝΟΒΕΜΒΡΕΙΒΟΥC ΔΕΙΕ ΒΕΝΕΡΕC ΛΟΥΝΑ ΧΙΠΙ

ΛΕΥΚΕC ΦΕΛΕΙΕ CΕΒΕΡΕ ΚΑΡΕCΕΜΕ ΠΟCΥΓΕΤΕ

ΕΔ ΕΙCΠΕΙΡΕΙΤΩ CΑΝΚΤΩ ΤΟΥΩ ΜΟΡΤΟΥΑ ΑΝΝΟΥΜ

LV

ΕΔ ΜΕCΩΡΩΜ ΧΙ ΔΕΥΡΩΝ Χ.

Ὅπερ λατινιστὶ μὲν θὰ ἐγράφετο ἐπὶ τὸ ὀρθότερον: **Consule Claudio et Paterno nonis novembribus die Veneris luna Leukes filiae Severae carissimae posuit et spiritui sancto tuo, mortua annorum LV et mensium XI dierum X.** Ἑλληνιστὶ δὲ σημαίνει. « Ἐπὶ τῆς ὑπατείας Κλαυδίου καὶ Πατέρνου, κατὰ τὰς νῆνας τοῦ Νοεμβρίου, ἡμέραν τῆς Ἀφροδίτης καὶ 23 τῆς σελήνης, ὁ Λεύκης ἤγειρε τὸδε τὸ μνημεῖον τῇ τε πεφιλημένῃ αὐτοῦ θυγατρὶ Σευήρα καὶ τῷ ἁγίῳ σου πνεύματι. Αὕτη ἀπέβίωσε πέντε καὶ πεντηχοντοῦτις τῇ προσθήκῃ μηνῶν ἑνδεκα καὶ ἡμερῶν δέκα. »

Ἡ διασκευὴ τοῦ ἐπιτυμβίου τούτου, ἀπαντωμένη καὶ ἐν τινὶ ἄλλῃ ἐπιγραφῇ τοῦ 291 ἔτους, μαρτυρεῖ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν ὅσον σχεδὸν καὶ οἱ χαρακτῆρες, δι' ὧν εἶναι γεγραμμένον·

Μία ἢ δύο ἄλλαι ἐπιγραφαὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς περιέχουσιν ὡσαύτως ὀνόματα ἢ τύπους ἑλληνικοὺς ἀναμειγμένους μετὰ τοῦ λατινικοῦ· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἕτεροι, τῶν ὁποίων ὁ λατινισμὸς εἶναι ἐπίσης χυδαῖος, καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις οὐδ' ἐλαχίστη διακρίνεται σχέσις μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἐκ τῆς γλώτσης τῶν ἐπιγραφῶν τούτων λαμβάνει τις ἰδέαν καὶ περὶ τῆς ἐπικρατούσης τότε διαλέκτου μεταξὺ τῶν τῆς Ῥώμης χριστιανῶν· ἀλλ' ἡ ἐξέτασις αὕτη δὲν εἶναι τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον σήμερον προτιθέμεθα. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων ἀπαντῶνται τὰ ἀφρηρημένα, Ἄ γάπη, Πίστις, Ἐλπὶς, ὡς καὶ Σωζομένη. Εἰς τινὰς δὲ περιπτώσεις, οἱ χριστιανοὶ, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τῶν ὀνομάτων, εἰσάγουσιν ἐξ αὐτῆς ἀλληγορίας εἰς τὰ ἐπιτύμβια. Καίτοι τοῦτο κρίνεται ὡς ἀφιλόκαλον παρὰ τῶν μεταγενεστέρων, ἀπαντῶνται ὅμως καὶ ἐπὶ τῆς κλασικῆς περιόδου τοιαῦτα παραδείγματα. Γλύκων τις, παραδείγματος χάριν, παρίσεται ὡς γλυκύτερος τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὁ Ἄνθος ἐτελεύτησε, καὶ οἱ φίλοι του θρηνοῦσιν, ὅτι τὰ νεαρά αὐτοῦ ἔτη ἀπώλεσαν τὸ ἄνθος αὐτῶν. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν ταῖς λατινικαῖς ἐπιγραφαῖς.

Ἐπάρχει μεγάλη τις ἀμφισβήτησις, τὴν ὁποίαν φαίνονται διαλύουσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν Κατακομβῶν· τὴν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ, λέγομεν, τῶν χριστιανῶν ὅσοι ἠκολούθησαν τὸ στρατιωτικὸν στάδιον κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ Τερτυλλιανοῦ κατὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ὄρκου, καθὼς καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Μαξιμιλιανοῦ, θανατωθέντος ἐπειδὴ ἀπεποιήθη τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, λέγων, ὅτι ἀπηγορεύετο τοῦτο εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεώς του, ἐθεωροῦντο ὡς ἀποδείξεις, ὅτι ὁ ῥωμαϊκὸς στρατός, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὀλιγίστους ἠρίθμει χριστιανούς εἰς τὰς τάξεις του. Ἀληθῶς, ἐν τῇ συλλογῇ τῶν Γαλατικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βλαντίου ὀλίγιστα ἀπαντῶνται στρατιωτικὰ ἐπιτύμβια· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν τοῦ Ῥόσση. Ὁ Βλάντιος μάλιστα, μὴ φεισθεὶς τοῦ κόπου, παρέβαλεν ἐπὶ συλλογῆς ἐκ δεκακισχιλίων ἐθνικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἑτέρας ἐκ τετρακισχιλίων ἐπτακοσίων χριστιανικῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν αὐταῖς ἀπαντωμένων στρατιωτικῶν, καὶ εὔρεν ὅτι, ἐν μὲν τῷ ἐθνικῷ καταλόγῳ, οἱ στρατιωτικοὶ εἶναι ὡς 5.42 τοῖς 100, ἐν δὲ τῷ χριστιανικῷ ὡς 0.57

τοῖς 100. Ἄλλ' ἡ ἀκρίβεια τῆς συγκρίσεως ταύτης ὑπάρχει ἀμφίβολος, διότι, πρῶτον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὁποῖαν ἰδέαν ὑψηλὴν εἶχον τὰ μέλη τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ αὐτῶν, ἰδέαν ὑπερβάλλουσαν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν των ὅλα τὰ γῆινα ἀξιώματα, βεβαίως οἱ τῶν στρατιωτικῶν χριστιανοὶ ἀπεῖχον τοῦ νὰ θεωρῶσιν ὡς δόξαν ἐν τοῖς ἐπιτυμβίοις αὐτῶν, ὅτι ὑπῆρξαν κατατεταγμένοι εἰς στρατόν τινα ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως, ἴσως πολλαὶ ἐπιγραφαὶ, ἂν καὶ οὐδόλως ἀναφέρουσι τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, οὐχ ἦττον εἶναι ἐπιτύμβια στρατιωτῶν. Πρὸς τούτοις δὲ εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυμβίων ἀνήκουσιν ὄχι εἰς ἀπλοῦς στρατιώτας, ἀλλ' εἰς ἀξιωματικούς· καὶ ἀξιωματικοὶ ἦσαν μεταξύ τῶν χριστιανῶν πολὺ ὀλιγώτεροι ἢ μεταξύ τῶν ἐθνικῶν. Ἰδοὺ διὰ τίνας λόγους λοιπὸν φρονοῦμεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ βασισθῶμεν ὁλωςδιόλου εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιχειρήμα τοῦ Βλαντίου· ἄλλως τε δὲ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν καθίσταται δῆλον, ὅτι αἱ τοιαῦται ἀποδείξεις δὲν ἐφαρμόζονται πάντοτε. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀρχικὴ χριστιανικὴ κοινωνία ἐσχηματίσθη ἐξ ἀνθρώπων κυρίως τῆς τάξεως τῶν πενήτων, τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων. Λοιπὸν, ἐν μὲν τοῖς ἐθνικοῖς ἐπιτυμβίοις, τὰ ὀνόματα τούτων τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων ἀπαντῶνται συχνότατα· ἀλλ' εἰς τὰ χριστιανικὰ ἐπιγράμματα εἶναι πάντῃ ἄγνωστος σχεδὸν ἡ δουλικὴ κατάστασις. Ὁ Μαραγκόνης ἀνεκάλυψε, κατὰ τὰς τριακονταετείς ἐξερευνήσεις του, ἐν μόνον ἐπιτύμβιον ἀπελευθέρου, ὁ δὲ Βλάντιος μόνον δύο ὀνόματα τεθνεώτων δούλων, καὶ πέντε ἢ ἐξ ἐπιγραφῆς περιεχοῦσας ὀνόματα δούλων ζώντων. Ὁ λόγος ἀπλοῦστατος: ὅτι ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ οὐδεμίᾳ γίνεται διάκρισις μεταξύ δούλου καὶ ἐλευθέρου ἀνδρός· τὸ Εὐαγγέλιον ἐξήλειψε τὸ στίγμα τῆς δουλείας ἀπὸ τῆς γῆς.

Διὰ δὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἄλλης ἐκείνης χριστιανικῆς ἰδέας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς παροδίτης, καὶ ὅτι ἡ ἀληθινὴ αὐτοῦ πατρίς εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ, αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ σπανίως ἀναφέρουσι τὸν τόπον τῆς γεννήσεως, τῆς τελευτῆς ἢ τῆς διαμονῆς. Πρὸς δὲ, ὡς ἀκολουθοῦντες τὴν παραίνεσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐγκαταλείπη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ καὶ τὰς ἀ-

δελφάς καὶ λοιπὰ ὅλα, καὶ ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν Χριστόν, οἱ χριστιανοὶ κατήργησαν ἐν τοῖς ἐπιτυμβίοις αὐτῶν τὰς γενεαλογικὰς λεπτομερείας, αἵτινες πληροῦσι τὰς ἐθνικὰς ἐπιγραφὰς τῆς ἀντιστοιχοῦσης περιόδου.

Ὁ παραβάλλων τὰ χριστιανικὰ ἐπιτύμβια πρὸς τὰ ἐθνικὰ ἐκπλήττεται ἀληθῶς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν περὶ θανάτου ἰδεῶν. Κατὰ μὲν τοὺς ἐθνικοὺς, τὰ πάντα λήγουσιν εἰς τὸν τάφον, τὰ πάντα ἀπόλλυνται ἐσαεὶ. *Infelicissimi amissione ejus, — perpetuis tenebris et quotidianae miserabili ululationi damnati.* Οἱ δὲ χριστιανοὶ τούναντίον πρεσβεῖουσιν, ὅτι δὲν συγχωρεῖται τὸ νὰ κλαίῃ τις τὸν ζῶντα ἐν Κυρίῳ· *Viventem Deo credite flere nefas.* Θεωροῦσι τὸν θάνατον ὡς μετάβασιν εἰς τὴν ἀληθινὴν ζωὴν.

Mens nescia mortis

Vivit et aspectu fruitur bene conscia Christi.

Τὰ χριστιανικὰ ἐπιτύμβια ἀρέσκουσιν, ὄχι μόνον διὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκφραζόμενα αἰσθήματα, ἀλλὰ καὶ διότι πολλάκις εἶναι ὠραιότατα. Δύναται ποτε νὰ χαρακτηρισθῶσιν αἱ ἀγαθοεργαὶ ἐλεήμονός τινος γυναικὸς προσφυσέστερον, ἢ διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων: *Ad coelum proemisit opes.* « Ἐπεμψε τὰ πλοῦτη εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸ αὐτῆς. » Ἡ μακαριότης τοῦ δικαίου μετὰ θάνατον παρίσταται ὡς «ἀνάπαυσις ἐν κόλποις Ἀβραάμ.» Ἐμπρός τις, ὀνομαζόμενος Ἄγαπος, ἀνὴρ, ὅστις διήλθε τὸν βίον βοηθῶν καὶ συντρέχων τὸν πλησίον του, παραβάλλεται, διὰ μεταφορᾶς τινος ἀρυσθείσης ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός του, πρὸς ἀσυλλογὸν αἵετοτε ἠνεωγμένον ἐν ὥρᾳ τριχυμίας εἰς τοὺς ναυαγούς· *Statio miseris et portus egenis.*

Αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἄγουσιν ἡμᾶς φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὰς ἐβραϊκὰς, ἐν αἷς παρέχουσι νέα στοιχεῖα συγκρίσεως. Μεταξὺ τῶν πολυαριθμῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Βοσίου εἶναι καὶ ἡ κατακόμβης τινὸς ἐβραϊκῆς, κειμένης ἐξωθεν τῆς παλαιᾶς πύλης *Portuensis*, ὅπου, κατὰ τὸν εἰρημένον, ἔκειτο τὸ κοιμητήριον τῶν Ἑβραίων τῆς συνοικίας τοῦ Τρανστεβερίου. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ χριστιανικὰ λείψανα, ὡς πρᾶγμα νεώτατον κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν, ἐφείλχον τὴν πλείστην περιέργειαν, τὰ ἐβραϊκὰ μνημεῖα ἡμελήθησαν ὀλοτελῶς. Νεώτεροι ἐξερευνήσεις παρήγαγον εἰς τε τὴν Ῥώμην καὶ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἰταλίας ἀνακαλύψαι πολυτίμους πρὸς τὴν ἐπιγραφολογίαν. Τῷ 1853 εὑρέθη ἐν

Βενουσίω (Venoja) ἑβραϊκόν τι κοιμητήριον, πολλάς περιέχον ἐπιγραφάς μετὰ τῶν συμβόλων τῆς ἑβραϊκῆς θρησκείας· καὶ ἕτερον δὲ τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἀνεκαλύφθη τῷ 1854 ἐν Ὀρίᾳ. Ἀλλὰ τὸ ἀξιολογώτατον πάντων εἶναι τὸ ἀνασκαφέν ἐν Ῥώμῃ τῷ 1862 ἐντός τινος ἀμπέλου, γνωστῆς μὲν ὑπὸ τὸ ὄνομα **Vigna Baudanini**, κειμένης δ' ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Ἀππιανῆς ὁδοῦ, εἰς μικράν τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πύλης **Capena**. Καὶ περὶ μὲν τῆς κατακόμβης αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁμοιάζει πρὸς τὰς χριστιανικὰς· ἥτοι ἔχει καὶ αὐτὴ μακρὰς ὁδοὺς, ἢ στοὰς ἐν τῇ ἀμμῷ ἐσκαμμένας καὶ ἐχούσας τάφους ἀμφοτέρωθεν· ἀντὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν συμβόλων, ἥτοι ἀντὶ τοῦ σταυροῦ, τῆς ἀγκύρας, τοῦ ἰχθύος, τοῦ πλοίου ἢ τοῦ μονογράμματος **ΙΧΘΥΣ**, ἐπὶ τῶν ἑβραϊκῶν μνημάτων παρατηροῦνται ἢ ἐπτάφωτος λυχνία, ἢ βίβλος τοῦ νόμου καὶ ἄλλα ἐμβλήματα. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ὅλα δυσκόλως ἀπαντᾶται διάκρισις τις μετὰ τῶν κοιμητηρίων τῶν δύο φυλῶν. Περὶ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν, ἐπτά μὲν φέρουσιν ἑβραϊκὰ ὀνόματα, δώδεκα δὲ ἑλληνικά, καὶ εἰκοσιτέσσαρες λατινικά, καὶ ἐν τούτοις ἢ γενικώτερον ἐν χρήσει γλῶσσα εἶναι ἢ ἑλληνική. Οὐδὲν ἐπιτύμβιον ὑπάρχει ἑβραϊστὶ γεγραμμένον, δώδεκα δὲ μόνον ἐν ὅλῃ τῇ συλλογῇ τοῦ πατρὸς **Garucci** εἶναι γεγραμμένα λατινιστί. Τοῦτο τὸ φαινόμενον, ὡς καὶ τινα ἄλλα, τεκμηριοῦσιν, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ποιοῦντες χρῆσιν ταύτης τῆς κατακόμβης, ἦσαν Ἑβραῖοι τῆς διασπορᾶς μᾶλλον ἢ τῆς Ἰουδαίας αὐτῆς.

Ὡστε αἱ ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαὶ οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν διαφέρουσι τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ῥώμης, οὔτε κατὰ τὸ φραστικόν. Εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπιτύμβιον ἀπαντῶνται ἐπίσης συμπεφυρμένα ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς λατινικῆς, πρὸς δὲ καὶ τὰ αὐτὰ ὀρθογραφικὰ ἀμαρτήματα, αἱ αὐταὶ φρασεολογίαι, οἱ αὐτοὶ σολοικισμοὶ καὶ βαρβαρισμοὶ, τέλος δὲ ἢ αὐτὴ συνήθεια τοῦ γράφειν ἑλληνικοῖς γράμμασι λατινικὰς λέξεις. Εἰς τὸ ἐπόμενον ἐπιτύμβιον συνυπάρχουσιν ὅλοι οὗτοι οἱ κοινὸι χαρακτῆρες τῶν χριστιανικῶν καὶ ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν:

BENE	ΡΩΣΑ
ΑΝΡΩΝ	XVII
ΕΚΟΥΜΑΡΙ	ΤΟΥΣ
ΜΗCIC	XV

Ἐπειδὴ τὸ μετὰξὺ κενὸν διάστημα κατέχεται ὑπὸ τοῦ συμβόλου τῆς ἐπταφώτου λυχνίας, εἶναι χρεῖα ν' ἀναγνωσθῇ τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο ὡς ἑξῆς:

« Βενερῶσα, ἀνρῶν ιζ', ἔκου μαρίτους μῆσις ιέ. » Τουτέστι, « Βενερῶσα, ἐτῶν δεκαεπτὰ, ἔσχε σύζυγον ἐπὶ δεκαπέντε μῆνας. »

Περὶ τὸν τὸ νὰ σημειώσωμεν τὰς ἀνωμαλίας ἢ τὰ παντοῖα σφάλματα, ὧν βρύουσιν αἱ ὀλίγαι αὗται λέξεις· ἀνρῶν, ἀντὶ τῆς λατινικῆς λέξεως **anorum**· ἔκου, ἀντὶ ἔσχε (;)· μαρίτους, ἀντὶ τοῦ **maritum**· μῆσις, ἀντὶ μῆσίν.

Προανεφέραμεν περὶ τινῶν ἑβραϊκῶν συμβόλων, ἀπαντωμένων ἐπὶ τῶν ἑβραϊκῶν μνημάτων· φαίνονται ὅμως καὶ ἄλλα τινὰ ἐπ' αὐτῶν, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε ἦσαν ἐν γένει παραδεδεγμένα ὡς χριστιανικὰ σύμβολα, ὡς ὁ κλάδος, θεωρούμενος ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς ἐμβλημα τοῦ μαρτυρίου, καί τι ἐργαλεῖον ἐν σχήματι λαβίδος, παριστῶν, κατὰ τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαιολόγων, ἐν τῶν ἐργαλείων, δι' ὧν συνήθως ἐστρεβλοῦντο οἱ ὁμολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Αὕτη δὲ μόνον παρατηρεῖται ἢ διαφορὰ, ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν χριστιανικῶν μνημάτων ἢ λαβὶς φαίνεται μόνη, ἐπὶ δὲ τῶν ἑβραϊκῶν εἶναι πλησίον αὐτῆς κεχαραγμένη καὶ ἢ ἐπτάφωτος λυχνία καὶ τὸ ἐλαιοδοχεῖον.

Περίεργον δὲ εἶναι καὶ τοῦτο, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς **Garucci**, ὅτι αἱ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν κεκοιμημένων δεήσεις, αὐταὶ ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι τῆς δύσεως ἔλεγον ὡς ἀποκλειστικῶς ἐν χρήσει οὔσας ἐν τῇ ἀρχικῇ Ἑκκλησίᾳ, ὑπάρχουσι κοινὰ καὶ εἰς τὰ ἑβραϊκὰ καὶ χριστιανικὰ ἐπιτύμβια. Μάλιστα δὲ ὁ παραβάλλων τὰς ἐν τῇ μεγάλῃ συλλογῇ τοῦ Ῥόσση περιεχομένας ἐπιγραφὰς πρὸς τὰς ἐν τῇ τοῦ πατρὸς **Garucci**, ἀπορεῖ βλέπων, ὅτι αἱ δεήσεις, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἶναι σχετικῶς πολυπληθέστεραι ἐν ταῖς ἑβραϊκαῖς.

Ἐποησάμην χρῆσιν ἀδιαφόρως τῶν ἐπιγραφῶν ἀμφοτέρων τῶν ἐθνῶν τούτων, ἵνα ὁ ἀναγνώστης καταστῇ κοινωνὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐρεύνης, ἥτις εἶναι τινὸντι ἀξία πολλῆς περιεργείας καὶ σπουδῆς.

ADOLPHE BADIN.

(Ἐράνισμα καὶ διασκευὴ Κ. ΠΑΗΘΩΝΙΔΟΥ.)

ΤΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΜΑ,

Ἡ

ΤΑ ΘΑΥΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΕΡΟΕΝΤΟΣ ΟΥΡΑΝΟΥ.

(Κριτική Μελέτη.)

Τὰ ἔθνη παρομοιάζουσι τὸν μυθολογούμενον Αἴσωνα· γηράσκοντα ἀνηβῶσιν, ἀφοῦ πρότερον διέλωσι διὰ τοῦ μυστηριώδους λέβητος τῆς παλιγγενεσίας. Ἐν τῷ λέβητι τῆς παλιγγενεσίας ἅπασαι αἱ ἐθνικαὶ ἀκαθαρσίαι ἀνέρχονται πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ἐνῷ φαντάζεται τις, ὅτι τὰ κάτωθεν τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἀκαθαρσιῶν στρώματα εἰσὶ τῆς αὐτῆς περιπού φύσεως, μετ' ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ βλέπει, ὅτι, τῆς καθαρτηρίου ἐργασίας περαιωθείσης, κάτωθεν ὑπάρχουσι καθαρὰ καὶ διαυγῆ στρώματα.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπετέλει ἄλλοτε τὸ φωταυγὲς κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ· μετὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὁ πολιτισμὸς ἠλλαξε κέντρον, καὶ ἡ Ἑλλάς, ἀπομακρυνθεῖσα αὐτοῦ, εὔρηται ἤδη εἰς τὴν περιφέρειαν.

Ὅπως ὁ φυσιολόγος ὀρίζει διὰ τοῦ θερμομέτρου τὴν θερμοκρασίαν, οὕτω καὶ πᾶς Ἑλληὴν ὀφείλει νὰ ὀρίξη τὸν ἐν τῷ ἔθνει αὐτοῦ βαθμὸν τῆς ἠθικῆς προόδου δι' ἄλλου τινὸς ἠθικοῦ θερμομέτρου, οὗ τινος τὰ συστατικὰ ἅπαντ' ἐν τῇ δημοσιεύσει ἰδεῶν καὶ συγγραφῶν, ἐπαξίων τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ, ἐπαξίων τῆς τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ἠθικῆς προόδου καὶ τοῦ προπατορικοῦ μεγαλείου, ἐν τῇ πραγματοποιήσει μεγάλων ἀρχῶν, καὶ ἐν τῇ ἀνακαλύψει μεγάλου ἔρωτος τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν, εὐγενὲς καὶ μέγα.

Καὶ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο μόνον. Δὲν ἀρκεῖ ὁ ἐκτιμητὴς νὰ βλέπη κατὰ πόσον μέλος τι ἢ ὁμάς τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπὸ εὐγενοῦς ἀμίλλης ἐμπνεομένη, προβαίνει εἰς ὑψηλὰ ἔργα, ἀλλὰ κατὰ πόσον ἢ προσοχὴ τοῦ ὄλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους στρέφεται καὶ προσηλοῦται εἰς ταῦτα, καὶ κατὰ πόσον τὸ ὄλον συμβαδίζει μετὰ τοῦ μέρους.

Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι πρὸ πολλοῦ τὸ ἔθνος ἡμῶν εἰσῆλθεν εἰς

τοὺς ὀρίζοντας νέας ἐποχῆς· ἀληθὲς, ὅτι τὸ πορφυροῦν χρῶμα τῆς ζωῆς, τὸ κληρονομικῶς μεταβιβάσθην ἡμῖν, λάμπει ἐπὶ τῶν παρεῖων τοῦ Ἑλλήνος· ἀλλ' ἀληθέστερον, ὅτι ἡ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν προγόνων ἡμῶν σχέσις εἶναι, οἷα ἡ μεταξὺ στάμνου πλήρους καὶ στάμνου κενῆς.

Ἐπίσης εἶναι ἀληθὲς, ὅτι ἀπαράμιλλος ἔρωσ τῶν γραμμάτων κατεκυρίευσεν ἡμᾶς, ἐξελθόντας τοῦ τάφου καὶ σχίσαντας τὰ νεκρικὰ σάβανα, ἅτινα τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐνεδύθη μετὰ τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χαιρωνείας ἤτταν· ἀλλ' ὅμως ἐπίσης ἀληθὲς, ὅτι ἡ σοφιστεία καὶ ἡ ἡμιμάθεια ἐπλημμύρησαν, ὡς ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, καὶ ὅτι οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην προσοχὴν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην πρόοδον ἐποιήσαμεν εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες, ρυθμίζουσαι τὸν πρακτικὸν τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων βίον, παρέχουσι τροφήν καὶ ζωὴν εἰς αὐτὰ, ἀνυψοῦσι τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς κοινωνίας ὑπεράνω τῶν προλήψεων καὶ τῶν χαμαιζήλων παθῶν, καὶ προπαρασκευάζουσι τὸ μέγα ἔργον τῆς παγκοσμίου παλιγγενεσίας καὶ τῆς καθολικεύσεως τοῦ νόμου τῆς ἀρετῆς.

Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἐὰν ἀπὸ τοῦ 400 πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῆς σήμερον ἐγένετο πρόοδος, αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ νεωτέρα ἐργασία καὶ οἱ μόχοι τῶν ἐπιστημόνων προσεπάθησαν νὰ χρησιμοποιήσωσι καὶ ἐφαρμόσωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἅπαντα τὰ μεγάλα ἀξιώματα τῶν ἀρχαίων, καὶ ἀπὸ ἀφηρημένης νὰ καταστήσωσι τὴν φιλοσοφίαν συγχεκριμμένην.

Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐβρίφη τὰ σπέρματα τῶν μεγάλων ἀρχῶν τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ νεώτερος Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ἀναπτύξας ταῦτα, ἀγωνίζεται ὅπως τὰ ἐφαρμόσῃ.

Πᾶς δὴποτε ἐκ τῶν νεωτέρων, καταγινόμενος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεγάλων ἐκείνων ἠθικῶν ἀξιομάτων, εἶναι μέγας· πολλῶ δὲ μείζων πᾶς ὅστις ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσπαθεῖ νὰ μεταφυτεύσῃ καὶ παρ' ἡμῖν τὰ εἰς καλλικαρπα δένδρα μεταβληθέντα διὰ τῆς καλλιεργείας ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ σπέρματα τῶν μεγάλων ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἅτινα πρῶτοι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐκληροδότησαν εἰς τὸν κόσμον.

Μὴ νομίσῃ τις ποτε, ὅτι θέλομεν συγκαταλεχθῆ δικαίως μετὰ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, ἐνόσω δὲν συναισθαν-

θῶμεν τὴν ἀνάγκην τῆς περὶ τὰ ὑψηλὰ, τὰ θετικὰ καὶ ἀληθῆ ἐν-
τρυφήσεως ἡμῶν. Μόνοι οἱ νομαδικοὶ καὶ ἄγριοι λαοὶ θαυμάζουσι
τὰ ἐξαισία, χωρὶς ποτε νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν ὅπως ἐξετάσωσι
τίνι τρόπῳ κατορθώθησαν. Οὐδὲν δὲ ἄτομον, ὡς οὐδὲν ἔθνος, θέ-
λει δυναθῆναι νὰ ρυθμίσῃ ἑαυτὸ, ἂν μὴ πρότερον συνοικειωθῇ μετὰ
τῶν μεγάλων διδασκαλιῶν καὶ γνώσεων τοῦ αἰῶνος.

Δυστυχῶς παρ' ἡμῖν ἐλαχίστη προσοχὴ μέχρι τοῦδε ἐδόθη εἰς
τὰ θετικὰ. Θαυμάζομεν δὲ τὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὰς ἐφευρέσεις,
καὶ ὀλίγον σκεπτόμεθα περὶ τοῦ ποῖα τὰ πρὸς κτήσιν τούτων
συνεργήσαντα. Οὐδὲ μαθηματικὴ ἐφηρμόσθη παρ' ἡμῖν, οὐδὲ φι-
λοσοφία εἰσέτι, οὐδ' ἄλλο τι τῶν δεόντων. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀφηρημένη
φιλοσοφία ἤρξατο ἐν Εὐρώπῃ νὰ συγχωνεύηται μετὰ τῆς ἀστρο-
νομίας, ἡμεῖς, οἱ τῶν Πτολεμαίων, τῶν Μετώνων, τῶν Θαλήτων,
τῶν Ἀναξαγορῶν καὶ τῶν Εὐκλείδων ἀπόγονοι, περιοριζόμεθα
νὰ θαυμάζωμεν τοὺς λοιποὺς Εὐρωπαίους μέχρι τοῦδε. Ἐνῶ ἡ
δικανικὴ καὶ ἡ ἰατρικὴ, ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ δογμα-
τικὴ θεολογία ὑπὲρ τὰς πενήτηντα ἔδρας ἀριθμοῦσιν ἐν τῷ Πα-
νεπιστημείῳ καὶ τοῖς λοιποῖς γυμνασίοις τῆς ἐλευθέρως καὶ μὴ
Ἑλλάδος, οὐδεμία ἔδρα ἀστρονομίας, οὐδὲ ἐν σύγγραμμα τῶν
στοιχειωδῶν αὐτῆς γνώσεων ὑπῆρχε μέχρι τῆς σήμερον.

Καὶ ναὶ μὲν, εἶναι γνωστὸν πρὸς πάντας, ὅτι ὁ φιλογενέστα-
τος ὁμογενὴς Σίμων Σίνας διετήρησεν εἰς Εὐρώπῃν τέσσαρας
νέους, ὅπως σπουδάσωσιν ἰδίως τὰ ἀστρονομικὰ καὶ τιμήσωσι
τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν ἐν Ἀθήναις ἐγεροθὲν δαπάνη τοῦ
ἀειμνήστου πατρὸς αὐτοῦ Γεωργίου Σίνα Ἀστεροσκοπεῖον· ἀλλ'
ὁμῶς οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐγένετο τῶν δεόντων.

Κατὰ παράδοξον δὲ πῶς σύμπτωσιν, ὅ,τι δὲν ἐγένετο ἐν Ἀ-
θήναις, ἐτελέσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Νέος, διακρινόμενος μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινω-
νίας διὰ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ πλεονεκτήματα καὶ τὴν περὶ τὰ γράμματα
ἐνδελεχῆ μελέτην, ὁ Κ. Ἰωάννης Ῥαπτάρχης, συνελάμβανε πρὸ
πολλοῦ ἤδη τὴν μεγαλοπρεπῆ ἰδέαν τοῦ ἀθροῖσθαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀπά-
σας τὰς στοιχειώδεις ἀστρονομικὰς γνώσεις, καὶ, ἐπὶ τῶν τελειο-
τέρων τῆς νεωτέρας Εὐρώπης καὶ τῶν πάλαι ἀστρονομικῶν βιβλίων
ἐπεριεξιόμενος, παρασχέειν τῷ ἔθνει ἡμῶν βιβλίον πρωτοφανὲς καὶ
ἀνάγνωσμα οὐκ ἐς τὸ παραχρῆμα, τὸ «Σύμπαν,» ἢτοι
«τὴν καθόλου γνῶσιν τῶν θαυμασίων τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ.»

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίζωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Κ.
Ἰ. Ῥαπτάρχην ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐθέμεθα τὸν πόδα ἐπὶ τῶν ἀκτῶν
τῆς βασιλίδος ταύτης τῶν πόλεων· συνειργάσθημεν μετ' αὐτοῦ
ἐν ἀγάπῃ ἀδελφικῇ καὶ ὁμοιοῖα ἐπὶ ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος, ὅπῃ
ἐξέδιδε τὴν «Ἐπτάλοφον,» μητέρα οὔσαν καὶ πρόδρομον τῆς
«Νέας Ἐπτάλοφου.» Ὁ φίλος ἡμῶν Κ. Ῥαπτάρχης συνενοῖ
πέντε μεγάλα προσόντα, ἢτοι ἠθικὴν, παιδείαν, ἐπιμονὴν, ὑπο-
μονὴν καὶ ἀκρίβειαν μέχρις αὐστηρότητος.

Ὅπῃ κατὰ πρῶτον ἀνέπτυξεν ἡμῖν τὸ μεγαλοπρεπὲς αὐ-
τοῦ σχέδιον, καὶ συνάμα τὴν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἐπτάλοφου»
παραίτησιν αὐτοῦ, πρὸς ἐπιμελῆ ἐπιδίωξιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ
«Σύμπαντος,» τῇ ἀληθείᾳ ἐδιστάσαμεν πρὸς στιγμὴν, οὐχὶ δι'
ἄλλοτι, ἀλλὰ διότι ἐβλέπομεν τὴν ἐνταῦθα ἔλλειψιν τῶν μέσων
τῆς καλῆς ἐκτυπώσεως συγγραμματος καὶ εἰκόνων ἀστρονομικῶν.
Μόνη δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη ἡμῶν εἰς τὰ ἠθικὰ πλεονεκτήματα τοῦ
φίλου ἡμῶν Ἰ. Ῥαπτάρχου ἠδυνήθη νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅπως ἐλπίσωμεν.

Ἀρχὴ τὸ ἡμισυ τοῦ παντός. Ὁ Κ. Ἰ. Ῥαπτάρχης,
νύκτας ἀύπνους καὶ ἡμέρας μακρὰς διεληθὼν ἐν μελέτῃ καὶ ἐρ-
γασίᾳ, τῇ συνδρομῇ φιλοτίμων ὁμογενῶν, ὑπερεπήδησε τὰς
δυσκολίας, καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ σωτηρίου ἔτους
1867, τὸ «Σύμπαν,» ἀποτελοῦν ὡραῖον βιβλίον μετὰ 40 περίπου
εἰκόνων καὶ πινάκων ἀστρονομικῶν, διενέμετο τοῖς φιλοτίμως
τὸν συγγραφέα συνδραμοῦσι.

Τὸ «Σύμπαν» εἶναι ἀκένωτος θησαυρὸς ἐπιστημονικῶν γνώ-
σεων· εἶναι φιλοσοφία θετικὴ τὸ «Σύμπαν.» Ὁ νοῦς τοῦ ἀνα-
γνώστου ἀναρπάζεται ἐπαγωγικῶς, καὶ ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τούτου
γῆινου σκηνώματος αἴρεται μέχρι τρίτων οὐρανῶν· εἰσέρχεται
εἰς τοὺς περίξ πλανήτας, τρέχει μετὰ τῶν κομητῶν, ἐλεεινολο-
γεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ματαιοφροσύνην, ἀπὸ δυσθεάτων ἀποστάσεων
κατοπτρεύων, μυεῖται εἰς τοὺς μυστηριώδεις νόμους τῆς κινήσεως
τοῦ παντός, ρυθμίζει, κανονίζει ἑαυτὸν, ταπεινοῦται ἐνώπιον τοῦ
ἀπείρου μεγαλείου τοῦ ὄντος ὄντος, ὑπερακοντίζει τὰς
ἐσχατίας τῶν οὐρανίων θόλων, βλέπει ἡλίου σμαράγδου δίκην
καὶ σαπφείρου λάμποντας, ζητεῖ νὰ ὁμιλήσῃ μετὰ τοῦ μεγαλο-
πρεπῶς σιγῶντος σύμπαντος, καὶ αἰσθάνεται τὸ ἀληθὲς με-
γαλεῖον τῆς πλάσεως. Πᾶσα πρόληψις, πᾶσα δεισιδαιμονία,
πᾶσα μικροπρεπῆς καὶ χαμαίζηλος ἰδέα ρίψασπις φεύγει ἀπὸ

τῆς ἐδρας, ἣν ἐν τῷ νῷ τοῦ ἀναγνώστου κατεῖχε, καὶ ὁπότεν αἱ χεῖρες αὐτοῦ κλείωσι τὴν βίβλον τοῦ Κ. Ῥαπτάρχου, χεῖλη ἀκουσίως ψελλίζουσιν «ἀρκεῖ!»

Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. Ἰ. Ῥαπτάρχου φιλοτίμως καὶ ἐπιτυχῶς ἐπεξεργασθὲν, συναρμολογηθὲν καὶ ἐκδοθὲν βιβλίον. Νύκτας ἡμεῖς τοῦλάχιστον ὀλοκλήρους διήλθομεν, ὀλοκλήρους ἐντροφῶντες εἰς τὰ ἐπαγωγικῶς ἀναπτυσσόμενα ἀστρονομικὰ θαυμάσια, καὶ νύκτας ὀλοκλήρους ἐθαυμάζομεν τὴν εὐφυίαν τοῦ Ἑλληνόπαιδος Ἰ. Ῥαπτάρχου, τοῦ ἐνδύσαντος διὰ στολῆς Σειρήνων τὴν ἄλλως ξηρὰν ἐπιστημονικὴν ὕλην τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἱκανότητα τοῦ καθωραΐσαντος διὰ λιθογραφικῶν πινάκων τὸ περιφανὲς σύγγραμμα ὁμογενοῦς ἀριστοτέχνου Κ. Δ. Γαλανάκη.

Ὁ Κ. Ἰ. Ῥαπτάρχης ἐτίμησε τὸν Ἑλληνισμόν, ἱκανοποιήσας αὐτὸν διὰ τοῦ «Σύμπαντος» ἀπέναντι τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Τοῦτο μεθ' ἡμῶν πᾶς τις νοεῖ καλῶς. Ἕλληνας, ἀνήκων εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ φύσει ἀσπαζόμενος τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ «Σύμπαντος.» Διότι ἄλλως τε, τὴν σήμερον, ἄνευ ἀστρονομικῶν γνώσεων, οὔτε ρύθμισις τοῦ βίου, οὔδ' ἐκτίμησις τῆς προόδου, οὔδ' ἔρωσι τῶν ὑψηλῶν, οὔδ' ἀξίαι τῶν βιωτικῶν, ἀλλ' οὔδ' ἄλλο τι τῶν δεόντων ὀρθῶς καὶ ἀσφαλῶς γενήσεται.

Πεποιθότες, ὅτι οἱ λόγοι ἡμῶν εἰκότως ἐκτιμηθήσονται καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι ἡ καλοκάγαθία τοῦ καλοῦ Κ. Ἰ. Ῥαπτάρχου συγχωρήσει τὴν ἀμερόληπτον διάχυσιν τῶν ἀνωτέρω ἀληθειῶν, αἰτινες ἐγγίξουσιν ἴσως τὴν μετριοφροσύνην αὐτοῦ, καταστρέφομεν τὸν λόγον, εὐχόμενοι ὅπως λάβωμεν καὶ εἰς τὸ μέλλον αἰτίαν νὰ δικάσωμεν νέα τοῦ φιλοπόνου τούτου νέου τρόπαια.

Τὰ ἀνωτέρω ἐγράφομεν πρῶτοι ἡμεῖς πρὸ διετίας, ὑπέκοντες εἰς αἴσθημα θαυμασμοῦ πρὸς τὸ μεγαλουργὸν τοῦ φίλου ἐκδότου τοῦ «Σύμπαντος,» καὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ παρορμήσωμεν αὐτὸν ὄλαις δυνάμεσι πρὸς τὴν πραγματοποίησιν νέων τοιαύτης φύσεως ἐπιχειρήσεων. Χαίρομεν δὲ χαρὰν μεγάλην, καθόσον καὶ ὁ λοιπὸς δημοσιογραφικὸς θίασος, ὃς τε ἡμέτερος καὶ αὐτὸς ὁ ξένος, ἀπεφάνθη λίαν εὐνοικῶς ὑπὲρ τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Ῥαπτάρχου, ἐκτιμήσας αὐτὸ ἐπαξίως.

Αἱ ὁμόφωνοι μαρτυρίαι τῆς καθ' ἡμᾶς δημοσιογραφίας, πρὸ πάντων δὲ αἱ τῶν ξένων εὐνοϊκαὶ κρίσεις, περιποιοῦσι πλείστην ὄσσην τιμὴν εἰς τὸν φιλοπνήσαντα τὸ γιγάντειον τοῦτο ἔργον, καὶ ἔρχονται εἰς ἀποστόμωσιν αὐτοχειροτονήτων τινῶν ἐπικριτῶν, οἵτινες, καθὰ πληροφοροῦμεθα, ἀπεπειράθησαν νὰ μειώσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου, χαρακτηρίσαντες αὐτὸ ὡς ἀπλοῦν μετάφρασμα. Ἡμεῖς, οἵτινες παρηκολουθήσαμεν ἀπ' ἀρχῆς τὴν πορείαν τοῦ ἔργου, καὶ εἶδομεν ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς ἀπείρους μόχθους τοῦ φιλοπόνου αὐτοῦ ἐκδότου, καθῆκον συνειδήσεως λογιζόμεθα νὰ ὑψώσωμεν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἀσυγγνώστως παραγνωρισθείσης πρωτοτυπίας αὐτοῦ, ἐσμέν δὲ ἔτοιμοι νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν τοιαύτην μομφὴν ὡς συκοφαντίαν, ἀπορρέουσαν ἐκ ποταπῶν ἀτομικότητων, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὁ Κ. Ῥαπτάρχης ἐφάνη λίαν μετριοφρῶν παρουσιάσας τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦν ἐράνισμα.

Πρὸς ἀπόκρουσιν δὲ τῶν εὐτυχῶς εὐαρίθμων τούτων φληναφημάτων, ἐρχόμεθα νὰ ἐγκατασπεύρωμεν ἐν τῇ παρουσίᾳ Μελέτη τὰς ἀξιολογωτέρας τῶν ὑπὲρ τοῦ «Σύμπαντος» βιβλιοκρισιῶν, καὶ τὰ λοιπὰ ἔγγραφα, ὅσων τὴν δημοσίευσιν, τῇ ἐπιμόνω ἡμῶν παρακλήσει, εὐηρεστήθη νὰ ἐπιτρέψῃ ὁ Κ. Ῥαπτάρχης. Καὶ πρῶτον, ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν φερόντων ἐπίσημον χαρακτήρα.

Ἡ παρὰ πόδας ἐπιστολὴ ἐπεδόθη τῷ ἐκδότῃ τοῦ «Σύμπαντος» ὑπὸ τοῦ βιβλιοφύλακος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, κατ' ἐγκρισιν τῆς Α. Μεγαλειότητος. Τὸ δὲ μετὰ ταύτην ἔγγραφον ἀπεστάλη τῷ ἰδίῳ ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς Παγκοσμίου Ἐκθέσεως Κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος Ἐπιτροπῆς, ἣτις υἰοθέτησε προθύμως τὸ ἐν λόγῳ Σύγγραμμα.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΑΥΛΑΡΧΕΙΟΝ.

Ἀθήνησι, τῇ 20 Ἰανουαρίου 1868.

Πρὸς τὸν Κ. Ἰ. Μ. Ῥαπτάρχην.

Κυρίε μου,

Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης, ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ἀπεδέξατο μετὰ πλείστης ὄσης εὐχαριστήσεως τὸ ὑμέτερον Σύγγραμμα «Τὸ Σύμπαν,» οὗτινος ἀντίτυπον εὐηρεστήθητε νὰ πέμψητε Αὐτῷ.

Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ἐνετείλατό μοι συγχρόνως νὰ διαβιβάσω πρὸς ὑμᾶς, λογιώτατε Κ. Ῥαπτάρχα, τὴν ἐπὶ τούτῳ χαρὰν τῆς, καθότι τοιαῦτα ἐπιστημονικὰ ἔργα, ὅσῳ τιμῶσι τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν, τόσῳ ἐτέρωθεν ὠφελοῦσι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, πλουτίζοντα τὴν νεωτέραν φιλολογίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ χρησιμεύοντα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν.

Διαβιβάζων ὑμῖν τὴν βασιλικὴν ἔκφρασιν, σᾶς παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὴν διαβεβαίωσιν τῶν αἰσθημάτων μου, μεθ' ὧν διατελῶ

ὄλως πρόθυμος

Α. Α. ΚΟΠΗΝΟΣ.

Ἡ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 Φεβρουαρίου 1867.

Πρὸς τὸν Κ. Ἰ. Μ. Ῥαπτάρχην.

Μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως ἀνέγνων τὸ ἀπὸ 4 τοῦ παρελθόντος Ἰανουαρίου ἔγγραφόν σας. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἦτο ἐπόμενον νὰ μὲ συγκινήσῃ βαθέως. Ἡ μεγάλη πείρα, ἣν ἔλαβον καὶ λαμβάνω καθ' ἑκάστην τῶν πραγμάτων, ἔδραιοῖ ἐν ἐμοὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον προϊόντα τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει. Καὶ πραγματικῶς, ὁ Ἕλληνας ἐκ καταγωγῆς ἀντλεῖ τὸ ἀπαραμείωτον αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ ὅπου γῆς εὐρίσκεται, καὶ εἰς τὴν φυλὴν αὐτοῦ ὀφείλει τὴν αἰδιότῳ του τάσιν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν διανοητικὴν καλλιέργειαν.

Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα διέκρινον μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸ πάντων τοὺς γεννηθέντας καὶ ἀνατραφέντας ἐν Βοσπόρῳ, καὶ χαίρω διότι ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέρχεται τὸ ἀξιόλογον πόνημα τοῦ «Σύμπαντος.» Τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ προεδρεύω, ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀναγνώσεως τοῦ πρὸς ἐμὲ ἐγγράφου σας, διὰ κοινῆς ψήφου ἔκρινον ἄξιον τῆς Παγκοσμίου Ἐκθέσεως τὸ ὑμέτερον σύγγραμμα . . . ἀφοῦ μάλιστα διεβεβαίωσατε αὐτὴν, ὅτι τὸ ἔργον ἐφιλοπονήθη καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη ὑπὸ Ἑλλήνων, καὶ αὐτοβούλως ἐπολιτογραφήσατε αὐτὸ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς Ἀττικῆς.

Ἐξενίκησε λοιπὸν ἐν τῇ βουλήσει τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἡ ἔφεσις ὑμῶν, καὶ τὸ σύγγραμμά σας πέμπεται μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἔργων εἰς τὴν Παγκόσμιον Ἐκθεσιν.

Ὁ Πρόεδρος

Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ.

Ἐφεξῆς παρατιθέμεθα κατὰ σειρὰν τὰς ἐπὶ τοῦ συγγράμματος τούτου κρίσεις τῆς καθ' ἡμᾶς δημοσιογραφίας:

Α'. ΝΕΟΛΟΓΟΣ. (29 Ἀπριλίου 1867. ἀριθ. 222.)

Περὶ τοῦ ἀρτίως ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. Ἰ. Μ. Ῥαπτάρχου συγγράμματος τὸ «Σύμπαν» ἐσκοποῦμεν νὰ διαλάβωμεν διὰ μακρῶν ἐν ἰδιαιτέρα βιβλιοκρισίᾳ, συγγραφομένη ἀπὸ τινος ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις περιέργου τούτου φιλοπονήματος. Ἀλλὰ, πληροφορηθέντες ὅτι τὸ σύγγραμμα, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἔτυχεν ἐσχάτως ἐντίμου μνείας ἐν τῷ Πανακαδημίῳ (Institut) τῆς Γαλλίας, (1) καὶ ἐτιμήθη διὰ τῶν εὐνοϊκῶν κρίσεων τινῶν ἐκ τῶν σφόδρα φιλελλήνων σοφῶν, ἐκρίναμεν κατάλληλον, ἀντὶ τῆς ἡμετέρας βιβλιοκρισίας, νὰ παραθέσωμεν τινὰς ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἐκδότην αὐτοῦ ἐπισταλεισῶν ἐκ Παρισίων ἐπιστολῶν, αἵτινες ἐν τῇ λακωνικότητι αὐτῶν λαλοῦσιν εὐγλωττότερον οἰασδῆποτε ἐκτεταμένης ὁμογενοῦς ἐπικρίσεως.

Δραττόμεθα δὲ εὐχαρίστως τῆς εὐκαιρίας τοῦ νὰ συγχαρῶμεν τὸν φιλόπονον ἐκδότην τοῦ «Σύμπαντος» δι' ἅπερ ἐξακολουθεῖ λαμβάνων δείγματα ὑπολήψεως παρὰ τῶν σοφῶν τῆς Ἑσπερίας, καὶ ἐν οἷς δύναται πραγματικῶς νὰ ἐγκαυχῆθῃ ὅτι δρέπει τοὺς καρπούς τῶν ἑαυτοῦ πόνων. Κατὰ τοσοῦτω δὲ μᾶλλον μεγαλητέραν περιποιοῦσι τιμὴν τὰ τοιοῦτου εἶδους πολύτιμα ἔγγραφα, καθ' ὅσον ἐκπορεύονται παρ' ἀνδρῶν συγκαταλεγομένων μετὰ τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, καθὸ ἀποπειρωμένων νὰ διαδώσωσιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, καὶ νὰ ἐφεκλύσωσιν ὑπὲρ ἡμῶν τὰς συμπαθείας τοῦ ἐξηυγενισμένου κόσμου.

(1) Ἰδε Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences. Tome LXIV, Nos 6 et 7. (11 et 18 Février 1867.) Πρὸς τούτοις ἀπεσταλῆ τῷ φιλόπονῳ ἐκδότη τοῦ «Σύμπαντος» ἔγγραφον τῆς τῶν ἐπιστημῶν Ἀκαδημίας, προσυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ ἰσοβίου αὐτῆς Γραμματέως Κ. Elie de Beaumont, δηλοῦντος τὴν μετ' εὐχαριστήσεως ἀποδοχὴν τοῦ συγγράμματος,

Ἐκ τῶν παρατιθεμένων ἐπὶ τοῦ παρόντος δύο ἐγγράφων, τὸ μὲν πρῶτον ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ K. Brunet de Presle, Καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ γαλλικῷ Λυκείῳ καὶ μέλους τοῦ Πανακαδημίου, τὸ δ' ἕτερον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ διὰ τὰς πολυτίμους αὐτοῦ συγγραφὰς K. D'Eichthal, ἀμφοτέρων μελῶν τῆς ἐν Γαλλίᾳ ἐταιρίας πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδῆς.

Πρὸς τὸν K. I. M. Παπτάρχη, κτλ.

Κύριε!

Ἔλαβον ἐγκαίρως τὸ ὠραῖον σύγγραμμα «Τὸ Σῦμπαν,» ὅπερ ἔσχετε τὴν καλὴν διάθεσιν νὰ μοὶ ἀπευθύνητε, μετὰ τῆς συνοδεύουσας αὐτὸ λίαν φιλόφρονος ἐπιστολῆς. Παρέτεινα δ' ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὴν διαβίβασιν τῶν εὐχαριστηρίων μου, καθότι ἐμελλε νὰ συνέλθῃ παρ' ἐμοὶ σύλλογος τῶν ἑλλημιστῶν, ὑπ' ὄψιν τῶν ὁποίων ἔσχον τὸ εὐτύχημα νὰ υποβάλω τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἔργον, καὶ σπεύδω νὰ συνενώσω τὰ ὁμόφωνα αὐτῶν συγχαρητήρια μετ' ἐκείνων, ἅτινα παρακαλῶ ὑμᾶς ἵνα προσδεχθῆτε ἐκ μέρους μου.

Ἦ τε τυπογραφικὴ διακόσμησις καὶ ἡ τῶν εἰκόνων ἐκτέλεισις δύναμαι εἰπεῖν, ὅτι ἐπέτυχον ὅσον ἦν δυνατόν νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τοῖς τόποις, ἐνθα αἱ τῆς καλλιτεχνίας πηγαὶ εἰσὶν ἄφθονοι. Πρὸς τούτοις τὸ ὕφος σας εὖρον λίαν καθαρεῦον καὶ εὐκρινές, ἐκ δὲ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς φιλοκαλίας, ἣν κατεβάλετε καθ' ἅπαντα τὰ μέρη τῆς ὠραίας ταύτης καὶ μεγάλης ἐπιχειρήσεως, πείθομαι ὅτι προσεδράμετε εἰς τὰς καλητέρας ἐπιστημονικὰς πηγὰς διὰ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν πλοκὴν τοῦ ὄλου ἔργου. Τὸ βιβλίον σας ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν τῶν δοκίμων κριτῶν, εἰμὶ δὲ εὐτυχῆς, Κύριε, καθὸ ἀποβαίνων ἡ ἡχὴ τῶν ἐπαίνων αὐτῶν, καὶ διότι βλέπω ἐπιβεβαιουμένας τὰς ἐλπίδας, ἃς τινὰς ἀπὸ τοσοῦτων ἤδη ἐτῶν συνέλαβον περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Εὐγνωμονῶ ἀπὸ καρδίας δι' ἣν διατηρεῖτε μνεῖαν τῶν εἰλικρινῶν δειγμάτων, (ἅτινα ἐν τούτοις λίαν σπανίως ἐπεδειξάμην,) περὶ τῆς ἀφοσιώσεώς μου πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ πρὸς τὴν ὠραίαν ὑμῶν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔσχον τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίσω ἐκ τοῦ πλησίον, ἀλλ' ἐν ἡ ἀριθμῶ πολλοὺς

φίλους. Θέλω δὲ λογίζομαι ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, Κύριε, ὡσάκις εὐαρεστεῖσθε νὰ μοὶ διακοινοῖτε τὰ καθ' ὑμᾶς, καὶ θέλω ὀφείλει ὑμῖν χάριτας ἂν ἐξακολουθῆτε νὰ πράττητε τοῦτο εἰς τὴν ὠραίαν ὑμῶν γλώσσαν, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκω μετ' ἄκρας εὐχαριστήσεως, ἀλλ' ἦν δὲν τολμῶ νὰ μεταχειρισθῶ, βλέπων τὰς προόδους, ἃς τινὰς διεπράξατο ὑπὸ τὸν κάλαμον τῶν νεωτέρων ἑλλήνων φιλολόγων, ἀπὸ τῆς μεμακρυσμένης ἐκείνης ἐποχῆς, καθ' ἣν ἠρξάμην σπουδάζειν αὐτήν.

Προσδέχθητε, Κύριε, μετὰ τῶν εὐχαριστιῶν μου τὴν διαβεβαίωσιν τῆς διακεκριμένης ὑπολήψεώς μου.

ΒΙΛΛΕΛΜΟΣ ΒΡΟΤΝΕ ΔΕ ΠΡΕΛ.

Πρὸς τὸν K. I. M. Παπτάρχη.

Κύριε,

Σπεύδω νὰ προσενέγκω τὰς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας μου διὰ τὸ ὠραῖον βιβλίον, ὅπερ εὐηρεστήθητε νὰ μοὶ πέμψητε, καὶ ἰδίως διὰ τὴν συνοδεύουσαν αὐτὸ καλὴν καὶ χαρίεσσαν ἐπιστολὴν ὑμῶν. Θαυμάζω τὴν δραστικότητα καὶ τὴν ὑπομονὴν, ἣν κατεβάλετε πρὸς ἐπίτευξιν τοιοῦτου ἔργου, ὡς ἐπίσης θαυμάζω τὴν ἐντέλειαν, μεθ' ἧς κατωρθώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ τε ἐκτύπωσις καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν εἰκόνων.

Ὡς ἐκ τῶν σπουδῶν μου δὲν εἶμαι ὁ ἀρμόδιος κριτῆς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ, καθόσον μάλιστα τοιαύτης φύσεως σύγγραμμα ὀφείλει νὰ διεξέρχηται τις ἐν ἀνέσει. Ἄλλ' ἀνέγνων τὸν πρόλογον ὑμῶν ὡς καὶ τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου κατάλογον τῶν συνδρομητῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ τελευταίου τούτου συνεκινήθη βαθέως, ἰδὼν τὴν ὑποστήριξιν, ἧς ἐτύχετε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ὑμετέρων συμπατριωτῶν, καὶ ἰδίως παρὰ τῇ ἐκλεκτῇ μερίδι τοῦ καθ' ὑμᾶς ἱεροῦ κλήρου· καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν πρόλογόν σας, ἔμεινα λίαν ηὐχαριστημένος διὰ τε τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα τῆς γλώσσης.

Ἐξαιτεῖσθε τὴν ἠθικὴν μου ἀρωγὴν ὑπὲρ τοῦ ὑμετέρου ἔργου. Ὁμολογῶ ὅτι αὕτη ὀφείλεται ὑμῖν κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον βλέπω ἄνδρας, οἱοὶ οἱ K.K. Dehéque, Brunet de Presle, Beulé, συμμεριζομένους τὸ αἶσθημα, ὑφ' οὗ καγὼ ἐμπνέομαι.

Διαβεβαιῶ λοιπὸν ὑμᾶς, ὅτι οὐδεμιᾶς φεισθήσομαι εὐκαιρίας ὅπως καταστήσω τὸ σύγγραμμα ὑμῶν γνωστὸν, καὶ συντελέσω πρὸς ἐπαξίαν ἐκτίμησιν αὐτοῦ. Πλὴν δὲν δύναμαι νὰ κρύψω, ὅτι τὸ ἡμέτερον κοινὸν διατελεῖ εἰς ἐντελῆ ἀγνοίαν, καὶ δυστυχῶς εἰς μεγάλην ἀδιαφορίαν, πρὸς πᾶν εἶ τι ἀφορᾷ τὸν σύγχρονον ἑλληνικὸν κόσμον. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἀναμείνωμεν εὐνοϊκωτέρας περιστάσεις ὅπως ποιήσωμεν τὸν περὶ τούτου λόγον. . .

Ἐν τούτοις προσδέχθητε, Κύριε, μετὰ τῶν ἐπανειλημμένων εὐχαριστήσεών μου, τὴν ἔκφρασιν τῆς διακεκριμένης ὑπολήψεως, μεθ' ἧς διατελῶ

ΓΟΥΣΤΑΤΟΣ Δ' ΕΙΧΘΑΛ.

Β'. ΚΛΕΙΩ (ἀριθ. 344. — 19 Ἰανουαρίου 1868.)

Ἀναξαγόρας ὁ φιλόσοφος, πρὸς τινα διαποροῦντα καὶ διερωτῶντα «τίνος ἕνεκ' ἂν τις ἔλοιτο γενέσθαι μᾶλλον ἢ μὴ γενέσθαι, τοῦ θεωρῆσαι, ἔφη, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν περὶ τὸν ὅλον κόσμον τάξι.» Πλήρης ἀναντιρρήτως τῆς δόξης καὶ τῶν τοῦ Κυρίου θαυμάτων ὑπάρχει ἡ ἡμετέρα γῆ, ἡ πολυέδνος καὶ αἰώνιος αὐτῆ τοῦ ἀνθρώπου μελλόνυμφος, ἡ μυρίους ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ὑποκρύπτουσα θησαυροὺς, καὶ τοὺς μὲν αὐτομάτως, τοὺς δὲ διὰ τῆς ἐργασίας ἡμῖν δαφιλεύουσα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη περὶ ἡμᾶς κτίσις, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες καὶ τὰ λοιπὰ ἐν οὐρανῷ σώματα, εἰς ἀπαρατρέπτους τῆς βαρύτητος ὑπέικοντα νόμους, προξενουσι τὴν εἰς τὸν ἀνθρώπον λυσιτελεστάτην ποικιλίαν καὶ εὐκрасίαν τῶν ὥρῶν καὶ τὸν περὶ οὗ πολλὰ ἔφαλλον ποτε οἱ Πυθαγόρειοι κόσμον, οὕτω τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ διηγούμενα καὶ τὴν ποιήσιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλοντα. Ἡ παρὰ τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Κεπλέρου, τοῦ Κοπερνίκου καὶ τοῦ δαιμονίου Νεύτωνος ἐξακριβωθείσα θαυμαστὴ ἁρμονία τῶν σφαιρῶν τοῦ ἡμετέρου πλανητικοῦ συστήματος, ὁ ἄπειρος ἀριθμὸς τῶν ἑκατομμυρίων κόσμων, οὓς μόλις δι' ἐνόπλου διακρίνομεν ὀφθαλμοῦ ἐν λαμπρᾷ τινι καὶ ἀνεφέλω νυκτὶ,—ἐνὶ λόγῳ, ὁ πάνσοφος μηχανισμὸς τοῦ παντός, οὐ μόνον ἀπαλλάττει ἡμᾶς πλείστων ὄσων στρεβλῶν ἰδεῶν καὶ δεισιδαιμόνων προλήψεων, ἀλλὰ καὶ, τὸ ἡμέτερον κρατύνων θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ ταπεινώμεθα καὶ νὰ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς θείας παντοδυναμίας.

Ἡ ἀστρονομία, καίπερ οὔσα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ συγχρόνων τῆ ἀνθρωπότητι ἐπιστημῶν, κατέστη ὅμως θετική καὶ ἀκριβῆς ἐπιστήμη κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας, ἀφ' ὅτου εὐρέθησαν τὰ τηλεσκοπία, καὶ ἐφηρμόσθησαν τὰ μαθηματικά ἐπὶ τὰς ἐπιστήμας τὰς φυσικάς· τοῦθ' ὅπερ εἶναι τὸ μόνον πλεονέκτημα, ἐφ' ᾧ δύναται νὰ καυχηθῆ ἀπέναντι τῆς σεμνῆς ἀρχαιότητος ἢ καθ' ἡμᾶς ἐποχῆ. Τὰ μαθηματικά κατ' ἐξοχὴν ἐχρησίμευσαν ὡς ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου διετρανώθη ἡ ἐπὶ παντός ἄλλου ἐπιγείου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπεροχῆ. Διὰ τῶν μαθηματικῶν ἀπεδείχθη ὁ ἀνθρώπος μικρὸς δημιουργὸς, καὶ μικρὸς τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπος, δι' αὐτῶν μετρήσας τὸ ἀμέτρητον, περατώσας τὸ ἄπειρον, καὶ ἀνακαλύψας τοὺς νόμους καὶ τὰς αἰτίας τῶν φαινομένων, ἃς ἡ φύσις πάνυ φειδωλῶς ἀπέκρυπτεν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος. Ἐκτοτε ἡ τῶν ἀστρῶν ἐπιστήμη κατέστη ἐν τῇ ἐσπερία Εὐρώπῃ μᾶθημα ἀπαραίτητον εἰς τοὺς βουλομένους νὰ τύχωσιν ἐλευθερίου παιδείσεως καὶ ἀγωγῆς, προσφιλῆς δὲ διατριβῆ καὶ ἐνασχόλησις καὶ αὐτῶν τῶν πεπαιδευμένων γυναικῶν, αἵτινες ὑπέμετρον αἰσθάνονται κλίσιν καὶ τέρψιν εἰς τὴν μελέτην τῶν μυστηρίων τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ. Πανταχοῦ τῆς σοφῆς Εὐρώπης τὰ βιβλιοπωλεῖα γέμουσι μικρῶν καὶ μεγάλων, ἐπιστημονικῶν καὶ δημοτικῶν περὶ ἀστρονομίας συγγραμμάτων, ἁρμοδίων εἰς πᾶσαν ἡλικίαν καὶ εἰς ἐκάτερον φύλον. Παντελῆς δ' αὐτῶν ἑλλειψις παρετηρεῖτο μόνον ἐν τῇ Ἑλλάδι, τῇ πατρίδι τοῦ Ἰππάρχου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου καὶ τῶν ἄλλων πρώτων τῆς ἐπιστήμης δημιουργῶν. Τὴν ἑλλειψιν ταύτην ἐφιλοτιμήθη νὰ ἀναπληρώσῃ ὁ λίαν φιλόμουσος, εὐπαιδευτος καὶ πολλοῦ λόγου ἄξιος ὁμογενῆς καὶ φίλος ἡμῶν, Κ. Ι. Μ. Ραπτάρης, ἐκδούς πρὸ δύο ἐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει «τὸ Σύμπαν,» σύγγραμμα πολυτελῶς ἐκτετυπωμένον ἐπὶ λαμπροῦ χάρτου, ἐκ 55 τυπογραφικῶν φύλλων μεγάλου ὀγδόου μεγέθους ἀπαρτιζόμενον, καὶ κοσμούμενον ὑπὸ 40 εἰκόνων, ὧν δέκα κεχρωματισμένα. Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, πρωτοφανὲς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς δημοσιογραφίᾳ διὰ τε τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν τυπογραφικὴν κομψότητα, εἶναι ἄξιον ὅπως κοσμῇ πᾶσαν βιβλιοθήκην καὶ ἀπασχολῇ τὰ πνεύματα τὰ μὴ διαφθαρέντα ὑπὸ ὀθνεῶν ἀναγνωσμάτων. Δίκαιοι ἴσως εἶχε τὸ καθ' ἡμᾶς κοινὸν νὰ πτοῖ-

ται πρότερον και εἰς αὐτὸ τὸ ἀπλοῦν ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος τῆς ἀστρονομίας, ἐπειδὴ αἱ περὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης πραγματευόμεναι ξένοι βιβλίοι, διὰ τε τὸ βάθος τῶν θεωρημάτων και τὴν μαθηματικὴν δεινότητα, ἀπέβαινον τῶντι «θῖνες ἀνδρὸι και ἔρρημοι ἄβατοι.» Ἄλλ' ἐν τῷ «Σύμπαντι» τοῦ Κ. Ῥαπτάρχου ὁ φιλοπερίεργος ἀναγνώστης ἀνευρίσκει τὰς μὲν ὑψηλοτέρας θεωρίας τῆς μεγάλης τῶν ἀστρων ἐπιστήμης ἐκτεθειμένας ὅσον ἔνεστιν εὐλήπτως και ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῇ ἀκροάσει, τὰς δὲ ἐμβριθεῖς τῶν ἀκαδημιῶν μελέτας μεταπεποιημένας εἰς τερπινότατον αἰθούσης ἀνάγνωσμα. Θελήσας ὁ Κ. Ῥαπτάρχης νὰ χρίσῃ διὰ μέλιτος τὰ χεῖλη τῆς περιεχούσης τὸ στρυφνότατον ἐπιστημονικὸν ποτὸν κύλικος, παρεκτός τοῦ ἀπλοῦ και εὐλήπτου ὕφους και τῶν ἐπιτυχῶν εἰκονογραφιῶν, ἐπετηδεύσατο καινοτομίαν τινὰ σωτήριοι τοῖς ἀρεσκομένοις εἰς τὰ ὀμαλὰ ἀναγνώσματα, και τοῖς ἔχουσι λίαν εὐαίσθητον τὸ ἀκουστικὸν αὐτῶν ὄργανον ἐκ τῆς συχνῆς περὶ τὰς χαμαιζήλους μυθιστορίας ἀναγνώσεως. Ἐκόσμησε δηλαδὴ ἕκαστον κεφάλαιον και ἐκάστην σχεδὸν σελίδα διὰ στιχουργημάτων, μεγίστην ἐχόντων τὴν συνάφειαν πρὸς τὴν ὅλην ἔννοιαν, και καθηδυνόντων τὸν ἀναγνώστην πάσης τάξεως διὰ τε τῆς ὠραιότητος και τῆς ποικιλίας αὐτῶν.

Οἱ ἀναπολοῦντες κατὰ νοῦν τὰς ἀπείρους δυσχερείας, ἃς ἀπαντᾷ ὁ τοιοῦτον ἔργον ἐπιχειρῶν ἐν πόλει ἤμισα συντελεστικῇ πρὸς καταρτισμὸν ἐπιστημονικῶν και καλλιτεχνικῶν συγγραμμάτων, οἱ ἀποβλέποντες ἔνθεν μὲν εἰς τὴν νεαράν τοῦ συγγραφέως ἡλικίαν, ἔνθεν δὲ εἰς τὸ αὐτοδίδακτον αὐτοῦ, θὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι ὁ Κ. Ῥαπτάρχης κατώρθωσε μέγα τι, διαψεύσας τὴν παροιμιώδη ῥῆσιν, «ἐκ Ναζαρέτ οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται ἐλθεῖν.» Καλῶς ποιήσασα ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπολιτογράφησε τὸ «Σύμπαν» μεταξὺ τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτῆς προϊόντων, και τὸ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Παγκόσμιον ἐκθεσιν τῶν Παρισίων. Τούλάχιστον οἱ Εὐρωπαῖοι παρετήρησαν, ὅτι ἡ μικρὰ Ἑλλάς δὲν ὑπολείπεται αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς διανοίας, καιτοὶ λίαν περιωρισμένα και ἀνεπαρκῆ ἔχουσα τὰ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς καλλιτεχνίας μέσα. Ἀπὸ καρδίας δὲ συγχαίρομεν τῷ Κ. Ῥαπτάρχῃ ὅτι και ἡ ἐν Παρισίοις Ἀκαδημία τῶν ὠραίων τεχνῶν ἐποίησεν ἔντιμον μνεῖαν τοῦ πονήματός του, και πολλοὶ διακεκριμένοι ἐν Εὐ-

ρώπῃ και φιλέλληνες λόγιοι διεβίβασαν αὐτῷ προτρεπτικὰς και συγχαρητηρίους ἐπιστολάς, δημοσιευθείσας ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι τῆς ἀξιολογωτάτης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῶν ἐφημερίδων «Νεολόγου.»

Ἄλλὰ και οἱ ὁμογενεῖς καθῆκον ἐθνικῆς φιλοτιμίας ἔχουσι νὰ φιλοτιμηθῶσιν ὅπως κοσμήσωσι τὰς ἑαυτῶν βιβλιοθήκας διὰ τῆς κομψῆς και τερπνῆς και διδακτικῆς ταύτης βίβλου, θήγοντες οὕτω τὴν φιλοτιμίαν τοῦ φιλοπόνου ἐκδότου, και παρορμῶντες αὐτὸν ἵνα μὴ διαλίπη κοπιῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐπιστήμης εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Τὸ «Σύμπαν» θὰ ἦτο τὸ καταλληλότερον δῶρον τῶν γονέων πρὸς τὰ ἴδια τέκνα, και τὸ ἀρμοδιώτερον βραβεῖον πρὸς τοὺς ἀριστεύοντας τῶν μαθητῶν ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις.

Γ'. ΜΕΛΛΟΝ (ἀριθ. 424.—26 Ἰανουαρίου 1868.)

Τίς ἐν νυκτὶ ἀνεφέλω δὲν ἔστρεψε πρὸς τὰ ἄνω τοὺς ὀφθαλμούς; Τίς δὲν ἐθαύμασε διὰ τὸ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του ἐξαπλούμενον θέαμα; Τίς δὲν ἐγοητεύθη ἀπὸ τὴν πληθύν, τὴν ποικιλίαν και τὴν διάφορον ἔντασιν τοῦ φωτός τῶν οὐρανίων λύχνων; Θαυμάζομεν και ἐκπληττόμεθα διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν και τὴν λάμπιν τοῦ ἀστερόεντος τούτου θεάματος, γοητευόμεθα ἀπὸ τὸ κάλλος του, και ἐντοσοῦτω οἱ πλείστοι ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν, τὴν δύναμιν και τὰς διαστάσεις τῆς ἀενάως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἐξαπλουμένης διαστέρου ταύτης νυκτός, τοὺς νόμους τῆς κινήσεως και τῆς ὑπάρξεώς της, ἐν γένει τὴν δύναμιν και τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ὑψίστου.

Ἡ θέσις ὀλίγων ἀπλουστάτων, και ἐντοσοῦτω σπανίως ἴσως ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡμῶν θιγομένων ζητημάτων, ἀρκεῖ νὰ μᾶς δώσῃ νύξιν τινὰ τῆς μεγάλης ἡμῶν ἀγνοίας, νὰ γεννήσῃ δὲ και εἰς τὸν μᾶλλον ἀδρανῆ και νωθρὸν ἐκ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἔφεσιν τοῦ νὰ ἐρευνήσῃ και νὰ μάθῃ τὸσαῦτα πρόχειρα, και ἐν τούτοις ἀγνοοῦμενα, τῆς φύσεως τρόπον τινὰ μυστήρια.

Τί τὸ μεταξὺ ἡμῶν και ἐκείνων παρεμπύπτον; ἄραγε ὁ ἀήρ και ἡ ἐδικὴ μας ἀτμοσφαῖρα; Ποῦ και πῶς ἴστανται εἰς τὸ ἀπειρον τὰ φωτεινὰ ταῦτα σημεῖα; ἄραγε εἶναι, ὡς φαίνονται, καρφωμένα; Ἄν δὲ αἰωρῶνται, πῶς κινοῦνται, ποῖον δρόμον βαδίζουσι, και διὰ τίνος δυνάμεως; Πῶς ἐπὶ τοῦ κενοῦ ἀπληρωμένα

ἔν καταπίπτουσι; Οἱ ἀστέρες οὗτοι εἶναι ἀπλᾶ φωτεινά σημεῖα, λύχνοι ἀνάφαντες ἅπαξ καὶ καιόμενοι, ἢ παμμεγέθεις φωτεινοὶ ὄγκοι, ἑκατομμύρια ἑκατομμυρίων λευγῶν ἀφ' ἡμῶν ἀπέχοντες, καὶ οὐχ' ἦττον ὄρατοί; Τί εἶναι ὁ ἐγγύτερον κείμενος καὶ διὰ τοῦτο ζωογονῶν ἡμᾶς Ἥλιος; τί ἡ Σελήνη; τί οἱ κομήται; Τί εἶναι ἡ φωτεινὴ αὐτὴ ταινία, ὁ Γαλαξίας; Τί εἶναι καὶ πῶς συμβαίνουσι αἱ ἐκλείψεις;—Τοσαῦται καὶ τοιαῦται ἐρωτήσεις μένουσιν ἄνευ ἀπαντήσεως παρὰ τῶν φωτιζομένων μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῆς λάμψεως τοῦ στερεώματος, τὴν νύκτα ὁμῶς τῆς ἀγνοίας ἐχόντων ἐν τῷ νῷ.

Τί δὲ ἐὰν τοῖς εἶπη τις, ὅτι πάντες οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, εἰς ἑκατομμύρια ἀριθμούμενοι ἑκατομμυρίων, εἰσὶ μυριάκις μεγαλύτεροι ἀπὸ τὴν γῆν, ἐφ' ἧς κατοικοῦμεν; Ὅτι ὁ Γαλαξίας ἀποτελεῖται ἀπὸ πενητηκοντάδος ἑκατομμυρίων ἀστρῶν; Ὅτι ὑπάρχουσι συστήματα ἀστέρων, ὧν τὸ φῶς φέρει ὄλα τοῦ οὐρανόου τόξου τὰ χρώματα; Ὅτι τέλος ἡ δύναμις, ἡ κινουσα τὰ τεράστια ταῦτα σώματα, αἱ διαστάσεις καὶ αἱ ἀποστάσεις των, ὑπερβαίνουσι τοῦ ὑπολογισμοῦ τὸ σθένος, καὶ ὅτι ἡ γῆ, ὀλόκληρος αὐτὴ ἡ οἰκουμένη, εἶναι κόκκος ἄμμου ἀσσημος καὶ ἀθέατος ἐν τῷ διαστήματι;

Βεβαίως ὁ διὰ τὴν θεάν τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ ἀπλοῦς θαυμασμός, περὶ οὗ ἀρχόμενοι ὠμιλήσαμεν, φθάνει εἰς ἐκπληξιν, εἰς κατάπληξιν μέχρις ἀψικαρδίας. Τότε ἐννοεῖ τις τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας, τότε αἰσθάνεται τὴν ἰσχὺν τοῦ λόγου τοῦ Παντοδυνάμου, τότε συντρίβεται ὁ θνητὸς ἐνώπιον τοῦ καταπληκτικοῦ ὕψους τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Κυρίου.

Καὶ ἐν τούτοις, ἂν ταῦτα πάντα ἢ μέγα μέρος τούτων διδάσκωνται εἰς ὀλιγίστους τινὰς ἀπὸ τῆς καθέδρας τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ κοινόν, οἱ μὴ ἐπιστήμονες καὶ οὐχ' ἦττον φιλαναγνώσται, ἐστεροῦντο ἄχρι τοῦδε συγγράμματος ἀφηγουμένου τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, καὶ, ἀνατείνοντες τὸ βλέμμα, δὲν ἐβλεπον παρὰ λύχνους ἀνημμένους εἰς τὸ στερέωμα. Ἀφ' ὅτου ὁμῶς ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Ἰ. Ῥαπτάρης, δι' ἀτρύτων πόνων καὶ φιλοκαλίας γράφας, ἐξέδωκε τὸ ὄντως, ὡς σύγγραμμα καὶ ἔκτυπον, καλλιτέχνημα «Τὸ Σύμπαν,» πᾶς ὁ δυνάμενος ν' ἀναγινώσκη καὶ μὴ θέλων νὰ μείνη ἀνίδεος τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Ὑψίστου καὶ τοῦ τεραστίου τῆς δημιουργίας δύναται, δι' ἀπλῆς καὶ τερ-

πνοτάτης ἀναγνώσεως, φωτιζόμενος ἐν ἐπιγνώσει νὰ ἀνακράξη τὸ τοῦ Προφητάνακτος: «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.»

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, μὲ λαμπρὸν καὶ περικαλλῆ τύπον καὶ χάρτην, εἰς μέγα σχῆμα, ἐκ τεσσαράκοντα καὶ πέντε τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενον καὶ 670 καὶ πλέον σελίδας ἀριθμοῦν, εἶναι, ὡς προείπομεν, διττῶς καλλιτέχνημα, διὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ διὰ τὴν τεχνικὴν διασκευὴν του. Ἐκτὸς τοῦ ὠραίου τύπου, περιέχει 38 ἐκλεκτοὺς πίνακας, ὧν οὐκ ὀλίγοι χρωματισμένοι, ἢ δὲ εὐχαρίστησις παντὸς Ἑλληγος θέλει κορυφωθῆ μάνθανοντος, ὅτι οἱ πίνακες οὗτοι, καλλιτέχνημα λιθογραφίας, ἐξεργάσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Ἑλληγος τεχνίτου, ὑπερακοντίσαντος ἐν τισὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρωτότυπα. Εἰκότως λοιπὸν τὸ ἔργον τοῦτο ἐξετέθη καὶ ἐπηνέθη εἰς τὴν Παγκόσμιον ἔκθεσιν, ὡς ἔξοχον προῖον τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τυπογραφικῆς τέχνης.

Ὁ Κ. Ι. Μ. Ῥαπτάρης, ὅστις, καίπερ εἰσέτι νέος, διὰ τῶν καθημέραν δημοσιευομένων ἔργων του κατέχει διακεκριμένην θέσιν μεταξὺ τῶν ἀναλαβόντων εἰς ἑαυτοὺς τὴν, ὅσον πολύμοχθον, τοσοῦτον ἀξιεπαινον ἀποστολὴν τοῦ φωτιστοῦ τῆς Ἀνατολῆς, πρῶτος τρόπον τινὰ διὰ τοῦ Σύμπαντος του κατεβίβασε μεταξὺ ἡμῶν τὸ φῶς τοῦ σύμπαντος, καὶ δι' εἰκόνων, διὰ γλώσσης γλαφυρᾶς, εὐλήπτου καὶ προσιτῆς εἰς πάντας, παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ τὰ μεγαλεῖα τῶν κατηστερισμένων οὐρανόων. Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον ἂν τὸ Σύμπαν, καίπερ ἀντὶ τριάκοντα φράγκων τιμώμενον, σχεδὸν ἐξηντλήθη, ὁ δὲ τοῦτο φιλοπονῆσας, ταχέως εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιχειρήσῃ δευτέραν αὐτοῦ ἔκδοσιν, ἦττονα μὲν τῆς προλαβούσης κατὰ τὴν πολυτέλειαν, ἀνωτέραν ὁμῶς ἐκείνης κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν, ἔχουσαν δὲ τὸ μέγα πλεονέκτημα νὰ καταβῆ εἰς τὸ τέταρτον τῆς τιμῆς, ὅπως γίνῃ τὸ ἔργον προσιτὸν τοῖς πᾶσι. — Τοιοῦτο τὸ «Σύμπαν» τοῦ Κ. Ἰ. Ῥαπτάρου.

Δ'. ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ. (ἀριθ. 79—1 Ἰανουαρίου 1868.)

Ἀρτίως εἶδε τὸ φῶς ἐν τῇ ἱστορικῇ πόλει τοῦ Κωνσταντίνου βιβλίον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις περιέρχον καὶ μετὰ καινοφανοῦς

τωνόντι φιλοκαλίας συγκεκροτημένον. Τὸ πλούσιον τοῦτο πόνημα, φέρον τίτλον «Τὸ Σύμπαν, ἢ τὰ θαυμάσια τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ,» προτίθεται νὰ μύση τὸν φιλοπεριέργον ἀναγνώστην εἰς τὰς πλήρεις μυστηριώδους μεγαλείου ωραιότητος τῶν κατηστερισμένων οὐρανῶν, καὶ νὰ δαδουχῆσῃ τὸ πνεῦμα εἰς τὸν ἐξαισίον λαβύρινθον τῶν μεγαλουργημάτων τῆς ἱεῖρας φύσεως.

Τὸ «Σύμπαν» κατατάσσεται δικαίῳ τῷ λόγῳ μεταξὺ τῶν σπανιωτάτων ἔργων τῆς καθ' ἡμᾶς δημοσιογραφίας, τῶν προτιθεμένων νὰ ἐξυψώσωσι τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν χαμαιπετῶν εἰς τὰ ὑψηλά, ἀπὸ τῶν γήινων εἰς τὰ οὐράνια, καὶ νὰ καταστήσωσιν οὕτω τὸν ἄνθρωπον πολίτην τοῦ παντός. Καὶ ὄντως ὁ φιλοπονήσας τὸ γιγάντειον τοῦτο ἔργον οὐδεμιᾶς ἐφείσθη θυσίας ὅπως ἐκπληρῶσῃ ἀπαρεγκλίτως τὸν ὑψηλὸν τοῦτον προορισμὸν του. Κατάρθωσε νὰ περιενδύσῃ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς πορφύρας τῆς τερπνότητος, καὶ, ἐπιδιώξας ἐν παντὶ τὸ προσαγωγότερον τῇ ἀκροάσει καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἐπέτυχε νὰ μετατρέψῃ πράγματι τὰς ἐμβριθεῖς τῶν Ἀκαδημιῶν μελέτας εἰς τερπνότατον τῆς αἰθούσης ἀνάγνωσμα, καθὰ ὁ ἴδιος ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ἀποφαίνεται.

Ὁ πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας ἀναγνώστης, (ἐννοεῖται ὁ μὴ στερούμενος τῶν στοιχειώδεστέρων ἐγκυκλοπαιδιακῶν γνώσεων,) λαμβάνων ἀνὰ χεῖρας τὸ κομψότατον τοῦτο πόνημα, εὐρίσκει ἐν αὐτῷ τέρψιν, καὶ πλεον ἢ ἅπαξ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ τὴν σμικρότητα τοῦ μικροκόσμου τούτου, ὅστις καλεῖται Γῆ, καὶ ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς κατοικία τοῦ μηδαμινοῦ, πλὴν οὐχ ἥττον πολυμηχάνου, ἀνθρώπου. Ἐκτὸς δὲ τούτων, αἱ νεώτεραι καὶ θαυμασιώτεραι ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, αἱ μᾶλλον παραδεκταὶ καὶ πειστικαὶ ἐξηγήσεις ἀπείρων φαινομένων, ἐξ ὧν παριστᾶ ἐκάστοτε ὁ ἀστερόεις θόλος, αἱ μᾶλλον τῇ πιθανότητι προσεγγίζουσαι διασαφήσεις ἐπὶ πλείστων ὧν γεωλογικῶν καὶ ἄλλων διαφόρου φύσεως παραδόξων, πάντα ταῦτα συγκιρνώσονται ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος πονήματι μετὰ ἀξιοπεριέργου τάξεως, καὶ ἐξυφαίνονται μετὰ φιλοκαλίας οὐ τῆς τυχούσης ὑπὸ τῶν ἐπιτηδείων χειρῶν τοῦ Κ. Ραπτάρχου.

Δυστυχῶς ὁμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνταῦθα μίαν πικρὰν ἀλήθειαν: Περιοριζόμενοι οἱ πλείστοι ἐξ ἡμῶν μετ' αὐστηρότητος περὶ τὰς ἀπολύτως ἀναγκαιούσας διὰ τὸν κοινωνικὸν

βίον γνώσεις, πολλάκις δὲ καὶ εἰς ἄλλα ὀθνεῖα καὶ χαμαιζήλα ἀπασχολοῦντες τὸν νοῦν καὶ τὸν πολῦτιμον καιρὸν, οὐδεμίαν ἢ ἀσθενεστάτην τὸ πολὺ αἰσθανόμεθα κλίσιν πρὸς τὴν γνῶσιν παντός ἀφορῶντος τὸν διοργανισμὸν τῆς μεγάλης τοῦ παντός μηχανῆς. Ἐγωῖσται κοχλῖαι, προσκεκολλημένοι στερρῶς εἰς τὸ ἀσθενὲς ὄστρακον, ἐφ' οὗ ἡ φύσις ἐνέβαλεν ἡμᾶς, οὐδέποτε εὐκαιροῦμεν (τουτέστι, δὲν θέλομεν κατ' οὐδένα τρόπον) νὰ στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῶν γήινων εἰς τὰ ὑψηλά καὶ θαυμάσια τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, περιφρονοῦντες ἀσυγγνώστως τὴν ὠραίαν διαβεβαίωσιν τοῦ Ψαλμῶδου, ὅτι «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ.»

Ὡστε ὑπὸ τὴν ἐποφιν ταύτην τὸ «Σύμπαν» δύναται νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς τὸ βιβλίον τοῦ μέλλοντος· διότι οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἀνανήψωμέν ποτε ἀπὸ τῆς καταλαμβανούσης σήμερον ἡμᾶς νάρκης, καὶ θὰ ἐπιποθήσωμεν νὰ ἀποβῶμεν καὶ ἡμεῖς κοσμοπολίται. Ἐν τῇ μεγάλῳρι Ἑσπερία ἀπὸ πολλοῦ ἤρξαντο οἱ πάσης τάξεως ἄνθρωποι νὰ ἐνασχολῶνται περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, εὐρίσκοντες τέρψιν ἐν τῇ γνῶσει τῶν νόμων τῆς θαυμασίως διεπούσης τὰ σύμπαντα δυνάμεως· ἐνῷ παρ' ἡμῖν ὁ παρακινούμενος νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοιαύτης φύσεως βιβλίων, ἀπαντᾷ διὰ τοῦ στερεοτύπου: «οὐφ! ἀδελφέ! μήπως θὰ γίνω ἀστρονόμος;» Καὶ ἐν τούτοις ὅταν οὐράνιον τι φαινόμενον, παραδόξου ὄψεως καὶ ἐκτάκτου φύσεως, ἔλθῃ νὰ ποικίλῃ τὴν μονότονον ἡρεμίαν τοῦ ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν οὐρανοῦ, μένομεν οἱ πλείστοι κεχηνότες καὶ ἀποροῦμεν ἐπὶ τῷ συμβαίνοντι· ἐνῷ ἐν Γαλλία εἴτε ἐν Γερμανία, καὶ αὐτὸς ὁ δωδεκαετής παῖς, καὶ αὐτὸς ὁ ἀμαξηλάτης ἐτοίμως ἐξηγεῖ τὸ μυστηριώδες αἰνίγμα.

Ἄς ἐλπίζωμεν, ὅτι ἐπιγνωσόμεθα καὶ ἡμεῖς οὐκ εἰς μακρὰν τὸ συμφέρον ἡμῶν, καὶ ὅτι ἀναβλέψομέν ποτε πρὸς τὸ ἄπλεστον φῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας μετ' αἰσθητηρίων ὅσον ἐνεστι κεκαθαρμένων πάσης λύμης προκαταλήψεως. Ἡ στασιμότης εἶναι ὀπισθοδρόμησις, ἢ δὲ διανοητικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων αὔξησις εἶναι ζῶη, εἶναι πρόοδος.

Μετ' εὐχαριστήσεως πληροφοροῦμεθα, ὅτι ὁ φιλόπονος ἐκδότης τοῦ «Σύμπαντος» ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ τὸ βιβλίον αὐτοῦ μᾶλλον προσιτὸν τοῖς μὴ δυναμένοις νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτὸ

ἔνεκα τῆς σχετικῶς μὲν μικρᾶς, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀσυνήθους ἡμῶν εἰς τοιαύτας πολυτελεῖς ἐκδόσεις, μεγάλης διατιμῆσεως. Ἐφ' ᾧ προπαρασκευάζεται εἰς τὴν ἀνατύπωσιν τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐν βίβλῳ, περιεκτικῇ μὲν καὶ δι' ὀλιγωτέρας συγκεκροτημένη πολυτελείας καὶ ἀφθονίας τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ πλουσία κατὰ τὴν ὄλην διασκευὴν καὶ διὰ τὰς σπουδαίας προσθαφαιρέσεις, εὐαποκτῆτῳ δὲ διὰ τὸ εὖνον αὐτῆς. Εὐχόμεθα τῷ Κ. Ῥαπτάρχη ἐπιτυχίαν εἰς τὸ πολύμοχθον ἔργον, εἰς ὃ μετ' αὐταπαρνήσεως ἐπεδόθη, ἀποπειρώμενος τὸ ἐπ' αὐτῷ νὰ ἀναρτήσῃ τὴν δᾶδα τοῦ φωτισμοῦ εἰς τὸ πολλοῦ φωτισμοῦ ἀνάγκην ἔχον ἔθνος ἡμῶν.

Ε'. ΑΜΑΛΘΕΙΑ. (ἀριθ. 1466—24 Μαρτίου 1867.)

Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, καὶ ἡ δόξα αὕτη τοῦ Ὑψίστου δημιουργοῦ τοῦ παντός ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἔλκει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπείρου στερεώματος, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ θαυμασίως κινουμένων ἀναριθμητῶν κόσμων, τὸν νοῦν τῶν εὐφροσύνων ἀνθρώπων οὐχ ἦττον ἢ τὰς εὐσεβεστάτας ψυχάς.

Ὁ ἀξιοτίμος Κ. Ἰωάννης Μ. Ῥαπτάρχης, νέος ὁμογενῆς, οὐ τὸν φιλόπατριν ζῆλον καὶ τοὺς ἐπ' εὐκλείᾳ τοῦ ἡμετέρους ἔθνους φιλοτίμους ἀγῶνας μαρτυροῦσι καὶ ἄλλα πονήματα, προηγηθέντα τοῦ παρόντος, ἐπεχείρησεν ἐν τούτῳ, πρῶτος τῶν ἡμετέρων, νὰ ἐκθέσῃ εὐλήπτως καὶ ἐπαγωγῶς τὰ βεβαιότερα καὶ μᾶλλον χρήσιμα πορίσματα τῆς ἀστρονομίας, χωρὶς νὰ παραλείψῃ τὰς ὑψηλοτέρας ἐκείνας ἰδέας καὶ παρατηρήσεις, αἰτινες, ἀρμοδίως μεταξὺ τῶν πραγμάτων παρεντιθέμεναι, αἴρουσι τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ θεῖα καὶ τὸν Θεόν. Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ ἀξιόπαινος σκοπὸς τοῦ συγγραφέως. Προσπαθῆσας δὲ, ὡς λέγει, «δι' ἰδίας μεθόδου νὰ μετασχηματίσῃ, κατὰ τὸ ἐνόν, τὰς ἐμβριθεῖς μελέτας τῶν Ἀκαδημιῶν εἰς τερπνὸν τῆς αἰθούσης ἀνάγνωσμα,» καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἔργου προσδραμῶν εἰς τὰ ἐπαγωγότερα τῶν νεωστὶ ἐκδεδομένων τοιαύτης φύσεως ξένων πονημάτων, κατώρθωσε, προσθεὶς τὴν ἰδίαν ἐπιμέλειαν, κρίσιν καὶ φιλοκαλίαν, νὰ ἐκδώσῃ σύγγραμμα ἀληθῶς πρωτοφανὲς παρ' ἡμῖν, ἐπωφελέστατον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ μελέτας, λαμπρὸν διὰ τὴν τυπογραφικὴν διακόσμησιν· πρόσθετος καὶ τοιοῦτον, οἷον ἐν οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἐν τῷ Κράτει ἔθνων ἔδη-

μοσιεύθῃ μέχρι τοῦ νῦν. Ὁ Ἕλληνας ἐπανέρχεται πρῶτος εἰς τὴν καὶ ἄλλως πατρῶαν αὐτῷ πηγὴν τῶν ἐπιστημῶν. Περιττὸν δὲ νὰ εἴπωμεν πόσον τὰ τοιαῦτα πονήματα εἰσὶν ἄξια τῆς συνδρομῆς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν ὁμογενῶν.

Ζ. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΦΙΛΟΜΑΘΩΝ.

(Ἀριθ. 655. — 31 Δεκεμβρίου 1867.)

Ἡ μικρὰ γῆ, εἰς ἣν ἔθεσεν ὁ τοῦ παντός δημιουργὸς τοὺς μεγάλους ἡμᾶς, ἐφάνη ἡμῖν ὅτι εἶναι ἄγαν περὶωρισμένη, καὶ μόλις δυναμένη νὰ χωρῇ τὰ σώματα ἡμῶν, καὶ μόλις δυναμένη ν' ἀπασχολήσῃ ἐλάχιστον χρόνον τοῦ μακροῦ ἡμῶν βίου, καὶ ὡς ἤκιστα ἠμποροῦσα νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἀκόρεστον καὶ ὑψηλὴν ἡμῶν φιλοδοξίαν. Οὕτω στενοχωρημένοι ἐζήτησαμεν ἕκτασιν τῶν ὀρίων τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ἐξουσίας· τὸ πρῶτον δὲν ἠδυνήθημὲν ποτε νὰ κατορθώσωμεν, καὶ περ μέγαν πρὸς τοῦτο ἀγῶνα ἀράμενοι, καὶ δι' ἐφόδου ἔξω αὐτῆς κατακτήσεις ζήτησαντες, καὶ διὰ σωρεύσεως τῶν ὀρέων ἐπαλλήλων νὰ γείνωμεν ὑλικῶς κύριοι τοῦ οὐρανοῦ πειραθέντες. Αἱ γιγαντομαχίαι ἡμῶν κατέδειξαν τὰ ὄρια καὶ τῆς δυνάμεως ἡμῶν καὶ τῆς ἀφροσύνης, καὶ περιώρισαν ἡμᾶς εἰς τὸ νανικὸν ἡμῶν *Statu quo ante bellum*· καὶ οὕτω ἡ μεγάλη ἰδέα τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων ἐχρησίμευσε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἦτο τῳόντι μεγάλη, ἀλλ' ἐσκηνωμένη εἰς κεφαλὰς μικρᾶς.

Ἀφοῦ οὕτω ἀπηλπίσθη ὁ καθ' ἡμᾶς κόσμος, ὁ περὶωρισμένος εἰς τὴν γεωγραφίαν τοῦ Βακαλοπούλου καὶ τοῦ Σακελλαρίου, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτείνῃ τὸ ὑλικὸν κράτος του, ἐπεζήτησε τὴν ἕκτασιν καὶ τῆς πνευματικῆς του ἐξουσίας, καὶ οὕτως ἐκστρατεύσας ἀνέβη εἰς τὰ πέραν καὶ ὑπεράνω τῆς σφαιράς του, καὶ διὰ τῶν ἀκαταμαχῆτων τῆς φαντασίας του ὀπλῶν ἐγείνεν ἀμαχητὶ κύριος πάντων τῶν ποιημάτων τοῦ Θεοῦ, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, καὶ τὸ ἀπέραντον αὐτὸ κράτος του διήρσεον εἰς νομοὺς καὶ ἐπαρχίας, εἰς πόλεις καὶ χωρία, ὠνόμασε πάντα γενικῶς καὶ κατὰ μέρος, ὥρισε τὰς ἀπὸ τῆς πρωτεύουσῆς, τῆς ἐνδόξου καὶ τροπαιοῦχου Γῆς δηλονότι, καὶ τὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, καὶ τοὺς κύκλους τῶν κινήσεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, καὶ ἐν γένει διωργάνωσεν ὁ τετραπερασμένος ἀνθρωπος, ὁ μύρμηξ τοῦ παντός, τὸ ἀόριστον καὶ ἀπέραντον σύμπαν.

Ὁ κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν τῇ ἑαυτοῦ φαντασίᾳ κατακτητῆς γινόμενος τοῦ σύμπαντος κόσμου ἄνθρωπος ἐνόμισε καλὸν νὰ κατασκευάσῃ τὸ κτηματολόγιον τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ τὰς νομολογίας, καθ' ἃς αὐτὸ εἶναι καὶ ζῆ καὶ κινεῖται καὶ οὕτως ἀπέθεσεν ἐν δέλτοις καὶ τὴν εἰκόνα ταύτην τῆς μωρᾶς του νοημοσύνης, εἰς ψυγαγωγίαν καὶ διασκέδασιν τῶν μελλόντων νὰ ζήσωσιν ἐν ἐποχᾶς ὀλιγώτερον γελοίας τῶν προαπελθουσῶν καὶ τῶν νῦν, καθ' ἃς θὰ φαίνεται καὶ πολὺ ἂν ὁ ἄνθρωπος, ἀπεκδυόμενος τοῦ ἀπεράντου εἰρημένου κράτους του, κατορθώσῃ νὰ ἐκτείνῃ τὴν ἐξουσίαν του ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀτόμου του, καὶ ἀφήσῃ τ' ἀλλότρια τοῖς ἀλλοτρίοις.

Ταῦτα ἐγράψαμεν διελθόντες ἐσχάτως ὀγκῶδες βιβλίον, πολυτελῶς ἐκτετυπωμένον, καὶ εἰκόσιν ἐξαιρέτοις πεπλουτισμένον, καὶ τὸ ἄμοιρον ὁρίων σύμπαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ περιστέλλον καὶ περιορίζον, καὶ ἀρχιτεκτονικώτατα κατεσκευασμένον ὑπὸ τοῦ ἐν λογίοις τεταγμένου Κ. Ἰωάννου Μ. Ραπτάρχου. Φέρει δὲ τοῦτο ὄνομα καὶ ἐπιγραφὴν «Σύμπαν,» διότι περιέχει ἐν ἐπιτομῇ σύμπασαν τὴν περὶ τοῦ σύμπαντος σοφίαν καὶ γνῶσιν τοῦ πολυμηχάνου ἀνθρώπου. Τὸ τερπνὸν τοῦτο καὶ πρωτοφανὲς εἰς τὸ εἶδος του διὰ τὴν καθ' ἡμᾶς δημοσιογραφίαν ἔργον εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην ἀκόπως εἰς τὴν γνωριμίαν τῶν οὐρανόων κόσμων, καὶ τούτους πάλιν γνωρίζει εἰς αὐτόν. Ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτῶν θαυμάζει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου τὰ μεγαλεῖα τοῦ Ὑψίστου ἀρχιτέκτονος τοῦ σύμπαντος, καὶ ἀρύεται συγχρόνως ἐκ ταύτης τὴν ἐκ τῆς γνώσεως τῆς βροτείας μηδαμινότητος λύπην.

Διαιρεῖται τοῦ φιλοκάλου συγγραφέως τὸ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις περιεργον πόνημα εἰς βιβλία ἑννέα, καὶ φέρει κατόπιν μακρὸν παράρτημα, ὡς κομήτειον οὐρανόν. Τώρα, ἂν θέλῃς, ἀναγνώστὰ τῆς σημειώσεώς μου ταύτης, νὰ μάθῃς τί ἐσοφίσθη καὶ εἶπε καὶ ἰστορήσεν ὁ ἄνθρωπος περὶ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ τῆς γενικῆς διατάξεως τοῦ παντός, τῶν ἐν αὐτῷ ἀστρώων συστάσεων, περὶ τοῦ ἡμετέρου σύμπαντος, περὶ τοῦ ἀστρώου ἐν γένει συστήματος, περὶ τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ πλανητικοῦ συστήματος ἰδίως, δηλαδὴ τῶν ἐπτὰ παλαιῶν πλανητῶν, περὶ τοῦ δορυφόρου ἢ Laqueue τῆς ἡμετέρας γῆς, περὶ κομητῶν, καὶ καθόλου εἰπεῖν περὶ σύμπαντος τοῦ ὄμμασι καὶ τηλεσκοπίοις ὄρατοῦ κόσμου, λάβε μετὰ

χειρας τὸ εἰρημένον πόνημα, ἐν ᾧ καὶ θὰ εὔρης ἀκόμη καὶ περὶ τὰς τεσσαράκοντα ἄριστα τεχνουργημένας εἰκόνας οὐρανόων σωμάτων, ὅπως φαίνονται διὰ τῶν ἀρίστων τηλεσκοπίων, καὶ ὅπως εἰκάζονται ὅτι εἶναι ταῦτα συγκεκροτημένα.

Ἡ εἰς τὰ θαυμάσιον καὶ τερπνότατον τοῦτο θέατρον εἴσοδος ἀγοράζεται νῦν μὲν ἀντὶ δραχμῶν τριάκοντα καὶ τριῶν. Ἡκούσαμεν δὲ, καὶ ἐχάρημεν διὰ τοῦτο, ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὰ θεωρικὰ θὰ ἐλαττωθῶσιν εἰς δέκα μόνον δραχμάς, διότι πρόκειται ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ πανοράματος νὰ περιστάλῃ κατὰ τύπον καὶ κόσμον, χωρὶς νὰ ἐλαττωθῇ κατ' οὐσίαν, δηλαδὴ ἐμάθομεν ὅτι τοῦ προκειμένου βιβλίου πρόκειται νὰ γείνη νέα μετατύπωσις εἰς μικρότερον σχῆμα καὶ ἥττον τῆς πρώτης πολυτελεῆς.

Χαίρομεν ἐν τούτοις, ὅτι πρόκειται διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ γείνη κοινότερον τὸ ψυχαγωγικὸν καὶ διδακτικὸν ἅμα πόνημα τοῦ Κ. Ραπτάρχου, καὶ χαίρομεν ἀκόμη διότι εὐρίσκομεν εἰς αὐτὸν καθαρὸν, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάκρισιν, τὸ αἰσθημα τῆς κοινῆς ὠφελείας, καὶ ἀνόθευτον καὶ ἄμικτον σχολιόφρονος κερδοσκοπίας, ἣτις εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα καὶ καθ' αὐτὸ δέσποινα καὶ Μοῦσα πολλῶν ἄλλων συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν, ἀγαπώντων ἑαυτοὺς ἐξ ἴσου ὅπως καὶ τὸν πλησίον, ἐξ εὐλόγων ἀφορμῶν. Εἶναι δὲ καὶ περιέργον ὅτι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν εἰθισμένα, τοῦ νὰ κείνται δηλαδὴ ἀναπαυόμενα καὶ κονιζόμενα ἐν ταῖς ἀποθήκαις τὰ σπουδαῖα καὶ μὴ παρδαλὰ πονήματα, τὸ «Σύμπαν» τοῦ Κ. Ραπτάρχου κατώρθωσεν ἐντὸς διετίας νὰ ἐξοδευθῇ, μόλις δ' ὀλίγιστα ἀπομένουσιν ἀντίτυπα αὐτοῦ. Ὡστε οἱ βραδεῖς εἰς ἀγορὰν καλῶν βιβλίων θὰ πληρώσωσι τὸ ἐλάττωμά των διὰ τῆς στέρησεως τῆς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ «Σύμπαντος» τέρψεως καὶ ὠφελείας.

Μετὰ τὰς ἐν πνεύματι δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας γεγραμμένας ταύτας βιβλιοκρίσις, ὀλίγας ἐκ τῶν πολλῶν, πᾶσα κατὰ τοῦ εἰρημένου συγγράμματος ἀδικαιολόγητος ἐπίκρισις, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐμπαθοῦς φρενὸς προκατάληψις. Δὲν ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ παραστήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Κ. Ραπτάρχου ὡς ἀριστούργημα τελειότητος, καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς μὴ ἔχον τι τὸ ἐπιλήψιμον, τὸ ἐλαττωματικόν. «Ἀμήχανον γὰρ ἐστὶν ἔργον γενέσθαι, ἐφ' ᾧ οὐκ ἂν τις αἰτίαν ἔχοι.» Ἄλλ' αἰ ἀρεταὶ

αὐτοῦ εἰς τὸσαῦται, ὥστε ἐπισκιάζουσι πᾶσαν τυχὸν ἔλλειψιν, καὶ καθιστῶσιν αὐτὴν ἀσήμαντον.

Ἐξαιτούμεθα καὶ αὖθις συγγνώμην, ἂν ἐν πολλοῖς προσε-
κρούσαμεν εἰς τὴν ἔμφυτον τῷ Κ. Ῥαπτάρχη μετριοφροσύνην,
ἐξάραντες (κατ' αὐτὸν ἴσως) τὸ ἔργον αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτο ἐθεω-
ρήσαμεν ἐπάναγκες ἤδη μάλιστα, ὁπότε, καθὰ πληροφορούμεθα,
ὁ Κ. Ῥαπτάρχης παρασκευάζεται εἰς τὴν δημοσίευσιν νέου πο-
νήματος, τοῦ ὁποίου ἦτε κομψότης καὶ ἡ λοιπὴ περὶ τὴν ὕφην
καὶ τὴν διασκευὴν τέχνη ἔσονται ὑπέρτερα τῶν τοῦ Σύμπαντος.
Τὸ νέον τοῦτο σύγγραμμα ἀντικείμενον ἔξει τὸν γήϊνον κόσμον,
καὶ ἰδίως τὰ τέσσαρα ἀπαρτίζοντα αὐτὸν στοιχεῖα, τουτέστι,
γῆν, ὕδωρ, πῦρ καὶ ἀέρα. Εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀφίνομεν νὰ φαν-
τασθῇ ὁποῖον ἀκένωτον θησαυρὸν γνώσεων δύναται νὰ περικλεί-
σῃ τοιοῦτο θέμα, καὶ ὁποῖαν τέρψιν νὰ διεγείρῃ πόνημα ὑπὸ
ἐπιτηδεῖων ἐξυφανθέν καὶ κοσμηθέν χειρῶν. Εὐχόμεθα λοιπὸν
τάχειαν καὶ τοῦ πονήματος τούτου ἀποπεράτωσιν, ἐξ οὗ ἀποδει-
χθήσεται ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα ἐξειδιασμένη ἰκανότης τοῦ φί-
λου ἡμῶν Κ. Ῥαπτάρχου.

ΧΡ. ΣΑΜΑΡΤΣΙΔΗΣ.

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ.

Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη, καθὼς καὶ πᾶσα ἐν γένει ἀνθρωπίνῃ ἐ-
πιστημονικῇ γνῶσις, ἔλαβε τὴν πρώτην αὐτῆς γένεσιν καὶ ἀρχὴν
ἐν ταῖς ὠραῖαις χώραις, αἵτινες κεῖνται κατὰ τὰ ἀντικείμενα
καὶ ἀλλήλοις προσεγγίζοντα ἄκρα τριῶν ἡπείρων: τῆς ἀνα-
τολικῆς Εὐρώπης, τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορείου Ἀ-
φρικῆς. τουτέστι ἐν ταῖς πολυῦμνήτοις ταύταις χώραις, ἃς ἀ-
νέκαθεν ὤκει, καὶ μέχρι τῆς σήμερον κατὰ μέρος οἰκεῖ, τὸ τῶν
Ἑλλήνων γένος. Καθὼς ὁ φυσικὸς τῶν ἡπείρων τούτων ἠλεκ-
τρισμὸς, εἰς τὰ ἄκρα ταῦτα κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀπορρέων,
τοὺς ἠλεκτρικοὺς ἀναδίδωσι σπινθῆρας, οὕτω καὶ τῆς διανοίας ὁ
πνευματικὸς σπινθῆρ ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀνέλαμψε καὶ, εἰς πο-
λύφωτον καὶ τηλαυγῆ πνευματικὴν ἐστίαν συγκεντρωθεὶς, ἐν-
τεῦθεν τὴν οἰκουμένην σύμπασαν ἐπύρσευσεν ἅμα καὶ διεφώτισε.
Τῆς ἐπιστήμης λοιπὸν ταύτης ἐν μέρος, τὴν ἰατρικὴν, καὶ ταύ-
της μίαν περίοδον, τὴν Βυζαντινὴν, μέλλω διὰ βραχέων νὰ
πραγματευθῶ.

Ἡ καθόλου Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἐπομένως καὶ ἡ ἰατρικὴ,
διαιρεῖται, ὡς γνωστὸν, εἰς τέσσαρας περιόδους:

Α'. Τὴν ἀρχαίαν καὶ κατ' ἐξοχὴν κλασικὴν καλουμένην,
τὴν δημιουργικὴν ἐκείνην καὶ μεγαλοπράγμονα, τὴν πρωτότυπον
καὶ μοναδικὴν τῶν ἐν τῇ καθολικῇ τῶν ἐθνῶν ἱστορίᾳ. Περι-
λαμβάνει δ' αὕτη τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῶν Ἑλ-
ληνικῶν φώτων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Β'. Τὴν Ἀλεξανδρινὴν, ἥτις, ὑποδεεστέρα τῆς πρὸ ταύτης
κατὰ τὴν γονιμότητα καὶ τὴν μεγαλοφυᾶ πρωτοτυπίαν, ἦτο
κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὴ καὶ διασκευαστικὴ, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ
κληρονομηθέντος πνευματικοῦ θησαυροῦ. Ἀρχομένη δ' αὕτη
ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, λήγει εἰς τὴν
ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καθυπόταξιν τῆς μεγάλης ἥτοι τῆς ὅλης
Ἑλλάδος.

Γ'. Τὴν Ῥωμαϊκὴν περίοδον, ὁμοίαν πῶς τῇ Ἀλεξανδρινῇ, ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἀνατολικῆς ἢ Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Καὶ Δ'. Τὴν Βυζαντινὴν, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καὶ λήγουσαν κατὰ τὸ 1453 ἔτος. Καὶ κατὰ ταύτην δὲ τὴν περίοδον, ἐν μέσῳ τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων πολιτικῶν κλονισμῶν καὶ θρησκευτικῶν κλυδῶνων, διτηρήθησαν ἄσβεστα τὰ προγονικὰ φῶτα τῆς γνώσεως, καὶ ἐν τοῖς ἐσχάτοις μετεδόθησαν ἀθρόα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ζόφου τῆς ἀμαθείας κεκαλυμμένην τότε βάρβαρον Δύσιν.

Ἐκ τῶν τεσσάρων δὲ τούτων ἱστορικῶν περιόδων ἀξιολογώταται κατὰ τὴν ἐπιστήμην εἰς ἄναντιρρήτως αἱ τρεῖς πρῶται, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, τὰ μάλιστα ἀξία σπουδῆς ὄντα καὶ μελέτης, ἦσαν, εἰς ἰατρικὴν καὶ διὰ παντὸς ἔσονται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις πάσης σπουδαίας καὶ τελεσφόρου μαθήσεως. Κατὰ τὴν ἱατρικὴν δὲ ἐν μόνον ὄνομα πληροὶ τὴν πρώτην περίοδον, ὁ Ἱπποκράτης, καὶ πάλιν ἐν ἀρχαίᾳ τὴν πληρώσει καὶ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην, ὁ Γαληνός. Τίς ἐξ ὑμῶν, καὶ τῶν μὴ ἱατρῶν ἔτι, ἀγνοεῖ τὰ ὀνόματα ταῦτα; Τοῦναντίον δὲ τίς τῶν μὴ εἰδικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὰ ἱατρικὰ γινώσκει ἢ ἤκουσέ ποτε Ἰωάννην Ἀκτουάριον, ἢ Νικόλαον Μυρεψόν, ἢ Συμεὼν Σήθ, ἢ Θεοφάνη Νόννον, ἢ καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀρίστους, οἷον Παῦλον Αἰγινίτην, Θεόφιλον Πρωτοσπαθάριον, Ἀλέξανδρον Τραλλιανόν, Ἀέτιον, ἱατροὺς καὶ συγγραφεῖς τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς;

Καὶ ὅμως ὅσω ταπεινὴ καὶ ἀγνωστὸς καὶ ἂν ἦναι ἡ ἐποχὴ αὕτη, περὶ ταύτης προειλόμην, ὅσον ἐπιτρέπει ὁ χρόνος καὶ ὁ τρόπος, νὰ λαλήσω, τάναντία πράττων τῶν πλείστων παρ' ἡμῖν λογίων, ὅσοι ἐν τοιαύταις μάλιστα περιστάσεσι περὶ τοῦ παρελθόντος ἡμῶν πραγματεύονται. Διότι, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι Γεωγράφοι, τοὺς γνωστοὺς μόνον αὐτοῖς τόπους ἐν τοῖς πίναξιν αὐτῶν γράφοντες, τὰ ἐπέκεινα τούτων, ἦτοι περὶ ὅλης τῆς λοιπῆς γῆς ἀπεσιώπων, λέγοντες, ὅτι ταῦτα εἰς «θῖνες ἀνυδροὶ καὶ θηριώδεις, ἢ πηλὸς αἰδνῆς, ἢ Σκυθικὸν χρῦος, ἢ πέλαγος πεπηγός,» οὕτω καὶ οἱ πλείστοι τῶν παρ' ἡμῖν λογίων, περὶ τὰ Πηλασγικὰ καὶ Ἀργοναυτικὰ καὶ Τρωϊκὰ καὶ καθεξῆς μέχρι τῶν Ἀλεξανδρινῶν που ἀνερευνῶντες καὶ πραγματευόμενοι, τὰ ἐντεῦθεν τούτων, τὰ Βυζαντινὰ, ὡς γῆν ἀγνωστον, ἀνήμερον καὶ ξένην,

παρατρέχουσι καὶ ὄλως ἀνεξερεύνητα ἀφίνουσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν τὰ πόρρω καὶ ἀγνωστα, οὗτοι δὲ τὰ προσεχῆ καὶ ἡμῖν οἰκειότατα παραμελοῦσιν.

Ἡ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὅσω ἀδοξος καὶ ἥττον γόνιμος ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην καὶ ἂν φαίνεται, (λέγω δὲ τοῦτο, διότι δὲν εἶναι τόσον, ὅσον φαίνεται,) εἶναι ὅμως ἡ μάλιστα προσεχῆς καὶ οἰκεία τῷ καθ' ἡμᾶς ἐθνικῷ βίῳ. Ἐξ αὐτῆς ἀμέσως ἐξήλθομεν, καὶ ταύτης τοὺς πλείστους φέρομεν χαρακτήρας, καὶ τὴν θρησκείαν, καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ὀνόματα. εἶναι λοιπὸν ἀξία σεβάσμου καὶ μεγίστης μελέτης, διότι ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσι αἱ ρίζαι τῆς παρούσης ἡμῶν ὑπάρξεως. Ἀλλ' ἂν διὰ ταῦτα ὀφείλῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν γένει νὰ μὴ παραμελῆ καὶ ταύτης τῆς ἐποχῆς τὴν μελέτην, ἡμεῖς ἐνταῦθα ὀφείλομεν καὶ δι' ἄλλους λόγους ν' ἀσχολώμεθα μάλιστα περὶ αὐτῆς· διότι καὶ Βυζαντινοὶ ἔσμεν λαοὶ, καὶ ἐν Βυζαντίῳ οἰκοῦμεν.

Ἡ ἱατρικὴ ἐν γένει τῆς περιόδου ταύτης, τῆς Βυζαντινῆς, δὲν φέρει πλέον τὸν χαρακτήρα τῆς ἱατρικῆς τῶν πρὸ ταύτης ἐποχῶν, καὶ μάλιστα τῆς πρώτης· ἦτοι τὸν γενεσιουργόν, τὸν δημιουργόν καὶ ἐλεύθερον χαρακτήρα, μεθ' οὗ καὶ δι' οὗ πᾶν ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ γεννᾶται καὶ μεγαλύνεται. Ἡ ἱατρικὴ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς φέρει ἐγκεκολαμμένην ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὴν σφραγίδα τῆς ἐποχῆς τῆς. Ὁ χαρακτήρ αὐτῆς εἶναι ὁ γενικὸς τῆς ἐποχῆς χαρακτήρ, μιμητικὸς, δουλικὸς καὶ, ἵνα μεταχειρισθῶ ἱατρικὴν ἔκφρασιν, παθητικὸς. Ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι, ἐλεύθεροι ὄντες, καὶ ἐλευθέραν ἔχοντες τὴν συνείδησιν, ἠγάπων τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην, αὐτοπροαιρέτως δ' ἐνεργοῦντες καὶ τὴν φύσιν μελετῶντες κ' ἐξετάζοντες, ἐξεβίαζον τὰ μυστήρια καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐδημιούργουν τὰ πρωτότυπα καὶ ἀθάνατα αὐτῶν ἔργα· οἱ πλείστοι τῶν Βυζαντινῶν, μὴ ὄντες ἐλεύθεροι μηδὲ τὴν συνείδησιν αὐτῶν ἔχοντες ἐλευθέραν, ἐνήργουν οὐχὶ ἐξ ἐσωτερικῆς ἐλευθέρας προαιρέσεως, ἥτις ἐστὶν ἀναγκαῖα πρὸς γένεσιν τῶν πρωτοτύπων καὶ μεγαλοφυῶν ἔργων, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐπιταγῆς τῶν ἀρχόντων καὶ δεσποτῶν αὐτῶν. Ἐσπούδαζον περὶ φύσεως οὐχὶ ἐν τῇ φύσει, ἀλλὰ μόνον ἐν ταῖς προὑπαρχούσαις βίβλοις τῶν ἀρχαίων, καὶ ἠθολόγουν καὶ ἀπέτεμνον καὶ ἐσχολίαζον μόνον αὐτάς.

Ἦτο μὲν βεβαίως καὶ τὸ ἔργον τοῦτο πολλοῦ λόγου ἄξιον, καὶ εἰς τοὺς ἀπανθιστὰς τούτους τῶν ἀρχαίων συγγραφεῖς μεγίστη ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη· διότι δι' αὐτῶν διεσώθησαν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου τῶν βαρβάρων καταστροφῶν καὶ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου πολλὰ τεμάχια τοῦλάχιστον ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἠθέλομεν ἄλλως γινώσκει σήμερον. Ἄλλ' ὁμῶς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ μόνον οὔτε δημιουργικόν ἐστιν, οὔτε προαγωγικόν τῆς ἐπιστήμης. Τινὲς μάλιστα τῶν συγγραφέων τοῦ εἶδους τούτου τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀντὶ ν' ἀνθολογῶσιν, ἠχανθολογοῦν ἐξ ἀμαθείας ἐν τῷ εὐρεῖ λειμῶνι τῆς τῶν ἀρχαίων μαθήσεως. Ὑπὸ τοιούτων δὲ ἀμαθῶν διδασκάλων καὶ ἐν τοιούτοις ἀθλίοις συγγράμμασιν ἐδιδάσκετο πολλάκις ἡ θεία ἐπιστήμη, ἦντινα πολλοὶ ὡς βιοποριστικὴν μόνον τέχνην ἐπηγγέλλοντο. Οὕτω τοίνυν ἡ ἐπιστήμη, ἣν οἱ ἀρχαῖοι ὡς θεὰν ἐλάτρευον κ' ἐνεπνέοντο ὑπ' αὐτῆς, μετεβλήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων τούτων εἰς δάμαλιν, ἣν παρηκολούθουν καὶ ἔσωζον μόνον χάριν τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ τυροῦ αὐτῆς. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐπηρέαζον τὸ πνεῦμα τῶν Βυζαντινῶν καὶ αἱ ἐπικρατοῦσαι τῆς ἐποχῆς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι.

Καὶ τοι ὁμῶς τοῦ ἀγνοῦ καὶ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων μαρνανθέντος, ἀλλ' οὐδέποτε περιεφρονήθη παρ' αὐτοῖς ἐπιστημονικὴ τις μὀρφωσις, καθὼς παρὰ τοῖς βαρβάροις λαοῖς· ἀλλὰ καὶ ἀγάπην πρὸς τὰς ἐπιστήμας ἔσωζον, εἰ οὐχὶ καὶ τὴν προσήκουσαν τῶν προγόνων ἀξίαν, καὶ πνεῦμα ἐνεργείας μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς καταστροφῆς καὶ τῶν θλίψεων, ἐνεργείας τοσαύτης, ὥστε αἱ ἐπιστήμαι καὶ διετηρήθησαν καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην πρὸς φωτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος μετεδόθησαν. Τινὲς μάλιστα τῶν Βυζαντινῶν τούτων, ἀνώτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν γενόμενοι, καὶ αὐτενέργειάν τινα τοῦ πνεύματος δεικνύουσιν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, καὶ πρακτικὰς ἰδίας παρατηρήσεις καὶ βελτιώσεις κατέλιπον.

Οἱ ἀξιολογώτεροι δὲ τούτων εἰσὶν, ἐὰν ἀρχήσωμεν ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Ὅριβάτιος ὁ Περγαμηνὸς, ἀρχίατρος καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, συγγράψας κατ' ἐπιταγὴν αὐτοῦ τὴν πρώτην ἀξιόλογον συλλογὴν τῆς ἱατρικῆς τῶν ἀρχαίων· Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνὸς, ἐκ τῶν χριστιανῶν ὁ πρῶτος ἐπίσημος ἱατρὸς, ἀκμάσας ἐπὶ Ἰουστιανοῦ

τοῦ πρώτου, οὔτινος ὑπῆρξεν ἀρχίατρος· συνέγραψεν ὡσαύτως πλουσιωτάτην συλλογὴν ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ πολλὰ ἴδια περὶ ἱατρικῆς· Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς, ἐπὶ Ἰουστιανοῦ καὶ οὗτος, συγγράψας, οὐχὶ τόσῳ μιμούμενος ὅσῳ ἐξ ἰδίας πείρας, πρακτικὴν ἱατρικὴν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον, εἰ καὶ πολλάκις ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς καταβαλλόμενος, καθὼς καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ Ἀέτιος, διαφόρους δέχεται παραδοξολογίας· οἷον περίαπτα, ἐξορκισμοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀνάξια τοῦ ἀληθινοῦ ἱατροῦ· Θεόφιλος, ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοσπαθαρίου ὑψωθείς, συνέγραψεν ὡσαύτως λόγου ἄξια περὶ ἀνατομίας, φυσιολογίας καὶ πρακτικῆς ἱατρικῆς. Ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων τέλος ἐστὶ καὶ Παῦλος ὁ Αἰγινίτης, περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀκμάσας ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἱατρὸς, χειρουργὸς καὶ μαιευτὴρ ἄριστος, πολλὰ καὶ οὗτος συγγράψας, οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐρανισάμενος, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδίων παρατηρήσεων τὴν ἐπιστήμην πλουτίσας.

Μέχρι μὲν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ Ἑλληνικὴ ἱατρικὴ οὐ μόνον ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἐσώζετο, ἀλλὰ, κατὰ τὸ πρακτικὸν μάλιστα μέρος αὐτῆς, καὶ προήγετό πως κ' ἐβελτιοῦτο. Δυστυχῶς ὁμῶς κατὰ τοὺς προσεχεῖς δύο αἰῶνας οὐ μόνον τοῦτο ἔπαυσε, ἀλλ' οὐδ' ἔχνος κὰν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ὡς ἐπιστήμης, ἀπαντῶμεν. Τίς ἄρά γε τοῦ ἀπροσδοκῆτου τούτου φαινομένου αἰτία; διατὶ αἴφνης ἀπεξηράνθη πᾶσα τῆς ἐπιστήμης πηγὴ; διότι λαίλαψ σφοδρὰ, ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ θρόνου καταπεσοῦσα, ἀνάστατον ἐποίησε καὶ πνευματικῶς καὶ ὕλικῶς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Οὐδὲν τῶν Μουσῶν καταγῶγιον ἔμεινε, κατὰ τὰς κοινωνικὰς τρικυμίας τοῦ Η' τούτου καὶ Θ' αἰῶνος, ἀδιάρπαστον ἢ ἀνενόχλητον. Οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων κατεδιώχθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἐσφάγησαν· καὶ ταῦτα διεπράχθησαν οὐχὶ ὑπὸ βαρβάρων καὶ ξένων τυχόν ἐχθρῶν, ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες δι' ἀνηκούστου βίας καὶ μυρίων κακουργημάτων ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν τὰς ἰδίας ἐαυτῶν θρησκευτικὰς δοξασίας. Ἦσαν δ' οὗτοι οἱ μωροὶ καὶ θεοστυγεῖς εἰκονομάχοι, Λέων ὁ Ἰσαυρος, καὶ μάλιστα ὁ ἀποτρόπαιος καὶ δυσώνυμος αὐτοῦ υἱὸς Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος καὶ διάδοχος.

Ὁ παρῶν αἰὼν καὶ ὁ τόπος οὗτος, ἐν ᾧ ζῶμεν, εἰσὶν εὐτυχῶς τόσῳ ἀνεξίθρησκοι, ὥστε δὲν θέλω νὰ ἐκφράσω ἐγὼ περὶ αὐτῶν

γνώμην ἰλίαν. Θέλω ὅμως ἀναφέρει τὴν γνώμην μεγάλου τινὸς ἱστορικοῦ, διαμαρτυρομένου μάλιστα τὴν θρησκείαν καὶ μὴ προσκυνοῦντος εἰκόνας, τοῦ Γερμανοῦ Rotteck. «Ἡ ἱστορία, λέγει ὁ μέγας οὗτος ἱστορικός, θέλει πάντοτε ὀνομάζει τύραννον καὶ δεσπότην τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ὅστις θρησκευτικὴν δοξασίαν, ἔστω καὶ τὴν ἀληθεστάτην, θελήσῃ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν λαόν του διὰ τῆς βίας, διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, καθὼς ἐπραξαν οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες.» Τοιοῦτοι λοιπὸν ἦσαν οἱ βασιλεῖς οὗτοι, οἵτινες διὰ τῶν ἀφρόνων καὶ τυραννικῶν πράξεων αὐτῶν οὐ μόνον τὰς ἐπιστήμας ἐμάραναν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κράτους ὅλου διέσεισαν τὰ θεμέλια. Δὲν ὑπάρχει δὲ πόλεμος ὀλεθριώτερος τοῦ θρησκευτικοῦ, καὶ μάλιστα ὅταν γίνηται μεταξὺ ὁμοφύλων· οὐδ' ἀρχὴ καταστρεπτικωτέρα καὶ μᾶλλον ἀποτρόπαιος τῆς ἀρχῆς ἐκεῖνης, ἢ πολλοὶ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν ἐπρέσβευσαν, καθὼς οἱ ἡμέτεροι εἰκονομάχοι: *cujus est regio, illius quoque religio.*

Τὸ ἕνεκα δὲ τῶν ταραχῶν τούτων ἐπελθὸν τῆς ἀμαθείας σκότος μόλις ἤρχισε κατὰ μικρὸν νὰ διαλύηται, ν' ἀναζωογονῆται δὲ πῶς καὶ ἡ ἰατρικὴ μετὰ τὰ μέσα τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ διὰ τῆς αὐτοκρατορίσσης Θεοδώρας καὶ τοῦ ἱεροῦ Μεθοδίου ἀνεστηλώθησαν αἱ ἱεραὶ εἰκόνες, καὶ ἐκόπασεν ἡ κοινωνικὴ αὕτη τρικυμία. Εὐτυχῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνέβησαν διαδοχικῶς εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες οὐ μόνον εὐσεβεῖς, ἀλλὰ καὶ φιλομαθεῖς καὶ φιλόκαλοι, οἷον ὁ Καῖσαρ Βάρδας, καὶ οἱ αὐτοκράτορες Βασίλειος ὁ Μακεδών, Λέων ὁ φιλόσοφος, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος κτλ. οἵτινες καὶ τῶν κατεστραμμένων ἐπεμελήθησαν σχολῶν, καὶ ἄλλας νέας ἐσύστησαν, καὶ πολυτρόπως ἠγωνίσθησαν νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς αὐτῶν τὸν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἔρωτα. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ μνησθῶμεν καὶ τοῦ μεγάλου Φωτίου, ὅστις πρῶτος διὰ τῆς εὐρυτάτης παιδείας καὶ τοῦ ζήλου καὶ τῆς κοινωνικῆς θέσεως αὐτοῦ μεγάλως πρὸς τὸν αὐτὸν συνετέλεσε σκοπόν.

Μετὰ τὸν προμνησθέντα Παῦλον τὸν Αἰγινίτην, τελευταῖον ἱατρὸν τῆς πρὸ τῶν εἰκονομάχων Βυζαντινῆς περιόδου, μόλις ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφαίνεται μέτριός τις ἱατρός, Θεοφάνης ὁ Νόννος, ὅστις, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, συνέγραψεν ἐπιτομὰς ἰατρικὰς, ἀλλ' οὐδενὸς

λόγου ἀξίας. Περὶ ἰατρικῶν πραγμάτων συνέγραψεν ὠσαύτως καὶ Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ ὑπατος τῶν φιλοσόφων τότε καλούμενος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην ἤρχισε νὰ γίνηται γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ τῶν Ἀράβων ἰατρικὴ, ἥτις τὸ πρῶτον ἤδη φαίνεται ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ ἱατροῦ Συμεῶν Σήθ τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ τοῦ Συνεσίου.

Ἄλλ' ἐνῶ μόλις ἤρξαντο οὕτω ν' ἀνακύπτωσιν αἱ ἐπιστήμαι ἀπὸ τῆς εἰκονομαχικῆς πτώσεως, καὶ ἑτέρα μείζων συμφορὰ ἐπιπίπτει ἀπὸ τῆς Δύσεως κατὰ τῆς ἀτυχοῦς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, συμφορὰ τραγικὴ καὶ σπαρταξικάρδιος. Ἐγένετο δὲ τῷ 1204 ἔτει ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων Φράγκων, οἵτινες, κυριεύσαντες, διήρπασαν, ἠρήμωσαν καὶ σχεδὸν ἄρδην ἀνέτρεψαν τὴν Πόλιν.

Αἱ ἐπιστήμαι, ἐξόριστοι τότε καὶ ἔρημοι, κατέφυγον μετὰ τῶν αὐτοκρατόρων εἰς Νίκαιαν, ὅπου καὶ ἐκαλλιεργοῦντο παραδόξως. Κατὰ τὴν ἐξορίαν ταύτην ὁ ἀρχίατρος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δούκα, Νικόλαος ὁ Μυρεψός, συνέγραψε τὴν ἐκτενεστέραν φαρμακολογίαν τῆς ἐποχῆς. Ἀφοῦ δὲ μετὰ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἐξώσθησαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ Σταυροφόροι, ἤρξατο πάλιν νὰ καλλιεργῆται ἡ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴν προστασίαν καὶ εὐεργετικὴν ἐμφύχωσιν τῶν Παλαιολόγων. Τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀξιόλογοι ἱατροὶ, τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Αἰγινίτου ἀντάξιοι, εἰσὶ Δημήτριος ὁ Πεπαγωμένος καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀκτουάριος, ἥτοι ἀρχίατρος, ἀξιολόγως συγγράψαντες, μάλιστα ὁ τελευταῖος, περὶ πολλῶν ἰατρικῶν πραγμάτων. Τελευταῖος δ' ἱατρός τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, οὗτινος σώζεται σύγγραμμα, Ἑρμηνεία περὶ τῶν τοῦ σώματος μερῶν, εἶναι Γεώργιος, ὁ ἐκ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ Ὑπατος καλούμενος, περὶ τὰ 1450 ἀκμάσας. Ἐνταῦθα δὲ που καταπαύει ἡ ἰατρικὴ καὶ ἐν γένει ἡ ἐπιστημονικὴ ζωὴ τῶν προγόνων ἡμῶν τούτων, διότι μετὰ τὸν τελευταῖον κατὰ τοῦ κράτους θανατηφόρον κτύπον, νεκρώσιμος σιγὴ καὶ ζοφερὰ σκοτόμαινα κατεκάλυψε τὴν πατρίδα.

Εἶπομεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Καίσαρος Βάρδα ἅπαντες σχεδὸν οἱ μέχρι τέλους αὐτοκράτορες οἱ τε ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μακεδόνων, καὶ οἱ Κομνηνοὶ, καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἦσαν φίλοι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων θερμοὶ προστάται. Καὶ ὅμως διατί

οὐδείς ἐφάνη ἔξοχος ἀνὴρ κατὰ τὴν ἐπιστήμην; διατί οὐδὲν ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἔργον ἐπιστημονικόν, ἀντάξιον τῶν ἀρχαίων καὶ ἀνάλογον τῆς τόσης βασιλικῆς εὐνοίας καὶ προστασίας; Διότι αἱ βασιλικαὶ αὐταὶ εὐνοιαὶ καὶ προστασίαι καὶ ἐμψυχώσεις εἰσὶν ἐξωτερικαὶ περιστάσεις· αὐταὶ δὲ ὅσω εὐνοϊκαὶ καὶ ἂν ὦσιν, οὐδέποτε ἀρκοῦσι μόναι εἰς γένεσιν τῶν μεγαλοφυῶν ἔργων. Πρὸς τοῦτο ἐστὶν ἀναγκαία ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ πνεύματος δύναμις, ἡ δημιουργικὴ. Ἄλλ' αὕτη, ὅσην καὶ ἂν λάβῃ ἔξωθεν παρόρμησιν κ' ἐμψύχωσιν, οὐδέποτε προκόπτει ἐκεῖ, ὅπου λείπει ἡ πρώτη συνθήκη τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ἡ ἐλευθερία. Ἄλλως αἱ εὐνοιαὶ καὶ προστασίαι τῶν ἰσχυρῶν, ἀντὶ μεγαλοφυῶν ἐπιστημόνων, γεννῶσι τὸ πολὺ μεγαλοφυεῖς κόλακας.

Τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πικρίαν αἰσθανόμενος ὁ φιλόσοφος καὶ περιπαθῆς ῥήτωρ Λογγίνος, ἀνέκραζεν ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δουλείας: «Ἡ ἐλευθερία τῶν μεγάλων ἐστὶν ἡ ἀγαθὴ τιμηθὸς. Θρέψαι τε γὰρ ἱκανὴ τὰ φρονήματα τῶν μεγαλοφρόνων καὶ ἐπελπίσαι. . . . Οἱ δὲ νῦν εἰκόμαμεν παιδομαθεῖς εἶναι δουλείας δικαίας, τοῖς αὐτῆς ἤθεσι καὶ ἐπιτηδεύμασιν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων μόνον οὐκ ἐνεσπαργανωμένοι, καὶ ἀγευστοὶ τοῦ καλλίστου καὶ γονιμωτάτου λόγων νάματος, τὴν ἐλευθερίαν, λέγω· διόπερ οὐδὲν ὅτι μὴ κόλακες ἐκβαίνομεν μεγαλοφυεῖς.»

Κατὰ ταῦτα δὲ πῶς ὑπάρχει καὶ ἡ μεγίστη διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν. Τοὺς μὲν ἀρχαίους δηλαδὴ Ἑλληνας ἔφερε ταχεῖς ἡ προϋπάρχουσα ἐλευθερία πρὸς τὴν ἐπιστήμην· τούναντίον δὲ τὰ νεώτερα ἔθνη ἀγωνίζεται ἡ ἐπιστήμη νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὅποτέρα δὲ τούτων ἐστὶν ἡ καλητέρα ὁδὸς, τούτου ἡ ἐξέτασις ἐστὶ τοῦ προκειμένου ἀλλότριον.

Τοιαύτη τις λοιπὸν ἦτο ἡ ἱατρικὴ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἐὰν δὲ οὐδὲν ἐγένετο κατ' αὐτὴν μεγαλοφυεῖς ἢ πρωτότυπον ἔργον, τῶν ἀρχαίων ἀντάξιον, ἐγένοντο ὅμως ἄλλα τινὰ πλείστου λόγου ἄξια, τὴν ἱατρικὴν ἀφορῶντα πράξιν, εἰς ἃ δικαίως δύναται νὰ καυχᾶται ἡ Βυζαντινὴ ἐποχὴ. Εἰσὶ δὲ ταῦτα ἡ διὰ νόμων ῥύθμισις τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς ἐξασκήσεως αὐτοῦ.

Παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις οὐδείς τοιοῦτος νόμος ὑπῆρχε, καὶ ἡ ἀγυρτεία ἐλεύθερον εἶχε τὸ στάδιον· ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν δὲ, καὶ

ἰδίως ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀπαντῶνται αἱ πρῶται περὶ ἱατρικῆς νομικαὶ διατάξεις. Ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν ἀτελειῶν καὶ προνομίων τῶν ἱατρῶν, συνεστήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἀρχιάτρων, οὐ μόνον τῶν ἀνακτορικῶν (palatini) καλουμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν δημοτικῶν (populares,) οἵτινες, ἐν ταῖς πόλεσι τῶν ἐπαρχιῶν ἐδρεύοντες, ἐπετήρουν καὶ διεύθυνον τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἀρχὴ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκαδημαϊκῶν ἐξετάσεων καὶ τῶν διδακτορικῶν διπλωμάτων.

Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὅ,τι κατ' ἐξοχὴν τιμᾷ τὴν χριστιανικὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν, καὶ ἰδίως τὸ κέντρον αὐτῆς, τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶναι ἡ τῶν νοσοκομείων σύστασις, ἣτις οὐ μόνον παρηγορίαν καὶ εὐεργετικὴν ἀνακούφισιν παρέσχεν εἰς τὰ δεινὰ τῶν ἀπόρων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην τὰ μέγιστα ὠφέλησε καὶ προήγαγεν.

Αἱ πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀρχαί, αἱ τὰς πάλαι, τὰς πρὸ Χριστοῦ κοινωνίας, διέπουνται, ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ἀδύνατον ἦν νὰ γεννηθῇ παρ' αὐταῖς ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τῆς τῶν τοιοῦτων ἀγαθοεργῶν καθιδρυμάτων συστάσεως. Δὲν θέλω δὲ νὰ μακρηγορῶ ἀναπτύσσων ἐνταῦθα τοὺς λόγους τοῦ πράγματος τούτου, καθὼς καὶ τὴν ἀλλοίαν σημασίαν, ἣν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν εἶχον τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἅτινα ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι προσομοιάζουσι τοῖς νοσοκομείοις. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς τῶν νοσοκομείων συστάσεως εἶναι καθαρῶς χριστιανικὴ· εἶναι ἀπόρροια, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τῶν ὑψηλῶν τούτων ἠθικῶν ἀρχῶν, αἵτινες εἰσὶν αἱ κυριώταται καὶ ἀδιάσειστοι βάσεις τῆς τοῦ Χριστοῦ θρησκείας.

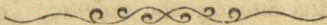
Ἡ τιμὴ λοιπὸν τοῦ μεγάλου τούτου κοινωνικοῦ ἀγαθοῦ ἐρείλεται ἐν γένει μὲν εἰς τὴν ὑψηλὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠθικὴν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν ταύτην, ἣτις κατήρξατο τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἔργου. Εἰκότως· διότι ὁ Χριστιανισμὸς, δεινῶς τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τρεῖς διωκόμενος αἰῶνας, ζῶν κεκρυμμένος ἐν ταῖς συνειδήσεσι τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἐν ἐρήμοις, ἐν ὄρεσι καὶ ἐν σπηλαίοις διαιτωμένων, καὶ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ αἵματος τῶν μαρτύρων τρεφόμενος, ἐνταῦθα, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἔλαβε τὸ πρῶτον τὴν προσήκουσαν αὐτῷ ἐπὶ γῆς τιμὴν, ἀναγνωρισθεῖς ἐπίσημως καὶ εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τοῦ Κράτους ἀνακηρυχθεῖς. Ὅθεν

ἡ Κωνσταντινούπολις, γενομένη οὕτως ἡ πρώτη ἐπίσημος τοῦ Χριστιανισμοῦ κοιτίς καὶ τῶν ἀπανταχοῦ χριστιανῶν τὸ σέμνωμα, αὐτὴ πρώτη καὶ ἐπραγματοποίησε τὰ καθήκοντα τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθοεργίας διὰ τῆς ἀμέσου συστάσεως τῶν νοσοκομείων.

Καὶ τῶντι τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναφερόμενον νοσοκομεῖον ὠκοδομήθη ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ὑπὸ τινος φιλανθρώπου χριστιανοῦ, Σαρφῶν καλουμένου, μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τῆς Ἀγίας Εἰρήνης. Ἐκαλεῖτο δὲ ξενῶν, διότι οὐ μόνον οἱ νοσοῦντες κατέφευγον ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ οἱ κατοικίας στερούμενοι ξένοι. Τοιοῦτοι δὲ ξενῶνες ἢ νοσοκομεῖα καὶ γεροντοκομεῖα καὶ βρεφοτροφεῖα καὶ λωβοκομεῖα ὠκοδομήθησαν κατὰ τοὺς ἀκολουθούς χρόνους πλεῖστα καὶ μέγιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περὶ αὐτὴν ὑπὸ τε αὐτοκρατόρων, μάλιστα δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ὑπὸ πατριαρχῶν καὶ ἰδιωτῶν πολλῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα, ὅσα μέχρι τῆς ΙΑ' ἐγένοντο ἑκατονταετηρίδος, ὑπερέβη τὸ παμμέγιστον ἐκεῖνο ὀρφανοτροφεῖον καλούμενον, τὸ ὑπὸ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ οἰκοδομηθὲν, ἐν ᾧ δεκακισχίλιοι ἄνθρωποι διητῶντο καὶ ἐθεραπεύοντο, νοσοῦντες, ἀνάπηροι, τυφλοὶ, γέροντες, ἀπόστρατοι, βρέφη καὶ ὀρφανά, ἄνευ διακρίσεως οὔτε φυλῆς οὔτε θρησκείας. Κατὰ μίμησιν δὲ τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ὠκοδομήθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ Κράτους πλεῖστα τοιαῦτα ἀγαθοεργὰ καθιδρύματα, ὧν τὸ πρῶτον καὶ ἐπιστημότερον ἐστὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου παρὰ τὴν Καισάρειαν οἰκοδομηθὲν νοσοκομεῖον, ὃπερ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς πόλιν διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ὀνομάζει.

Α. Γ. ΒΑΦΙΑΔΗΣ.

ΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.

Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἱστορία τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰς ὑλικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας. Εἰς ἐκείνας ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐημερίαν του ἀνά πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμήν, ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του μέχρι τῆς ταφῆς του. Ἐκ τούτων δέχεται τὴν τρέφουσαν αὐτὸν ἀμβροσίαν, τὸ καταθέλγον αὐτὸν νέκταρ, τὸ τὰς λύπας του καταπαῦον ἀνώδυνον. Δῶρον ἰδικόν των εἶναι τῆς οἰκίας αἱ εὐμάρεια καὶ ἀνέσεις, καὶ αὐτὴ ἡ οἰκία. Εἰς τὰς παγκοσμίους σχέσεις αὐταὶ κατ' ἐξοχὴν ἐπιδρῶσιν αἰσίως ἅμα καὶ πολυτρόπως.

Παρατηρήσατε τὰ βιομηχανικὰ ἡμῶν καταστήματα, τὰ μετέχοντα, οὕτως εἰπεῖν, βίου διανοητικοῦ, τὰ βρίθοντα θαυμάτων, ἐπινοουμένων ἐν τοῖς κευθμῶσι τοῦ δαιμονίου τῆς μηχανικῆς πνεύματος, καὶ κινούμενα διὰ τῆς γιγαντιαίας τοῦ ἀτμοῦ δυνάμεως, ἥτις, ἀναλαβοῦσα ὅλους τοὺς κόπους τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πτηνῶν, μετέβαλε καὶ ἐλέπτυνε τὰς σχέσεις τοῦ τε πολιτικοῦ βίου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ.

Παρατηρήσατε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικόν, τὸ ὁποῖον, παρὰ τῆς ἐπιστήμης κυβερνώμενον εἰς τὰ εὐρέα νῶτα τοῦ ἀχανοῦς ὠκεανοῦ, διαχέει τὰ τῆς φύσεως προϊόντα καὶ τὰ τοῦ πνεύματος δῶρα εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς ἠπείρους, ἐν αἷς ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἐγκλεισμένοι καὶ ἄσχετοι ὡσανεὶ ἐν φυλακῇ· ἀναδεικνύει ἀδελφὰ τὰ ἀλλήλων ἀφεστηκότα ἔθνη, καὶ συνάγει εἰς μίαν ποίμνην τὰ ἀπ' ἀλλήλων πολὺ μακρὰν βοσκόμενα πρόβατα.

Ἡ ἐπιστήμη δὲ εἶναι, ἥτις, τὸ χρονόμετρον καὶ τὸν διαβήτην ἐν χερσίν ἔχουσα, πηδαλιουχεῖ τὸ πλοῖον τοῦ πολιτισμοῦ· ἥτις,

συνδέουσα τὴν στερεωτάτην δρῦν μετὰ τοῦ σιδήρου, ἀνθίσταται καὶ μάχεται πρὸς τὰ φοβερά στοιχεῖα· ἥτις προστάττει τὸν ἐν-σκήπτοντα κεραυνὸν νὰ κρυφθῆ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ἢ τῆς θαλάσσης· ἥτις παρασκευάζει καὶ κυβερνᾷ τὸ πλοῖον τῆς ζωῆς χάριν τῶν κινδυνευόντων ναυτίλων· ἥτις κομίζει τὸν ναυαγήσαντα ἐπὶ τὴν ἀκτὴν, ἀπηυδακτότα δὲ καὶ ὡσανεὶ νεκρὸν ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν ἀγάπην καὶ τὴν περίθαλψιν τῶν συγγενῶν του.

Τὴν ἀξίαν τοιούτων εὐεργετημάτων ἐκτιμῶμεν δεόντως, μελετῶντες τὴν κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδομένην στατιστικὴν τῶν συμβαινόντων παρ' ἡμῖν ναυαγίων. Ὅταν ἀκούσωμεν, ὅτι δισχίλια κατ' ἔτος πλοῖα ναυαγοῦσι παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, καὶ ὅτι ἑξακισχίλιοι ἄνθρωποι σώζονται ἀπὸ τοιούτων δυστυχημάτων, ἤμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν πόσα ναυάγια γίνονται πανταχοῦ τῆς ὑψηλίου, καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς διασωζούσης ζωὴν τε καὶ περιουσίαν ἀπὸ τῆς μανίας τῶν κυμάτων. Ὅταν ἀκούσωμεν, ὅτι 630 κατ' ἔτος πλοῖα συγκρούονται ἀλλήλοις παρὰ τὰς ἡμετέρας ἀκτὰς, καὶ ὅτι ἐν μιᾷ ἑξαμηνίᾳ ἀπέθανον τετρακόσιοι ἄνθρωποι, ἤμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὀπηλίκος ἀριθμὸς πλοίων καὶ ἀνθρώπων καὶ ὀπόση περιουσία ἀπόλλυται κατ' ἔτος οὐ μόνον παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὠκεανῶν, ὁπόταν ἡ ὀλεθρία σύγκρουσις συμβαίη μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτός. Ἀπὸ τοιούτων σπαραξικαρδίων ἀληθειῶν συμπεραίνομεν τί ἀπόκειται εἰς τὴν ἐπιστήμην νὰ πράξῃ πρὸς ἐλάττωσιν παραπλησίων ἐν θαλάσῃ τραγικῶν σκηνῶν.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη εἰργάσθησαν τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας καθόλου, ἀναδείξασαι τοὺς ὠκεανούς ἀσφαλῆ λεωφόρον τῶν ἐθνῶν, οὐχ ἤπτον προήγαγον τὰ μεγάλα συμφέροντα τοῦ νησιωτικοῦ καὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ βίου. Ἀπὸ τοῦ παρθενικοῦ ἐδάφους τῆς γῆς ἐξήγαγον τὴν τροφήν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κτηνῶν, πάντα τὰ ἀντικείμενα τῆς λεπτυνούσης τὸν βίον τρυφῆς καὶ πάντα τὰ ἱαματικά φάρμακα. Ἀπὸ τῶν ἐνδοτάτων κόλπων τῆς γῆς ἀνώρυξαν τὰ ἀναπόφευκτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ἄνθρακα, τὸν σίδηρον, τὸν ἄργυρον, τὸν χρυσὸν καὶ τὰ ἄλλα πολύτιμα ὀρυκτά, ἐξ ὧν ἡ χημεία πορίζεται τὴν ὕλην τῶν καλῶν καὶ ὠφελίμων τεχνῶν.

Πολὺ ὡσαύτως συνέτεινεν ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προϊόντων τούτων ἐπὶ τὰς μάλιστα κατεπειγούσας τῆς κοινῆς ἀνάγκας. Παρατηρήσατε τὸ σύστημα τῶν σιδηροδρόμων, τῶν καλυπτόντων πᾶν μέρος γῆς διὰ σιδηρῶν τροχιῶν, τῶν πραγματικῶς μηχανόντων τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ διαδιδόντων εἰς πτωχὰς καὶ ἀπωχισμένας κοινότητας τὸν πλοῦτον καὶ τὴν τρυφήν τῶν παρὰ τῆς φύσεως κατ' ἐξοχὴν εὐνοηθέντων κλιμάτων. Παρατηρήσατε τὸν ἠλεκτρικὸν τηλεγράφων, ἀστραπηδὸν μεταδίδοντα τὰς συμβουλὰς καὶ παραινέσεις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, τὰς εἰδήσεις τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ πένθους, τὰς ἀγγελίας περὶ εἰρήνης καὶ περὶ πολέμου, μεταδίδοντας αὐτὰς διὰ τῶν ἀξενωτάτων χωρῶν, διὰ τῶν βαρβαρωτάτων στίφων, ἐνώπιον λαιλάπων τῆς γῆς καὶ χειμώνων τῆς θαλάσσης, ἐν τῷ μέσῳ νυκτερινοῦ ζόφου καὶ ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ, ὑπεράνω τῶν ὑψηλοτάτων ζυγῶν τῶν ὀρέων καὶ ὑποκάτω τῶν βαθυτάτων ὠκεανῶν. Θὰ ἐπέλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἡμετέρων ἀκαδημιῶν θὰ περικυκλώσῃ ὅλην τὴν ὑδρόγειον σφαῖραν διὰ θαυμασίου συστήματος ζώντων νεύρων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, καὶ συνδεόντων τὰ ἐξοχώτατα πνεύματα καὶ τοὺς διαπυροτάτους πόθους ὑπὲρ τῶν ἱερῶν τοῦ βίου προθέσεων καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπίνων καθηκόντων.

Τὰς καθ' ἡμᾶς ὁμῶς μεγάλας ἀνακαλύψεις δὲν ὀφείλομεν ἀπλῶς εἰς τὰς ἐν ταῖς ἡμετέραις σχολαῖς διδασκομένας ἐπιστήμας· αἱ ἀνακαλύψεις αὗται ἦσαν καὶ διὰ παντός θὰ ἦναι ἄμεσος ἀπόρροια αὐτῶν τούτων τῶν πανεπιστημίων. Εἰς τὴν αἰθουσαν τοῦ ἐν Κανταβριγίᾳ παιδευτηρίου τῆς Τριάδος ἐτελειοποίησεν ὁ Νεύτων τὴν περὶ φωτὸς θεωρίαν του, ἥτις μετὰ τοῦ χρονομέτρου καὶ τοῦ κυκλικῆς ἐκτετατοῦ ἐδίδαξε τοὺς ναυτιλλομένους νὰ βολιδσκοπῶσι τὸ βάθος τῆς θαλάσσης, ἔσωσε δὲ μυριάδας ἀνθρώπων καὶ ἑκατομμύρια ποσὰ πλοῦτου ἐθνικοῦ. Εἰς τὸ ἐν Γλασκόβη πανεπιστήμιον ὀφείλομεν τὴν μεγίστην τοῦ αἰῶνος ἀνακάλυψιν. Ὁ Ἰάκωβος Βάττιος, ἐπιδιορθῶν σχεδίον τι ἀτμοπλοικῆς τοῦ Νευκομήνου μηχανῆς, ἀνεκάλυψε τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰς ἀτελείας τῆς· ὅτε δὲ ὁ διδάκτωρ Ροβιζὼν, τότε μὲν μαθητὴς ἐν Γλασκόβη, ὕστερον δὲ καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τούτῳ, ὑπηγόρευσε αὐτῷ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς «ἐπὶ τὴν κατὰ ξηρὰν μετακίνησιν αὐτῆς,» ἀφιέρωσεν οὗτος ὅλην

τοῦ πνεύματός του τὴν ἐνέργειαν εἰς τὴν βελτίωσίν της. Ἡ παρὰ τοῦ ἐνταῦθα καθηγητοῦ τῆς χημείας ἀνακάλυψις τοῦ λαυθά-
νοντος θερμαντικοῦ ἐβόηθη τὸν Ἰάκωβον Βάττιον νὰ υπερνι-
κήσῃ ἅπαντα τὰ προσκόμματα. Μετὰ πολλοὺς διανοητικούς
κόπους καὶ κόβους, τοσοῦτον ἐτελειοποίησε τὴν ἀτμοκίνητον
μηχανὴν, ὥστε κατέστησεν αὐτὴν τὸ πολυτιμότεον δῶρον, ὅ-
περ ἠδύνατό τις νὰ καταλίπη κληροδότημα τῇ ἀνθρωπότητι.

Ἐάν τε σπουδάσωμεν τὴν ἀτμοκίνητον μηχανὴν ὡς μικρὸν
σχέδιον πρὸς ψυχαγωγίαν τῶν παιδῶν, ἐάν τε ὡς μηχανὴν γι-
γαντιαίαν καὶ ἴσῃ πρὸς τὴν δύναμιν ἑκατοντάδων ἵππων, αὕτη
θὰ διεγείρῃ ἐπίσης τὸν ἡμέτερον θαυμασμόν. Ἡ δύναμις τοῦ
ἀνέμου καὶ τοῦ ὕδατος, ὡς τῶν πρώτων πάσης μηχανῆς κινή-
τήρων, ὅτε μὲν ὑπηρετοῦν ἄλλοτε ἡμᾶς ἐν ὠρισμένοις τό-
ποις, ὅτε δὲ ἠρνοῦντο ἡμῖν πᾶσαν ὑπηρεσίαν. Ἄλλ' ἡ ἀτμοκί-
νητος μηχανὴ εἶναι ἄπνους ὑπηρετίς· ὁ στιβαρὸς της βραχίων
εἶναι ἔτοιμος πάντοτε καὶ πανταχοῦ νὰ μᾶς βοηθήσῃ. Ἐπὶ τῆς
γυμνῆς πεδιάδος, ἐπὶ τῶν ἀποκρήμων ὀρέων, ἐν ταῖς βαθυτά-
ταις ὑπονόμοις, ἐν τῷ μέσῳ πόλεων πολυανθρωποτάτων, ἐπικα-
λούμεθα τὴν ἀρωγὴν της· ἀφοῦ δ' ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον της, ἐπι-
τρέπομεν αὐτῇ ἄλλην τινὰ ἐντολήν. Ὅποταν ὅμως βλέπομεν
αὐτὴν κινουμένην ὡσανεὶ πάλλουσαν καρδίαν ἀτμοκινήτου τινὸς
ἢ ἀτμαμάξης, τότε δὴ ὑπολαμβάνομεν αὐτὴν ὡς τι ὑπερφυσικὸν
καὶ ἐξαισιον, τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις θὰ ἐνομίζετο
θεός. Ἐν τῷ ἀπεράντῳ ὠκεανῷ, γαληνίῳ τε καὶ ἐξαγριουμένῳ,
ὁ θρίαμβός της εἶναι τέλειος. Διασκεδάζει μεταξὺ τῶν φοβερῶν
κυμάτων, πλήττει τὰς ἀφριζούσας κορυφὰς των, καὶ διαπλέει
μειδιῶσα τὸν ὕδατῶδη κρημνὸν, ὅστις ἀπειλεῖ νὰ τὴν καταβρο-
χθίσῃ. Ὁ Ποσειδῶν τῶν ἡρωϊκῶν αἰώνων κλίνει γόνυ ἐνώπιον
αὐτῆς, ρίπτει τὴν τρίαινάν του εἰς τὰ κύματα, καὶ παραδίδει τὴν
ἀρχὴν του εἰς τὸν νέον μονάρχην τῶν ὠκεανῶν. Σήμερον κρατεῖ
τῆς θαλάσσης τὸ ἐλαστικὸν πνεῦμα μιᾶς λίτρας ἀνθράκων καὶ
ὀλίγου ὕδατος, συνδέον τὰς ξηρὰς καὶ τὰς θαλάσσας τῆς Εὐ-
ρώπης, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς· μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον
θὰ διέρχεται ἴσως τὰς Πάμπας τοῦ νέου κόσμου καὶ τὰς ἀμμώ-
δεις ἐρήμους τῆς Ἀφρικῆς.

Ἡ μεγάλη τοῦ Βαττίου ἐφεύρεσις ἐξοικονομεῖ κατ' ἔτος εἰς
τὸ ἡμέτερον ἔθνος 15,000,000 λιτρῶν στερλινῶν διὰ μηχανι-

κὴν δύναμιν. Δὲν ὑπάρχει οὐδὲν εἶδος ἐπιπλῶν ἐν τοῖς ἀνακτό-
ροις, ἐν ταῖς οἰκίαις, ἐν ταῖς καλύβαις, ἐν τοῖς γυμνασίοις, δὲν
ὑπάρχει οὐδὲν ἐν τῷ ἱματισμῷ τῶν πλουσίων ἢ ἐν τοῖς βράχεσι
τῶν πενήτων, τὸ ὁποῖον δὲν κατέστη καλλίτερον καὶ εὐθηνότερον
διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ Βαττίου· καὶ ὅμως ἡ κυβέρνησις ἠρνήθη
αὐτῷ ἀπλοῦν τι δείγμα ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης. Τῷ 1824, πέντε
ἔτη μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Βαττίου, προταθείσης ἐν τῇ Βουλῇ
τῆς ἀνεγέρσεως ἐνὸς μνημείου του, ὁ λόρδος Λίβερπουλ, ἀντι-
πρόσωπος τοῦ μονάρχου καὶ τοῦ ἔθνους, ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ, ὅτι
οὐδέποτε πρότερον ἐδόθη εἰς τὴν διανοητικὴν ἱκανότητα ἢ ἀμοι-
βὴ ἢ ὀρισθεῖσα εἰς τοὺς παρέχοντας τῇ πατρίδι μεγάλας στρα-
τιωτικὰς ἢ ναυτικὰς ὑπηρεσίας. Πολλοὶ τῶν ἀκουσάντων τὴν
βάρβαρον ταύτην ἐκδήλωσιν συνῆλθον εἰς δημόσιον σύλλογον,
ἐνθα καὶ αὐτὰ τῆς κυβερνήσεως τὰ μέλη ὠμολόγησαν, ὅτι καὶ
τῶν πολέμων ἡ τύχη ἐξήρητο ἤδη ἀπὸ τῶν ἀτμοκινήτων μη-
χανῶν, ἐπομένως θὰ διεκινδύνευεν ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος ἀνευ
τῶν ἐφευρέσεων τοῦ Ἰακώβου Βαττίου. Τὰς συμβουλὰς τοῦ κα-
θηγητοῦ Ῥοβιζῶν περὶ τῆς κατὰ ξηρὰν ἐφαρμογῆς τῶν τοιού-
των μηχανῶν ἐξετέλεσεν ἐν μικρογραφίᾳ ὁ τοῦ Βαττίου βοηθὸς
Μουρδώχ, ὁ δούς οὕτω τὴν ἀρχὴν τῶν παρὰ τοῦ Ῥοβέρτου
Στεφενσῶνος εἰσαχθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ σιδηροδρόμων, οἵτινες διε-
δόθησαν πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου.

Ὡς ἡ ἀτμοκίνητος μηχανὴ, οὕτω καὶ ὁ ἠλεκτρικὸς τηλεγρά-
φος ἔλαβε τὴν πρώτην ἀρχὴν του ἐν τοῖς πανεπιστημίοις. Τοῦ-
τον ἐπενόησε πρῶτος πεπαιδευμένος τις Σκῶτος ἐν Ῥεμφρεϋή
τῷ 1753. Ἡ ἐφεύρεσις, καίτοι δημοσιευθεῖσα καὶ ἀνακοινωθεῖσα
τῷ προέδρῳ τῆς Βασιλικῆς ἐταιρίας σὶρ Χάνς Σλοάνῳ, ἐλησμο-
νήθη τελείως μέχρι τῶν 1836, ὅτε ὁ Κ. Φοθέργιλλος Κοόκης,
ὄρμηθεις ἀπὸ τινος πειράματος, γενομένου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ
τῆς Ἐιδελβέργης, παρεσκευάσεν ἐντελῆ τηλεγράφου σκευήν.
Ἴδων, ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ πειράματα ἐνησχολεῖτο ὁ Οὐητσῶνος, κα-
θηγητῆς τοῦ ἐν Λονδίῳ γυμνασίου τοῦ βασιλέως, ἔδωκεν αὐτῷ
30,000 λιτρῶν, καὶ τότε δὴ μόνος ὁ Κ. Κοόκης συνέστησε τὴν
μεγάλην ἠλεκτροτηλεγραφικὴν ἐταιρίαν, ἥτις συνέδεσεν ἤδη διὰ
τοῦ σύρματος 30,000 χιλιομέτρων γῆς ἐπὶ τῆς ἡμετέρας νήσου.
Οὐδεὶς δύναται νὰ προεῖπῃ ὁποῖον θὰ ἦναι τὸ μέλλον τῆς μεγά-
λης ταύτης ἐφευρέσεως. Σήμερον συνδέει πάμπολλα δημόσια

καταστήματα ἐν ταῖς ἡμετέραις μεγαλοπόλεσι, διάγει τὰς ἀγγελίας ὅπου ἐξασκεῖται ἡ ἐλαχίστη βιομηχανία· ὁπότεν δὲ μετ' ὀλίγον ἐνώση τὰς ἡμέτερας ἐπαύλεις μετὰ τῶν πόλεων, τότε δὴ θὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ἔργον πολλῶν ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν. Ἐὰν ὁ ἠλεκτρικὸς τηλεγράφος διαβῆ ποτε τὸ ἐξαίσιον βάθος τῶν ὠκεανῶν καὶ συνάψῃ τὸν παλαιὸν κόσμον μετὰ τοῦ νέου, (α) ἡ τιμὴ τούτου θὰ ὀφείλῃται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ ἐν Γλασκόβη πανεπιστήμιον, εἰς τὸ ἐφευρετικώτατον πνεῦμα τοῦ καθηγητοῦ Οὐίλλιέλμου Θόμψωνος.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐσχάτως ἐφευρεθεῖσα φωτογραφία εἶναι ἀπόρροια τῶν πανεπιστημίων. Διὰ τῆς ἐπισήμης ταύτης, ὁ καθηγητὴς Κ. Φῶξ Γαλβότης κατῴρθωσε νὰ ἀναδείξῃ ἄξεστόν τι πείραμα περικαλλεστάτην τέχνην καὶ ὠφελιμωτάτην. Δυσκόλως ἐννοοῦμεν ὅποσον δι' αὐτῆς προήχθησαν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστήμαι, ἔτι δὲ δυσκολώτερον ἐννοοῦμεν πόσον θὰ προαχθῶσι δι' αὐτῆς αἱ πολλαπλαῖ σχέσεις τῆς κοινωνίας. Φίλη γενναιοτάτη ἀνεδείχθη ἡ φωτογραφία ἐξαιρέτως πρὸς τὰς καλὰς τέχνας. Ἀρχιτεκτονική, γλυπτική καὶ γραφικὴ ἀνέκαθεν ἐπηρεχόλησαν τὰς ὑψηλοτέρας τοῦ ἀνθρώπου διανοητικὰς δυνάμεις. Τὰ ἐξοχώτερα τούτων προϊόντα, καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς εὐσεβείας καὶ τηρηθέντα ὑπὸ τῆς ἀγάπης, διεσώθησαν διὰ τῆς γενναιοδωρίας τῶν ἀτόμων καὶ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν βασιλέων· τὰ ἀνάκτορα λοιπὸν, τὰ κτίρια τοῦ κοινωνικοῦ βίου, οἱ θρησκευτικοὶ ναοὶ, οἱ πολεμικοὶ πύργοι, οἱ ὀβελίσκοι, τὰ μνημεῖα καὶ τὰ μαισωλεῖα διαμένουσι σεβαστὰ τοῖς πᾶσι, μαρτυροῦντα τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν καλολογικὴν αἴσθησιν τῶν ἰδρυτῶν των. Τὰς καλὰς ταύτας τέχνας προστατεύουσιν ἡ εὐλάβεια ἅμα καὶ ἡ κενοδοξία καὶ οἱ ἱερώτατοι πόθοι· θὰ ὠκτείρομεν δὲ ἀναμφιβόλως πᾶσαν ἀνακάλυψιν ἢ πᾶσαν ἄμπωτιν ἐν τῇ αἰσθητικῇ κρίσει τοῦ ἔθνους, ἐνδεχομένην νὰ παραλύσῃ τὴν γραφίδα τοῦ ζωγράφου ἢ τὴν σμίλην τοῦ ἔρμογλύφου.

(α) Ἡ παροῦσα διατριβή, ἀπόσπασμα προσλαλιᾶς τοῦ ὀνομαστοῦ φυσιολόγου Sir David Brewster πρὸς τοὺς φοιτητὰς τοῦ ἐν Ἐδιμβούργῃ Πανεπιστημίου, ἐγράφη πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ τηλεγράφου μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς ἡπείρου. Λυπούμεθα διότι δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν ὀλόκληρον τὴν περισπούδαστον προσλαλιᾶν ταύτην, καθόσον ἡ Τεργεσταία Κλεῖω μέρος αὐτῆς εἶχε γνωστοποιήσει ἡμῖν ἐγκαίρως.

Ἡ δὲ φωτογραφία, ἀντὶ τοῦ παραβλάψαι τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, ὡς τινες πρὸ μικροῦ ἐφοβήθησαν, θὰ χορηγήσῃ αὐταῖς τὰ τελειότατα ἀπομιμήματα παντὸς καλλιτεχνήματος ἀρχαίου καὶ νεωτέρου, καὶ σκηναὶς τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὰς ὁποίας ἄλλως θὰ κατεῖχεν ἡ ἀτελῶς ἢ οὐδόλως, καὶ ἄνευ τῶν ὀπιῶν ἢ τέχνη διαμένει στάσιμος ἢ ὀπισθοδρομεῖ καὶ παρακμάζει.

Ἐνῶ δὲ ὁ καλλιτέχνης πορίζεται ἐντεῦθεν ὕλην τῆς δημιουργοῦ φαντασίας του, μεγίστην ὡσαύτως ὠφέλειαν πορίζεται συγχρόνως καὶ ἡ κοινωνία. Ὁ ἀγραυλῶν λ. χ. ὁ ὑπὸ τῆς τύχης ἢ ὑπὸ τοῦ καθήκοντος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα ὡσανεὶ εἰς φυλακὴν δεδεμένος, δύναται ἄνευ τινὸς κόπου ἢ κινδύνου νὰ περιεργασθῇ τὰς καλλονας καὶ τὰ θαυμάσια τῆς ὑψηλίου, οὐχὶ ἐν ἀτελεῖ ἢ ἀπατηλῶ ἀπεικονίσματι ταχυγράφου γραφίδος, ἀλλ' ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος, ὑπὸ τὸ ὅποιον θὰ ἐζωγραφεῖτο ἐπὶ τοῦ δικτυοειδοῦς χιτῶνός του, ἐὰν διὰ τινος μαγικῆς ράβδου αἴφνης μετεκομίζετο αὐτὸς εἰς τὴν πρωτότυπον σκηνήν. Ἡ σχεδιογραφία τῶν Ἰμαλαίων καὶ τῶν Ἄνδεων παρίσταται ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν του ἐν ὄλῃ αὐτῶν τῇ φυσικῇ καλλονῇ. Ὁ Νιαγάρας θὰ ἀνοίγῃ τοὺς τρομεροὺς καταβράκτας του· τὰ πυρίπνοα ὄρη θὰ ἐξεμῶσιν εἰς τὸν ἀέρα παντοῖα νέφη κόνεως καὶ γλώσσας καπνοῦ. Δὲν θὰ ἦναι πλέον εἰς αὐτὸν ἄγνωστοι αἱ κολοσσαῖαι τῆς Αἰγύπτου πυραμίδες, οἱ περικαλλέστατοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης ναοὶ, τὰ χρυσοῦργη τεμένη καὶ οἱ μιναρέδες τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ συγκεκινημένης καρδίας θὰ βλέπῃ τὰς ἱεράς σκηναὶς, τὰς ὁποίας ἀγιάζει ἡ πίστις καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη του. Θὰ παρατηρῇ τὸ ὄρος Σιών ὡς «πεδίον ἡροτρεμμένον,» τὴν Τύρον ὡς «πέτραν, ἐφ' ἧς οἱ ἄλιεῖς ξηραίνουσι τὰ δίκτυά των,» τὴν Νινευτὶ «ὡσπερ τάφον,» τὴν Βαβυλῶνα «σωρὸν ἐρειπίων.» Καί τοι δὲ βλέπομεν μόνον τὴν Παλαιστίνην ἔρημον διαμένουσαν, οὐδὲν ἦττον αἱ θάλασσαι, ἐπὶ τῶν ὀπιῶν τὰ κύματα διέπλευσεν ὁ θεῖος Σωτὴρ, οἱ λόφοι, ἐπὶ τοὺς ὀποίους ἀνέβη, αἱ ὁδοὶ, τὰς ὁποίας ἐπάτησε, καὶ τὸ ὄρος, ἀπὸ τοῦ ὀποίου εὐηγγελίστατο τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, ἴσανται ἀμετάβλητα, ἀναλλοίωτα, καὶ διεγείρουσιν ἐν ἡμῖν μέγα καὶ ἱερὸν διάφορον.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἔρμογλυφικὴ τέχνη ὠφελήθη τὰ μέγιστα ἐκ τῆς φωτογραφίας. Ἐν διάσημον μέλος πανεπιστημίου τινὸς ἐν Σκωτίᾳ ἀπεφῆνατο, ὅτι «πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς γλυπτι-

κῆς δύνανται ν' ἀποκτηθῶσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ διὰ τινων ἀξιμουθικῶν παραστάσεων ἐμφύχου ὄντος φωτογραφουμένου.»

Ταύτην τὴν ἰδέαν μελετήσας ἐμβριθέστερον ὁ ἐν Παρισίοις Κ. Οὐίλχῆμος ἐφεύρε τὸ νέον εἶδος τῆς φωτογλυπτικῆς, διὰ τῆς ὁποίας τοιαῦται ἀξιμουθικαὶ σχεδιογραφαὶ μεταφέρονται ὑπὸ τοῦ φωτογράφου εἰς κομμάτιον πηλοῦ ἢ κειμωλίας γῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐντυποῦται ἀκριβέστατα τὸ ἐμφυχον πρόσωπον, ὅπερ ἐπιθυμεῖ νὰ διαιωνίσῃ ὁ καλλιτέχνης. Διὰ τοιούτου θαυμασίου τρόπου, προτομαί, ἀγαλμάτια, καὶ ἄλλα ἀπεικονίσματα ἐκ κασσιτέρου, χαλκοῦ, πηλοῦ, μαρμάρου κτλ. τὰ ὁποῖα ἦσαν μέχρι τοῦδε ἀποκλειστικὸν κτῆμα τῶν πλουσίων, θὰ ἀποβῶσι κτῆμα κοινότατον τοῖς πᾶσιν· αἱ δὲ ἡμέτεραι οἰκίαι θὰ κοσμηθῶσιν ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς διὰ τῆς προτομῆς τῶν φίλων, τῶν συγγενῶν, καὶ πάντων ὅσοι διέπρεψαν καὶ ἐθαυμάσθησαν ἐπὶ σοφίᾳ, μεγαλοφυΐᾳ καὶ ἀρετῇ.

Οὐχὶ ὀλιγώτερον εὐηργέτησεν ἡ φωτογραφία τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, τὴν γραμματολογίαν καὶ τὰς τέχνας. Ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς ἅπαντα τὰ φαινόμενα τὰ μετεωρολογικὰ καὶ τὰ μαγνητικά. Σχεδιογραφεῖ μετ' ἀλανθάστου ἀκριβείας ἅπαντα τῆς ἀστρονομίας τὰ φαινόμενα, τὰ παρατηρούμενα διὰ τε τοῦ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ τηλεσκοπίου· ἐντυποῖ δὲ ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς πλακός τῆς ὅσα δὲν δύναται νὰ παρατηρήσῃ ὁ ἡμέτερος δικτυοειδῆς χιτῶν. Εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν παριστᾷ πάντας τοὺς τύπους τοῦ ζωικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ βίου. Εἰς μὲν τὴν ὀρυκτολογίαν καὶ τὴν χημείαν, τὰς ἀπαραμίλλους κρυσταλλώσεις τῶν εἰς δὲ τὴν γεωλογίαν, τὰ φοβερὰ τέρατα καὶ θαυμάσια τῶν προκατακλυσμιαίων χρόνων· εἰς τὴν ἐθνολογίαν, τὰ ποικίλα πρωτότυπα τῆς ἡμετέρας φυλῆς· εἰς τὴν ἀνατομίαν, τοὺς τύπους τοῦ θανάτου· εἰς τὴν φυσιολογίαν, τοὺς τύπους τῶν νοσημάτων· εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, ἐξηγεῖ καὶ διατηρεῖ τὰς παναρχαίους ἐπιγραφάς· εἰς δὲ τὴν κλασικὴν, τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν θεολογικὴν γραμματολογίαν ἀντιγράφει πρὸς σπουδὴν καὶ πολλαπλασιάζει πρὸς διάδοσιν τὰ παντοῖα χειρόγραφα, ἅτινα περιέσωσαν ἡμῖν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος. Συνελόντι εἰπεῖν, ὅσα βλέπει ὁ ὀφθαλμὸς, ὅσα διορᾷ τὸ τηλεσκόπιον, ὅσα ἀνακαλύπτει τὸ μικροσκόπιον, ἅπαντα ταῦτα τὰ σχεδιογραφεῖ, τὰ πολλαπλασιάζει καὶ τὰ διατηρεῖ ἡ φωτογραφία.

Ἐκτιμήσας τὴν ἀξίαν τῶν τριῶν μεγάλων ἐφευρέσεων, τῶν πηγασασῶν ἀμέσως ἐκ τῶν ἡμετέρων πανεπιστημίων, ἀναφέρω ἤδη ἕτερόν τι καὶ ἀνεκτίμητον δῶρον, ὅπερ αὐταὶ ἐπεδαψίλευσαν εἰς τὸ ἔθνος, χορηγήσασαι ταῖς ἀρχαῖς τὰ μέσα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνακαλύπτειν καὶ ἀναστέλλειν τὰ κακούργηματα. Ἐὰν ὁ σιδηρόδρομος μετακομίσῃ τὸν κακούργον ταχέως ἀπὸ τοῦ τόπου ἐνθα διέπραξε τὸ κακούργημα, πολλῶ ταχύτερον δύνανται νὰ τὸν καταδιώξωσιν οἱ τῆς ἀστυνομίας ὑπάλληλοι· τούτων δὲ ἀποτυχόντων, καταδιώκει αὐτὸν ἐν τῇ φυγῇ του ὁ τηλεγράφος, ὁ δὲ φωτογράφος συνταυτίζει τὸν φεύγοντα.

DAVID BREWSTER.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΙΑΝ ΓΥΝΑΙΚΑ. (α)

Πλούταρχος τῇ γυναικὶ εὖ πράττειν.

Ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἐπεμψας ἵνα μοὶ ἀναγγείλῃ περὶ τῆς τελευταίας τοῦ παιδίου, φαίνεται ὅτι ἀπέτυχεν ὡς πρὸς τὴν ὁδὸν, ἐπειδὴ ἐπορεύετο εἰς Ἀθήνας· ἐγὼ δὲ, ἐλθὼν εἰς Τάναγραν, ἔμαθον περὶ τοῦ θυγατρίου. Καὶ τὰ μὲν ἀφορῶντα τὴν ταφὴν νομίζω, ὅτι ἐξετελέσθησαν ἤδη, καὶ ἐλπίζω, ὅτι ἐξετελέσθησαν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ σὲ ἐπιβαρύνῃ τι καὶ κατὰ τὸ παρὸν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲ δὲν ἐπραξές τι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σου, ἀλλ' ἀναμένης τὴν γνώμην μου, στοχάζησαι δὲ ὅτι θέλει σὲ ἀνακουφίσει γενόμενον, καὶ τοῦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐπιτηδεύσεως καὶ δεισιδαιμονίας, ὧν οὐδόλως σὺ μετέχεις.

(α) Ἀποβιάσαντος τοῦ θυγατρίου, ἡ μήτηρ ἐπεμψεν ἄνθρωπον ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν συμφορὰν πρὸς τὸν Πλούταρχον, ἀποδημῶντα τότε, φαίνεται, εἰς Ἀθήνας. Πρὸ τῆς ἀφίξεως ὁμοῦ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος μετέβη εἰς Τάναγραν, ἔνθα ἔμαθε παρ' ἄλλων τὰ περὶ τῆς τελευταίας καὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ. Καὶ ἐπλήρη μὲν βεβαίως ὑπὸ τῆς συμφορᾶς, τὸ τρίτον ἤδη ἀποβάλλον ὡς φαίνεται τέκνον καὶ τὸ μόνον κοράσιον· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον συνησθάνθη τὴν βαρείαν ἐν τῇ ἀπομονώσει Ὀλίφιν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Ὅθεν κρατήσας ἑαυτοῦ γενναίως καὶ φιλοσόφως, ἐπέστειλεν αὐτῇ τὸν παρόντα παραμυθητικὸν λόγον, ἴσως μὲν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἀποδημήσῃ ἀμέσως, κυρίως δὲ στοχάζομαι, ἵνα κατ' ἡσυχίαν ἐκθέσας τὰς σκέψεις αὐτοῦ, καταπραύνη τὴν ὁρμὴν τοῦ πάθους, καὶ οὕτω προδιαθέτῃ αὐτὴν εἰς τὴν ὑπερον συνέντευξιν καὶ τοὺς λόγους, καὶ μὴ ἔξαγριαίνῃ, ὡς συμβαίνει πολλάκις, ἡ θεία αὐτοῦ τὸ πάθος. Ἐπαινεῖται δὲ ὁ λόγος διὰ τὸ θυματίως ἐν αὐτῷ ἐκδηλούμενον παθητικὸν πρὸς τὴν σὺντροφὴν τοῦ βίου καὶ κοινωνὸν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, καὶ δι' ἀτὰ ἐπιχειρήματα, καὶ κρίνεται ἄριστος τῶν ἠθικῶν. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ ἐραστία καὶ ἀφελὴς σωφροσύνη καὶ γενναϊότης τῆς γυναικὸς, ἣτις, καίτοι μόνη ἀνατρέφουσα τὰ τέκνα, καὶ ὑπεραγαπῶσα, καθὰ μονογεεῖς, τὸ κοράσιον, ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, καὶ ἀπόντος τοῦ συζύγου, οὐδὲν παράφορον, οὐδ' ἀπρεπέες, οὐδ' ἀνάξιον αὐτῆς καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ὡς καὶ ἐν προηγουμέναις ὁμοίαις περιστάσεσιν, οὐτ' εἶπεν, οὐτ' ἔπραξεν, ἀλλὰ κοτμίως καὶ σωφρόνως τὸν οἶκον διέθεσεν. Ἀποκαλύπτει λοιπὸν ὁ λόγος καὶ τὸ ἦθος τοῦ Πλουτάρχου, καὶ τὸν οἰκιακὸν αὐτοῦ βίον.

Εἰς σὲ ἀπόκειται, ὦ γύναι, καὶ τὸ βάρος τοῦ παθήματος νὰ καταστήσῃς μέτριον δι' ἐμέ, καὶ τὸν ἑαυτὸν σου νὰ κρατήσῃς ἀπὸ πάσης ὑπερβολῆς. Διότι γνωρίζω καὶ ἐκτιμῶ τὸ συμβεβηκὸς ὅποσον δεινὸν εἶναι· ἂν ὁμοῦς εὕρω καὶ σὲ δυσανασχετοῦσαν καθ' ὑπερβολὴν, τοῦτο θέλει μὲ ἐνοχλήσει περισσότερον τοῦ συμβάντος. Μολονότι οὐδ' ἐγὼ ἔγεινα ἀπὸ δρυὸν οὐδ' ἀπὸ πέτραν, γνωρίζεις δὲ καὶ σὺ ἡ ἴδια τὰ αἰσθηματά μου, ἐπειδὴ συμμετέσχες μοι τῆς ἀνατροφῆς τοσοῦτων τέκνων, ἅτινα πάντα ἀνετρέφθησαν κατ' οἶκον διὰ τῆς ἰδίας ἀμφοτέρων ἡμῶν ἐπιμελείας. Τὸ δὲ παιδίον τοῦτο γνωρίζω ὅτι ὑπῆρξε διὰ σὲ κατ' ἐξοχὴν προσφιλές, διότι κατὰ τὸν πόθον σου ἐγεννήθη θυγάτηρ μετὰ τέσσαρας υἱοὺς, καὶ εἰς ἐμέ ἐφάνη καλὸν νὰ τῇ δώσω τὸ ὄνομά σου. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἰδιαιτέρα τις ἀφορμὴ πρὸς φιλοστοργίαν, καθότι ἀμφοτέροι ἡσθανόμεθα καθαρὰν εὐφροσύνην ἐπ' αὐτῇ, χωρὶς οὐδεμίαν αἰτίαν ὀργῆς ἢ μέμφεως. Αὐτὴ μάλιστα ἦτο πεποικισμένη ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ διὰ θαυμαστῆς τινος ἀχολίας καὶ πραότητος· ἀνταποδίδουσα δὲ τὴν ἀγάπην καὶ τὰς χάριτας, καὶ εὐχαρίστησιν προὔξειε συνάμα καὶ ἀπεδείκνυε τὴν φιλάνθρωπιαν τῆς. Διότι οὐχὶ μόνον εἰς ἄλλα βρέφη, ἀλλὰ καὶ εἰς σκεύη, εἰς τὰ ὅποια ἐτέρπετο, καὶ εἰς παίγνια προσεχάλει τὴν τίτην νὰ προσφέρῃ τὸν μαστὸν, μεταδίδουσα οὕτως ἐκ φιλάνθρωπίας, ὡς εἰς ἰδικὴν τῆς τράπεζαν, τῶν καλῶν ὅσα εἶχε, καὶ κοινὰ προτιθεῖσα τὰ μᾶλλον εὐχάριστα εἰς τοὺς εὐφραίνοντας αὐτήν.

Πλὴν δὲν βλέπω, ὦ γύναι, διατί τὰ τοιαῦτα τοῦ παιδὸς προτερήματα ἐνόσω μὲν ἐξῆ μᾶς ἔτερπον, τῶρα δὲ, ὅταν φέρωμεν αὐτὰ κατὰ νοῦν, θέλουσι λυπήσει ἡμᾶς καὶ καταταράξει. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου, φοβοῦμαι, μήπως σὺν τῇ λύπῃ ἀποβάλωμεν καὶ τὴν μνήμην αὐτῆς, καθὼς ἡ Κλυμένη, λέγουσα

μίσῳ τὸ ἔλοφρον
ἐκ κρανείας τόξον, εὔτε θέλω νὰ ἀκούσω περὶ γυμνασίου! (α)

ἐπειδὴ ἀπέφευγε καὶ ἔτρεμε τὴν ἐνθύμησιν τοῦ παιδὸς, ἣτις αἰετοποτε παρηκολούθει αὐτήν. Διότι ἡ φύσις ἀποφεύγει πᾶν τὸ στενωχωροῦν. Πρέπει δὲ, καθὼς αὐτὴ καθίστατο εἰς ἡμᾶς τὸ μᾶλ-

(α) Ἀπόσπασμα ἴσως μὴ σωζομένης τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου, ἐν ἣ ἡ Κλυμένη αὕτη, ἀπολέσασα φαίνεται νεαρὸν υἱὸν, μετ' ἀποστροφῆς ἀποβάλλει ὅσα οὗτος ἐτέρπετο καὶ ἐσχόλαζεν, ὡς τὴν εἰκόνα τοῦ φιλάτου αὐτῆ παριστάνοντα.

λον πάντων ἡδὺ ἄσπασμα καὶ θέαμα καὶ ἄκουσμα, οὕτω καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσις νὰ ἐνδαιτᾶται καὶ νὰ συζῆ μεθ' ἡμῶν, προξενούσα πλειοτέραν τὴν εὐφροσύνην καὶ ἀποπνίγουσα τὴν λύπην. Διότι εἶναι πρόσφορος ἡ περίστασις νὰ ὠφελῆθῶμεν κατὰ τι καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν συμβουλῶν, τὰς ὁποίας πολλάκις παρέσχομεν πρὸς ἄλλους, καὶ νὰ μὴ διερχώμεθα τὸν καιρὸν ἀδημονούντες, καὶ λύπην ἀντὶ εὐχαριστήσεως ἀπολαμβάνοντες.

Καὶ τοῦτο λέγουσιν οἱ ἐκεῖθεν ἐλθόντες καὶ θαυμάζουσιν, ὅτι οὐδ' ἰμάτιον ἐνεδύθησεν πένθιμον, οὐδὲ καθυπέβαλες σεαυτὴν εἴτε τὰς ὑπηρετίας σου εἰς ἀσχημίαν τινὰ καὶ ταλαιπωρίαν, οὐδὲ τὰ κατὰ τὴν ταφήν παρεσκευάσθησαν μετὰ πομπῶδους πολυτελείας, ἀλλὰ πάντα τὰ ἀπαιτούμενα ἐξετελοῦντο κοσμίως καὶ σώπληλῶς. Καὶ ἐγὼ δὲν ἐθαύμαζον ποσῶς τοῦτο· καθότι πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διατηρήσῃς καὶ εἰς τὰ λυπηρὰ τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν λιτότητα, ἐνῶ οὐδέποτε ἐκαλλωπίσθησεν διὰ θέατρον ἢ πανήγυριν, ἀλλ' ἐθεώρησας πάντῃ ἄχρηστον πρὸς εὐδαιμονίαν τὴν πολυτέλειαν. Διότι ὅχι μόνον εἰς τὰ ὄργια τοῦ Βάκχου ἢ φρόνιμος γυνὴ πρέπει νὰ μένη ἀνεπηρέαστος, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ θεωρῆ κατωτέραν τὴν εἰς τὰ πένθη ταραχήν· καὶ ἡ ὁρμὴ τοῦ πάθους χρειάζεται ἐγκράτειαν, ἀντιστρατευομένην ὅχι πρὸς τὴν φιλοστοργίαν, καθὼς στοχάζονται κοινῶς, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῆς ψυχῆς. Καθότι τὴν μὲν φιλοστοργίαν εὐχαριστοῦμεν, ποθοῦντες καὶ τιμῶντες καὶ ἐνθυμούμενοι τοὺς ἀποβιώσαντας· ἡ δὲ ἀπληρτος θρήνων ἐπιθυμία καὶ παραφέρουσα εἰς ὄδυρμους καὶ κοπετοὺς εἶναι μὲν ἐπίσης μεμπτέα, ὡς καὶ ἡ ἀκρασία τῶν ἡδονῶν, κοινῶς δὲ συγχωρεῖται, διότι τὸ μεμπτὸν αὐτῆς εἶναι αὐτὴ αὐτῆς ἡ λύπη καὶ ἡ πικρία, καὶ ὅχι ἡ τέρψις. Τί ἄλλο τῶν ὄντων εἶναι παραλογώτερον, ἢ τοὺς μὲν ὑπερβολικοὺς γέλωτας καὶ τὴν ἄμετρον χαρὰν νὰ προσπαθῶσι νὰ ἐμποδίσωσι, νὰ παραχωρῶσι δὲ πᾶσαν ἄδειαν εἰς χειμάρρους κλαυθμῶν καὶ ὄδυρμῶν, οἵτινες ὁρμῶσιν ἐκ μιᾶς πηγῆς (τοῦ πένθους;) καὶ τινες νὰ φιλονεικῶσι μὲν πρὸς τὰς γυναῖκας περὶ μύρου καὶ πολυτελοῦς ἐνδυμασίας, νὰ ἐπιτρέπωσι δὲ νὰ κείρωνται πενθίμως, καὶ νὰ βράπτωσι τὰ ἐνδύματα μέλανα, καὶ νὰ κἀθῆνται ἀπρεπῶς, καὶ νὰ ταλαιπωρῶνται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κατακλίσει των, καὶ, τὸ παραδοξότερον πάντων, ν' ἀντιτείνωσι μὲν καὶ νὰ ἐμποδίσωσιν ἂν αὐταὶ τιμωρῶσιν ἀμέτρως καὶ ἀδίκως ὑπὲρ τὰς ἢ ὑπηρετίας, ἂν δ'

αὐταὶ ὑφ' ἑαυτῶν βασανίζονται σκληρῶς καὶ πικρῶς, νὰ τὰς παραβλέπωσι πασχούσας καὶ ταλαιπωρουμένας, ἐνῶ χρειάζονται ἄνεσιν καὶ φιλανθρωπίαν;

Ἡμεῖς τοῦλάχισον, ὦ γυναῖ, στοχάζομαι, ὅτι οὐτ' ἐκείνης τῆς διαμάχης θὰ λάβωμεν ἀνάγκην, οὔτε ταύτης τῶρα. Διότι ὡς πρὸς τὴν εὐτέλειαν μὲν τῆς στολῆς καὶ τὴν ἀπλότητα τῆς διαίτης οὐδεὶς ὑπάρχει τῶν φιλοσόφων, τὸν ὁποῖον, συναναστραφέντα καὶ σχετισθέντα μεθ' ἡμῶν, δὲν ἐξέπληξας, οὐδ' εὐρίσκεται τις τῶν πολιτῶν, ὅστις νὰ μὴ παρετήρησε τὴν εἰς τὰ ἱερά καὶ τὰς θυσίας καὶ τὰ θεάτρα ἀφέλειάν σου. Ἦδη δὲ καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα δυστυχήματα ἀπέδειξας πολλὴν εὐστάθειαν ὅτε ἀπώλεσας τὸ πρεσβύτατον τῶν τέκνων σου, ὡς ἐπίσης καὶ ὅταν μᾶς ἀφῆκεν ἐκεῖνος ὁ ὠραῖος Χάρων. Διότι ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ἅμα μοὶ ἀνηγγέλθη τότε ἡ τελευτὴ τοῦ παιδίου, μὲ συνώδευσαν ἀπὸ τὴν θαλασσοπορίαν μου ξένοι, καὶ εἰσῆλθον μετὰ πολλῶν ἄλλων εἰς τὴν οἰκίαν. Ἐπειδὴ δ' ἐβλεπον πολλὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν, ἐστοχάσθησαν, (καθὼς ὕστερον διηγοῦντο καὶ πρὸς ἄλλους,) ὅτι δὲν συνέβη κανὲν δεινόν, ἀλλ' ἀπλῶς διεδόθη κενὸς λόγος. Τοσοῦτον φρονίμως διευθέτησας τὸν οἶκον, καίτοι ἐδικαιοῦσο νὰ παραδώσῃς τὰ πάντα εἰς τὴν μεγαλητέραν ἀταξίαν, καθότι ἐκεῖνον ἐγαλακτοτρόφησας διὰ τοῦ ἰδίου σου μαστοῦ, καὶ ὑπέφερες ἐγχείρησιν εἰς τὴν θηλὴν, παθοῦσαν περίθλασιν· ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ἡ μεγάλη σου γενναιότης καὶ φιλοστοργία.

Βλέπομεν σήμερον τὰς πλειοτέρας μητέρας λαμβανούσας εἰς χεῖρας τὰ παιδιά των ὡς παίγνια, (α) ὅταν αὐτὰ καθαρισθῶσιν

(α) Ὁ βραχὺς καὶ ἐν ὑπαινιγμῶ, ἀλλ' εὐφύης καὶ χαρίεις τοῦ Πλουτάρχου ἔλεγχος καὶ νῦν διατηρεῖ τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ ῥιμύτητα. Πολλὰι μητέρες λαμβάνουσιν εἰς χεῖρας τὰ τέκνα των, ἀποῦ τὰ καλωπίσωσιν αἱ τροφοί, ὡς παίγνια· ἐμπιστεύονται δὲ οὐ μόνον τὴν διατροφήν, (ἂν καὶ κατὰ τοῦτου πολλοὶ καὶ ὑγιεῖνοι καὶ ἠθικοὶ καὶ ἄλλοι ὑπάρχουσι λόγοι,) ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν διάπλασιν τῆς πρώτης ἐκείνης καὶ εὐπλαστοτάτης ἡλικίας εἰς τὰ τυχόντα γυναῖκα, ἀντελλάττουσαι οὕτω τὸ πρώτιστον καὶ ἱερώτατον καὶ ἡδίστον χρέος τῆς φύσεως, καὶ ἀπαλλασσόμεναι πάσης φροντίδος καὶ ὑποχρέωσης. Πόσον ἀξιόζηλος ἡ γυνὴ τοῦ Πλουτάρχου, ἥτις ἐγαλακτοτρόφει μόνη τὰ τέκνα, ἀποσχούσα μόνον, ὡς εἶδομεν, κατ' ἀνάγκην διὰ τὸ πένθος. Πόσον δὲ ζηλωτὸν θέαμα παρεῖχεν ὁ οἶκος οὗτος, ἐνθα ὁ πατήρ, φίλος καὶ διδάσκαλος ἀνδρῶν βασιλείων, τῶν τότε παντοδυνάμων αυτοκρατόρων τῆς Ρώμης, καὶ ἡ φιλόσοφος μήτηρ ἀνελάμβανον καὶ κατεγίνοντο περὶ τὴν παιδαγωγίαν καὶ διδασκαλίαν τῶν ἰδίων τέκνων. Ἴδία περὶ τίτῶν καὶ τροφῶν, ἴδε τοῦ περὶ Παίδων ἀγωγῆς τοῦ αὐτοῦ τὴν 5, 6 καὶ 7 παράγραφον.

ἀπὸ ἄλλους καὶ εὐτρεπισθῶσιν· ἔπειτα δὲ, ὅταν ἀποθάνωσι, παραδίδονται εἰς μάταιον καὶ ἄχαρι πένθος, ὄχι ἀπὸ εὐνοϊαν, (διότι ἡ εὐνοία εἶναι εὐλογον καὶ καλόν,) ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ μικρὸν φυσικὸν πάθος ἀναμίγνυται τὸ τῆς ματαίας ἐπιδείξεως, παρεκτρέπονται εἰς ἄγρια πένθη καὶ καθίστανται μανιώδεις καὶ ἀπαρηγόρητοι. Καὶ τοῦτο φαίνεται, ὅτι δὲν διέλαθε τὸν Αἴσωπον, εἰπόντα, ὅτι, ὅτε ὁ Ζεὺς διμεοίραζε τὰς τιμὰς εἰς τοὺς θεοὺς, ἤλθε πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ Πένθος· κατέστησε λοιπὸν αὐτὸ τιμώμενον μόνον παρ' ἐκείνων, ὅσοι κατὰ προαίρεσιν δέχονται αὐτὸ καὶ θέλουσι. Καὶ τῶντι κατ' ἀρχὰς ἕκαστος εἰσάγει τὸ πένθος εἰς τὸν ἑαυτὸν του· ὅταν δὲ θεμελιωθῇ μὲ τὸν καιρὸν καὶ συντραφῇ καὶ συγκατοικήσῃ, τότε οὐδ' ἐὰν θέλωμεν δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδιώξωμεν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταπολεμῇ ἕκαστος αὐτὸ εἰς τὴν εἰσοδὸν του, καὶ νὰ μὴ παραδέχεται νὰ γίνηται αἰχμάλωτός του διὰ μέσου ἐνδυμασίας ἢ κουρεύματος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων, τὰ ὁποῖα, καθημέραν ἀντικρύζοντα τρόπον τινὰ καὶ παρασύροντα τὸν ἄνθρωπον, καθιστῶσι μικρὰν καὶ στενόχωρον καὶ περιωρισμένην καὶ φοφοδεῆ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ· διότι οὔτε γέλωτος πλέον μετέχει οὗτος, οὔτε φωτός, οὔτε τραπέζης, ὅταν καταβάλληται τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πένθους. Παρακολουθοῦσι δ' εἰς τὸ κακὸν τοῦτο παραμέλησις τοῦ σώματος, καὶ ἀποστροφή πρὸς χρίσματα καὶ λουτρά (α) καὶ τὴν λοιπὴν διαίταν· ἐνῶ ὅλον τοῦναντίον, ἡ ψυχὴ πάσχουσα, ἔπρεπε νὰ βοηθηθῇ ἐκ τῆς εὐεξίας καὶ ὑγιείας τοῦ σώματος. Διότι κατὰ πολὺ ἀπαμβλύνεται καὶ καταπραύνεται ἡ λύπη, καθὼς εἰς εὐδίαν τὸ κῦμα, ὅταν τὸ σῶμα ἀνακουφίζηται διὰ τῆς καλῆς περιποιήσεως. Ἐὰν δὲ τὸ σῶμα τραχυνοθῇ ἀπὸ ἀπλυσίαν καὶ κακὴν διαίταν, καὶ οὐδὲν εὐχάριστον ἀναπέμπῃ εἰς τὴν ψυχὴν οὐδὲ καλόν, εἰμὴ ὀδύνας καὶ λύπας, ὡς πικράς τινας καὶ δυσαρέστους ἀναθυμιάσεις, οὐδ' ἐὰν θέλωμεν τότε εἶναι πλέον εὐκόλον ν' ἀναλάβωμεν. Τοσαῦτα πάθη καταλαμβάνουσι τὴν ψυχὴν οὕτω τάλαιπωρηθεῖσαν.

Πρὸς τούτοις ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μὲ παρηγορεῖ, εἶναι, ὅτι δὲν ἔχω νὰ φοβηθῶ ὅ,τι μέγιστον ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι καὶ φοβερώτατον, δηλαδὴ κακῶν γυναικῶν εἰσοδούς καὶ φωνὰς καὶ ὀρηγολογίας, τὰ ὁποῖα ὀξύνουσι καὶ ἀκονῶσι τὴν λύπην, καὶ

(α) Οἱ ἀρχαῖοι συνείθισον νὰ χρίωνται ἢ νὰ ἀλείφονται μὲ ἔλαιον ἢ μῆρα, καὶ ἐν ἄλλοις καὶ ἐκ τοῦ λουτροῦ (βαλανείου) ἐξερχόμενοι.

δὲν τὴν ἀφίνουσι νὰ μαρανθῇ οὔτε ἀπὸ ἄλλους οὔτε αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς. Γνωρίζω ποίους ἀγῶνας κατέβαλες βοηθοῦσα τὴν ἀδελφὴν τοῦ Θεώνος, καὶ ἐναντιουμένη εἰς τὰς ἐξωθεν μετ' ὀλοφυρμῶν καὶ ἀλαλαγμῶν ἐπερχομένας, ἀπαρράλλακτως ὡς νὰ ἔφερον πῦρ ἐπὶ πῦρ. Τί περίεργοι τῶντι εἶναι οἱ ἄνθρωποι! τὰς μὲν οἰκίας τῶν φίλων ὅταν ἴδωσι καιομένας σβύνουσι, ὅσον τὸ ταχύτερον εἶναι δυνατὸν καὶ παντὶ σθένει· ὅταν δὲ ἴδωσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν φλογιζομένας, ἀπ' ἐναντίας προσφέρουσιν ὑπεκκαύματα. Ἐπίσης εἰς μὲν τὸν πάσχοντα ὑπὸ ὀφθαλμίας δὲν ἀφίνουσι τὸν βουλόμενον νὰ πλησιάσῃ τὰς χεῖρας, οὐδὲ νὰ ἐγγίσῃ τὸ φλογιζόμενον μέρος· ἐνῶ ὁ πενθῶν ἐπιτρέπει εἰς τὸν τυχόντα νὰ τάραττη καὶ νὰ ἐξαγριαίνῃ τὸ πάθος του, τὸ ὁποῖον, διὰ μικρᾶς νύξεως καὶ ἀφορμῆς ἀνανεούμενον, (α) κατανατᾶ εἰς πολλὴν καὶ δυσχερῆ ἀθλιότητα.

Καὶ ἀπὸ τούτων μὲν γνωρίζω, ὅτι θέλεις προφυλαχθῇ. Προσπάθει δὲ νὰ μεταφέρῃς τὸν ἑαυτὸν σου διὰ τῆς φαντασίας εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, καθ' ὃν, μὴ ὑπάρχοντος εἰσέτι τοῦ παιδίου, οὐδὲν εἶχομεν πρὸς τὴν τύχην παράπονον· ἔπειτα νὰ συνάπτῃς τὸν παρόντα τοῦτον καιρὸν μετ' ἐκείνου, ἐπειδὴ περιήλθομεν εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν. Διότι ἄλλως, ὦ γύναι, θέλομεν φανῆ, ὅτι ἀγανακτοῦμεν κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τέκνου, θεωροῦντες εὐτυχεστέραν τὴν πρό τῆς γεννήσεως αὐτοῦ κατάστασιν ἡμῶν. Τὴν δὲ ἐν τῷ μεταξύ διετίαν δὲν πρέπει ν' ἀφαιρῶμεν ἀπὸ τὴν μνήμην, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ θεωρῶμεν εὐφρόσυνον δι' ὅσας χάριτας παρέσχεν ἡμῖν καὶ ἀπολαύσεις· οὔτε νὰ ὑπολαμβάνωμεν τὴν βραχεῖαν εὐτυχίαν μεγάλην συμφορὰν, μηδὲ διότι διέψευσεν ἡ τύχη τὰς περὶ τοῦ τέκνου ἐλπίδας ἡμῶν, ν' ἀχαριστῶμεν καὶ δι' ὅ,τι ἔδωκεν αὐτὸ εἰς ἡμᾶς. Πάντοτε ὁ εὐφημῶν πρὸς τὰ Θεία καὶ μὴ μεμψομιρῶν, ἀλλὰ στέργων τὴν τύχην, (β) συχομίζει

(α) Ἐσφαλμένη μοι ἐξ ἀντιγραφῆς ἔδοξε ἐνταῦθα ἡ τοῦ κειμένου λέξις ἀ ν α ξ η ρ α ι ν ὀ μ ε ν ο ν, ἀντὶ ἀ ν α ξ α ι ν ὀ μ ε ν ο ν.

(β) Ὁ Πλούταρχος οὐδόλως βεβαίως πιστεύει τυφλὴν τινὰ καὶ ἰδιότροπον τύχην, ἀλόγως διέπουσαν τὰ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ὁ κοινὸς τότε λαὸς· χρεῖται δὲ τῆ λέξεως κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν, ἐνοῶν κυρίως αὐτὴν τὴν θείαν Πρόνοιαν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἡμῖν, ἢ καὶ τὰς ἐπὶ τούτῳ τῶν τότε νομιζομένων θεῶν, οἷον τῶν Μοιρῶν, ἐνεργείας, ὠριτμένας ὅμως κατὰ νόμους καὶ διατάξεις ἀνωτέρου θεοῦ, καὶ οὐχὶ ἀλόγως γινομένας. Οὕτω δὲ φιλοσοφικώτερον ἐθεώρουν καὶ τὴν Ἀνάγκην ἢ Εἰμαρμένην τῶν ἀρχαίων ποιητῶν κτλ. Κατ' ἔκτασιν

καλὸν καὶ ἡδὺν καρπὸν· εἰς δὲ τὰς τοιαύτας περιστάσεις ἐκεῖνος, ὅστις ἀναπολεῖ ὅτι πλεῖστον τὰς εὐτυχίας, καὶ στρέφει καὶ μεταφέρει τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν καὶ ταρακτικῶν σκηνῶν τοῦ βίου εἰς τὰς φωτεινὰς καὶ λαμπρὰς, ἢ παντάπασιν σβύνει τὴν λύπην, ἢ τοῦλάχιστον ἐλαττώνει καὶ ἀμαυροῖ διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτῆς πρὸς τὸ ἐναντίον. Διότι καθὼς τὸ μῦρον πάντοτε μὲν εὐφραίνει τὴν ὄσφρησιν, πρὸς δὲ τὰ δυσώδη εἶναι ἀντιφάρμακον, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἀναπόλησις τῶν εὐτυχιῶν ἐν ταῖς δυστυχίαις χρησιμεύει ὡς ἀναγκαῖον βοήθημα, ἐὰν δὲν ἀποφεύγη τις τὴν μνήμην τῶν χρηστῶν, μηδὲ μέμφεται ἐξ ἄπαντος καὶ κατὰ πάντα τὴν τύχην. Ὅπερ δὲν πρέπει ἡμεῖς νὰ πάθωμεν, μεμφιμοιροῦντες κατὰ τοῦ βίου ἡμῶν, ἐὰν ἔχη ὡς χειρόγραφον μίαν μόνον κηλῖδα, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι καθαρὸς καὶ ἀβλαβής.

Διότι πολλάκις μὲν ἤκουσας, ὅτι ἡ εὐδαιμονία προέρχεται ἀπὸ ὀρθῶς σκέψεις, αἵτινες κατ' ὀλίγον μορφοῦσιν εὐσταθῆ διάθεσιν· αἱ δὲ μεταβολαὶ τῆς τύχης δὲν ἀποτελοῦσι μεγάλας παρεκτροπὰς, οὐδ' ἐπιφέρουσι τυχαίας μεταπτώσεις τοῦ βίου. (α) Ἐὰν δὲ πρόπη καὶ ἡμεῖς, καθὼς τὸ κοινὸν πλῆθος, ν' ἀναμετρώμεν τὰ δῶρα τῆς τύχης, καὶ νὰ μεταχειριζώμεθα κριτὰς τοὺς τυχόντας ἀνθρώπους, μὴ παρατήρει τὰ πρὸς στιγμὴν δάκρυα καὶ τὰς θρηνηολογίας τῶν εἰς τὴν οἰκίαν εἰσερχομένων, τὰ ὅποια γίνονται κατὰ τινα κακὴν συνήθειαν, ἀλλὰ στοχάσου μάλλον, ὅτι οὗτοι σὲ θεωροῦν ζῆλωτὴν διὰ τὰ τέκνα καὶ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸν βίον σου. Καὶ εἶναι ἄτοπον, ἄλλοι μὲν εὐχαρίστως νὰ

τέλος ἡ λέξις σημαίνει πᾶν περιστατικὸν εὐτυχὲς ἢ καὶ δυστυχὲς, εὐτυχιάν ἢ δυστυχιάν, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ κατὰ συγκυρίαν καὶ σύμπτωσιν, τὸ ἀπρόοπτον ἡμῖν. Περὶ τύχης πραγματεύεται ὁ Πλούταρχος ἐν λόγῳ οὕτως ἐπιγραφομένῳ, ἐπὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν μάλιστα, ἀποδεικνύων, ὅτι ταῦτα τῆς εὐβουλίας μάλλον εἰσὶ καὶ προνοητικότητος.

(α) Ὁ Πλούταρχος θὰ ἀνέγνωσε καὶ ἀνέπτυξε βεβαίως εἰς τὴν εὐπαιδευτον σύζυγον του τὸν ὑψηλὸν ὀρισμὸν τῆς ἐπὶ γῆς ἡμῶν εὐδαιμονίας τοῦ Πλάτωνος, ἐν ἀναφέρει οὗτος ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ αὐτοῦ, παραμυθούμενος ἐπίσης τοὺς πατέρας τῶν πεσόντων εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος πόλεμον: «Ὅτω γὰρ ἀνδρὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα, ἢ ἐγγὺς τούτου, καὶ μὴ ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις αἰωρεῖται, ἐξ ὧν ἢ εὖ ἢ κακῶς πραξάντων πλανᾶσθαι ἠνάγκασται καὶ τὰ ἐκείνου, τούτω ἄριστα παρεσκευάσται ζῆν· οὗτός ἐστιν ὁ σῶφρων, καὶ οὗτος ὁ ἀνδρεῖος καὶ φρόνιμος· οὗτος, γιγνομένων χρημάτων καὶ παιδῶν, καὶ διαφθειρομένων, μάλιστα πείσεται τῇ παροίμῳ· οὔτε γὰρ χαίρων οὔτε λυπούμενος ἄγαν φανήσεται, διὰ τὸ αὐτῷ πεποιθέναι.»

προτιμῶσι τὴν τύχην σου, καὶ τοῦτο ἂν φέρῃ τὸ δυστύχημα, διὰ τὸ ὅποιον τώρα λυπούμεθα, σὺ δὲ ἢ ἀπολαύουσα αὐτῆς νὰ μέμφῃσαι καὶ ν' ἀγανακτῆς κατ' αὐτῆς, καὶ νὰ μὴ αἰσθάνῃσαι ἀπὸ τὴν νύξιν αὐτοῦ τοῦ δυστυχήματος πόσας χάριτας χρεωστοῦμεν δι' ὅσα ἀγαθὰ αὐτὴ μᾶς διετήρησε. Καὶ καθὼς οἱ ἐκλέγοντες τοὺς ἐλλειπείς (α) στίχους τοῦ Ὀμήρου, παρατρέχοντες δὲ πλῆθος ἀξιολόγων ποιημάτων ὅσα ἐκεῖνος κάλλιστα ἐστιχοῦργησεν, εἰς τὸ αὐτὸ ἄτοπον περιπίπτεις ἂν ἀκριβολογῆς μὲν καὶ διαβάλλῃς τὰς δεινὰς περιπετείας τοῦ βίου, θεωρῆς δὲ ψυχρῶς καὶ λίαν συγκεχυμένως τὰς ἀγαθὰς, πάσχουσα ὁμοίον τι πρὸς τοὺς ἀνελευθέρους καὶ φιλαργύρους, οἱ ὅποιοι, συνάγοντες πολλὰ, δὲν μεταχειρίζονται ἐν ὄσῳ ἔχουσιν αὐτὰ, ἀλλὰ θρηνοῦσι καὶ ἀγανακτοῦσιν, ἀφοῦ τ' ἀπολέσωσιν. Ἐὰν δὲ οἰκτείρῃς ἐκείνην, διότι ἀπέθανεν ἄγαμος καὶ ἄτεκνος, ἔχεις πάλιν ἄλλα, διὰ τὰ ὅποια νὰ εὐφραίνῃς τὸν ἑαυτὸν σου, ὅτι οὐδενὸς τούτων ἔμεινες ἀμέτοχος οὐδ' ἐστερημένη. Διότι ταῦτα, ὅπως δὲν εἶναι μεγάλα ἀγαθὰ εἰς τοὺς στερουμένους αὐτῶν, τοιοῦτοτρόπως εἶναι μικρὰ καὶ εἰς τοὺς ἀπολαύοντας. Ἐκείνη δὲ, μεταστᾶσα εἰς θέσιν ἄλυπον, οὐδόλως χρῆζει τῆς παρ' ἡμῶν λύπης· οὐδ' ἐννοῶ τίς ἢ ἀνάγκη νὰ λυπώμεθα δι' ἐκείνην, ἐὰν οὐδεμίαν ἐκείνη αἰσθάνεται τώρα λύπην. Διότι καὶ αἱ μεγάλα στερήσεις παύουσι νὰ λυπῶσιν, ὅταν καταντήσῃ τις νὰ μὴ αἰσθάνῃται τὴν ἀνάγκην τῶν ὅσα ἐστερήθη· ἢ δὲ Τιμοξένη σου μικρὰ μὲν ἐστερήθη, (διότι μικρὰ ἐγνώρισε καὶ εἰς μικρὰ ἔχαιρε) τὰ δὲ ἄλλα, ὅσα οὔτε ἠσθάνθη, οὔτε διελογίσθη, οὔτ' ἐφαντάσθη, πῶς δύναται νὰ λέγῃ τις, ὅτι ἐστερήθη;

Ἐν τούτοις γνωρίζω, ὅτι τὰ πατροπαράδοτα λόγια καὶ τὰ μυστικά σύμβολα τῶν μυστηρίων τοῦ Διονύσου, τὰ ὅποια εἶναι γνωστὰ μόνον εἰς ἡμᾶς τοὺς μουμένους, σὲ ἐμποδίζουσι νὰ πιστεύῃς ὅσα οἱ ἄλλοι λέγουσι καὶ πείθουσι πολλοὺς, ὅτι δηλαδὴ οὐδὲν κακὸν οὐδαμοῦ συμβαίνει οὔτε λυπηρὸν εἰς τὸν τε-

(α) Ὁ Πλούταρχος ἔχει ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἐσφαλμένων κατὰ τὸ μέτρον θεωρουμένων τούτων στίχων, ἀ κ έ φ α λ ο ς, μ ε ί ο υ ρ ο ς, ὅπως τὰ ἀναφέρουσι καὶ οἱ γραμματικοί. Ἔστι δὲ ἀκέφαλος ὁ ἀρχόμενος ἀπὸ βραχείας συλλαβῆς στίχος ἀντὶ μακρᾶς, (ἔχων τὴν ἄρσιν τοῦ πρώτου ποδός, δακτύλου ἢ σπονδείου, βραχείαν) μείουρος δὲ, ὁ ἔχων ἔλλειψιν περὶ τὸ τέλος κτλ. Σπανιώτατοι δ' εἰς τοὺς ὁμηρικοὺς οἱ τοιοῦτοι στίχοι.

λευτήσαντα. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν στοχάσου, ὅτι ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶναι ἀφθαρτος, πάσχει τὸ αὐτὸ, ὅπερ πάσχουσι τὰ συλλαμβανόμενα πτηνά. Διότι ἂν μὲν τραφῆ πολὺν χρόνον ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ συνδεθῆ μὲ τὸν βίον τοῦτον διὰ πολλῶν πραγμάτων καὶ μακρᾶς συνηθείας, καὶ ἀφοῦ μεταστῆ πάλιν, παραλαμβάνει τὰς ἕξεις τοῦ σώματος, καὶ δὲν παραιτεῖ οὐδὲ παύει συμπλεκόμενῃ μὲ τὰ ἐνταῦθα συμβεβηκότα εἰς αὐτὴν καὶ τὰς περιπετείας. Διὸ μὴ στοχάζεσαι, ὅτι τὸ γῆρας καχολογεῖται διὰ τὰς ρυτίδας καὶ τὴν πολιάν καὶ τὴν ἀτονίαν τοῦ σώματος· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ χερίστον εἰς αὐτὸ, ὅτι παλαιώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἐνθύμησιν τῶν ἐδῶ πραγμάτων, καὶ τὴν καθιστᾷ ἐπίμονον εἰς ταῦτα, καὶ κάμπτει καὶ πιέζει, διαφυλάττουσα τὸν σχηματισμὸν, ὃν ἔλαβεν ὑπὸ τοῦ σώματος διὰ τῶν παθῶν. (α)

Εἰς δὲ τὰ πάτρια καὶ παλαιὰ ἔθιμα καὶ τοὺς νόμους ἐμφαίνεται μᾶλλον ἢ ἀληθῆς περὶ τούτων ἰδέα. Διότι εἰς τὰ ἀποθανόντα νήπια οὔτε σπονδὰς χύνουσιν, οὔτε τὰς ἄλλας συνηθείας πράττουσιν, ὅσαι συνήθως ἐκτελοῦνται εἰς τοὺς λοιποὺς τῶν νεκρῶν, διὰ τὸν λόγον, ὅτι ταῦτα οὐδόλως μετέχουσι γῆς, οὐδὲ τῶν ἐπιγείων· ἐπίσης οὔτε εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν καὶ τὰ μνήματα καὶ τὴν ἐκθεσιν τῶν νεκρῶν τῶν νηπίων διατρέβουσι καὶ παρακάθηνται πλησίον τοῦ πτώματος· καθότι οἱ νόμοι δὲν ἐπιτρέπουσι τὰ τοιαῦτα διὰ τὰ παιδιά τῆς ἡλικίας ταύτης, ὡς μὴ θεᾶρεστον διὰ τοὺς μεταβαίνοντας εἰς καλλιτέραν καὶ θειοτέραν θέσιν καὶ χώραν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπιστία περὶ τούτων εἶναι κακὸν, ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ μὲν ἄς πράττωμεν ὅσα οἱ νόμοι προστάττουσι, τὰ δὲ ἐντὸς ἄς προσπαθῶμεν νὰ διατηρήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν ἀμίαντα καὶ καθαρὰ καὶ σώφρονα. (β)

(Παράφρασις Σ. Ε.)

(α) Παραλείπονται στίχοι τινὲς μέχρι τέλους τῆς παραγράφου, ὄντος παρεφθαρμένου τοῦ κειμένου καὶ ἔχοντος πολλὰ χάσματα.

(β) Καὶ ἐνταῦθα ἐξεβύρηνταν πολλὰ τοῦ κειμένου, καὶ τὸ τέλος δὲ τοῦ λόγου ὅλως λείπει. Πρὸς τὸν λόγον τοῦτον παράβαλε καὶ τὸν ὅμιον πρὸς Ἀπολλώνιον, ὅστις ἔχει πολλὰ κοινὰ πρὸς τοῦτον ἐπιχειρήματα, πλείονας δὲ καὶ διεξοδικωτέρας τὰς ἀποδείξεις.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΠΕΡΙ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ.

Δύο κακὰ, ὡς δύο ἀντίθετα ρεύματα ἀπὸ μιᾶς πηγῆς, προέρχονται ἐκ τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγνοίας· γεννᾶται ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀθεΐα εἰς τὰς σκληρὰς καὶ ἀπαθεῖς ψυχὰς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ δεισιδαιμονία καταλαμβάνει τὰς εὐπίστους καρδίας. Εἶναι αἰσχρὰ βεβαίως πᾶσα πλάνη, ἀλλ' αἰσχροτέρα πασῶν εἶναι ἡ ἀναζωπυρουμένη ὑπὸ ψυχικοῦ τινος πάθους, καθ' ὅσον ἕκαστον πάθος εἶναι ἀπάτη, σκληρῶς φλεγμαίνουσα τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν· αἱ δ' ἐμπαθεῖς αὐταὶ πλάναι ὁμοιάζουσι τὰ βιαίως καὶ μετὰ δεινῶν τραυμάτων ἀποσπώμενα τοῦ σώματος ἄρθρα. Δύναται τις νὰ πιστεύσῃ κενὰ τὰ πάντα καὶ μάταια, δύναται τις τῶν πραγμάτων ὄλων τὰς ἀρχὰς φρούδας νὰ θεωρῆ καὶ ἀνυπάρχτους· καὶ ὅμως ἡ ἀπάτη αὕτη δὲν εἶναι πληγὴ γαγγραινώδης, δὲν προξενεῖ οὔτε παλμούς, οὔτε ὀδύνας, οὔτε ταραχὴν. Ἄλλ' ὁ μωρὸς ἐκεῖνος καὶ ἀπονενοημένος, ὁ ἐκλαμβάνων τὸν πλοῦτον ὡς μέγιστον ἀγαθόν, ὅποσα δὲν ὑφίσταται δεινὰ; Μήτοι τὸ ψεῦδος τοῦτο δὲν εἶναι πικρὸν δηλητήριον, συνταράσσει τὰ μυχαιότερα ἐντόσθια τῆς καρδίας; Μήτοι δὲν φέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἕκστασιν, μακρὰν αὐτοῦ ἀφαρπάζον τὰ γλυκύτερα τοῦ ὕπνου θέλγητρα; Μὴ τὴν μανίαν εἰς τὴν ψυχὴν του δὲν ἐμφυτεύει; Μὴ κατὰ βράχων καὶ πετρῶν δὲν τὸν ὠθεῖ; Μὴ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τοῦ θάρρους δὲν ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ; Πλανῶνται δ' ἐπίσης ἐκεῖνοι, πλανῶνται καὶ οἴκτου εἰσὶν ἄξιοι οἱ ἐκλαμβάνοντες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ὡς πράγματα σωματικὰ καὶ ὑλικὰ. Ἄλλὰ μακρὰν τις ἀποσκορακίσας τὴν ἀδικίαν, δι' ἧς καὶ μόνῃς ὁ πλοῦτος παράγεται, μακρὰν τὴν ἀκολασίαν, ἐξ ἧς τὰ ἄνητῶν ἡδονῶν συλλέγονται, δικαίως δύναται νὰ εἴπῃ:

Ἄρετῃ, ἦσο τῶντι λόγος, — ὃν ἰδανικόν,

καὶ σ' ἐνόμιζον ὡς πρᾶγμα καὶ ὡς ὃν πραγματικόν. (α)

(α) Ἡ ἐν τῇ καθομιλουμένη μεταφρασί τῶν ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ σποράδην ἀπαντωμένων ἀρχαίων στίχων ὀφείλεται τῇ εὐστρόφῳ καὶ ἡδυμελεῖ μούσῃ τοῦ φίλου Κ. Μιλτιάδου Μ. Παππά.

Οἰκτεῖρωμεν λοιπὸν πάσας τὰς σφαλερὰς καὶ πεπλανημένας κρίσεις, καὶ ἀποδυσπετήσωμεν πρὸς τὰς ἀηδεῖς προλήψεις, καθ' ὅσον αὐταὶ πολλὰ μὲν πάθη εἰς τὴν καρδίαν τοῦ θνητοῦ παράγουσι, πολλὰς δὲ νόσους ἠθικὰς θωπεύουσι, καὶ ὡς ἄλλοι σκώληκες ἐκμυζῶσι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὁ μὲν ἄθεος ἄρα πλανᾶται, οὐδὲν ἄφθαρτον καὶ μακάριον πιστεύων· πλανώμενος δ' ἐν τούτῳ, ἀπιστεῖ εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ οὐδεὶς φόβος διαπερᾶ τὴν καρδίαν του. Ἀπ' ἐναντίας ὁ δεισιδαίμων, ὁ ἐμπαθὴς ἐκεῖνος καὶ σχιόφοβος ἄνθρωπος, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματός του φανεροῦται, ὁ ἠθικῶς ἐξηυτελισμένος καὶ δεδουλωμένην ἔχων ψυχὴν, πιστεύει μὲν εἰς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ νομίζει αὐτοὺς βλαβεροὺς καὶ φιλοκάκους, αἰτίους τῶν ἀνθρωπίνων λυπῶν. Ἐκεῖνος ἀκίνητος καὶ μένει ἀπαθὴς ἐνώπιον τῶν θεῶν· ὁ δεῦτερος κινεῖται, ἀλλὰ, παρὰ τὸ δέον κινούμενος, διαστρέφεται. Ὁ πρῶτος ἀπιστεῖ εἰς τοὺς εὐεργετικούς θεοὺς, καὶ ὁ δεισιδαίμων νομίζει αὐτοὺς βλαβεροὺς. Ἐντεῦθεν ἢ μὲν ἀθεία εἶναι ψεῦδος, ἀπάτη, ἐνῶ ἢ δεισιδαιμονία εἶναι πάθος, ἀπορρέον πάλιν ἐκ ψευδοῦς τινος πλάνης.

Αἰσχροὶ μὲν εἶναι πᾶσαι αἱ τῆς ψυχῆς ἠθικαὶ νόσοι, αἰσχρὰ δὲ πάντα τοῦ ἀνθρώπου τὰ πάθη. Οὐ μόνον δ' εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν ἔγκειται ἡ ἀγερωχία, ὡς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης κουφότητος ἀπορρέουσα, ἀλλὰ μανία καὶ ὄρμη οἱ πιστοὶ αὐτῶν δορυφόροι, ἀλλ' ἢ τῆς φρονήσεως περιστολὴ τὸ κοινὸν αὐτῶν ἐγκλημα εἶναι. Μόνος δ' ὁ φόβος, καὶ φρόνησιν καὶ θάρρος ἀποσχυβαλίζων, εἰς δεινὴν καὶ ἀκαταλόγιστον φέρει τὸν ἄνθρωπον ἀμηχανίαν, καθ' ὅσον συνδέει τὴν ψυχὴν μετ' αἰωνίας ταραχῆς καὶ ἀνεξαλείπτων ὑποψιῶν. Ἀλλὰ τῶν φόβων ὄλων φοβερώτερος εἶναι ὁ τῆς δεισιδαιμονίας. Δὲν φοβεῖται τὴν θάλασσαν ὁ μὴ θαλασσοπλοῶν, δὲν φοβεῖται τὸν πόλεμον ὁ μὴ ἐκστρατεύων, οὐδὲ τοὺς ληστὰς ὁ οἰκουρῶν, οὐδὲ τὴν συκοφαντίαν ὁ πένης, οὔτε τὸν φθόνον ὁ ἰδιώτης, οὔτε τὸν σεισμόν ὁ ἐν Γαλάταις, οὔτε τὸν κεραυνὸν ὁ ἐν Αἰθίοφιν. Ἄλλ' ὁ τοὺς θεοὺς φοβούμενος καὶ φρικῶν εἰς μόνον τὸ ὄνομα αὐτῶν, εἰς τί δὲν τρέμει; Ἡ γῆ, ἡ θάλασσα, ὁ ἀήρ, ὁ οὐρανός, τὸ σκότος, ἡ καταιγίς, τὸ φῶς, ἡ σιωπὴ, τὸ ὄνειρον, — τὰ πάντα δι' αὐτὸν εἶναι φόβων πηγὴ. Ἴσως οἱ δοῦλοι κοιμώμενοι λησμονοῦσι τὸν δούλειον ζυγόν των, καὶ τὴν ὄφρυν τῶν τυράννων αὐτῶν· ἴσως ὁ ὕπνος ἐλαφρύνει

τὰς βαρείας τῶν δεσμωτῶν ἀλύσεις· ἴσως ὁ δυσυχῆς καὶ πολυβάσανος θνητὸς ὑπνώτων δὲν αἰσθάνεται τῶν τραυμάτων αὐτοῦ τὰς φλεγμονάς, τὰς θηριώδεις τῶν σαρκῶν του ὀδύνας. Ἄλλ' ὁ δεισιδαίμων δύναται ποτε νὰ εἴπη:

Γλυκὸ θελήτηρον τοῦ ὕπνου, εἶσαι φάρμακον τῆς νόσου,
καὶ πλησίον μου ἐγκαίρως ἔρχεσαι ὡς ψεκὰς δρόσου;

Ὡ! ποτὲ δὲν τὸ ἐπιτρέπει ἡ σκληρὰ δεισιδαιμονία· μόνη αὐτὴ μετὰ τοῦ ὕπνου δὲν συμφιλιούται, μόνη αὐτὴ εἰς τὴν ψυχὴν μικρόν τι θάρρος καὶ ἀσθενῆ ἀνάπαυλιν δὲν παρέχει, μόνη αὐτὴ τὰς περὶ Θεοῦ ἰδέας ὡς κλοιδὸν μεταχειρίζεται διὰ τὸ δυστυχεῖς αὐτῆς θῦμα. Ῥίψατε βλέμμα ἐπὶ τοῦ ὕπνου τῶν δεισιδαιμόνων· δὲν νομίζετε, ὅτι εὕρισκεσθε εἰς ἐρεβώδη χωρὸν τῶν ἀσεβῶν; Ἀφ' ἐνὸς φρικώδη εἰδῶλα καὶ δειμαλέα φάσματα, ἀργαλέαι δὲ ποιναὶ καὶ φοβερά ὄνειρα ἀφ' ἐτέρου, μακρὰν τὸν ὕπνον ἐκδιώκουσι. Ταρασσομένη δὲ τοιουτοτρόπως ἡ ἀθλία ψυχὴ των, αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς μαστίζεται καὶ τιμωρεῖται, δεινὰς καὶ ἀλλοκότους προσταγὰς οἶονεἰ ἐξ ἄλλου τινὸς λαμβάνουσα. Ἀλλὰ καὶ ὁπότεν αἱ ἡλιακαὶ ἀκτίνες διαλύσωσι τὰ ἐρεβώδη σκότη τῆς νυκτός, καὶ πάλιν οἱ δεισιδαίμονες δὲν γελῶσιν, οὐδὲ χαίρουσι διότι οὐδὲν ἐξ ὧν ἐταράχθησαν ἦν ἀληθινόν, οὐδὲ λαμβάνουσι τὴν τόλμην νὰ καταφρονήσωσι τὰ νύκτια φάσματα. Ἴδετε αὐτοὺς . . . προσπαθοῦσι ν' ἀποφύγωσι τὴν σκιάν τῆς ἀκάκου ἀπάτης, ἐγρηγοροῦντες ὄνειρώττουσι, καταδαπανῶνται, καὶ τρέχουσιν εἰς τοὺς ἀγύρτας καὶ τοὺς γόητας πρὸς εὐρεσιν θεραπείας τινός. Καὶ τις ἐξ αὐτῶν λέγει:

Τὸν ὕπνον σου ἂν φάσμα τι νυκτερινὸν ταραττή,
καὶ ἐνώπιόν σου ἂν φανῇ ἡ μάγισσα Ἐκάτη . . .

προσκάλεσον ἀμέσως τὴν γόησσαν γραῖαν, βυθίσθητι εἰς τὴν θάλασσαν, κάθισον ἐπὶ τῆς γῆς καὶ διημέρευσον.

Ὡ! πόσα βάρβαρα κακὰ, ὦ Ἕλληνες, εὐρόντες

ἐκ τῆς δεισιδαιμονίας, ἐπληθύνετε τὰς αἰσχροὺς αὐτῆς συνεπειάς! Πηλώσεις, καταβορβωρώσεις, σαββατισμοί, ρύπανσις τῶν προσώπων, αἰσχροὶ προκαθίσεις, ἀλλόχοτοι προσκυνήσεις, — ἰδοὺ τὰ καταφύγια τῶν δεισιδαιμόνων. Οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν ἀγαθὴν τῆς μουσικῆς ἐπιρροὴν μετ' εἰλικρινοῦς πεποιθήσεως προσεκά-
λουν τοὺς κιθαρωδοὺς, ποθοῦντες ν' ἀκούσωσι τὴν ἡδυμελῆ αὐ-

τῶν ἁρμονίαν. Ἐπίσης, τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀγνοοῖ τὴν καρδίαν εἰς τοὺς θεοὺς ὀφείλουσι νὰ προσεύχωνται πάντες, καὶ ὄχι, παρατηροῦντες ἂν ἡ γλῶσσα τῶν θυμάτων εἶναι καθαρὰ καὶ ὀρθή, νὰ μολύνωσι καὶ διαστρέφωσι τὴν ἑαυτῶν δι' ἀτόπων καὶ βαρβαρικῶν ὀνομάτων, καταισχύνοντες τὸ θεῖον καὶ παρανομοῦντες πρὸς τὴν πατροπαράδοτον εὐσέβειαν. Καὶ ὁ μὲν κωμικὸς εὐφυῶς εἶπε πρὸς τοὺς καταχρυσοῦντας καὶ καταργυροῦντας τὰς κλίνας αὐτῶν, «ὅτι οἱ θεοὶ ἔν καὶ μόνον δῶρον ἔδωκαν ἡμῖν, τὸν ὕπνον· πρὸς τί λοιπὸν καὶ ἐν αὐτῷ τὴν πολυτέλειαν ζητοῦσι;» Δικαίως δὲ καὶ πρὸς τὸν δεισιδαίμονα δύναται τις νὰ εἴπῃ: «ὦ ἄνθρωπε, ἀφοῦ ὁ ὕπνος ἐδωρήθη ἡμῖν ὑπὸ τῶν θεῶν ὡς λήθη τῶν δεινῶν μας, ἀφοῦ δι' αὐτοῦ ἀνακουφίζονται οἱ ἡμερήσιοι κάματοι, πρὸς τί λοιπὸν καὶ παρ' αὐτοῦ ταλαιπωρεῖσαι; Μήπως δεῦτερος ὕπνος ὑπάρχει; μήπως εὐρίσκει ἄλλην ἀνάπαυσιν ἢ δύστηνός σου ψυχῆ;» Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, εἰς κοινὸς κόσμος διὰ τοὺς ἐγρηγοροῦντας ὑπάρχει, ἐν ᾧ εἰς ἰδιαιτέρον ἀναστρέφεται ἕκαστος τῶν κοιμωμένων· ἀλλὰ διὰ τὸν δεισιδαίμονα ποῖος κοινὸς ὑπάρχει κόσμος; Ἐξυπνος οὗτος, μακρὰν τῆς φρονήσεως κεῖται· κοιμώμενος δὲ, ἐν αἰωνία ταραχῇ στροφοδινεῖται. Αὐτοῦ ἡ φρόνησις ὄνειρώττει, αὐτοῦ ὁ φόβος ἐγρηγορεῖ· φυγὴ δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει, ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν δὲν εὐρίσκει.

Ἦν φοβερός ἐν τῇ Σάμῳ ὁ Πολυκράτης τύραννος· ἦν φοβερός ἐν Κορίνθῳ ὁ ὠμόφρων Περίανδρος· καὶ ὅμως, τίς πλέον δι' αὐτοὺς ἠσθάνετο φόβον, ἐὰν μετέβαινεν εἰς πόλιν ἐλευθέραν καὶ δημοκρατουμένην; Ἄλλ' ὁ φοβούμενος τὴν ἐξουσίαν τῶν θεῶν ὡς τυραννίδα σκληρὰν καὶ ἀναπόδραστον, ποῦ οὗτος δύναται νὰ μεταβῆ; ποῦ δύναται νὰ φύγῃ; ποῖον μέρος γῆς ἀνευ θεοῦ θὰ εὔρη; ποίας θαλάσσης θὰ διαπλεύσῃ τὰ κύματα; Ταλαίπωρε δεισιδαίμον! εἰς ποῖον τοῦ κόσμου μέρος θὰ ῥιφθῆς, ποῦ τέλος πάντων θὰ καταφύγῃς, ἵνα κρυφθῆς ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ θεοῦ; Ἴσως τῶν τυράννων τὰ θύματα, οἱ τάλανες δούλοι, ἀπελπισθέντες διὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, δικαιοῦνται ἀλλαχοῦ νὰ πωληθῶσιν, ἵνα ἐπιεικέστερον εὕρωσι δεσπότην. Ἄλλ' ὁ δεισιδαίμων ἀδύνατον νὰ μεταβάλῃ τοὺς θεοὺς, ἀδύνατον νὰ εὔρη θεόν, τὸν ὁποῖον νὰ μὴ φοβῆται, ἐν ὧσιν τρέμει τοὺς πατρώους καὶ γενεθλίους θεοὺς, τοὺς σωτῆρας καὶ μελιχίους, τοὺς ἀγαθοὺς ἐπὶ τέλους δοτῆρας τοῦ πλοῦτου, τῆς εὐπορίας, τῆς ὁμοιοῦς, τῆς

εἰρήνης, τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀρίστων ἔργων καὶ λόγων. Νομίζουσιν οἱ ἀνόητοι βαρύτελητον τὴν δουλείαν, καὶ θρηνηδοῦντες λέγουσιν:

Εἶναι μεγάλη συμφορὰ κ' εἰς ἄνδρα κ' εἰς γυναῖκα
ὑπὸ δεσπότην ἄθλιον νὰ τύχωσιν ὡς δούλοι.

Ἄλλὰ πόσα δεινότερα ὑφίστανται πάθη, ἀναπόδραστοι, ἀναπόσπαστοι ὄντες τῆς οἰκτρᾶς αὐτῶν δεισιδαίμονιας; Ὁ δούλος δύναται εἰς τὸν βωμὸν νὰ καταφύγῃ, οἱ λησταὶ τὰ ἱερὰ ν' ἀσπασθῶσιν, ὁ ῥίψασπις καὶ ὁ μακρὰν τοῦ πολεμίου του φεύγων ἀναφυχὴν εἰς τὸν ναὸν ἢ εἰς τὸ ἀγαλμα νὰ λάβῃ· ἀλλ' ὁ δεισιδαίμων ταῦτα δὲ φρίττει καὶ φοβεῖται, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ φοβούμενοι γλυκερὰς ἀντλοῦσι τῆς σωτηρίας τῶν ἐλπίδας. Θέλεις, ἐπιθυμεῖς σκληρῶς νὰ τὸν βασανίσῃς; μὴ ἀπόσπα αὐτὸν ἐκ τῶν ἱερῶν. — Ἄλλὰ πρὸς τί νὰ μακρηγορῶμεν; Ἐνῷ πέρας τοῦ βίου πάντων τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ θάνατος, ἡ δεισιδαίμονια ὑπερπερὶ τὰ ὅρια τούτου, καθίστησι τὸν φόβον μακρότερον τῆς ζωῆς, φεύγει τὴν πραγματικότητα καὶ ἐπινοεῖ αἰώνια καὶ ἀνεξάντλητα δεινά. Ἀνοίγονται αἱ βαθεῖαι τοῦ Ἄδου πύλαι, καὶ χεῖμαρροι πυρὸς καταρρέουσι, καὶ τῆς Στυγὸς τὸ μέλαν ὕδωρ παφλάζον κατέρχεται, καὶ γνόφος ἄδυτος πανταχοῦ ἐφαπλοῦται, καὶ εἰδῶλα φρικώδη δειμαλέαν μὲν τὴν ὄψιν ἔχουσι, καταχθονίους δὲ ῥηγνύουσι φωνάς. Ἐδῶ δικασταὶ καὶ ἀκαμπτοι τιμωρηταί, χάσματα ἐκεῖ καὶ μυχοί, ἀλλαχοῦ πληθὺς κακῶν μυρίων. Οὕτως οἱ δεισιδαίμονες δὲν ἀποφεύγουσι τὴν τιμωρίαν τῶν θεῶν, βαρείας συμφορὰς προσδοκῶντες.

Ἄλλὰ τούτων πάντων εἶναι πολὺ μακρὰν ὁ ἄθεος. Βεβαίως πᾶσα ἄγνοια εἶναι κακὴ, μεγάλη δὲ τῆς ψυχῆς συμφορὰ τὸ καταφρονεῖν καὶ τυφλώττειν περὶ τὰ τοιαῦτα, καθ' ὅσον ὁ φωτεινότερος τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸς—ἢ περὶ τοῦ θεοῦ νόησις—εἶναι ἀπεσβεσμένος· δεινότερον ὅμως εἶναι τὸ γαγγραινώδες τῆς δεισιδαίμονιας πάθος, καθ' ὅσον αὐτὸ ταραχὴν μὲν εἰς τὴν ψυχὴν ἐμβάλλει, καταδουλοῖ δὲ καὶ ἐξευτελίζει ταύτην ἠθικῶς. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ θεσπεσία μουσικὴ, ἐξ ἧς τὸ γλυκύφογγον μέλος παράγεται, δὲν ἐδωρήθη ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἡδονὴν τινα ἢ πρὸς κατακλήλησιν τῶν ὠτων, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ῥύθμισιν καὶ ἁρμονίαν τῶν ταραχῶν τῆς ψυχῆς, ἐξ ἧς ἐλλείπει, ἔνεκα ἀκολασίας καὶ πολλῶν πλημμελημάτων

των, μουσα και χάρις και ἄρμονία. Διότι, κατὰ τὸν Πίνδαρον,

Ὅσα ὁ οὐρανίων Ζεὺς δὲν ἀγαπᾷ, δὲν θέλει,
αὐτὰ φοβοῦνται τῶν Μουσῶν ἢ ἀκούωσι τὰ μέλη,

ὡς ἐξαγριούμενα και θυμοειδῆ γινόμενα. Αὐταὶ δ' αἱ τίγρεις, ἐπὶ παραδείγματι, ἐναυλιζόμεναι τοὺς καλλιφθόγγους τῆς μουσικῆς ἤχους, μαίνονται και ταράσσονται, αὐταὶ ἑαυτὰς κατασπαράττουσαι. Κατ' ἐλάχιστον ἄρα λόγον πάσχουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες εἴτε διὰ κωφότητα, εἴτε δι' οἰανδήποτε πάθησιν τοῦ ἀκουστικοῦ αὐτῶν ὄργανου, ἀναισθητοῦσι και ἀπαθεῖς μένουσιν εἰς τὰ τόσα τῆς μουσικῆς θέλγητρα. Ὁ Τειρεσίας ἐδυστύχει, μὴ βλέπων τὰ τέχνα και τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἀθάμας και ἡ Ἀγαυή ὡς λέοντας και ἐλάφους ἐξελάμβανον τὰς φιλτάτας αὐτῶν. Ἐκμανεῖς δὲ και ὁ Ἡρακλῆς οὔτε νὰ ἴδῃ, οὔτε νὰ αἰσθανθῇ τοὺς υἱοὺς του παρόντας ἠδύνατο, και τοὺς φιλτάτους αὐτῶ ὡς ἐχθροὺς μετεχειρίζετο.

Ἡ αὐτὴ λοιπὸν διαφορὰ και μεταξὺ τῶν ἀθέων και τῶν δεισιδαιμόνων ὑφίσταται. Ἐκεῖνοι οὐδαμῶς πιστεύουσιν εἰς τοὺς θεοὺς, και οὔτοι βλαβεροὺς θεωροῦσιν αὐτούς· τοὺς πρώτους αἰσθημα καταφρονήσεως ἐμπνέει, και διὰ τοὺς ἄλλους ἐν τῇ εὐμενεῖα φόβος ἀντανακλᾶται, τυραννία εἰς τὸ πατρικὸν ἦθος, εἰς τὴν κηδεμονίαν βλάβη, και θηριωδία ἐν τῇ ἀγνότητι. Ἐπειτα πείθονται μὲν εἰς τοὺς χαλκεῖς και τοὺς λιθοξόους και τοὺς κηροπλάστας, ἀνθρωπόμορφα τῶν θεῶν τὰ σώματα νομίζοντες, και τοιαῦτα πλάττοντες, και κατασκευάζοντες, και προσκυνοῦντες, καταφρονοῦσι δὲ τῶν φιλοσόφων και τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καθ' ὅσον οὔτοι σεμνοὺς τοὺς θεοὺς και χρηστοὺς και μεγαλόφρονας και εὐμενεῖς και κηδεμόνας παριστῶσιν. Ἀναισθητοῦσιν οἱ μὲν και ἀπιστοῦσιν εἰς τὴν ἀνεξάντλητον τῶν ἀγαθῶν πηγὴν, ταράσσονται δ' οὔτοι και φρικῶσι και τρέμουσιν εἰς τοὺς δοτῆρας μυρίων ὄσων ἀγαθῶν και ὠφελειῶν. Ἀπάθεια λοιπὸν πρὸς τὸ θεῖον και ἐντελής πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀναισθησία, ἰδοὺ ἡ ἀθεΐα· πάθος δὲ ἀκατανίκητον, κακίαν ἐν τῇ ἀγαθότητι κατοπτεῦον, ἰδοὺ ἡ δεισιδαιμονία. Καὶ περιπίπτων εἰς προφανῆ ἀντίφασιν ὁ δεισιδαίμων, φοβεῖται ἀφ' ἑνὸς τοὺς θεοὺς, και ἀφ' ἑτέρου εἰς αὐτούς, ὡς εἰς προστάτας, καταφεύγει· κολακεύει πρῶτον και θυμᾶ, λαιδορεῖ δὲ ἀκολούθως και βλασφημεῖ αὐτούς· εὐχεται ἀφ' ἑνὸς, και καταμέμφεται ἀφ' ἑτέρου αὐτῶν. Κοινὴ εἰς τοὺς

θνητοὺς ἢ συμφορὰ, και ἀδύνατος βεβαίως εἶναι ἡ γενικὴ και πάγκοινος εὐτυχία. Διότι, κατὰ τὸν Πίνδαρον,

Εἶναι γῆρατος και νόσων οἱ θεοὶ ἀπῆλλαγμένοι·
τοῦ Ἀχίρωνος θεός τις τὸν πορθμὸν δὲν διαβαίνει·

ἐνῶ τὰ ἀνθρώπινα πάθη και πράγματα ἀκολουθοῦσι τὸν κοινὸν τῆς τύχης και τῶν περιστάσεων ῥοῦν.

Παραβάλωμεν ἤδη τὸν ἄθεον και τὸν δεισιδαίμονα ἐν ταῖς δυστυχίαις. Ὁ πρῶτος, ἐὰν μετρίως τὴν ζωὴν του διάγῃ, σιωπᾷ μὲν και ὑπομένει ἐν τοῖς παροῦσι, προσπαθεῖ δὲ ἵνα εὖρη οἶαν δῆποτε βοήθειαν και παρηγορίαν· ἂν ὅμως δυστυχῆ και βαρῦπαθῆ, ὅλους τότε τοὺς ὄδυρμούς του, ὅλα τὰ ἄλγη και τὰς συμφορὰς αὐτοῦ εἰς τὸν ῥοῦν τῆς τύχης και τοῦ αὐτομάτου ἀποδίδωσιν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου βοᾷ, ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ τὸ δίκαιον, οὐδὲν τὸ ἐκ προνοίας ἐρχόμενον, ἀλλ' ἀναμιξ τὰ πάντα και ἀσκόπως και συγκεχυμένως φέρονται, φθινόντων οὔτω και παραλυομένων τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ὡς πρὸς τοῦτο ὁ δεισιδαίμων κατὰ πολὺ τοῦ ἀθέου διαφέρει· και ἂν μικρὰ τις δυστυχία ἐπισκῆψῃ ἐπ' αὐτοῦ, μεγεθύνει ὅσον δύναται αὐτὴν, νέας δὲ λύπας εἰς τὰς παλαιὰς προστίθῃσι, νέας δυσσαπαλλάκτους συμφορὰς ἐκτὸς τῶν πρώτων προσοικοδομεῖ, νέους φόβους ἐπισωρεῖει και ταραχὰς και ὑποψίας και στεναγμούς και θρήνους. Οὐδαμῶς οὗτος τὴν ἀνθρωπότητα αἰτιᾶται· οὐδὲν διὰ τὴν τύχην ἢ τὰς περιστάσεις παράπονον, οὐδεμίαν δι' ἑαυτὸν μεμψιμοιρία. Τῶν συμφορῶν του αἴτιον τὸν θεόν, και μόνον αὐτὸν, θεωρεῖ· ἀπ' αὐτοῦ νομίζει, ὅτι κατέρχεται τὸ μέλαν και στύγιον τῶν παθημάτων αὐτοῦ ῥεῦμα· ἀποσκυβαλίζει πᾶσαν περὶ δυστυχίας του ιδέα, ἐν δὲ και μόνον συλλογίζεται, ὅτι μισεῖται ἐκ τῶν θεῶν, ὅτι δικαίως τιμωρεῖται και προσηκόντως πάσχει τὰ πάντα. Καὶ ἐν μὲν ταῖς νόσοις ὁ ἄθεος ἀνατρέχει ἐπὶ τὴν μέθην και τὰς καταχρήσεις αὐτοῦ, ἀναμιμνήσκειται τὴν περιττὴν διαίταν ἀταξίαν ἢ τοὺς ὑπερβολικούς του κόπους ἢ τὴν αἰφνιδίαν ἀτμοσφαιρικὴν μεταβολὴν. Ὅποταν δὲ προσκρούσῃ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, και στερηθῆ τῆς παρὰ τῷ ὄχλῳ δημοτικότητος αὐτοῦ ἢ συκοφαντηθῆ παρὰ τῷ ἡγεμόνι, ὅλων τούτων τὴν αἰτίαν εἰς ἑαυτὸν και εἰς τοὺς περὶ ἑαυτὸν ζητεῖ ἢ ἀνεύρη, ἀναφωνῶν:

Ποῖαν ἐντολὴν παρέβην; Τί δὲν ἔπραξα καλόν,
ἀρεστὸν εἰς τὸν θεόν;

Προσβλέψατε ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ δεισιδαίμονος. Ἡσθὲνησέ ποτε; ἔστερήθη τῆς περιουσίας αὐτοῦ; ἀπέθανον τὰ τέχνα του; ἀπέτυχεν εἰς τὰς πολιτικές του πράξεις; ὦ! διὰ ταῦτα πάντα οὐδεὶς πταίει· εἶναι πληγαὶ τοῦ θεοῦ αἰματόεσσαι, καὶ σκληραὶ τοῦ δαίμονος προσβολαί! Δὲν τολμᾷ λοιπὸν οὔτε βοήθειαν ν' ἀναζητήσῃ, οὔτε τῆς συμπεριφορᾶς του φάρμακον, οὐδ' ἄλλην οἰανδήποτε θεραπείαν, καθόσον διατάζει ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὰ δεινά του, φοβούμενος ὁ δειλῆτος μὴ θεομαχήσῃ καὶ σκληρῶς πάλιν τιμωρηθῇ· καὶ ἀπωθεῖται ἄρα μακρὰν τῆς οἰκίας αὐτοῦ ὁ ἰατρός, καὶ ὁ πενήθων βαρυκοεῖ εἰς τὸν νοθετοῦντα, καὶ αἱ παρηγορίαι τοῦ φιλοσόφου πλήττουσιν ὧτα μὴ ἀκούοντος. «Ἄφες με, λέγει, ἄφες με, ἄνθρωπε, νὰ δώσω τὴν προσήκουσάν μοι δίκην, νὰ τιμωρηθῶ ὁ ἀσεβὴς ἐγὼ, ὁ ἐπάρατος, ὁ ὑπὸ θεῶν καὶ δαιμόνων μεμισημένος!» Καὶ τοῦ μὲν ἀθέου, ἀπιστοῦντος ἀφ' ἐνόος εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν θεῶν, καὶ ἀφ' ἐτέρου στροφοδινομένου ἐν μέσῳ ἀφορήτων συμφορῶν, δύνασαι ν' ἀπομάξῃς τὸ δάκρυον, ν' ἀποκείρῃς τὴν κόμην, ν' ἀφαιρέσῃς τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ. Ἄλλ' εἰς τὸν δεισιδαίμονα τίνα παρήγορον θὰ εἴπῃς λόγον, ἢ τίνα βοήθειαν θὰ παράσῃς αὐτῷ; Ἰδέ τον, κάθηται, σακκίον ἐπὶ τῶν ὤμων του φέρων, ῥάκη ῥυπαρὰ περιεζωσμένος· πολλάκις γυμνὸς ἐν μέσῳ πηλοῦ κυλινδεῖται· ἀφηρημένος διηγεῖται τὰς ἀμαρτίας καὶ τὰ πλημμελήματα αὐτοῦ. Ἀκούσατέ τον. «Τὴν δεῖνα, λέγει, ἡμέραν ἔφαγον τὸ δεῖνα φαγητόν, ἔπια τὸ δεῖνα ποτόν, καὶ ἐβάδισα τὴν ὁδὸν ἐκείνην· καὶ ταῦτα πάντα ἔπραξα ἄνευ τῆς θελήσεως τοῦ δαιμονίου!» Ὅταν ὅμως εὐτυχῇ καὶ ἀναπαύηται ἐν γλυκυθύμοις δεισιδαιμονίαις, τότε δὲ καθαριζόμενος κάθηται εἰς τὸν οἶκόν του, ἐνῶ τὰ γραῖδια, καθὰ λέγει ὁ Βίων, κρεμῶσιν, ὡς εἰς πάσσαλον, ἐπὶ τοῦ σώματός του ὅ,τι καὶ ἂν τύχῃ εἰς τὰς χεῖράς των.

Λέγεται ὅτι ὁ Τηρίβαζος, συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀμέσως τὸν ἀκινάκην ἀπεσπάσατο καὶ, εὖρωστος ὢν, ἤρξατο νὰ μάχῃται κατὰ τῶν ἐχθρῶν του. Ἄλλ' ἅμα ἤκουσε τὴν βοήν καὶ τὰς διαμαρτυρήσεις αὐτῶν, ὅτι δῆθεν κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως συλλαμβάνεται, ἔρριψεν εὐθύς τὸ ξίφος καὶ μόνος ἔτεινε τὰς χεῖράς του εἰς τὰ δεσμά. Ἐπίσης ἄρα, ἐνῶ πάντες οἱ ἄλλοι ἀντιπαρατάσσονται καὶ μάχονται κατὰ τῶν συμφορῶν αὐτῶν, καὶ παντὶ σθένει ἀγωνίζονται νὰ διαφύγῃσι τὰς συνεπείας των,

ὁ δεισιδαίμων ἀπ' ἐναντίας οὐδένα θέλει ν' ἀκούσῃ, ἀλλ' αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν ἀποτεϊνόμενος λέγει: «Τὰ πάθη σου, δύστηνε, ἐκ θείας ἔρχονται προνοίας, καὶ θεῖα κελεύσει ταλαιπωρεῖσαι.» Ῥίπτει τότε μακρὰν, ὡς ὁ Τηρίβαζος τὸ ξίφος, πᾶσαν ἐλπίδα, παραμελεῖ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἀποφεύγει τοὺς ζητοῦντας ἵνα τὸν βοηθήσωσιν. Ὁ παλαιὸς Μίδας, καθὰ λέγεται, ταραχθεὶς ἐκ τινῶν ἐνυπνίων καὶ ἀθυμήσας, ἐπὶ τοσοῦτον ἀπηλπίσθη, ὥστε ἡτύχειράσθη πῶν αἶμα ταύρου. Ὁ δὲ τῶν Μεσσηνίων βασιλεὺς Ἀριστόδημος, πολεμῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ἀκούσας τοὺς κύνας ὡς λύκους ὠρουμένους, ἄγρωστιν δὲ ἰδὼν ἐπὶ τῆς ἐστίας του ἀναβλαστήσασαν καὶ τὰ σημεῖα τῶν μάντεων φοβούμενος, εὐρέθη ἐν μέσῳ τοῦ σκότους τῶν σθεσθεῖσῶν ἐλπίδων του καὶ οὕτως ἡτύχοτόνησε. Κράτιστον δὲ βεβαίως θὰ ἦν καὶ διὰ τὸν Νικίαν ἂν ἀπηλλάσσετο οὕτω τῆς δεισιδαιμονίας αὐτοῦ, ὡς ὁ Μίδας εἴτε ὁ Ἀριστόδημος, παρὰ φοβηθεὶς τὴν σκιάν, ὑπὸ τὰ νέφη τῆς σελήνης κρυφθεῖσθαι, ἀδρανῆς νὰ κάθηται ἐνῶ οἱ ἐχθροὶ περιεκύκλουν αὐτόν, καὶ οὕτω, φονευθέντων ἢ αἰχμαλωτισθέντων τεσσάρων μυριάδων ἀνδρῶν, ἀκλεῆς ν' ἀποθάνῃ, ὑποχείριος γενόμενος. Δὲν εἶναι φοβερόν βαδίζων τις ἐπὶ τῆς γῆς ἐμπόδιον νὰ εὕρῃ, οὐδὲ σκιάν ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης· φοβερώτερον εἶναι τὸ βαθὺ τῆς δεισιδαιμονίας σκότος, οἰκτρότερος εἶναι ὁ ἐμπίπτων εἰς αὐτὸ ἄνθρωπος, καθότι τυφλοῦται ἢ φρόνησις αὐτοῦ εἰς πράγματα φρονήσεως χρῆζοντα. Ἐν ὥρᾳ μὲν καταγίγδος φωνάζει ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου:

Τὸ γιγαντιαῖον κύμα βλέπε, Γλαῦκε, πῶς φρουάττει
καὶ τὴν θάλασσαν ὀπίσσω συγκινεῖ καὶ συνταράττει·

ὡς φρικῶδες δὲ σημεῖον,

εἰς τὴν κορυφὴν ἐν νέφος καταγίγδα προμηνῶν.

Τὸν σάλον τοῦτον ζητῶν ὁ πλοίαρχος νὰ διαφύγῃ, ἐπικαλεῖται μὲν τοὺς σωτῆρας θεοὺς, καὶ προσευχόμενος διευθύνει τὸ πηδάλιον, καταβιβάζων δὲ τὴν τοῦ ἱστοῦ κεραίαν

καὶ σαώσας τὸ ἱστίον,

τὴν μανίαν ἀποφεύγει τῶν κυμάτων τῶν ἀγρίων.

Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, πρὶν λάβῃ τὸ ἄροτρον ὁ γεωργὸς καὶ σπείρῃ, ὀφείλει νὰ προσευχηθῇ εἰς τε τὸν Δία καὶ τὴν Δήμητρα, καὶ οὕτω νὰ ἐγγίσῃ τὴν λαβὴν τοῦ γεωργικοῦ αὐτοῦ ἐργαλείου. Κατὰ δὲ τὸν Ὅμηρον, μέλλων μὲν ὁ Αἴας νὰ μονομαχήσῃ μετὰ τοῦ Ἐκτορος, ἐκέλευσε τοὺς Ἕλληνας ἵνα προσευχηθῶσιν ὑπὲρ

αὐτοῦ εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ ἀκολούθως, εὐχομένων ἐκείνων, νὰ ὀ-
πλισθῆ· διατάσσω δὲ εἰς ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν πολεμιστῶν ὁ
Ἄγαμέμνων τὸ :

Καλῶς τὸ δόρυ ἄς ἀκονίσῃ,
περιβαλλόμενος τὴν ἀσπίδα,

ἤρξατο τότε εἰς τὸν Δία, λέγων:

Τοῦ Πριάμου τὴν οἰκίαν εἴθε νὰ κατακρημίσω!

Καθότι ὁ θεὸς εἶναι τῆς ἀνδρίας ἐλπίς, καὶ ὄχι πρόφασις δει-
λίας. Οἱ Ἰουδαῖοι, ἐνῶ οἱ ἐχθροὶ τῶν διὰ κλιμάκων τὰ τεῖχη
τῆς πόλεως κατελάμβανον, αὐτοὶ ἀκίνητοι ἐκάθηντο, διότι ἦν
σάββατον, καὶ πάντες ἐν μιᾷ σαγήνῃ συνελήφθησαν, διὰ μίαν
καὶ μόνην δεισιδαιμονίαν.

Τοιαύτη μὲν ἡ δεισιδαιμονία ἐν τοῖς δυστυχήμασι, καὶ τοιαῦ-
ται αἱ συνέπειαι αὐτῆς εἰς τὰς δεινὰς περιστάσεις. Ἄλλ' οὐδ' ἐν
αὐταῖς ταῖς εὐτυχίαις εἶναι προτιμότερα τῆς ἀθείας. Οὐμῆρεις
βεβαίως καὶ θελξικάρδιοι διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰσὶν αἱ ἑορταί,
καὶ αἱ εὐχαίαι ἐν ταῖς θυσίαις, καὶ αἱ μῆσεις, καὶ οἱ ὀργασμοὶ,
καὶ αἱ προσευχαίαι, καὶ αἱ προσκυνήσεις. Ἐνταῦθα λοιπὸν γελᾷ
μὲν σαρδόνιον ὁ ἄθεος καὶ μυκτηρίζει τοὺς οὕτως ἐυλαβῶς
ἑορτάζοντας, κρύφα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους του λέγει, ὅτι μαίνον-
ται ὄντως καὶ παραλογίζονται ἐὰν νομίζωσιν, ὅτι πράττουσι ταῦ-
τα εἰς τοὺς θεοὺς, οὐδὲν δ' ἕτερον ὑφίσταται δεινόν. Ἄλλ' ὁ δεισι-
δαίμων θέλει μὲν καὶ οὗτος ν' ἀγαλλιασθῆ ἐν ταῖς πανδήμοις
ἑορταῖς, ἀλλὰ δὲν δύναται, καθ' ὅσον

ἡ πόλις γέμει θυμιαμάτων,
καὶ ὅμως ὕμνων καὶ στεναγμάτων

βρίθει ἡ τοῦ δεισιδαίμονος ψυχὴ. Στέφανον φέρει ἐπὶ κεφαλῆς
καὶ ὠχρίᾳ, θυσίαν προσφέρει καὶ φοβεῖται, εὐχεται καὶ ἡ φωνὴ
του πάλλει, θυμιᾷ καὶ αἱ χεῖρές του τρέμουσι· λῆρον δ' ἐν γέ-
νει καὶ ματαιολογίαν ἀποδεικνύει τὸ πυθαγόρειον ἐκεῖνο γνωμι-
κόν, «ὅτι βέλτιστοι γινόμεθα, πρὸς τοὺς θεοὺς βαδίζοντες.» Τότε
δὰ οἱ δεισιδαίμονες τάλαιπωροῦνται ἐπίσης, ἐκλαμβάνοντες
τοὺς ναοὺς ἢ τὰ ἀνάκτορα τῶν θεῶν ὡς φωλεὰς ἄρκτων ἢ δρα-
κόντων, καὶ μυχούς ἀγρίων κητῶν.

Θαυμάζω ἄρα καὶ ἀποροῶ δι' ἐκείνους, οἵτινες ἀσέβειαν μὲν
τὴν ἀθείαν νομίζουσιν, ὄχι ὅμως καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν. Μολο-
γόντι ὁ Ἀναξαγόρας δίκην ἀσεβείας διέφυγε, λίθον τὸν ἥλιον

ὀνομάσας, τοὺς δὲ Κιμμερίους οὐδεὶς ἐπ' ἀσεβείᾳ κατηγορήσε,
ὡς οὐδαμοῦ πιστεύοντας τὴν τοῦ ἡλίου ὑπαρξίν. Ἀποκαλοῦσι
λοιπὸν τὸν ἄθεον ἀσεβῆ, καὶ εὐσεβεῖς ὑπολαμβάνουσι τοὺς λα-
τρεύοντας τοὺς θεοὺς ὡς λατρεύουσιν αὐτοὺς οἱ δεισιδαίμονες.
Ἐν τούτοις ἐγὼ θὰ ἐπρωτίμων τάφου σιγῆν νὰ τηρήσωσι δι' ἐμὲ
οἱ μεταγενέστεροι, ν' ἀπαρνηθῶσι μάλιστα τὴν ὑπαρξίν μου, ἢ
νὰ διίσχυρισθῶσιν, ὅτι ὁ Πλούταρχος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἄσκατος
καὶ εὐμετάβολος, καὶ ὀργίλος, καὶ μικρόλυπος. (α)

Καὶ τοῦ μὲν Τιμοθέου ψάλλοντος ἐν Ἀθήναις τὴν Ἄρτεμιν,
καὶ θυάδα, φοιβάδα, μαινάδα, λυσσάδα ἀποκαλοῦντος αὐτὴν, ἀνα-
στάς ἐκ τῶν θεατῶν ὁ μελοποιὸς Κινησίας, εἶπεν: «Εἴθε τοιαύτη
καὶ ἡ θυγάτηρ σου νὰ γίνῃ!» Καὶ ὅμως οἱ δεισιδαίμονες τὰ αὐ-
τὰ καὶ ἔτι χείρονα φλυαροῦσι περὶ τῆς Ἀρτέμιδος. . . . . περὶ
τοῦ Ἀπόλλωνος, περὶ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀφροδίτης, διότι ταύ-
τας πάντες τρέμουσι καὶ φοβοῦνται. Κατὰ τί λοιπὸν ἡ Νιόβη
ἐβλασφήμησε τὴν Λητώ, ἣτις, λαιδορηθεῖσα καὶ οὔσα ἀνεξιλέω-
τος, οὐδὲ κορηννυμένη εὐκόλως ὑπὸ ξένων παθημάτων, κατε-
τόξευσε τῆς ἀθλίας γυναικὸς

ἕξ θυγατέρας θαλεράς καὶ ἕξ υἱοὺς σφριγῶντας,
ἀφοῦ ἡ δεισιδαιμονία τοιούτους λήρους περὶ αὐτῆς ἐπενόησε;
Καὶ ἂν μὲν ἀληθῶς ἡ θεὰ ἐθυμοῦτο, ἂν, μισοπόνηρος οὔσα, ἐθλί-
θετο ἐπὶ ταῖς λαιδορίαις, ἂν μὴ κατεφρόνει τῆς ἀνθρωπίνης ἀ-
γνοίας καὶ ἀμαθείας, ἀλλ' ἠγανάκτει, ὧφειλε μᾶλλον νὰ κατα-
τοξεύσῃ τοὺς δεισιδαίμονας, τοὺς μετὰ τῆς αὐτῆς ὀμότητος καὶ
πικρίας βλασφημοῦντας αὐτὴν, καὶ τοιαῦτα ληρήματα λέγοντας
καὶ γράφοντας περὶ αὐτῆς. Καὶ θεωροῦμεν ἀφ' ἐνός βάρβαρον καὶ
θηριώδη τὴν Ἐκάβην, λέγουσαν:

ὦ! ἐπάνω του νὰ πῶ
καὶ τὸ ἦπάρ του νὰ φάγω!

ἐνῶ οἱ δεισιδαίμονες πιστεύουσιν, ὅτι ἅμα τις φάγη μαινίδας ἢ
ἀφύας (εἶδη ἰχθύων,) ἀμέσως ἡ Συρία θεὰ κατατρώγει μὲν τὰ
ἀντικνήμιά του, πληροὶ δὲ τὸ σῶμα πληγῶν καὶ ἐκμυζᾷ τὸ
ἦπάρ του.

(α) Παρελείψαμεν τοὺς ἐφεξῆς ὀλίγους στίχους, ὡς οὐδόλως σχετιζομένους μετὰ
τῶν προηγουμένων. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν παρελείψαμεν καὶ τινὰς ἔτι γραμμὰς, ἐν
τῷ μέσῳ τῆς ἐπομένης παραγράφου, συνενώσαντες τὴν προηγουμένην φράσιν μετὰ
τῆς ἐπομένης.

Ἄσεβης μὲν ἄρα εἶναι ὁ ὑβρίζων τοὺς θεοὺς, ὄχι δὲ καὶ ὁ φρονῶν μυρία ὅσα φαῦλα περὶ αὐτῶν; Ἡ μήπως ἢ ψευδῆς κρίσις ἀτοπον καθίστησι τὴν τοῦ βλασφημοῦντος φωνήν; Μάταιοι! θεωροῦσι τὴν βλασφημίαν σημεῖον μίσους· θεωροῦσιν ἐχθροὺς καὶ ἀπίστους καὶ ἐπιβούλους τοὺς ὑβρίζοντας· πρὸς τί ὅμως μυωπάζουσιν εἰς ὅσα περὶ τῶν θεῶν οἱ δεισιδαίμονες φρονοῦσι; πρὸς τί βαρυκοοῦσιν εἰς τὸν ὄρμαθὸν τῶν ὑβρεων αὐτῶν; Οἱ θεοί, κατ' αὐτοὺς, εἶναι ἡλίθιοι, εὐμετάβολοι, τιμωρητικοί, μικρόλυτοι. Ἄλλ' ἀφοῦ ἄπαξ φοβοῦνται τοὺς θεοὺς, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι καὶ σφοδρὸν αἰσθάνονται μῖσος δι' αὐτούς; Ἀφοῦ δὲ πηγῆν τῶν συμφορῶν των, ἄμεσον τῶν δεινῶν των αἰτίαν αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς θεωροῦσι, μήπως καὶ τὰς μελλούσας αὐτῶν δυστυχίας παρ' αὐτῶν δὲν ἀναμένουσιν; Ἀφοῦ δὲ μισοῦσι καὶ τρέμουσι τοὺς θεοὺς, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι καὶ ἄσπονδοι εἰσὶν ἐχθροὶ των; Ἄλλὰ, θὰ εἴπωσιν ἡμῖν, ὅτι φοβοῦνται τοὺς θεοὺς καὶ προσκυνοῦσι καὶ θυσίας εἰς αὐτοὺς προσφέρουσι καὶ κάθηνται μετ' εὐλαθείας εἰς τὸ ἱερόν. Ἄλλ' εἶναι διὰ τοῦτο θαυμαστοὶ καὶ φιλόθεοι; Ἡ μήπως εἰς τοὺς ἀπηνεστάτους τυράννους θυμιάματα καὶ φιλοφρονήσεις δὲν προσέφερον πάντοτε, καὶ χρυσοῦς ἀνδριάντας δὲν ἀνήγειρον εἰς αὐτούς, ἐνῶ κρυφίως ἔτρεφον μῖσος μαριακόν; Ἡ μήπως ὁ Ἐρμόλαος δὲν ἐκολάκευε τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ ὁ Πausanias δὲν ἐδορυφόρει τὸν Φίλιππον, καὶ ὁ Χαίρεας τὸν Γάϊον, ἐνῶ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἔλεγεν:

Ἦθελον σὲ τιμωρῆσαι, ἰσχὺν μόνον ἐν εἶχον;

Ὁ ἄθεος δὲν πιστεύει εἰς τοὺς θεοὺς· ὁ δεισιδαίμων πιστεύει, ἀλλὰ πιστεύει ἀκουσίως, καθ' ὅσον φοβεῖται ἢ ἀπιστήσῃ εἰς αὐτούς. Καὶ καθὼς ὁ Τάνταλος ὑπεξέφευγε τὸν κρεμάμενον (α) ἐπ' αὐτοῦ λίθον, οὕτω καὶ ὁ δεισιδαίμων, καταπιεζόμενος ὑπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ, ἀναμφιβόλως μακαρίζει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀθείαν ὡς ἐλευθερίαν. Ἄλλως τε δὲ, ὁ μὲν ἄθεος οὐδ' ἶχνος ἔχει δεισιδαιμονίας, ἐνῶ ὁ δεισιδαίμων, ἄθεος ὢν ἐκ προαιρέσεως, δὲν τολμᾷ, ὡς ἐκ τῆς ἀσθενείας του, νὰ πιστεῖ ὅ,τι τῷ ὑπαγορεύει ἢ συνειδησίς του.

Καὶ διὰ μὲν τὴν δεισιδαιμονίαν οὐδόλως εἶναι συνένοχος ὁ ἄθεος· ἀπ' ἐναντίας ἢ δεισιδαιμονία ἐγέννησε τὴν ἀθείαν, περιθάλ-

(α) Διὰ τὸ δυσνόητον τῆς οὐχὶ τοσοῦτον γνωστῆς τιμωρίας ταύτης τοῦ Ταντάλου, τὴν ἐν τῷ κειμένῳ κατ' ὀνομαστικὴν πτώσιν ἐκφερομένην μετοχὴν ὕ π α ἰ ω ρ ο ὕ μ ε ν ο ς μετετρέψαμεν εἰς αἰτιατικὴν.

ψασα καὶ δικαιολογήσασα αὐτὴν διὰ ψευδῶν καὶ ἀτόπων προφάσεων. Κατηγοροῦσι μὲν καὶ καταδικάζουσι τοὺς ἀθέους, ὡς οὐδὲν μεμπτόν καὶ ἀτακτὸν ἰδόντες οὐδ' ἐν τοῖς ἀστροῖς, οὐδ' ἐν ταῖς ὥραις, οὐδ' ἐν ταῖς περιόδοις τῆς σελήνης ἢ ταῖς περὶ τὴν γῆν κινήσεσι τοῦ ἡλίου, ἐξ ὧν παράγεται τὸ φαινόμενον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, ἢ εἰς τὴν τῶν ζώων τροφήν καὶ τὴν βλάστησιν τῶν καρπῶν. Ἄλλὰ τῆς δεισιδαιμονίας ποῖον ἔργον ἢ ποῖον πάθος δὲν κινεῖ τὸν γέλωτα, καὶ δὲν ἐπισύρει τὸ ὄνειδος τοῦ ἐχέφρονος θνητοῦ; Αὐτῶν οἱ λόγοι, τὰ κινήματα, αἱ γοητεῖαι, αἱ μαγείαι, αἱ παρατάξεις, οἱ τυμπανισμοὶ, οἱ ἀκάθαρτοι καθαρμοὶ, αἱ ρυπαραὶ ἀγνεῖαι, οἱ βάρβαροι καὶ παράνομοι ἐν τοῖς ἱεροῖς κολασμοὶ καὶ προπηλακισμοὶ, — ταῦτα πάντα εἰσὶ τόσαι ἀνεξίτηλοι διὰ τὴν δεισιδαιμονίαν κηλίδες. Ἐνεκα τούτων πάντων προτιμῶσι τινες νὰ μὴ ὑπάρχωσιν οὐδόλως θεοί, ἢ νὰ ὑπάρχωσι τοιοῦτοι, τοιαῦτα μὲν ἀνεχόμενοι, ἐπὶ τούτοις δὲ χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι, οὕτω δὲ ὑβρίζται καὶ μικρολόγοι καὶ μικροπρεπεῖς ὄντες.

Προτιμότερον λοιπὸν δὲν εἶναι οἱ Γαλάται ἐκεῖνοι καὶ οἱ Σκύθαι νὰ μὴ εἶχον οὐδεμίαν περὶ θεῶν ἰδέαν, οὐδὲ κατὰ φαντασίαν νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, οὐδ' ἱστορίαν αὐτῶν νὰ γνωρίζωσι, παρὰ νὰ πιστεύωσι θεοὺς χαίροντας ἐν ταῖς ἀνθρωποθυσίαις, καὶ τὴν ἱερουργίαν ταύτην ὡς τελειοτάτην νὰ θεωρῶσι θυσίαν; Προτιμότερον δὲν ἦτο ἐὰν οἱ Καρχηδόνιοι, λαμβάνοντες ἀπ' ἀρχῆς ὡς νομοθέτην τὸν Κριτίαν ἢ τὸν Διαγόραν, δὲν ἐπίστευον τὸ παράπαν οὔτε εἰς θεοὺς οὔτε εἰς δαίμονας, παρὰ νὰ παρασύρωνται εἰς τοιαύτας θυσίας, οἷαι ἦσαν αἱ τῶν Κρονείων ἐκεῖναι; Ἐν γνώσει οἱ δειλαιοὶ καὶ ἀπονενοημένοι οὔτοι ἐθυσίαζον τὰ τέκνα αὐτῶν, ἐν γνώσει ἀθῶον αἷμα εἰς τοὺς θεοὺς προσέφερον, καὶ ὄχι ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, καθαπτόμενος τῶν σφαγῶν τούτων, λέγει:

Ἄλλοιωθέντα ὁ πατήρ σηνώσας τὸν υἱόν του,
ὅπως τὸν σφάζῃ ἠδύχετο ὁ ἄφρων 'ς τὸν θεόν του.

Αὐτοὶ δὲ οἱ ἄτεκνοι ἠναγκάζοντο νὰ στερῶσι τοὺς πτωχοὺς ἀπὸ τὰ τρυφερὰ αὐτῶν σπλάγχνα, ἢ ἀγοράζωσι διὰ χρημάτων τὴν πατρικὴν ἢ μητρικὴν στοργήν, καὶ τρυφεροὺς τραχήλους νὰ παραδίδωσιν εἰς τὴν αἵμοσταγῆ τοῦ θύτου μάχαιραν, ὡς ἄλλα ἀρῖα ἢ μικροὺς νεοσσοῦς. Ἐτελεῖτο ἢ αἱματόεσσα θυσία, εἰς ἣν παρί-

στατο και αὐτὴ ἡ δύστηνος μήτηρ· και ὁμως δάκρυ ἐν δὲν ἀπεσπᾶτο ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν της, και ὁμως τοὺς ἐσωτέρους πόρους της δὲν ἀντικαθίστα ἡ ἐπὶ τῶν παρεῖων ὠχρότης, διότι εἰς στεναγμὸς, ἐν δάκρυ, ἤρκει νὰ καταθραύσῃ τὴν τιμὴν αὐτῆς, ἐνῶ και οὕτω τὸ παιδίον θὰ ἐθυσιάζετο. Αὐλοὶ δὲ και κρότοι και τυμπανισμοὶ ἐπλήρουν τὴν ἀτμοσφαῖραν ἐν τῇ θυσίᾳ, μόνον και μόνον ἵνα πνιγῶσιν ἐν μέσῳ αὐτῶν οἱ δίκαιοι ὀλολυγμοὶ και θρήνοι. Ἄν Τυφῶνές τινες ἢ Γίγαντες, ἐξορίσαντες τοὺς θεοὺς, ἐκυριάρχουν ἐφ' ἡμῶν, εἰς ποίας ἄρᾳ γε θὰ ἐτέρποντο θυσίας, ἢ τίνας ἄλλας θὰ ἤθουν ἱερουργίας; Ἡ γυνὴ τοῦ Ξέρξου Ἀμηστρις δώδεκα ζῶντας ἀνθρώπους κατέθαψεν εἰς τὸν Ἄδην χάριν ἑαυτῆς, ἐνῶ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἄδης εἶναι και φιλάνθρωπος και σοφὸς και πλούσιος, διὰ πειθοῦς και διὰ λόγου κατέχων τὰς ἀνθρωπίνας ψυχάς. Ὁ δὲ φυσικὸς Ξενοφάνης, ἰδὼν τοὺς Αἰγυπτίους θρηνοῦντας και κοπτομένους, τοῖς εἶπεν: «Ἐὰν μὲν θεοὺς λατρεύητε, μὴ θρηνεῖτε· ἐὰν δὲ ἀνθρώπους, μὴ προσφέρετε θυσίας.»

Τίς ἤδη ἀρνεῖται, τίς νὰ διστάσῃ δύναται, ὅτι πολυπαθέστερον τῆς δεισιδαίμονίας νόσημα δὲν ὑπάρχει, και ὅτι αὐτὴ ὁμοιάζει πέλαγος πλανῶν και πλημμελημάτων, πέλαγος ἀντιλογιῶν και ἀντιθέτων κρίσεων; Μακρὰν λοιπὸν, μακρὰν αὐτῆς φύγωμεν, ἐὰν θέλωμεν τὴν ἀσφάλειαν ἡμῶν, ἐὰν ποθῶμεν τὰ συμφέροντά μας. Ἄλλ' ἀποδιώξωμεν αὐτὴν οὐχὶ ἀπερισκέπτως και ἀνοήτως, ἵνα μὴ πάθωμεν ὅ,τι οἱ καταδιώκοντες τοὺς ληστὰς και τὰ θηρία, ἢ οἱ τὰς φλόγας τοῦ πυρὸς μετ' ἀπερισκεψίας φεύγοντες, οἵτινες ἐμπίπτουσιν εἰς κρημνοὺς και βάραθρα. Διότι οἱ φεύγοντες τοιοῦτοτρόπως τὴν δεισιδαίμονίαν, περιπίπτουσιν εἰς τὸ ἀντίθετον αὐτῆς ἄκρον, τὴν σκληρὰν και τραχεῖαν ἀθειάν, ὑπερπηδῶντες τὴν ἐν μέσῳ κειμένην εὐσέβειαν.

(Παράφρασις ΘΕΑΙΤΗΤΟΥ.)

ὁπὸ τούτων πρὸς τὸ ἴδιον ἐν τῷ ἀκρον ἰονκετὸ ἰο ἐδ ἰστὸΑ
 ἐστὶ κατὰ μὲν τὸ ἐν τῷ ἀκρον ἰονκετὸ ἰο ἐδ ἰστὸΑ
 -κα ἐν τῷ ἀκρον ἰονκετὸ ἰο ἐδ ἰστὸΑ
 κινεῖται κτλ. τὸ ἐν τῷ ἀκρον ἰονκετὸ ἰο ἐδ ἰστὸΑ
 -κα ἐν τῷ ἀκρον ἰονκετὸ ἰο ἐδ ἰστὸΑ